

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ташкилоти базавии
давлатҳои аъзои ИДМ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

МАҶМУАИ МАВОДҲОИ ИЛМӢ

ДУШАНБЕ - 2025

УДК 336
ББК-65

Сборник научных материалов международной и республиканской научно-практических конференций: под общей редакцией д.т.н., профессора Назарзода Х.Х., д.э.н. профессора Раджабова Р.К., к.э.н., доцента Машокирова Дж.Н., к.э.н., доцента Султонова З.С., к.э.н., доцента Амонова.С. С - Душанбе: ТГУК. 2025. - 190 с.

В сборник вошли материалы докладов, в которых представлены результаты исследования на тему: Развитие рынка страхования стран-членов СНГ в условиях экономической цифровизации, а также материалы результатов исследования на тему: Актуальные вопросы цифровизации финансового сектора: перспективы и тенденции его развития

ҚИСМИ 1:

конференция байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи "Рушди бозори суғуртаи мамлакатҳои аъзои ИДМ дар шароити иқтисодӣ рақамӣ"

ҚИСМИ 2:

конференция илмию амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи "Масъалаҳои мубрами рақамикунони баҳши молия: дурнамо ва тамоюли рушди он"

Ба маҷмӯаи мазкур мақолаҳо ва маърузаҳои илмӣ шомил гардидаанд, ки натиҷаҳои таҳқиқоти муҳаққиқонро оид ба самтҳои муҳим ва стратегӣ, аз ҷумла рушди бозори суғуртаи мамлакатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) дар шароити иқтисодӣ рақамӣ ва масъалаҳои мубрами рақамикунони баҳши молия, дурнамо ва тамоюлҳои рушди он дар бар мегиранд.

Муаллифон ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии рақамикунони баҳши молияро баррасӣ намуда, таъсири ин равандро ба низоми молиявӣ, механизмҳои идоракунии суғурта, усулҳои тақмили хизматрасониҳои рақамӣ ва роҳҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодӣ таҳлил намудаанд. Ҳамчунин, дар мақолаҳо масъалаҳои тақмили танзими ҳуқуқии бозори суғурта дар кишварҳои ИДМ, ворид намудани технологияҳои инноватсионӣ ва таъсири онҳо ба рушди устувори молия ва иқтисоди миллӣ муҳокима шудаанд. Маҷмӯа барои олимони муҳаққиқон, мутахассисони соҳаҳои молия, суғурта, иқтисоди рақамӣ, намоёндогони мақомоти давлатӣ, соҳибкорон, инчунин донишҷӯёну омӯзгорони ихтисосҳои иқтисодӣ ва молиявӣ манфиатовар хоҳад буд. Матолиби пешниҳодшуда метавонанд барои таҳияи сиёсати иқтисодӣ, стратегияи рақамикунони баҳши молия ва рушди устувори бозори суғурта дар шароити рақамикунони иқтисодӣ мусоидат намоянд.

Матни маърузаҳо дар шакли асл нашр шудаанд ва барои мазмун ва аслияти онҳо масъулият ба зиммаи муаллифон мебошад.

Тексти статьи публикуются в оригинальном виде, ответственность за их содержание и оригинальность несут авторы.

ҚИСМИ АВВАЛ / ЧАСТЬ ПЕРВАЯ

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

1.	Латышев О. Ю. Латышева П. А. Павлович С.	ЗАЩИТА ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ СТРАХОВЫХ УСЛУГ	6
2.	Машокиров Ч. Н.	НИЗОМИ БОЗОРИ МОЛИЯВЇ ВА ТАШАККУЛИ СУҒУРТА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	13
3.	Машокиров Дж. Н.	РАЗВИТИЕ СТРАХОВОГО РЫНКА СТРАН-УЧАСТНИКОВ СНГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ	19
4.	Машрапов Қ. Ш.	ОМИЛҲОИ ТАЪМИНИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ ТАШКИЛОТИ СУҒУРТАВЇ	24
5.	Рауфова Ш. М., Зиёев М. М.	ОМИЛҲОИ РУШД ВА ТАШАККУЛИ ХАЗИНАИ СУҒУРТАИ АМОНАТҲО ВА ПАСАНДОЗҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	30
6.	Рауфова Ш. М., Зиёев М. М.	ВАЗЪИ НИЗОМИ СУҒУРТАИ АМОНАТ ВА ПАСАНДОЗ ДАР МИҚЁСИ КИШВАР	32
7.	Содиков Р. Х.	ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ СТРАХОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ	35
8.	Джабаров Г. Н.	ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ СТРАХОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	40
9.	Малыхина Т.Н.	НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ	48
10.	Панарина О. О.	ЭВОЛЮЦИОННЫЙ ПОДХОД К СТРАХОВАНИЮ ЖИЗНИ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ	51
11.	Шарипова Замира	ФАЪОЛИЯТИ ИНВЕСТИТСИОНИИ ШИРКАТҲОИ СУҒУРТАВЇ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	59

ҚИСМИ ДУЮМ / ЧАСТЬ ВТОРАЯ**МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ**

1.	Абдурахмон Ҳ., Амонов С.С.	ИНТЕРНЕТ – МАРКЕТИНГ ҲАМЧУН ВОСИТАИ НАВИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	63
2.	Абдурашидова М. А.	ҲОЛАТИ МУОСИРИ БОЗОРИ СУҒУРТА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	71
3.	Аскарова С. С. Нуриддинова М.И.	ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТӢ РУШДИ САНОАТ	76
4.	Аслонов С.М.	ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ БИЗНЕС - СРЕДЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	79
5.	Аслонов С.М.	РЕФОРМА НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ В УЛУЧШЕНИИ БИЗНЕС-КЛИМАТА	82
6.	Ашурова Т., Ризоев М., Умаров С., Гулова Ф.,	РУШДИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ	84
7.	Ашурова М.Т., Ашурова Т.Ф.	ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИНКИШОФИ ИНСТИТУТИ АНДОЗБАНДӢ	87
8.	Болтуева Р. К.	БУНЁДИ ҲИСОБОТИ ИДОРАКУНӢ ДАР ШИРКАТҲОИ ТИҶОРАТИИ ФАРМАСЕВТӢ	92
9.	Джабборов А.Дж., Файзуллозода К.	СТРУКТУРА И ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ МЕХАНИЗМА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ ОБЛАСТЕЙ ТАДЖИКИСТАНА	99
10.	Дустматов Б.М., Раҳматов С. М.,	РАҚАМИКУНОНИИ ХАЗИНАДОРИИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	103
11.	Кадирова Г.А., Хашимова Ф.С.	К ВОПРОСУ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ	107
12.	Каримов П.И., Ҳочибоева М.У.	НАҚШ ВА МАҚОМИ СЕКТОРИ АГАРАРӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	111
13.	Мадаминова Н.Т., Дадобоева М.М.	РАВИШҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР РАҚАМИКУНОНИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР КОРХОНАҲО	114
14.	Муминзода Ҳ. И.	ҶАНБАҲОИ ИҚТИСОДӢ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ПАРДОХТҲОИ ҒАЙРИНАҚДӢ	117
15.	Наботзода П. Ҷ.	БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ МОЛИЯВИИ ХИЗМАТРАСОНИИ ИҶТИМОӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	121
16.	Одинаев Ҳ.С.,	МОҲИЯТИ ЭКОСИСТЕМАҲОИ БОНКӢ:	124

	Ризоев М., Умаров С.	ЧИҶАТҶОИ МУСБӢ ВА МАНФӢ, ДУРНАМОИ РУШД	
17.	Олифтаева М.А.	НАҚШИ ЗАН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИӢТИ КИШВАР	128
18.	Пулодова Х. Ш., Абдурахими К.	К ВОПРОСУ ИССЛЕДОВАНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ	133
19.	Рахимова О.Х.	ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРОВЕДЕНИЯ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ ПРИ ПОСТРОЕНИИ НАЛОГОВЫХ СИСТЕМ	137
20.	Раҳматова К.Н.	ВОМБАРГҶОИ САБЗИ ҶСК БОНКИ ЭСХАТА: ХУСУСИЯТҶО ВА ДУРНАМОИ РУШД ДАР ТОҶИКИСТОН	141
21.	Самиева М. Б. Хочаев С.И.,	ИТТИЛООТИКУНОНИИ ҶОМЕА ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҶУ СИФАТИ ЗИНДАГИИ АҶОЛӢ	144
22.	Самиева М. Б.	НАҚШИ ИТТИЛОТИКУНОНИ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ САВОДНОКИИ МОЛИЯВӢ	147
23.	Хамидова С. Х.	ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЛОГОВЫХ ОРГАНОВ	152
24.	Шеров З. М.	ТАҶЛИЛИ АНДОЗБАНДИИ ГАРДИШИ МАСНУОТИ ЗАРГАРӢ	158
25.	Шоназарзода Н. Ш.	ДАСТГИРИИ ИҶТИМОИИ АҶОЛӢ ҶАМЧУН УНСУРИ СИӢСАТИ МОЛИЯВӢ	162
26.	Ҷалимов Л.М., Ризоев М., Умаров С., Гулова Ф., Ашурова Т.	НАҚШ ВА МАВҶЕИ СИӢСАТИ ҚАРЗИИ БОНКҶОИ ТИҶОРАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	175
27.	Ҷалимов Л.М., Ризоев М., Умаров С., Гулова Ф., Ашурова Т.,	ОМИЛҶО ВА УНСУРҶОИ СИӢСАТИ ҚАРЗИИ БОНКҶО	182
28.	Хайдарова Ф.А.	НАПРАВЛЕНИЯ УЛУЧШЕНИЯ ЭКОСИСТЕМЫ ЦИФРОВОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	185

Латышев О.Ю.

доктор философии в филологии, п.д.н., к.филол.н., действительный член МАС, МАЕ, ЕАЕ, ISA, МОО АД ЮТК, член-корр. МАПН, профессор университета «Сайпресс», США, профессор РАЕ, президент, Международная Мариинская академия имени М.Д. Шаповаленко, г. Москва, Россия

E-mail: para888@list.ru

Латышева П.А.

исполнительный директор, Международная Мариинская академия имени М.Д. Шаповаленко, г. Москва, Россия

E-mail: para888@list.ru

Павлович С.

доктор философии, доцент, факультет науки и образования, Университет Мостара, факультет педагогики, Мостар, Босния и Герцеговина, руководитель национального отделения Боснии и Герцеговины Международной Мариинской академии им.

М. Д. Шаповаленко

E-mail: para888@list.ru

ЗАЩИТА ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ СТРАХОВЫХ УСЛУГ

Abstract: This work is aimed at studying the protection of the rights of consumers of insurance services, which is of interest for research in the direction of “Jurisprudence”. Relevance of the topic. The legal framework in the field of legislation to protect the rights of consumers of insurance services determines a special and central place due to the specifics of this industry. In particular, the subject composition of legal relations is determined by specific features. Legislation in this area is aimed at regulating it.

Key words: insurance service, consumer, protection, legal relations, rights.

Features are determined by the presence of such a subject as the consumer. For the first time, the concept began to be interpreted in 1992 in the Law of the Russian Federation “On the Protection of Consumer Rights”. This law interprets the consumer as a citizen who is endowed with the ability and has the intention to order or purchase goods, work, and services. He intends to use them for:

- personal,
- family,
- domestic and other purposes.

These goals emphasize the aspect that they should not be related to the conduct of business activities. In modern Russian society, consumers are not widely informed about their rights. These rights appear from the moment of purchase or acquisition of the insurance product. Often the consumer is legally illiterate, because he is not a professional participant in the above relations.

In the scientific literature, the topic of consumer rights protection was subject to development by such scientists as A. A. Railyan, A. Yu. Kabalkin, V.I. Vitryansky and others. This topic is widely reflected in the works of domestic and foreign scientists. Theoretical views on the mechanism for implementing consumer rights protection in the insurance sector are reflected in the works of such authors as: Agafonova N.N., Alekhina A.A., Arabey E.A. etc. As for the historical assessment, the works of such authors as Chebysheva T.N., Usacheva E.A., Railyan A.A., Makarova Yu.Ya., Ignatovich N.M. and others are devoted to the problems of the formation of the institute.

Thus, it is the theoretical aspect that is covered quite widely in the literature. However, in this area there is a lack of practical application of developments in judicial protection. Only a few works by domestic authors such as O.V. Zhuravleva, V.P. Gribanova, G.R. Gafarova, G.E.

Vaskovsky E.V. reflect this problem. The object of the study is the legal relations arising in the field of protecting the rights of consumers of insurance services.

The practical significance of the work is determined by the important need to use as an example the study of the institution of protection of the rights of consumers of insurance services, analysis of improving the application of legislative norms. The work can be used as a practical part in teaching lectures to students majoring in jurisprudence.

The following were used as the methodological basis of the study:

- systems approach. Used in studying the system of judicial protection of rights;
- method of generalization and comparison, analysis and synthesis, method of logical analysis of theoretical and practical material. Used in studying legislation.

The scientific novelty of this study lies in the fact that in the process of studying the institution of protecting the rights of consumers of insurance services, modern proposals for improving legislation and judicial practice were developed. Degree of development of the topic: this topic has been the object of attention of a significant number of scientific organizations and institutions. However, the rapid development of the social situation and the force majeure circumstances included in it constantly encourages us to look for new effective solutions where traditional views and algorithms lose their inherent effectiveness.

The problem at the heart of the work: further, increasingly in-depth study of the protection of the rights of consumers of insurance services. A consumer of insurance services is a citizen who expresses a desire to order or purchase insurance services. Along with this, a citizen who is currently doing so is also considered a consumer of insurance services.

This means that this hypothetical citizen is now ordering, purchasing or already using insurance services previously ordered by him (or for him) and paid for. At the same time, he becomes a consumer of insurance services either for personal purposes, or for family or household needs.

A circumstance of fundamental importance in this case is the fact that the commission of such manipulations by a given citizen is in no way connected with the implementation of his entrepreneurial activity.

The consumer of insurance services has both general rights presented in the text of the Law of the Russian Federation dated 02/07/1992 N 2300-1 (as amended on 03/18/2019) “On the Protection of Consumer Rights”, discussed in this paragraph, and special rights provided for by special legislation in the insurance industry, which will be paid attention to in the second chapter of this study.

Thus, Article 3 of the Law of the Russian Federation “On the Protection of Consumer Rights” declares “the right of consumers to education in the field of consumer protection. The right of consumers to education in the field of consumer protection is ensured by including relevant requirements in federal state educational standards and educational programs, as well as by organizing a system of information for consumers about their rights and the necessary actions to protect these rights” [1].

In turn, Article 7 declares “the consumer’s right to the safety of goods (work, services)”, and at the same time indicates the most likely “prospects and risks of arbitration disputes and disputes in a court of general jurisdiction. Situations related to Art. 7.

1. The consumer has the right to ensure that the product (work, service), under normal conditions of its use, storage, transportation and disposal, is safe for the life, health of the consumer, the environment, and also does not cause harm to the consumer’s property. Requirements that must ensure the safety of goods (work, services) for the life and health of the consumer, the environment, as well as the prevention of harm to the consumer’s property, are mandatory and are established by law or in the manner established by it.

2. The manufacturer (performer) is obliged to ensure the safety of the product (work) during the established service life or shelf life of the product (work).

Damage caused to the life, health or property of a consumer due to failure to ensure the safety of goods (work) is subject to compensation in accordance with Article 14 of this Law.

3. If for the safety of using a product (work, service), its storage, transportation and disposal it is necessary to comply with special rules (hereinafter referred to as the rules), the manufacturer (performer) is obliged to indicate these rules in the accompanying documentation for the product (work, service), on the label, labeling or other means, and the seller (performer) is obliged to bring these rules to the attention of the consumer.

4. If mandatory requirements are established for goods (work, services) by law or in the manner established by it, ensuring their safety for the life, health of the consumer, the environment and preventing harm to the consumer's property, the compliance of the goods (work, services) with these requirements is subject to mandatory confirmation in the manner prescribed by law and other legal acts.

It is not allowed to sell goods (perform work, provide services), including imported goods (work, services), without information about mandatory confirmation of its compliance with the requirements specified in paragraph 1 of this article.

5. If it is established that if the consumer complies with the established rules for the use, storage or transportation of goods (work), it causes or may cause harm to the life, health and property of the consumer, the environment, the manufacturer (executor, seller) is obliged to immediately suspend its production (sales) until the causes of harm are eliminated, and, if necessary, take measures to withdraw it from circulation and recall it from the consumer (consumers).

If the causes of harm cannot be eliminated, the manufacturer (performer) is obliged to remove such product (work, service) from production. If the manufacturer (performer) fails to fulfill this obligation, the authorized federal executive body takes measures to recall such goods (work, services) from the domestic market and (or) from the consumer or consumers in the manner established by the legislation of the Russian Federation.

Losses caused to the consumer in connection with the recall of goods (work, services) are subject to compensation by the manufacturer (performer) in full" [2].

Article 8 declares "the consumer's right to information about the manufacturer (performer, seller) and goods (work, services). And, again, it means "the prospects and risks of arbitration disputes and disputes in a court of general jurisdiction. Situations related to Art. 8.

1. The consumer has the right to demand the provision of necessary and reliable information about the manufacturer (performer, seller), his mode of operation and the goods (work, services) he sells.

2. The information specified in paragraph 1 of this article in a clear and accessible form is brought to the attention of consumers when concluding sales and purchase agreements and contracts for the performance of work (provision of services) in ways accepted in certain areas of consumer service, in Russian, and additionally, in at the discretion of the manufacturer (performer, seller), in the state languages of the constituent entities of the Russian Federation and the native languages of the peoples of the Russian Federation.

3. An authorized organization or an authorized individual entrepreneur, at the request of the consumer, is obliged to provide confirmation of their authority arising from the agreement they have concluded with the manufacturer (seller)" [3].

Article 18 declares "the rights of the consumer when defects are discovered in a product, also citing "the prospects and risks of disputes in a court of general jurisdiction. Situations related to Art. 18.

1. If defects are discovered in a product, if they were not specified by the seller, the consumer has the right, at his own discretion, to:

demand replacement with a product of the same brand (same model and (or) article);

demand replacement with the same product of another brand (model, article) with a corresponding recalculation of the purchase price;

demand a proportionate reduction in the purchase price;

demand immediate free elimination of defects in the goods or reimbursement of costs for their correction by the consumer or a third party;

refuse to fulfill the purchase and sale agreement and demand a refund of the amount paid for the goods. At the request of the seller and at his expense, the consumer must return the defective product.

In this case, the consumer also has the right to demand full compensation for losses caused to him as a result of the sale of goods of inadequate quality. Losses are compensated within the time limits established by this Law to satisfy the relevant consumer requirements.

In relation to a technically complex product, if defects are discovered in it, the consumer has the right to refuse to fulfill the purchase and sale agreement and demand a refund of the amount paid for such a product or make a demand for its replacement with a product of the same brand (model, article) or with a different product. brand (model, article) with a corresponding recalculation of the purchase price within fifteen days from the date of transfer of such goods to the consumer. After this period, these requirements must be satisfied in one of the following cases: detection of a significant defect in the product;

In relation to goods for which a warranty period has been established, the seller (manufacturer), an authorized organization or an authorized individual entrepreneur, the importer is responsible for defects in the goods unless he proves that they arose after the goods were transferred to the consumer as a result of the consumer's violation of the rules for use, storage or transportation of the goods, actions of third parties or force majeure.

7. Delivery of large-sized goods and goods weighing more than five kilograms for repair, markdown, replacement and (or) return to the consumer is carried out by and at the expense of the seller (manufacturer, authorized organization or authorized individual entrepreneur, importer). In case of failure to fulfill this obligation, as well as in the absence of the seller (manufacturer, authorized organization or authorized individual entrepreneur, importer) at the consumer's location, delivery and (or) return of these goods may be carried out by the consumer. In this case, the seller (manufacturer, authorized organization or authorized individual entrepreneur, importer) is obliged to reimburse the consumer for expenses associated with the delivery and (or) return of the specified goods" [4].

Article 25 declares "the consumer's right to exchange goods of good quality" and traces "the prospects and risks of disputes in a court of general jurisdiction. Situations related to Art. 25.

1. The consumer has the right to exchange a non-food product of proper quality for a similar product from the seller from whom this product was purchased, if the specified product is not suitable in shape, dimensions, style, color, size or configuration. The consumer has the right to exchange non-food products of proper quality within fourteen days, not counting the day of purchase.

An exchange of a non-food product of proper quality is carried out if the specified product has not been used, its presentation, consumer properties, seals, factory labels are preserved, and there is also a sales receipt or cash receipt or other document confirming payment for the specified product. The consumer's absence of a sales receipt or cash receipt or other document confirming payment for the goods does not deprive him of the opportunity to refer to witness testimony.

The list of goods that are not subject to exchange on the grounds specified in this article is approved by the Government of the Russian Federation.

2. If a similar product is not available for sale on the day the consumer contacts the seller, the consumer has the right to refuse to execute the sales contract and demand a refund of the amount of money paid for the specified product. The consumer's request for a refund of the amount of money paid for the specified product must be satisfied within three days from the date of return of the specified product.

By agreement between the consumer and the seller, an exchange of goods may be provided when a similar product goes on sale. The seller is obliged to immediately notify the consumer about the availability of a similar product for sale" [5].

Article 29. Consumer rights when discovering deficiencies in the work performed (service provided)

Prospects and risks of disputes in a court of general jurisdiction. Situations related to Art. 29.

1. When discovering deficiencies in the work performed (service provided), the consumer has the right, at his own discretion, to demand:

free elimination of deficiencies in the work performed (service provided);

corresponding reduction in the price of work performed (service provided);

free production of another thing from a homogeneous material of the same quality or repeat work. In this case, the consumer is obliged to return the item previously transferred to him by the contractor;

reimbursement of expenses incurred by him to eliminate deficiencies in the work performed (service provided) on his own or by third parties.

Satisfying the consumer's demands for the gratuitous elimination of defects, for the manufacture of another item, or for the repeated performance of work (provision of a service) does not relieve the contractor from liability in the form of a penalty for violating the deadline for completing the work (provision of a service).

(as amended by Federal Law No. 212-FZ of December 17, 1999)

(see text in the previous edition)

The consumer has the right to refuse to fulfill the contract for the performance of work (rendering a service) and demand full compensation for losses if, within the period established by the specified contract, the shortcomings of the work performed (service provided) are not eliminated by the contractor. The consumer also has the right to refuse to fulfill the contract for the performance of work (provision of a service) if he discovers significant deficiencies in the work performed (service provided) or other significant deviations from the terms of the contract.

(as amended by Federal Law dated December 21, 2004 N 171-FZ)

(see text in the previous edition)

The consumer also has the right to demand full compensation for losses caused to him in connection with deficiencies in the work performed (service provided). Losses are compensated within the time limits established to satisfy the relevant consumer requirements.

2. The price of the work performed (service rendered), returned to the consumer upon refusal to fulfill the contract for the work performed (service rendered), and also taken into account when reducing the price of the work performed (service rendered), is determined in accordance with paragraphs 3, 4 and 5 of Article 24 of this Law.

(as amended by Federal Law dated December 21, 2004 N 171-FZ)

(see text in the previous edition)

3. Requirements related to deficiencies in the work performed (service provided) may be presented upon acceptance of the work performed (service provided) or during the performance of the work (service provided), or, if it is impossible to detect deficiencies upon acceptance of the work performed (service provided), in within the time limits established by this paragraph.

The consumer has the right to make claims related to defects in the work performed (service provided), if they are discovered during the warranty period, and in its absence, within a reasonable period, within two years from the date of acceptance of the work performed (service provided) or five years in relation to the defects in buildings and other real estate.

(Clause 3 as amended by Federal Law dated December 17, 1999 N 212-FZ)

(see text in the previous edition)

4. The contractor is responsible for defects in the work (service) for which there is no warranty period, if the consumer proves that they arose before his acceptance of it or for reasons that arose before that moment.

In relation to the work (service) for which a warranty period is established, the contractor is responsible for its shortcomings, unless he proves that they arose after the consumer accepted the work (service) as a result of his violation of the rules for using the result of the work (service), actions of third parties or force majeure.

(Clause 4 introduced by Federal Law dated December 17, 1999 N 212-FZ)

5. In cases where the warranty period provided for in the contract is less than two years (five years for real estate) and defects in the work (service) are discovered by the consumer after the expiration of the warranty period, but within two years (five years for real estate), the consumer has the right to present the requirements provided for in paragraph 1 of this article, if he proves that such defects arose before his acceptance of the result of the work (service) or for reasons that arose before that moment.

6. If significant deficiencies in the work (service) are identified, the consumer has the right to make a demand to the contractor to eliminate the deficiencies free of charge if he proves that the deficiencies arose before he accepted the result of the work (service) or for reasons that arose before that moment. This requirement may be presented if such defects are discovered after two years (five years in relation to real estate) from the date of acceptance of the result of work (service), but within the service life established for the result of work (service) or within ten years from the date acceptance of the result of work (service) by the consumer, if the service life is not established. If this requirement is not satisfied within twenty days from the date of its presentation by the consumer or the detected defect is irreparable, the consumer, at his choice, has the right to demand:

(as amended by Federal Law No. 212-FZ of December 17, 1999)

(see text in the previous edition)

a corresponding reduction in the price for the work performed (service provided);
reimbursement of expenses incurred by him to eliminate deficiencies in the work performed (service provided) on his own or by third parties;
refusal to fulfill the contract for the performance of work (provision of services) and compensation for losses" [1].

Article 32 declares "the consumer's right to refuse to fulfill a contract for the performance of work (provision of services)," also denoting "the prospects and risks of disputes in a court of general jurisdiction. Situations related to Art. 32.

The consumer has the right to refuse to fulfill the contract for the performance of work (rendering services) at any time, subject to payment to the contractor for the expenses actually incurred by him related to the fulfillment of obligations under this contract."

In conclusion, it should be noted that along with the numerous rights of individual consumers, there are also the rights of public associations of consumers (their associations, unions), which are declared by Article 45 of the Law of the Russian Federation dated 02/07/1992 N 2300-1 (as amended on 03/18/2019) "On the protection of consumer rights":

1. "Citizens have the right to unite on a voluntary basis into public associations of consumers (their associations, unions), which carry out their activities in accordance with the charters of these associations (their associations, unions) and the legislation of the Russian Federation.

2. Public associations of consumers (their associations, unions) to achieve their statutory goals have the right to:

participate in the development of mandatory requirements for goods (works, services), as well as draft laws and other regulatory legal acts of the Russian Federation regulating relations in the field of consumer rights protection;

conduct an independent examination of the quality, safety of goods (work, services), as well as the compliance of the consumer properties of goods (work, services) with information about them declared by sellers (manufacturers, performers);

carry out public control over compliance with consumer rights and send information about facts of violations of consumer rights to the state supervisory authority and local government bodies to verify these facts and, if confirmed, take measures to suppress violations of consumer rights within the powers of these bodies, participate in examinations on facts of violations of consumer rights in connection with consumer appeals. When exercising public control, public associations of consumers (their associations, unions) do not have the right to demand from manufacturers (performers, sellers, authorized organizations or authorized individual

entrepreneurs, importers) to submit documents (perform actions), the obligation to submit (perform) which at the request of the consumer is not established by law;

disseminate information about consumer rights and the necessary actions to protect these rights, the results of comparative studies of the quality of goods (works, services), as well as other information that will contribute to the implementation of the rights and legitimate interests of consumers. The results of comparative studies of the quality of goods (works, services) published by public associations of consumers (their associations, unions) are not advertising;

submit proposals to federal executive authorities and organizations to take measures to improve the quality of goods (work, services), to suspend the production and sale of goods (performance of work, provision of services), to withdraw from the domestic market goods (work, services) that do not comply mandatory requirements imposed on them and established by the legislation of the Russian Federation on technical regulation;

submit to the prosecutor's office and federal executive authority's materials on bringing to justice persons engaged in the production and sale of goods (performance of work, provision of services) that do not meet the mandatory requirements imposed on them, as well as violating the rights of consumers established by laws and other regulatory legal acts Russian Federation;

contact the prosecutor's office with requests to bring protests to invalidate acts of federal executive authorities, acts of executive authorities of constituent entities of the Russian Federation and acts of local governments that contradict laws and other regulatory legal acts of the Russian Federation regulating relations in the field of consumer rights protection;

apply to the courts to protect the rights of consumers and the legitimate interests of individual consumers (groups of consumers, an indefinite circle of consumers);

participate together with the state supervisory authority in the formation of open and publicly accessible state information resources in the field of consumer protection, quality and safety of goods (works, services)" [1].

In addition to the above types of rights, consumers and their associations or unions also have special rights provided for by special legislation in the field of insurance.

In the course of this study, its goal was achieved: an analysis of the legislation of the Russian Federation on the protection of consumer rights in the field of insurance was carried out, as well as problematic issues in judicial practice were identified and tasks to improve certain norms were solved.

To achieve the above goal, the following work tasks were set and successfully solved:

1. an interpretation of the concept, functions and historical assessment of consumer protection in the insurance industry is given;

2. an analysis of the legal status of subjects in the field of protecting the rights of consumers of insurance services was carried out;

3. the means of protecting the rights of consumers of insurance services are analyzed;

4. analyzed the features and problematic issues of pre-trial and judicial protection of the rights of consumers of insurance services;

5. The specifics of compensation for harm in the field of protecting the rights of consumers of insurance services are analyzed.

Thus, the research conducted in this work allows us to draw the following conclusions:

1. The rights of the consumer of an insurance service in the Russian Federation go back to the general rights of the consumer, declared by the law "On Consumer Rights," and serve as private options for the implementation of these rights, finding an organic addition as a statement of the special rights of the consumer of the insurance service in the insurance legislation of the Russian Federation.

2. Each insurer that provides services under an insurance contract in bad faith, untimely and not to the proper extent must bear legal responsibility in the field of protecting the rights of consumers of insurance services, which is provided for both by the above-mentioned law "On Consumer Rights" and by the insurance legislation of the Russian Federation itself.

3. Protection of the rights of consumers of insurance services in the EAEU member countries is provided for in each country, within the framework of the general legal framework provided for the protection of consumer rights. Regarding European countries, it should be noted that this topic is also regulated by international law adopted at the level of the European Economic Community.

ЛИТЕРАТУРА

1. Латышев О. Ю., Латышева П. А., Луизетто М. Цифровая трансформация конституционно-правового статуса личности в сфере образования // Материалы III Всероссийской научно-практической конференции с международным участием «Цифровая трансформация науки и образования» (30 июня – 3 июля 2023 года, Нальчик-Приэльбрусье) / под ред. М.Ю. Беккиева, А.В. Псху, С.Ю. Хашировой, Ю.А. Шекихачева. – Нальчик: Кабардино-Балкарский государственный университет им. Х.М. Бербекова, 2023. – С. 54-59.
2. Латышев О. Ю., Луизетто М., Ибрагим Г. Правовой статус личности в эпоху цифровой трансформации // Цифровые технологии и право: сборник научных трудов I Международной научно-практической конференции (г. Казань, 23 сентября 2022 г.) / под ред. И. Р. Бегишева, Е. А. Громовой, М. В. Залоило, И. А. Филиповой, А. А. Шутовой. В 6 т. Т. 1. – Казань: Изд-во «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. – 560 с. EDN: GCUTIC. DOI: http://dx.doi.org/10.21202/978-5-8399-0768-3_2022_1_560
3. Латышев О.Ю., Ибрагим Г., Луизетто М. Проблемы юридической науки области прав человека в условиях цифровизации Цифровая трансформация как вектор устойчивого развития. материалы V Всероссийской научно-практической конференции. Казань, 2023. С. 141-146.
4. Латышев О.Ю., Латышева П.А., Радаэлли М., Луизетто М. Тенденции и перспективы реализации законных интересов личности в условиях цифровой трансформации и повышенных правовых рисков // Цифровая трансформация: тенденции и перспективы. II Международная научнопрактическая конференция (Москва, 20 декабря 2023 г.) / под ред. Н.Л. Кетовой и М.Т. Заргарян // Сборник трудов конференции — М.: Мир науки, 2023. — С. 210-215. - Режим доступа: <https://izd-mn.com/PDF/57MNNPK23.pdf> — Загл. с экрана. ISBN 978-5-907731-57-8
5. Latyshev O., Latysheva P., Radaelli M., Luisetto M. Ways to incorporate the norms of an international treaty into the national legal system in new geo-economic conditions // Стратегия развития экономики Беларуси: вызовы, инструменты реализации и перспективы: сборник научных статей: в двух томах. Т. 2. / ред. кол.: Д. В. Муха [и др.]; Национальная академия наук Беларуси; Институт экономики НАН Беларуси. – Минск: Право и экономика, 2023. – 460 с. ISBN 978-985-887-091-1 ISBN 978-985-887-093-5 (т. 2) https://economics.basnet.by/files/sbor2023_2.pdf

Машокиров Ч. Н.

НИЗОМИ БОЗОРИ МОЛИЯВЌИ ВА ТАШАККУЛИ СУЃУРТА ДАР ЇУМЃУРИИ ТОЇИКИСТОН

Дар мақола баъзе масоили бозори молиявЃи низоми муносибатҳои иқтисодӣ, гирифтани қарз, эмиссия, хариду фурӯши қоғазҳои қиматнок, металлҳои қиматбаҳо, асьор ва дигар воситаҳои сармоязузорӣ алоқаманд аст, баррасӣ шудааст. Барои шарҳи паҳлуҳои иқтисодӣ, мазмуну моҳият ва сохтори муносибатҳои суғуртавӣ классификатсия ё гурӯҳбандӣ истифода мешавад. Ин гурӯҳбандӣ ҳамчун тарзи банизомдарории объектҳои сершумори соҳаи суғурта аз рӯи ин ё он хусусият, ҷудо намудани он ба соҳаҳо, зерсоҳа, намуд, шакл тартиб дода шудааст. Ғайр аз ин, гурӯҳбандиро ҳамчун системаи яқояи тобеъкунии мафҳумҳо низ номидан мумкин аст. Ва аз ин нуқтаи назар бояд ташкилотҳои

суғуртавии амалкунанда дар бозори хизматрасониҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаҳои суғурта гурӯҳбандӣ карда шаванд, ки дар айни замон раванди якранг, универсалӣ ва номукамал доранд.

Мафҳумҳои калидӣ: бозори молиявӣ, гирифтани қарз, эмиссия, хариду фурӯши қоғазҳои қиматнок, металлҳои қиматбаҳо, асбоб, воситаҳои сармоягузорӣ, бозори асбоб, бозори қоғазҳои қиматнок (аввалий, дуумдараҷа, сеюм), бозори суғурта ва азнавсуғуртакуни, соҳаҳои суғурта.

Машокиров Дж. Н.

СИСТЕМА ФИНАНСОВОГО РЫНКА И ФОРМИРОВАНИЕ СТРАХОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются некоторые вопросы финансового рынка, связанные с системой экономических отношений, получением кредита, эмиссией, куплей-продажей ценных бумаг, драгоценных металлов, валюты и других инвестиционных средств. Для объяснения экономических аспектов, содержания и структуры страховых отношений используется классификация или группировка. Эта классификация служит способом упорядочения многочисленных объектов страхового сектора по различным признакам, разделяя их на отрасли, виды и формы. Кроме того, группировку можно назвать системой взаимосвязанной подчиненности понятий. С этой точки зрения, действующие страховые организации на рынке страховых услуг Республики Таджикистан должны быть классифицированы по страховым отраслям, что в настоящее время представляет собой единый, универсальный и несовершенный процесс.

Ключевые слова: финансовый рынок, заимствование, эмиссия, покупка и продажа ценных бумаг, драгоценные металлы, валюта, инвестиционные инструменты, валютный рынок, рынок ценных бумаг (первичный, вторичный, третичный), рынок страхования и перестрахования, отрасли страхования.

Mashokirov J. N.

THE SYSTEM OF THE FINANCIAL MARKET AND THE FORMATION OF INSURANCE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article addresses certain issues of the financial market related to the system of economic relations, obtaining credit, issuance, buying and selling of securities, precious metals, currency, and other investment instruments. To explain the economic aspects, content, and structure of insurance relations, classification or grouping is used. This classification serves as a way to organize the numerous objects in the insurance sector by various characteristics, dividing them into sectors, sub-sectors, types, and forms. Moreover, grouping can be described as a system of interconnected hierarchical concepts. From this perspective, the existing insurance organizations in the insurance services market of the Republic of Tajikistan should be classified by insurance sectors, which currently represents a uniform, universal, and imperfect process.

Keywords: financial market, obtaining credit, issuance, buying and selling of securities, precious metals, currency, investment instruments, currency market, securities market (primary, secondary, tertiary), insurance and reinsurance market, insurance sectors.

Бозори молиявӣ (аз лотинии *financia* — пули нақд, даромад) низоми муносибатҳои иқтисодӣ мебошад, ки бо гирифтани қарз, эмиссия, хариду фурӯши қоғазҳои қиматнок, металлҳои қиматбаҳо, асбоб ва дигар воситаҳои сармоягузорӣ алоқаманд аст. Дар бозори молия сафарбаркунии сармоя, додани қарз, ба амал баровардани муомилоти пулии биржа ва дар истехсолот ҷойгиркунии захираҳои молиявӣ ба амал меояд. Ва омезиши талабот ва

пешниҳод ба сармояи қарздиҳандагон ва қарзгирандагони кишварҳои гуногун бозори молиявии ҷаҳониरो ташкил медиҳад.

Ҳамчун ҷузъҳои бозори молиявӣ инҳоянд:

- бозори сармояи қарзӣ (бозори пул, бозори қарз);
- бозори асъор, бозори қоғазҳои қиматнок (аввалӣ, дуумдараҷа, сеюм);
- бозори суғурта ва азнавсуғуртакунӣ;
- бозори металлҳои қиматбаҳо.

Бозорҳои молиявӣ метавонанд дар якҷанд шакл вучуд дошта бошад.

1. Дар шакли бозорҳои омехта, чунон ки дар савдои биржа, ҳангоми муомилот дар зерсохторҳои катъиян стандартишуда бо низоми клиринг¹ ва ҳисоббаробаркуниҳои мутамарказ тавассути депозитарии мутамарказ ба амал бароварда мешавад.
2. Дар шакли шартномаҳои бевоситаи байни ташкилотӣ, ки мисоли онҳо бозори байнибанки мебошад.
3. Дар шакли муносибатҳои чакана, вақте ки банкро хизматрасониҳои худро ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ пешниҳод мекунанд.

Иштирокчиёни бозорҳои молиявиро метавон ба се категория тақсим кард: қарзгирандагон, қарздиҳандагон, миёнаравҳо. Дар сохтори бозорҳои молиявӣ танзимгарон мақоми махсусро ишғол мекунанд.

Бозорҳои молиявӣ ҳамчун як навъ нишондиҳандаҳо ва танзимгарони иқтисодӣ муосир амал мекунанд. Бозорҳои молиявӣ ҳар қадар беҳтар ва самараноктар фаъолият намояд, иқтисодӣ ҳамон қадар тезтар инкишоф меёбад, ки механизмҳои онҳо таъти таъсири гардиши гуногуни сармоя ба ҳолати корӣ оварда мешаванд.

Бозори молиявӣ маҷмӯи захираҳои пулии кишвар мебошад, ки вобаста ба таносуби талабот ва пешниҳод ба ин захираҳо аз ҷониби субъектҳои гуногуни хоҷагидор дар ҳаракат ва рушди доимӣ қарор доранд.

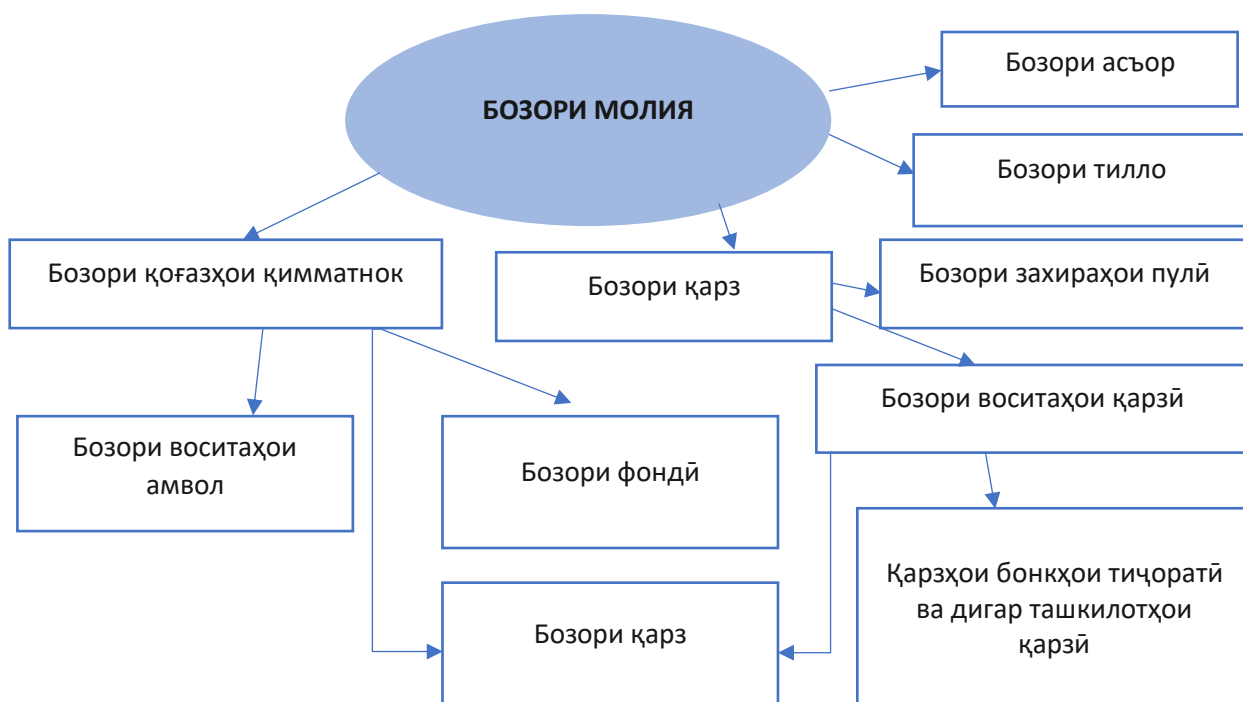
Бозори молия дар шакли бозори асъор, бозори тилло, бозори сармояи қарзи ва бозори қоғазҳои қиматнок амал мекунад (расми 1). Инҳо қисмҳои нисбатан мустақил мебошанд, ки ба ҳамдигар таъсир мерасонанд. Бозори асъор бозори муомилоти асъорӣ мебошад. Асоси ин бозорро банкро ва дигар муассисаҳои молиявӣ ташкил медиҳанд.

Дар бозори тилло муомилоти пули нақд, яклухт ва дигар муомилоти тиллоӣ, аз ҷумла бо куймаҳои тиллоӣ анҷом дода мешавад. Қисми зиёди муомилот бо тиллоӣ ҳисмонӣ байни банкро ва фирмаҳои махсусгардонидашуда анҷом дода мешавад; савдои опционӣ фьючерсӣ бо тилло дар биржаҳои фьючерсӣ мутамарказ шудааст.

Дар бозори сармоя, ки онро ба бозори сармояи қарзӣ ва бозори қоғазҳои қиматнок тақсим кардан мумкин аст, сармояи дарозмуддат ва уҳдадориҳои қарзи ҷамъ ва муомилот мешаванд. Бозори сармоя навъи асосии бозори молиявӣ буда, субъектҳои хоҷагидор тавассути он сарчашмаҳои маблағгузориҳои фаъолияти худро ҷустуҷӯ мекунанд.

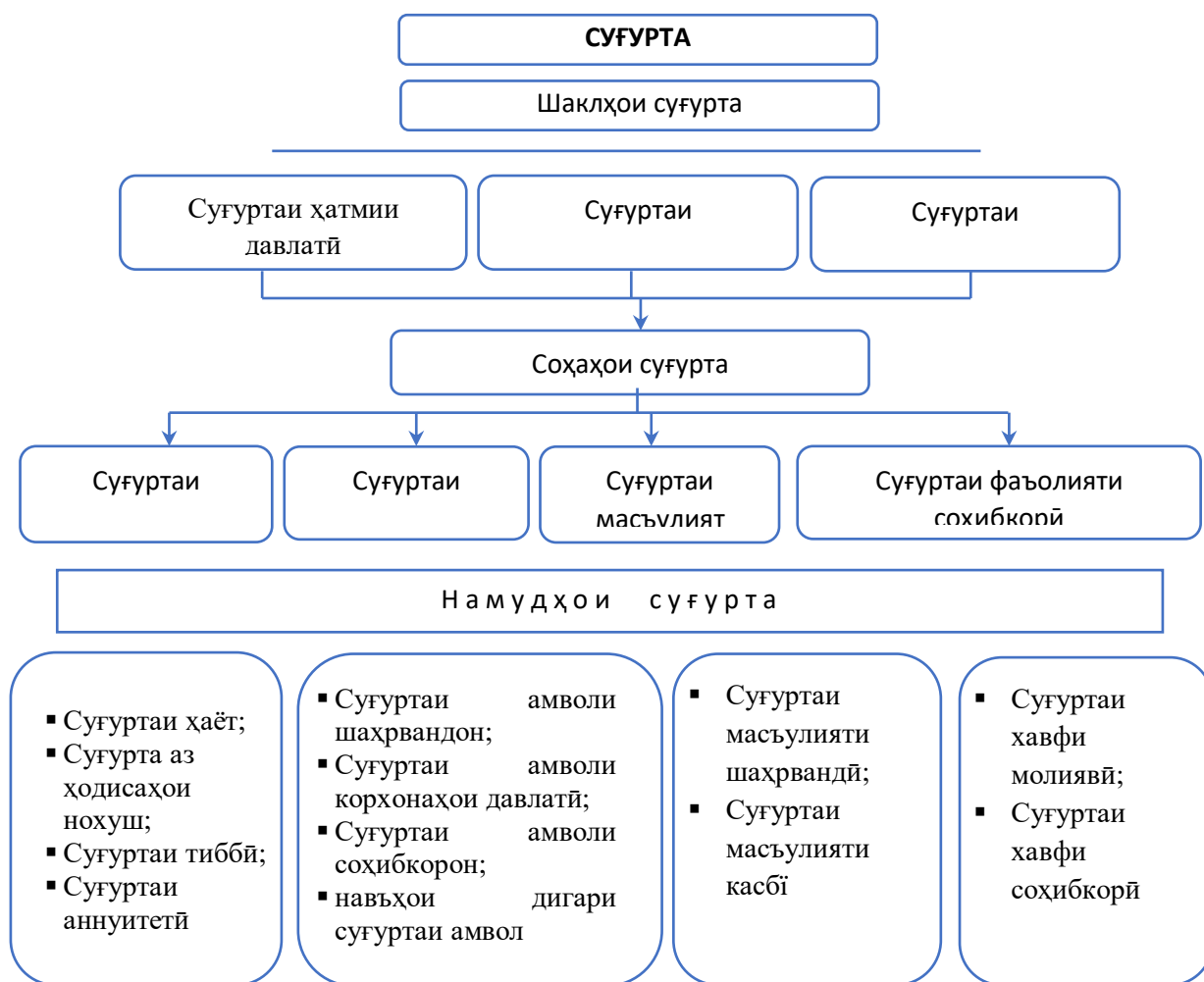
Суғурта – маҷмуи муносибатҳои байни ташкилотҳои суғуртавӣ, суғурташавандагон, мақоми танзим ва назорат, оид ба ташаккул, мубодила, тақсимот, истеъмол ва идоракунии маҳсулоти суғуртавӣ мебошад, ки бевосита ба фаъолияти соҳибкорӣ иртибот дорад ва вобаста аз моҳияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва хусусиятҳои хос яке аз усулҳои муосири идора намудани хавфи соҳибкорӣ маҳсуб меёбад.

¹ **Клиринг** як низоми ҳисоббаробаркуниҳои мутақобила дар бозори қоғазҳои қиматнок ва фишангҳои молӣ мебошад. Одатан, аз ҷониби маркази ҳисоббаробаркунии биржа ё ташкилоти махсуси ҳисоббаробаркунӣ, ки дар фазои тичорат таъсис ёфтааст, амалӣ карда мешавад.

Илова бар ин, дар асоси таснифоти Созмони Ҷаҳонии Савдо (СҶС), ки дар бахши W/120-и ҳамин ҳуҷҷат дарҷ шудааст, хизматрасонии суғуртавӣ ҳамчун гурӯҳи алоҳидаи хизматрасониҳои молиявӣ шомил гардидааст, зеро суғурта ҳамчун категорияи иқтисодӣ дар навбати аввал муносибатро оид ба ҳимояи манфиатҳо ё созишномаҳо дарбар мегард, на фаъолият ё натиҷаи фаъолиятро.

Барои шарҳи паҳлуҳои иқтисодӣ, мазмуну моҳият ва сохтори муносибатҳои суғуртавӣ классификатсия ё гурӯҳбандӣ истифода мешавад. Ин гурӯҳбандӣ ҳамчун тарзи банизомдарории объектҳои сершумори соҳаи суғурта аз рӯи ин ё он хусусият, ҷудо намудани он ба соҳаҳо, зерсоҳа, намуд, шакл тартиб дода шудааст. Ғайр аз ин, гурӯҳбандиро ҳамчун системаи якҷояи тобеъкунии мафҳумҳо низ номидан мумкин аст. Ва аз ин нуқтаи назар бояд ташкилотҳои суғуртавии амалкунанда дар бозори хизматрасониҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаҳои суғурта гурӯҳбандӣ карда шаванд, ки дар айни замон раванди якраңг, универсалӣ ва номукамал доранд. Намудҳои суғурта, ки таҷассумкунандаи маҳсулоти суғуртавӣ мебошанд, бояд аз нигоҳи кунунии муносибатҳои бозорӣ мукамал гардонидани шаванд ва шумораи онҳо аз ҳисоби объектҳои нави суғуртакуни зиёд гардонидани шаванд.

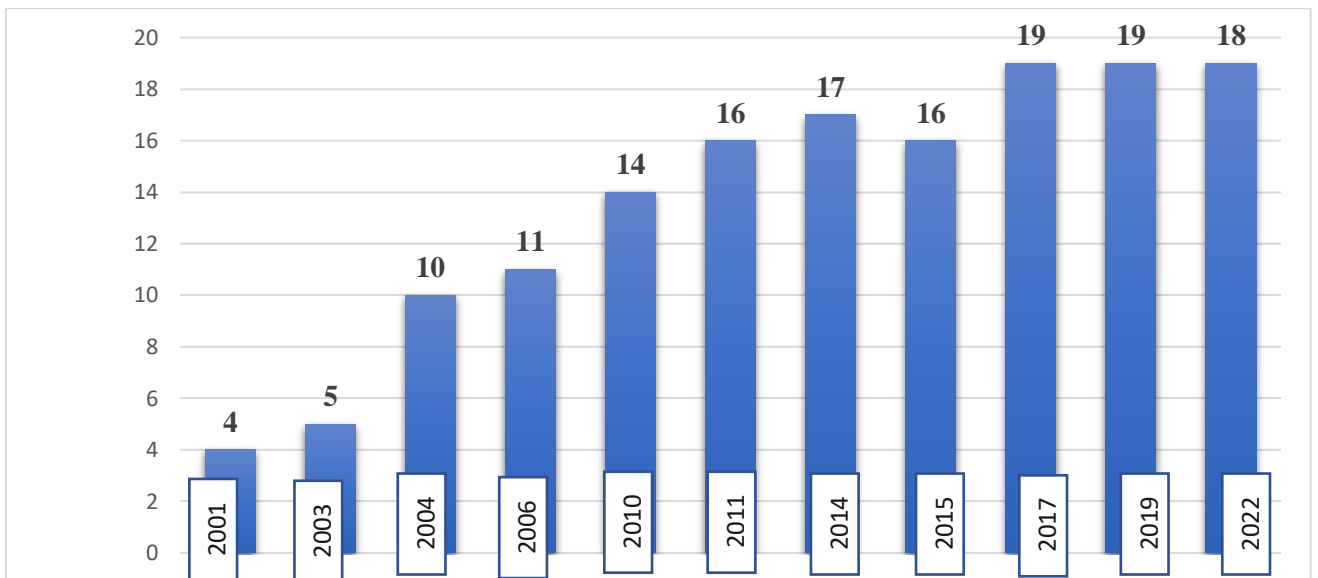

Дар давоми солҳои 2001-2022 шумораи ташкилотҳои суғуртавие, ки барои пешбурди чунин фаъолият иҷозатномаи давлатӣ доштанд, бештар аз 4,75 маротиб афзоиш ёфтанд ва аз соли 2004-ум инчониб тамоюли зиёдшавии мунтазами онҳо дар бозори хизматрасониҳои суғуртавии Тоҷикистон мушоҳида мегардад (расми 4).

Дар умум саҳми доройҳои низоми суғурта нисбат ба доройҳои умумии низоми молиявии кишвар дар соли 2021 ба 2,2 фоиз баробар шуда, нисбат ба ММД бошад, 0,6 фоизро ташкил намуд. Чуноне, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ собит месозад, яке аз нишондиҳандаҳои муҳими ифодакунандаи самараноки ва ҷолибнокии ташкилотҳои суғуртавӣ ин сатҳи даромаднокии онҳо мебошад.

Нишондиҳандаи даромаднокии доройҳои (ROA) низоми 4Ба маротиб зиёд шудани пардохту ҷуброни суғуртавӣ дар соли 2021 аз ҳисоби шартномаи ҚДММ ТС “Бима” вобаста ба пардохт гардидани ҷуброни суғуртавии калонҳаҷм аз рӯи суғуртаи корҳои сохтмонӣ ва васлкунӣ аз тарафи ташкилоти азнавсуғуртакунии хоричӣ ба амал омадааст, ки 69,5 млн. сомони ро ташкил медиҳад. 10 суғуртаи ҷумҳурӣ дар соли 2021 ба ҳисоби миёна 0,3% ва нишондиҳандаи даромаднокии сармоя (ROE) бошад, 2,8% -ро ташкил намуданд.

Тибқи маълумоти СММ имрӯз дар саросари ҷаҳон аз чунин намуди суғурта аллакай 500 млн. нафар одамон истифода мекунанд. Аз ҳама бештар микросуғуртакунонӣ дар минтақаи Осиё, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҳиндустон васеъ паҳн гардидааст, ки ба онҳо қариб 80%-и бозори микросуғуртаи ҷаҳонӣ рост меояд.

Расми 4 - Шумораи ташкилотҳои суғуртавӣ дар бозори хизматрасониҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2001-2022

- фаъолияти суғуртавӣ – фаъолияти ташкилоти суғуртавӣ (азнавсуғуртакунӣ) оид ба бастан ва иҷрои шартномаҳои суғурта (азнавсуғуртакунӣ), ки дар асоси иҷозатномаи мақоми ваколатдори давлатӣ тибқи талаботи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардад;
- суғуртакунӣ – муносибатҳо оид ба ҳимояи манфиатҳои қонунии молумулкии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳангоми рух додани ҳодисаҳои суғуртавии муайян аз ҳисоби фондҳои пулии аз мукофотҳои суғуртавии (ҳаққи суғуртавии) пардохтшуда, инчунин маблағҳои дигари ташкилотҳои суғуртавӣ, ки аз ҷониби ташкилотҳои суғуртавӣ ташаккул ёфтаанд;
- объекти суғурта – манфиатҳои молумулкӣ ё шахсии ғайримолумулкии суғурташаванда, ки ба қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳолифат надошта, дар шартномаи суғурта пешбинӣ шудаанд;
- иштирокчиёни касбии бозори суғурта – ташкилотҳои суғуртавӣ (азнавсуғуртакунӣ), брокери суғуртавӣ, ташкилотҳои актуарӣ, адҷастерӣ, сюрвейери суғуртавӣ, ки дар асоси иҷозатномаи мақоми ваколатдори давлатӣ фаъолият мекунанд;
- суғуртаи ҳатмии давлатӣ – суғуртае, ки аз ҳисоби буҷети давлатӣ маблағгузорӣ мешавад;
- суғуртаи умумӣ – суғуртаи шахсӣ, молумулкӣ, суғуртаи ҷавобгарии гражданию ҳуқуқӣ ва дигар намудҳои суғурта, ки ба соҳаи суғуртаи ҳаёт дахл надоранд;
- суғуртаи ҳаёт – намуди суғурта, ки амалӣ намудани пардохти суғуртавиरो дар ҳолатҳои фавти шахси суғурташуда ё дар давоми зиндагии ӯ то ба охир расидани муҳлати суғурта ва ё то синну соли дар шартномаи суғурта дарҷгардида пешбинӣ менамояд.

АДАБИЁТ

1. Ашуров Ғ.Д. Асосҳои суғурта. Воситаи таълимии визуалӣ / Ғ.Д. Ашуров. – Душанбе: «Файзи борон», 2020. – 60 с.
2. Ашуров Ғ.Д. Суғурта. Дастури таълимӣ [матн] / Ҳ.Н. Ақобиров, Ғ.Д. Ашуров. – Душанбе: «Шарқи озод», 2006. – 83 с. – 5,2 ҷ.ч.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи қарзи давлатӣ ва қарзи аз ҷониби давлат кафолатдодашуда// ш. Душанбе, 24 декабри соли 2022, № 1923
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи қарзи давлатӣ ва қарзи аз ҷониби давлат кафолатдодашуда ш. Душанбе, 24 декабри соли 2022, № 1923..
5. Маркази миллии қонунгузориҳои назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон// Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи дурномаҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва

- барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон// ш. Душанбе, 3.08. 2018, № 1544.
6. Машокиров Ҷ.Н., Эшов М.А., Абдувалиев М.Ҳ. Таҳлилҳои микродарӣ. Васоити таълимию методӣ.. - 1 изд. - Душанбе: ҚДММ «АРИШАМ», 2022. - 150 с.
 7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ш. Душанбе, 23.12.2022. [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ, URL: <http://prezident.tj/node/29823>, кушода, санаи муроҷиат 28.12.2022.
 8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016.
 9. Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2022, №314. // Сономаи расмии Бонки милли. // https://nbt.tj/files/prog_ram/national_strategy_tj.pdf
 10. Шарифзода М.М., Муҳадбердиев Ҳ., Машокиров Ҷ.Н. Микроиқтисод. - Китоби дарсӣ. Зери таҳрири профессор Фақеров Ҳ.Н. изд. - Душанбе: «ЭР-граф», 2018. - 348 с.
 11. Шарифзода М.М., Муҳадбердиев Ҳ., Машокиров Ҷ.Н. Назарияи иқтисод. - Китоби дарсӣ. Зери таҳрири профессор Фақеров Ҳ.Н. изд. - Душанбе: «ЭР-граф», 2018. - 368 с.
 12. Шарифов Ф.Н. Луғати мухтасари истилоҳоти бонкдорӣ. - Нашри 1. изд. - Душанбе: "ЭР-граф", 2012. - 384 с.
 13. Шомуродов Ф. Низомҳои андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ.- Нашри якум изд. - Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 280 с.
 14. Марьина, А. В. Микроэкономика в схемах и таблицах / А. В. Марьина, Э. Р. Мамлеева, Н. В. Бесчастнова. – Уфа: ГОУ ВПО "Уфимский государственный авиационный технический университет", 2013. – 152 с. – ISBN 978-5-4221-0528-1. – EDN TLVAIF.

Машокиров Джамшед Нейматуллоевич - кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке и международным связям Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992934313131. Email: jamshed.tguk@gmail.com

УДК 338.48

Машокиров Дж. Н.

К.э.н., и.о., доцент Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

РАЗВИТИЕ СТРАХОВОГО РЫНКА СТРАН-УЧАСТНИКОВ СНГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье рассматривается туристическое страхование — это комплекс страховых услуг, предназначенных для обеспечения финансовой защиты путешественников в случае непредвиденных обстоятельств во время поездок. Основная цель этой статьи о туристическом страховании — минимизировать риски, связанные с путешествиями, и обеспечить спокойствие туристам, покрывая возможные затраты на медицинскую помощь, утрату багажа, отмену поездки и другие непредвиденные события.

Ключевые слова: туризм, турист, страхования, СНГ, экономика, цифровой экономика.

Развитие страхового рынка стран-участников СНГ в условиях цифровой экономики представляет собой сложный и многогранный процесс, который зависит от различных факторов, таких как уровень цифровизации, законодательная база, экономическая ситуация и потребности рынка. Рассмотрим основные аспекты и тенденции развития страхового рынка в странах СНГ в контексте цифровой экономики. Развитие страхового рынка стран-

участников СНГ в условиях цифровой экономики, особенно в сфере туризма, является важным аспектом для обеспечения безопасности путешественников и повышения качества туристических услуг. Внедрение цифровых технологий позволяет сделать страхование более доступным, эффективным и персонализированным. Рассмотрим подробнее основные аспекты, тенденции и примеры развития туристического страхования в странах СНГ.

Туристическое страхование — это вид страхования, который предназначен для защиты путешественников от различных рисков, связанных с их поездками. Это страхование помогает минимизировать финансовые потери и обеспечивает поддержку в экстренных ситуациях. Рассмотрим подробнее, что включает в себя туристическое страхование и какие его основные виды существуют.

Рис. 1. Основные проблемы туристического страхования в Республике Таджикистан

Основные виды туристического страхования:

1. **Медицинское страхование для путешественников** - покрывает расходы на медицинскую помощь за границей, включая консультации врачей, госпитализацию, хирургическое вмешательство, медикаменты и экстренную медицинскую эвакуацию.
2. **Страхование от отмены поездки** - компенсирует затраты на поездку в случае ее отмены по непредвиденным причинам, таким как болезнь, несчастный случай или стихийное бедствие.
3. **Страхование багажа** - покрывает убытки в случае потери, кражи или повреждения багажа во время поездки.
4. **Страхование от несчастных случаев** - выплачивает компенсацию в случае травмы или гибели застрахованного в результате несчастного случая во время поездки.

5. **Страхование ответственности перед третьими лицами** - покрывает убытки, причиненные третьим лицам в результате действий застрахованного, включая ущерб имуществу и телесные повреждения.
6. **Страхование от задержки рейсов** - компенсирует расходы, связанные с задержкой рейса, включая оплату проживания, питания и других необходимых услуг.
7. **Киберстрахование** - защищает от кибератак и мошенничества во время поездки, включая утрату личных данных и финансовых средств.

Туристическое страхование в Центральной Азии, включая Таджикистан, сталкивается с рядом специфических проблем и вызовов. Рассмотрим основные из них показана на рисование 1.

Решение этих проблем требует координации усилий государства, страховых компаний и международных организаций. Только совместными усилиями можно улучшить доступность и качество туристического страхования в Центральной Азии и Таджикистане, что позволит повысить уровень безопасности и удовлетворенности туристов.

Рис. 2. Цифровизация страховых услуг

Туристическое страхование является важной составляющей безопасных и комфортных путешествий. Правильно подобранный страховой полис способен защитить от множества рисков и обеспечить финансовую безопасность в непредвиденных ситуациях, делая отдых более приятным и беззаботным.

Преимущества туристического страхования:

1. Финансовая защита - обеспечивает финансовую поддержку в непредвиденных ситуациях, таких как медицинские расходы, потеря багажа или отмена поездки.
2. Спокойствие и уверенность - путешественники чувствуют себя защищенными и уверенными, зная, что они имеют страховое покрытие на случай экстренных ситуаций.
3. Поддержка в экстренных ситуациях - многие страховые компании предлагают круглосуточные службы поддержки, которые помогают застрахованным в случае непредвиденных ситуаций за границей.

Как выбрать туристическое страхование:

1. Анализ потребностей – определите, какие риски наиболее актуальны для вашей поездки (медицинские расходы, потеря багажа, отмена рейса и т.д.).

2. Сравнение полисов - сравните предложения различных страховых компаний, обращая внимание на стоимость полисов и объем страхового покрытия.
3. Проверка условий полиса - внимательно изучите условия страхового полиса, включая исключения и ограничения, чтобы быть уверенными в его эффективности.
4. Дополнительные опции - рассмотрите возможность добавления дополнительных опций к полису, таких как страхование от несчастных случаев или киберстрахование, если они важны для вашей поездки.

Основные аспекты и тенденции цифровизация страховых услуг:

Онлайн-продажи: Увеличение доли страховых полисов, оформляемых через интернет, что упрощает процесс покупки для туристов. Онлайн-платформы позволяют выбрать подходящий полис, сравнить предложения различных страховых компаний и оформить страховку за несколько минут.

Мобильные приложения: Разработка мобильных приложений, которые позволяют туристам оперативно оформлять страховку, получать помощь в режиме реального времени и быстро обращаться в страховую компанию в случае наступления страхового события.

Проведение просветительских мероприятий и информационных кампаний для повышения осведомленности населения о важности туристического страхования.

1. Развитие цифровой инфраструктуры – инвестиции в развитие цифровой инфраструктуры, включая доступ к интернету и создание мобильных приложений для страхования.
2. Расширение доступа к страховым услугам – развитие онлайн-платформ и мобильных сервисов, позволяющих оформить страховой полис удаленно.
3. Адаптация законодательства - адаптация и обновление нормативной базы для поддержки цифровых инициатив и обеспечения правовой защиты клиентов.
4. Создание доступных продуктов - разработка доступных страховых продуктов и программ для различных категорий населения, включая субсидии и льготы.
5. Подготовка кадров - организация обучающих программ и курсов для подготовки квалифицированных специалистов, а также сотрудничество с международными страховыми компаниями для обмена опытом.
6. Расширение спектра страховых продуктов - разработка новых страховых продуктов, включающих покрытия для специфических рисков, таких как кибератаки, отмена поездок и задержки рейсов.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И АНАЛИЗ ДАННЫХ

Рис. 3. Искусственный интеллект и анализ данных

Решение этих проблем требует координации усилий государства, страховых компаний и международных организаций. Только совместными усилиями можно улучшить доступность и качество туристического страхования в Центральной Азии и Таджикистане, что позволит повысить уровень безопасности и удовлетворенности туристов.

Примеры и опыт стран СНГ страховых услуг

Россия:

Tinkoff страхование: Платформа, позволяющая туристам быстро и удобно оформить страховой полис онлайн, а также использовать услуги телемедицины.

Альфа Страхование: Включение в страховые полисы услуг телемедицины, что особенно актуально для путешественников в удаленные регионы.

Казахстан:

Kaspi.kz: Интеграция страховых услуг с крупнейшей казахстанской платформой для обеспечения удобного доступа к туристическим страховым продуктам.

Цифровизация: Государственная поддержка цифровизации страхового рынка, включая развитие туристического страхования, через программы и инициативы.

Беларусь:

Белгосстрах: Внедрение электронных полисов туристического страхования, позволяющих быстро оформить документы для выезда за границу.

Инновационные продукты: Разработка продуктов, учитывающих специфические риски для туристов, такие как страхование от задержек рейсов и отмены поездок.

Проблемы и перспективы

Регулирование: Необходимость адаптации нормативной базы для поддержки цифровых инициатив в страховании туризма и обеспечения защиты прав потребителей.

Инфраструктура: Развитие цифровой инфраструктуры, включая обеспечение доступа к интернету и поддержку инновационных технологий в страховой отрасли.

Образование и квалификация: Подготовка специалистов, способных работать с новыми технологиями и обеспечивать высокий уровень обслуживания клиентов.

Развитие страхового рынка стран-участников СНГ в условиях цифровой экономики представляет собой сложный и многогранный процесс, который зависит от различных факторов, таких как уровень цифровизации, законодательная база, экономическая ситуация и потребности рынка. Рассмотрим основные аспекты и тенденции развития страхового рынка в странах СНГ в контексте цифровой экономики.

Таким образом туристическое страхование является важным инструментом для обеспечения безопасности и защиты путешественников от различных рисков, связанных с поездками. Оно помогает минимизировать финансовые потери и обеспечивает поддержку в экстренных ситуациях, что делает его неотъемлемой частью подготовки к любому путешествию.

Развитие туристического страхования в странах СНГ в условиях цифровой экономики открывает широкие возможности для улучшения качества услуг и повышения уровня безопасности путешественников. Внедрение современных технологий, таких как искусственный интеллект, блокчейн и мобильные приложения, позволяет сделать страховые продукты более доступными и персонализированными, что способствует росту доверия клиентов и развитию страхового рынка в целом.

Литература

1. Брикимова М.Б. Курортно-страховой роман: учебник. М. : Русский полис, 2007. 330 с.
2. Брызгалов Д.В. Объединение страховщиков как уникальный субъект страхового рынка: учебник. М. : Страховое ревю, 2003. 357 с.
3. Вдовина О.В. Страхование и индустрия туризма [Текст] : учебник. М. : Страховое ревю, 2001. 397 с.

4. Гвозденко А.А. Страхование: учебник. М. : Проспект, 2008. 464 с.
5. Гвозденко А.А. Страхование в туризме: учебник. М. : Аспект Пресс, 2002. 256 с.
6. Голозубова И.А. Страхование в социально-культурном сервисе и туризме: учебное пособие. Челябинск : УралГАФК, 2003. 72 с.
7. Черных Н.Б. Технология путешествий и организация обслуживания клиентов: учебник. М. : Советский спорт, 2002. 320 с.
8. Чиненов М.В. Страхование внешнеэкономической деятельности: учебник. М. : Омега-Л, 2007. 244 с.
9. Чудновский А.Д., Жукова М.А. Управление индустрией туризма: учебник. М. : КНОРУС, 2006. 448 с.
10. Чудновский А.Д. Туризм и гостиничное хозяйство: учебник. М.: ЭКМОС, 2000. 400 с.
11. Шахов В.В. Введение в страхование: экономический аспект: учебник. М. : Финансы и статистика, 2002. 192 с.: ил.

УДК 336.2.

Машрапов Қиёмиддин Шокамолович - ассистент кафедры идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
E-mail: mashrapovq3@gmail.com

ОМИЛҲОИ ТАЪМИНИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ ТАШКИЛОТИ СУҒУРТАВӢ

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур моҳияти устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ кушода шуда, қайд шудааст, ки нишонаи асосии устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ пардохтпазирии он мебошад. Муаллиф омилҳои ба устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ таъсиррасонандаро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: берунӣ ва дохилӣ. Қайд гардидааст, ки ташкилоти суғуртавӣ ба омилҳои берунӣ таъсир расонида наметавонад. Омилҳои дохилӣ, ки аз ҷаҳати бевоситаи ташкилоти суғуртавӣ вобастаанд, аз ҷониби он идора қарда мешаванд. Моҳият, нақш ва аҳамияти омилҳои дохилӣ ба устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ таъсиррасонанда мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо: ташкилоти суғуртавӣ, устувории молиявӣ, омилҳо, сиёсати тарифӣ, сиёсати андеррайтерӣ, пардохтпазирӣ, захираҳои суғуртавӣ, азнавсуғуртакуни, сармоягузорӣ, сармоя.

Машрапов Қиёмиддин Шокамолович - ассистент кафедры государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
E-mail: mashrapovq3@gmail.com

ФАКТОРЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ СТРАХОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация: В данной статье раскрывается сущность финансовой устойчивости страховой организации и отмечается, что основным показателем финансовой устойчивости страховой организации является ее платежеспособность. Факторы, влияющие на финансовую устойчивость страховой организации, автором разделены на две группы: внешние и внутренние. Отмечается, что страховая организация не может влиять на внешние факторы. Внутренние факторы, которые зависят от непосредственной деятельности страховой организации, управляются ее. Рассмотрены сущность, роль и значение внутренних факторов, влияющих на финансовую устойчивость страховой организации.

Ключевые слова: страховая организация, финансовая устойчивость, факторы, тарифная политика, андеррайтерская политика, платежеспособность, страховые резервы, перестрахование, инвестиции, капитал.

Mashrapov Qiyomiddin Shokamolovich - assistant at the Department of Public Administration and National Economy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
E-mail: mashrapovq3@gmail.com

FACTORS FOR SECURING FINANCIAL SUSTAINABILITY OF AN INSURANCE ORGANIZATION

Annotation: This article reveals the essence of the financial stability of an insurance organization and notes that the main indicator of the financial stability of an insurance organization is its solvency. The author divided the factors influencing the financial stability of an insurance organization into two groups: external and internal. It is noted that the insurance organization cannot influence external factors. Internal factors that depend on the direct activities of the insurance organization are managed by it. The essence, role and significance of internal factors influencing the financial stability of an insurance organization are considered.

Keywords: insurance organization, financial stability, factors, tariff policy, underwriting policy, solvency, insurance reserves, reinsurance, investments, capital.

Устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ дар ҳолати муносиби сифатӣ ва миқдорӣ нигоҳ доштани дороиҳо ва уҳдадорихои онро ифода намуда, барои фаъолияти мунтазами ташкилоти суғуртавӣ ва рушди он мусоидат мекунад. Чунин устуворӣ дар тавозуннокӣ ва ё зиёд будани даромадҳои ташкилоти суғуртавӣ аз ҳарҷоти он инъикос мегардад. Нишонаи асосии устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ пардохтпазирии он ба шумор меравад. Пардохтпазирии ташкилоти суғуртавӣ гуфта қобилияти онро оиди саривақт ва пурра иҷро намудани уҳдадорихои пулии худ меноманд. Пардохтпазирии ташкилоти суғуртавӣ - ин имконияти ташкилоти суғуртавӣ оиди иҷрои уҳдадорихои суғуртавии он, яъне уҳдадорихо дар доираи шартномаҳои суғуртавии басташуда, инчунин уҳдадорихо дар назди саҳомон, мақомоти андоз ва ғайра мебошад [8, с.410]. Барои мақоми назорати суғуртавӣ яке аз нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти ташкилоти суғуртавӣ пардохтпазирии он ба шумор меравад. Иҷрои уҳдадорихои суғуртавии ташкилоти суғуртавӣ, пеш аз ҳама, дар натиҷаи риояи таносуби меъёрии байни дороиҳо ва уҳдадорихои қабулнамудаи он таъмин карда мешавад.

Мувофиқи моддаи 26-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ» кафолатҳои таъмини устувории молиявӣ ва пардохтпазирии ташкилотҳои суғуртавӣ тарифҳои суғуртавии аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснокшуда, захираҳои суғуртавии кофӣ барои иҷрои уҳдадорихо (оид ба суғуртакунӣ, суғуртаи муштарақ, азнавсуғуртакунӣ ва суғуртаи мутақобила), маблағҳои (сармоҷа) худӣ, азнавсуғуртакунӣ мебошанд [2, с.78]. Омилҳои ба устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ таъсиррасонандаро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: берунӣ ва дохилӣ (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Омилҳои ба устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ таъсиррасонанда

Омилҳои берунӣ	Омилҳои дохилӣ
Сатҳи таваррум	Сиёсати андеррайтерӣ
Ҷои қарзи бонкӣ	Сиёсати тарифӣ
Ҳолати бозори фондӣ	Мавҷудияти захираҳои суғуртавӣ дар ҳаҷми зарурӣ
Низоми андозбандӣ	Кифоягии маблағҳои (сармоҷа) худӣ
Танзими асъор	Истифодаи системаи азнавсуғуртакунӣ
Қисмҳои бозори байналхалқии суғурта	Фаъолияти сармоҷагӯзорӣ

Қонунгузорӣ	
Рақобат	

Манбаъ: муаллиф таҳия кардааст.

Бояд гуфт, ки омилҳои берунӣ омилҳои мебошанд, ки аз фаъолияти ташкилоти суғуртавӣ, самаранокии кори он вобаста набуда, ба ташкилоти суғуртавӣ аз муҳити берун таъсир мерасонанд. Ташкилоти суғуртавӣ ба омилҳои берунӣ таъсир расонида, онҳоро мустақиман идора карда наметавонад.

Омилҳои дохилӣ омилҳои мебошанд, ки бевосита аз фаъолияти худ ташкилоти суғуртавӣ вобаста буда, аз ҷониби он идора карда мешаванд. Бинобар ин, мо омилҳои дохилии ба устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ таъсиррасонандаро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Сиёсати андеррайтерӣ - ин фаъолияти ташкилоти суғуртавӣ вобаста ба таҳлил, баҳодихӣ ва қабули хавфҳои мебошад. Андеррайтер мутахассиси ташкилоти суғуртавӣ оид ба омӯзиши хавфҳои буда, дар бораи ба суғурта қабул кардан ё накардани хавфҳои қарор қабул менамояд [3, с.107]. Ташкилоти суғуртавӣ бо мақсади таъмини устувории молиявии худ бояд сатҳи хавфҳои ба суғуртақунӣ пешниҳодшударо ҳамаҷониба ва амиқ омӯхтаву баҳогузорӣ карда, эҳтимоли руҳ додани ҳодисаҳои суғуртавӣ, ҳаҷми ниҳони зарари интизориро ҳисоб карда, ба ҳулосае ояд, ки ин хавфҳоро суғурта қунад ё не. Сиёсати андеррайтерӣ метавонад ба устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ таъсири ё мусбат ё манфӣ расонад.

Моҳияти *сиёсати тарифии ташкилоти суғуртавӣ* дар он ифода меёбад, ки ҳаҷми тарифҳои суғуртавӣ бояд бо сатҳи хавфҳои ба суғурта қабулнамудаи ташкилоти суғуртавӣ мувофиқ бошад. Нақши сиёсати тарифӣ дар таъмини устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ дар он ифода меёбад, ки сарчашмаи асосии ташкили захираҳои молиявии ташкилоти суғуртавӣ ҳаққи суғуртавӣ буда, ҳаҷми он аз шумораи шартномаҳои суғурта, ҳаҷми маблағи суғуртавӣ, меъёри тарифҳои суғуртавӣ, ҳаққи суғуртавӣ вобаста мебошад. Умуман, ҳаҷми даромадҳои ташкилоти суғуртавӣ аз бисёр ҷиҳат аз ҳаҷми тарифҳои суғуртавӣ вобаста аст [4, с.80].

Агар ташкилоти суғуртавӣ бо мақсади ҷалби бештари мизочон (суғурташавандагон) ҳаҷми тарифҳои суғуртавиرو мунтазам паст қунад, он гоҳ миқдори ҳаққи суғуртавии чамбоваришаванда аз андозаи пардохтҳои суғуртавӣ (талофии суғуртавӣ ё ҷуброни суғуртавӣ) кам мешавад ва боси аз фаъолияти суғуртавӣ зарар дидани ташкилоти суғуртавӣ мегардад [1, с.28]. Аз тарафи дигар, агар ташкилоти суғуртавӣ бо мақсади аз суғурташавандагон зиёдтар гирифтани ҳаққи суғуртавӣ ҳаҷми тарифҳои суғуртавиرو баланд бардорад, он гоҳ шумораи мизочони ташкилоти суғуртавӣ кам мешавад, зеро як қисми мизочон бо ташкилоти суғуртавие, ки тарифҳои суғуртавии он нисбатан пасттар аст шартнома мекунанд. Ҳамин тариқ, ташкилоти суғуртавӣ сиёсати тарифии худро бояд ба таври объективӣ, вобаста ба сатҳи хавфҳои чунон ба роҳ монанд, ки он ҳам барои худаш ва ҳам барои мизочонаш муносиб бошад.

Захираҳои суғуртавӣ сарчашмаи асосӣ барои иҷрои пардохтҳои суғуртавӣ (ҷуброни суғуртавӣ) аз ҷониби ташкилоти суғуртавӣ ба шумор рафта, ҳаҷми уҳдадорихои онро аз рӯи шартномаҳои суғуртавии басташуда инъикос менамояд. Бинобар ин, ҳаҷм ва сохти захираҳои суғуртавӣ бояд ба ҳаҷми уҳдадорихои ташкилоти суғуртавӣ пурра мувофиқат намояд, то ки пардохтҳои суғуртавиرو таъмин карда тавонад.

Барои таъмини пардохтпазирии ташкилоти суғуртавӣ ҳаҷми дороиҳои озоди он ҳамчун фарқи байни маблағи умумии дороиҳо ва уҳдадорихои ташкилоти суғуртавӣ бояд бо ҳаҷми меъёрии дороиҳо мувофиқ ё баробар бошад:

$$Д - У = Х_m \quad (1)$$

дар ин ҷо: Д - ҳаҷми воқеии дороиҳои ташкилоти суғуртавӣ;

У - ҳаҷми воқеии уҳдадорихои ташкилоти суғуртавӣ;

Хм - ҳаҷми меъёри (ҳадди ақал дастраси) барзиёдии дороиҳои ташкилоти суғуртавӣ аз уҳдадорихои он.

Дар зери мафҳуми дороиҳои ташкилоти суғуртавӣ амволи он дар намуди фондҳои асосӣ, маблағҳои пулӣ, инчунин маблағҳои воридшуда фаҳмида мешавад. Дороиҳои озоди ташкилоти суғуртавӣ амволи онро, ки аз ҳаргуна уҳдадорихои минбаъда озод аст, ба истиснои ҳуқуқи талаби саҳомони ташкилоти суғуртавӣ, дар бар мегирад [5, с.76].

Уҳдадорихои ташкилоти суғуртавӣ, ки қарздорӣ онро дар назди шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар бар мегиранд, инҳо мебошанд:

- захираҳои суғуртавӣ; қарзҳои бонкӣ; воситаҳои дигари қарзӣ ва чалбшуда;
- захираҳо барои хароҷот ва пардохтҳои дар пешбуда;
- уҳдадорихо аз рӯи амалиёти азнавсуғуртакуни ва ғайра.

Вобаста ба баробарии (тавозуннокии) зерин:

Дороиҳо = Уҳдадорихо + Сармояи худӣ,

муайян менамоем, ки:

Дороиҳо - Уҳдадорихо = Сармояи худӣ

Дар қонунгузори аксар мамлакатҳо сатҳи ниҳонии масъулияти ташкилоти суғуртавӣ барои ҳар як хавф ба андозаи 10%-и сармояи худӣ ё маблағҳои худии ташкилоти суғуртавӣ муқаррар карда шудааст [6, с.18].

Захираҳои суғуртавӣ ва маблағҳои (сармояи) худии ташкилоти суғуртавӣ бояд бо дороиҳои, ки ба талаботи гуногуншаклӣ, пардохтпазирӣ, бозгардонӣ ва ғайраҳо ҷавобгӯянд, таъмин карда шаванд.

Сармояи худӣ ё маблағҳои худӣ сарчашмаи иловагии таъмини қобилияти ташкилоти суғуртавӣ оиди иҷрои уҳдадорихои суғуртавии худ ҳангоми нокифоя будани маблағҳои захираҳои суғуртавӣ ба шумор рафта, аз ҷумла бо сабабҳои зерин ташаккул дода мешавад [7, с.258]:

а) нокифоя будани шумораи қарздорони баландиҳтисос, манбаи сусти иттилоотӣ, ки барои аниқ баҳогузори намудани сатҳи хавфҳои ба суғуртакуни қабулшуда имкон намедихад, хароҷот барои ташкили ҳисобҳо ва дигар омилҳои субъективӣ;

б) истифодаи тарифҳои суғуртавие, ки ба сатҳи хавфҳои ба суғурта қабулшуда мувофиқ нест;

в) зиёд шудани шумораи ҳодисаҳои суғуртавии рухдода ва ё маблағи миёнаи пардохтҳои суғуртавӣ нисбати миқдоре, ки ҳангоми ҳисобкунии ҳаҷми тарифҳои суғуртавӣ ба инобат гирифта шуда буд;

г) аз сабаби бемуваффақияти фаъолияти сармоягузори ташкилоти суғуртавӣ паст шудани арзиши дороиҳои, ки барои пурра намудани захираҳои суғуртавӣ истифода мешуданд.

Ба сармояи худии ташкилоти суғуртавӣ инҳо мансубанд:

- сармояи оинномавӣ;
- сармояи иловагӣ;
- сармояи захиравӣ;
- ғайриқарзӣ тақсимнашуда.

Дар баъзе ҳолатҳо ба сармояи худии ташкилоти суғуртавӣ инчунин фонди истеъмоли фонди андӯхтро, ки аз ҳисоби ғайриқарзӣ софӣ ташкилоти суғуртавӣ ташкил карда мешавад, дохил кардан мумкин аст.

Сармояи худии ташкилоти суғуртавӣ аз ҳисоби ду сарчашма ташкил карда мешавад:

- аъзоҳаққии муассисон;
- ғайриқарзӣ аз фаъолияти суғуртавӣ [10, с.106].

Ташкилоти суғуртавӣ бояд дорои сармояи оинномавии ба пуррагӣ пардохтшуда бошад, ки ҳаҷми он аз андозаи ҳадди ақали сармояи оинномавии барои ташкилоти суғуртавии навбунёд муқарраршуда паст набошад.

Ташкилоти сармояи оинномавии ҷамъиятҳои саҳомӣ - ташкилотҳои суғуртавӣ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» сурат мегирад. Ба

сармояи оинномавӣ ворид намудани маблағҳои қарзӣ ва молу мулки дар гаравбуда манъ аст.

Ташкилоти суғуртавӣ уҳдадор аст дар қисми ташаккули захираҳои суғуртавӣ, таркибу сохтори дороиҳои барои пушонидани захираҳои суғуртавӣ қабулшаванда, квотаҳо барои азнавсуғуртакунӣ, таносуби меъёрии маблағҳои худии ташкилоти суғуртавӣ ва уҳдадорихои гирифташуда, таркибу сохтори дороиҳои барои пушонидани маблағҳои худии ташкилоти суғуртавӣ қабулшаванда, инчунин дар қисмати додани кафолатҳои бонкӣ талаботи устувории молиявии муқаррарнамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ» ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақоми назорати суғуртавиرو риоя намоянд.

Ташкилотҳои суғуртавӣ уҳдадоранд талаботи устувории молиявӣ ва пардохтпазириро дар қисмати ташаккулёбии захираҳои суғуртавӣ, тартиб ва шартҳои сармоягузори (маблағгузори) маблағҳои (сармояи) худӣ ва маблағҳои захираҳои суғуртавӣ, таносуби меъёрии маблағҳои (сармояи) худӣ ва уҳдадорихои қабулкарда, инчунин дигар талаботро, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ» ва санадҳои меъёрии мақоми назорати суғуртавӣ муқаррар кардаанд, риоя намоянд. Тартиби ҳисобкунии таносуби меъёрии маблағҳои (сармояи) худӣ ва уҳдадорихои қабулнамудаи ташкилоти суғуртавӣ (азнавсуғуртакунӣ) (аз ҷумла, муайянсозии нишондиҳандаҳои барои чунин ҳисобкунӣ истифодашаванда) аз ҷониби мақоми назорати суғуртавӣ муқаррар карда мешавад.

Дар ҳолати аз тарафи ташкилоти суғуртавӣ риоя нагардидани таносуби меъёрии сармояи худӣ ва уҳдадорихои ба зиммагирифта ташкилоти мазкур уҳдадор аст, ба мақоми назорати суғуртавӣ нақшаи солимгардонии вазъи молиявиرو пешниҳод намояд, ки нисбат ба он талаботи мақоми назорати суғуртавӣ муқаррар мегардад. Ташкилоти суғуртавӣ метавонад ва дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор аст уҳдадорихоро аз рӯи шартномаҳои суғурта (портфели суғуртавӣ) ба як ё якчанд ташкилоти суғуртавӣ (азнавсуғуртакунӣ), ба истиснои ҷамъиятҳои суғуртавии мутақобилаи ба талаботи устувории молиявӣ ва пардохтпазирӣ ҷавобгӯ, бо назардошти уҳдадорихои азнавқабулшуда ва дорои иҷозатнома оид ба амалисозии намудҳои суғурта, ки аз рӯи онҳо портфели суғуртавӣ (ивази ташкилоти суғуртавӣ (азнавсуғуртакунӣ) интиқол дода мешавад, супорад [2, с.75].

Пурра ё қисман интиқол намудани портфел бе розигии пешакии мақоми назорати суғуртавӣ ба ҷо оварда намешавад. Ҳангоми интиқол намудани портфели суғуртавӣ ва гузашт намудани созишнома ба ташкилоти суғуртавии (азнавсуғуртакунии) дигар ҳуқуқи суғурташавандагон набояд халалдор гардад.

Истифодаи системаи азнавсуғуртакунӣ. Дар таъмини устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ системаи азнавсуғуртакунӣ нақши муҳим дорад. Уҳдадорихои ташкилоти суғуртавӣ, ки аз имконияти молиявии он зиёд аст, бояд ба азнавсуғуртакунӣ дода шавад. Моҳияти азнавсуғуртакунӣ дар азнавтасимкунии як қисми уҳдадорихои дар доираи шартномаҳои суғурта қабулнамудаи ташкилоти суғуртавӣ (седент), байни дигар ташкилоти суғуртавӣ ё ташкилоти махсусгардонидашудаи азнавсуғуртакунӣ, бо мақсади таъмини устувории молиявии седент ифода меёбад.

Фаъолияти сармоягузорӣ. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ» ташкилоти суғуртавӣ ғайр аз фаъолияти суғуртавӣ ҳуқуқи гузарониадни фаъолияти сармоягузориро дорад, ки мақсад аз он гирифтани фоида мебошад. Фаъолияти сармоягузорӣ яке аз омилҳои, ки ба устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ таъсири мусбат мерасонад. Ташкилоти суғуртавие, ки ба фаъолияти сармоягузорӣ машғул аст, имкон дорад аз ҳисоби фоидаи аз ин фаъолият гирифтааш зарарҳои аз фаъолияти суғуртавӣ гирифтаашро маблағгузорӣ намояд. Фаъолияти сармоягузори ташкилоти суғуртавӣ аз ҷониби мақоми назорати суғуртавӣ назорат ва танзим карда мешавад.

Натиҷаҳои фаъолияти ташкилоти суғуртавӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои гуногуни устувории молиявӣ он муайян карда мешавад. Аз ҷумла, устувории молиявӣ ташкилоти суғуртавиرو аз рӯи нишондиҳандаҳои зерин муайян намудан мумкин аст:

- сатҳи эҳтимолии касри захираҳои суғуртавӣ дар оянда;
- таносуби даромадҳо ва хароҷоти ташкилоти суғуртавӣ.

Барои муайян кардани сатҳи эҳтимолии касри (норасоии) захираҳои суғуртавӣ дар оянда коэффитсиенти Ф.В. Коньшин (К) истифода бурда мешавад:

$$K = \frac{1-q}{n \times q}, \quad (2),$$

дар ин ҷо: q - меъёри миёнаи тариф аз рӯи портфели суғуртавӣ;
 n - шумораи объектҳои суғурташуда;

Чӣ қадаре нишондиҳандаи K камтар бошад, устувории молиявӣ ташкилоти суғуртавӣ ҳамон қадар баландтар аст.

Барои баҳодиҳии таносуби даромадҳо ва хароҷоти ташкилоти суғуртавӣ формулаи зерин истифода мешавад:

$$K_{\text{ум}} = D + X / \Phi_z \quad (3),$$

дар ин ҷо: $K_{\text{ум}}$ - коэффитсиенти устувории молиявӣ фонди суғуртавӣ;

D - маблағи даромадҳои ташкилоти суғуртавӣ дар давраи тарифӣ;

X - маблағи хароҷоти ташкилоти суғуртавӣ дар давраи тарифӣ;

Φ_z - маблағҳои ташкилоти суғуртавӣ дар фонди захиравӣ.

Ҳолати мувофиқи (оптималии) устувории молиявӣ ташкилоти суғуртавӣ чунин аст:

$$K_{\text{ум}} > 1,0 \quad (4)$$

Дигар нишондиҳандаҳои муайянкунандаи натиҷаҳои молиявӣ фаъолияти ташкилоти суғуртавӣ инҳоанд [9, с.20]:

- фоида аз хизматрасониҳои суғуртавӣ: бақия ҳамчун фарқи байни ҳаққи суғуртавии ҷамъоваришуда ва хароҷот барои хизматрасониҳои суғуртавӣ (пардохтҳои суғуртавӣ ва хароҷот барои бурдани кор);

- пардохти миёна барои як шартномаи суғурта (маблағи умумии ҳаққи суғуртавии ҷамъоваришуда ба шумораи шартномаҳо тақсим карда мешавад);

- сатҳи пардохти талофии суғуртавӣ ё ҷуброни суғуртавӣ (таносуби фоизи ҳаққи суғуртавии ҷамъоваришуда ба маблағи барои талофии суғуртавӣ ё ҷуброни суғуртавӣ сарфшуда);

- зарарнокии амалиёти суғуртавӣ (сатҳи барзиёдии хароҷоти ташкилоти суғуртавӣ аз даромадҳои он аз рӯи натиҷаҳои фаъолият дар як сол);

- меъёри даромаднокӣ (таносуби сарборӣ ба меъёри ҳолис аз рӯи намудҳои суғурта);

- даромаднокии амалиёти суғуртавӣ (таносуби фоидаи солони аз хизматрасониҳои суғуртавӣ ба маблағи солони пардохтҳои суғуртавӣ).

Ҳамин тариқ, арзёбии устувории молиявӣ ташкилоти суғуртавӣ дар охири давра, воқеан, марҳилаи ниҳии идоракунии устувории молиявӣ дар як давра ва оғози идоракунии устувории молиявӣ барои давраи оянда мебошад. Дар натиҷаи чунин баҳодиҳӣ натиҷаи устувории молиявӣ вобаста ба намуди таъбиқи сиёсати идоракунии устувории молиявӣ таҳлил карда шуда, оид ба интихоби мақсад ва намуди стратегияи идоракунии устувории молиявӣ ташкилоти суғуртавӣ барои давраи нав қарор қабул карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Ашуров Ғ.Д. Идоракунии рушди бозори хизматрасонии суғуртавӣ. Монография. - Душанбе: «Файзи борон». - 2020. - 260 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ» / Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2016. №7. - С. 70-82
3. Никулина Н.Н., Березина С.В. Страхование. Теория и практика: учеб. пособие. - М.: ЮНИТИ. - 2017. - 511 с.

4. Насырова Г.А. Управление финансами страховой организации. - СПб.: Издательство СПб университета экономики и финансов. - 2020. - 369 с.
5. Орланюк-Малицкая Л.А. Платежеспособность страховой организации. - М.: ЮНИТИ-ДАНА. - 2015. - 152 с.
6. Пикалов А.Н. Стратегия оптимизации структуры капитала и ее влияние на рыночную стоимость страховой организации. Автореферат дисс. канд. экон. наук. - М.: ЮНИТИ-ДАНА. - 2020. - 23 с.
7. Страхование: Учебник / под ред. Т.А. Федоровой. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Экономист. - 2013. - 875 с.
8. Содиков Р.Ҳ. Суғурта (китоби дарсӣ). - Душанбе: ҶДММ «Хирадмандон». - 2021. - 515 с.
9. Фрумина С.В. О функциях и принципах формирования и использования финансовых ресурсов страховых организаций // Известия ВУЗов. Серия «Экономика и финансы». - №3(21). - 2018. - С. 18-23.
10. Хэмптон Джон. Д. Финансовое управление в страховых компаниях. - М.: Финансы и статистика. - 2018. - 358 с.

Рауфова Ш.М., Зиёев М.М.

Омилҳои рушд ва ташаккули хазинаи суғуртаи амонатҳо ва пасандозҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

***Аннотатсия:** дар мақола моҳият ва омилҳои рушд ва тақмили заминаҳои меъёрию ҳуқуқии низоми суғуртаи амонату пасандозҳо ва мавқеи он дар соҳаи мазкур маълумот дода мешавад. Низоми рушди суғуртанамоии амонат ва пасандозҳои Тоҷикистон барои солҳои 2024-2029 дар асоси муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи амонату пасандозҳо” ва тадбирҳои “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” таҳия гардида, самтҳои афзалиятнок ва ҳадафҳои асосии рушди фаъолияти минбаъдаи низоми суғуртакунӣ ва амонату пасандозҳои Тоҷикистонро муайян кардааст*

Калидвожаҳо: ҳолати суғуртаивӣ, ӯҳдадорихоии суғуртаивӣ, суғуртаи амонату пасандозҳо, низоми суғуртакунӣ

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмҳои худ пайваста таъмини рушди устувори низоми бонкӣ, зарурати зиёд намудани ҳаҷми пасандозҳои аҳоли, ҳавасмандгардонӣ, ташаккул додан ва баргараф намудани муаммоҳои рушди суғурта дар шароити иқтисодии рақамӣ ва ҷалби бештари мизоҷонро ба ин самтҳо хеле муҳим ибраз менамоянд. Асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкили фаъолияти суғуртаро муқаррар намуда ба таъмини ҳифзи манфиатҳои амволии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳангоми ба миён омадани ҳодисаҳои суғурта нигаронида шудааст, ки фаъолияти ташкилотҳои суғуртаивӣ (азнавсуғуртакунӣ) ки бо бастан ва иҷрои шартномаҳои суғуртаивӣ (азнавсуғуртакунӣ) алоқаманд буда, дар асоси иҷозатномаи мақоми ваколатдори давлатӣ тибқи талаботи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешавад [1.4]

Окибатҳои бухрони молиявӣ-иқтисодии соли 2014 дар минтақа ва ҷаҳон ба вазъи иқтисодию молиявӣ кишвари мо таъсири манфӣ расонида, бар асари он низоми бонкӣ бо мушкилиҳои зиёд ру ба ру шуд. Илова бар ҳамаи ин, хавфҳои зиёди дар ҳуди низом мавҷуда мушкилиҳои молиявиро дучанд гардонид, билохир боиси бадшавии сифати дороиҳо ва нишондиҳандаҳои асосии устувори низоми бонкӣ гардидааст ва ин то кунун таъсири хешро расонида истодааст.

Бояд тазаққур дод, ки дар панҷ соли охир дар низоми суғуртаи пасандозҳо 29 ташкилоти қарзӣ мавриди барҳамдиҳи қарор гирифт, ки дар 18 ташкилоти қарзӣ ҳолати

суғуртавӣ ба вукуъ омад. Баҳри ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии пасандоздорон қисми зиёди маблағҳои худро барои иҷрои уҳдадорӣҳои суғуртавӣ равона карда, пардохти чубронпулии суғуртаро саривақт ва ба пуррагӣ таъмин намуд, ки ин барои нигоҳдории суботи молиявии низоми бонкӣ дар кишвар саҳми бевоситаи худро гузошт [4, 37].

Баҳри бартараф намудани хавфҳои низом ва нигоҳдории суботи низоми молиявӣ, аз ҷониби ниҳоди танзимгари низоми бонкӣ тадбирҳои зиддибуҳронӣ ва ислоҳоти ба баланд бардоштани сифат ва устувории молиявии низоми бонкӣ нигаронидашуда, амали гардид.

Дар ин раванд, ҷиҳати тақмили заминаҳои меъёрии ҳуқуқии низоми суғуртаи амонату пасандозҳо, ворид гардидани тағиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ” низ вазифарҳои худро дар самти коҳишдиҳии хавфҳо дар низом, ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои Қонунии пасандоздорон, дастгирии ташкилотҳои қарзӣ ва иштирок дар раванди батанзимдарории ташкилоти қарзӣ хеле мушаххас гардонид.

Низоми рушди суғуртанамоии амонат ва пасандозҳои Тоҷикистон барои солҳои 2024-2029 дар асоси муқарароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи амонату пасандозҳо” ва тадбирҳои “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” таҳия гардида, самтҳои афзалиятнок ва ҳадафҳои асосии рушди фаъолияти минбаъдаи низоми суғуртакунӣ ва амонату пасандозҳои Тоҷикистонро муайян карда метавонад ва идомаи мантиқии ҳуҷатҳои қаблӣ соҳавӣ барои давраи миёнамуҳлат буда, он ислоҳотҳои назаррасро ҷиҳати таъмини раванди минбаъдаи татбиқи самараноки вазифаҳо баҳри ноил гардидан ба мақсадҳои дар назди фаъолияти низоми суғуртакунонӣ ва амонату пасандозҳо пешандозӣ менамояд. Дикқати асоси ба масъалаҳои баланд бардоштани нуфузу эътимодноқӣ ва рушди институтсионалии низоми суғуртакунонӣ дар самтҳои тақвияти суғуртаву амонатгузорӣ ва пасандозҳо, омодаги ба ҳолатҳои суғуртавӣ, тақмили қонунгузорӣ, таъмини устувории молиявӣ, самаранокии амалиётӣ, идоракунии босамари корпоративӣ, назорати дохилӣ ва идоракунии хавфҳо, чорӣ намудани низому равандҳои нави пешбурди фаъолият бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ, ки ба натиҷаҳои дилхоҳ оварда мерасонад, ба монандӣ:

1. Рушди захираҳои инсонӣ;
2. Таъмини сатҳи баланди шаффофият ва беҳгардонии корҳои таблиғотию ташвиқотӣ;
3. Ривочу раванқ додани ҳамкориҳо бо ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ ва ниҳоду идораҳои дахлдор бо дарназардошти дар давраи дарозмӯҳлат мусоидат намудан ба таъмини суботи молиявии низоми бонкӣ ва ғайраҳост.

Бояд кайд намуд, ки дар соли 2023 ислоҳоти қалиди, ки ба рушди фаъолияти низоми молиявии кишвар равона гардидааст, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба имзо расидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба ворид намудани тағиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ” (аз 15 марти соли 2023, №1961) ва мавриди амал қарор гирифтани он буд, зеро лоиҳаи Қонуни мазкур аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон бо пешниҳоду тавсияҳои мутахассисони байналмилалӣ дар доираи лоиҳаи кумаки техникаи Бонки Ҷаҳонӣ ва матритсаи чораҳои сиёсии «Барномаи таҳкими баҳши молиявӣ ва идоракунии фискалӣ»-и Бонки осиёии рушд таҳия гардид.

Бояд тазаккур дод, ки тағиру иловаҳо ба Қонун бо мақсади ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои Қонунии пасандоздорон, тавсия додани фаъолияти низоми суғуртаи пасандозҳо, васеъ намудани миқёси фарогирии суғуртавии пасандоздорон, таҳкими устувории молиявии соҳаи мазкур ва баланд бардоштани боварии ҷомеаи кишварамон ба низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардидаанд.

Ноғуфта намонад, ки мутобиқи тағиру иловаҳои мазкур доираи объектҳои ҳатмии суғурта васеъ шуда, минбаъд дар катори пасандозҳои шахсони воқеӣ, инчунин суратҳисобҳои амонатию пасандозии соҳибкорони инфиродӣ, шахсони ҳуқуқии субъекти соҳибкорӣ хурд ва ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ бо суғуртакунӣ фаро гирифта мешаванд. Бинобар ин, номи Қонуни амалкунанда дар тазҳири нав — «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон

«Дар бораи суғуртаи амонату пасандозҳо» муайян карда шудааст. Илова бар ин, андозаи чубронпулӣ барои амонату пасандозҳои суғурташуда бо пули миллий ва асъори хоричӣ зиёд карда шуда, он новобаста аз намуди асъор дар як андозаи муайян - на бештар аз 35 000 сомонӣ муқаррар карда шудааст [4, 52].

Хулоса, бо қабули Қонуни мазкур фаъолияти ин соҳа ҷанбаҳои хуби таҷрибаи байналмилалиро фаро гирифта, дастгирии молиявии пасандоздорон ҳангоми барҳамдиҳии маҷбурии ташкилотҳои қарзӣ бо афзудани чуброни суғурта бехтар ва самарабахш гардида, ҷиҳати баланд гардидани боварӣ ва афзоиши амонату пасандозҳо дар низоми бонкӣ дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

Дар маҷмӯъ, дар баробари дигар омилҳо, тадбирҳои болозикр ба мунтазам кам шудани хавфҳои низом, бехтар гардидани устувории молиявӣ ва барқарорёбии тамоюли афзоиши нишондиҳандаҳои асосии он, аз он ҷумла ҷалби пасандозҳои аҳоли, баҳусус бо пули миллий, ки дар навбати худ аз раванди барқарорёбии нисбии эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ далолат медиҳад, мусоидат намуда истодаанд. Дар асоси таҳлилҳои вазъи низоми суғуртакунонӣ, амонатгузориву пасандозҳо ва рушди низоми бонкии кишвар тарҳрезӣ гардида, самтҳои афзалиятноки фаъолияти соҳаи мазкур барои давраи солҳои 2024-2029 муайян мегарданд ва Стратегияи рушди Хазинаи таҳия гардида он аз панҷ қисматҳои асосӣ иборат буда, дар матритсаи он нақшаи татбиқи ҷорабиниҳо ва назорати иҷрои он баҳри ноил гардидан ба ҳадафҳои пешбинишуда ба ҳисоб меравад [4, 84].

Рӯйхати адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғурта”
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ”
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи амонату пасандозҳо”
4. Стратегияи рушди хазинаи суғуртаи амонату пасандозҳои Тоҷикистон барои солҳои 2024-2029, Душанбе 2024
5. Одинаев М.А. Демографический потенциал как развивающийся фактор экономики / Одинаев М.А., Мирзоев С.С. / Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2019. -№ 7.

Рауфова Ш.М., Зиёев М.М.

ВАЗЪИ НИЗОМИ СУҒУРТАИ АМОНАТ ВА ПАСАНДОЗ ДАР МИҚЁСИ КИШВАР

Аннотатсия: дар мақола низоми суғуртаи амонат ва пасандоз дар миқёси кишвар шарҳ дода шудааст, ки низоми мазкур пасандоздоронро аз хавфи талафи пасандозҳои суғурташуда тавассути пардохти чубронпулӣ дар сурати дучор шудани ташкилоти қарзӣ бо мушкилии қобилияти пардохтпазирӣ ва барҳамхурӣ муҳофизат мекунад. Низоми суғуртаи пасандозҳо дар якҷоягӣ бо механизмҳои танзимкунанда ва назораткунанда, дастгирии пардохтпазирӣ (қарздиҳи сатҳи охири) ва батанзимдарории ташкилотҳои қарзӣ, низоми нигоҳдорӣ суботи молиявиро ташкил медиҳад.

Калидвожаҳо: пардохти чубронпулӣ, меъёрҳои фоизи пасандоз, ҳаҷми пасандозҳо, суғуртаи амонату пасандозҳо, низоми суғуртакунонӣ

Низоми суғуртаи амонату пасандозҳо аз механизмҳои мебошад, ки зарурат ва эътимоднокии худро дар ҷаҳон собит намудааст. Низоми мазкур пасандоздоронро аз хавфи талафи пасандозҳои суғурташуда тавассути пардохти чубронпулӣ дар сурати дучор шудани ташкилоти қарзӣ бо мушкилии қобилияти пардохтпазирӣ ва барҳамхурӣ муҳофизат мекунад. Низоми суғуртаи пасандозҳо дар якҷоягӣ бо механизмҳои танзимкунанда ва назораткунанда, дастгирии пардохтпазирӣ (қарздиҳи сатҳи охири) ва батанзимдарории ташкилотҳои қарзӣ, низоми нигоҳдорӣ суботи молиявиро ташкил медиҳад.

Яке аз омилҳои асосии рушди низоми молиявии кишвар ин афзоиши нишондиҳандаи сатҳи миёнаравии молиявӣ ё худ ҳаҷми пасандозҳои аҳоли дар низоми бонкӣ ба шумор меравад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар Тоҷикистон бо вучуди баланд будани меъёрҳои фоизи пасандоз, ҳаҷми пасандозҳо нисбат ба ММД дар сатҳи нисбатан паст (ба ҳисоби миёна солона 14,0 фоиз) қарор дошта, аз руи нишондиҳандаи мазкур саҳми низоми бонкӣ дар рушди иқтисодиёт нокифоя арзёбӣ мегардад. Сабабҳои асосии он хеле гуногун буда, дар баробари дигар омилҳо асосан бо сатҳи пасттари даромадҳои хоҷагиҳои хонагӣ нисбат ба хароҷотҳои онҳо, ки барои пасандоз намудани маблағ имконият намедихад, инчунин сатҳи на он қадар баланди саводнокии молиявии аҳоли ва эътимоднокии низоми бонкӣ вобаста мебошад. Дар баробари ин, омили эътиқоди динӣ- маънавӣ низ таъсири худро ба ҷалби пасандозҳои аҳоли ва эътимод ба низоми бонкӣ мерасонад чунки аксари аҳолии кишвар мусулмон буда, аз мафҳуми мамнуъ будани рибо (фоиз) дар дини ислом огаҳӣ доранд ва аз ин сабаб аз чойгир кардани маблағҳои худ дар ташкилотҳои қарзии анъанавӣ худдорӣ мекунанд.[4, 37]

Ҳукумати кишварамон ва Бонки миллии Тоҷикистон монеаҳои мазкурро дарк карда, баҳри бартараф намудани он чораҳои зарурӣ андешида истодаанд. Аз он ҷумла, дар самти баланд бардоштани саводнокии молиявӣ “Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026” қабул гардида, дар самти чорӣ намудани низоми бонкдорӣ исломӣ ҳануз соли 2014 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкии исломӣ” таҳия ва қабул гардид. Дар ин ҷода, соли 2019 як бонки собик узви Ҳазинаи ҚС “Соҳибкорбонк” ба бонки исломӣ табдил дода шуда, номи он ба ҚС “Тавҳидбонк” иваз шуд.

Қайд намудан зарур аст, ки айни ҳол мутобиқи моддаи 5-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкии исломӣ”, ташкилотҳои қарзии исломӣ иштирокчии низоми суғуртаи пасандозҳо намебошанд ва пасандозҳои дар онҳо чойгир кардашуда дар низоми анъанавии суғуртаи пасандозҳо суғурта карда намешаванд. Аз ин сабаб, ҚС “Соҳибкорбонк” аз Феҳрист бароварда шуда, ҚС “Тавҳидбонк” ҳамчун ташкилоти қарзии исломӣ ба низоми суғуртаи пасандозҳо шомил карда нашуд. Пешбинӣ карда мешавад, ки дар солҳои минбаъда низоми бонкдорӣ исломӣ рушд ёфта, теъдоди ташкилотҳои қарзии исломӣ бо принсипҳои шариат амалкунанда, аз он ҷумла аз ҳисоби табдил ёфтани бонкҳо ва ё ТАКХ-ҳои анъанавии аъзои Ҳазина зиёд мегардад. Ин дар навбати худ ба кам шудани шумораи ташкилотҳои қарзии аъзои Ҳазина ва аз фарогирии суғурта баромадани маблағҳои қисми муайяни пасандоздорон оварда мерасонад. Аз ин лиҳоз, бо дарки муҳимияти масъала ва бо мақсади минбаъд дохил намудани ташкилотҳои қарзии

исломӣ ба низоми суғуртаи пасандозҳо, пайдарпай андешидани чораҳои дахлдорро зарур шуморида, соли 2022 яқдоя бо Бонки миллии Тоҷикистон дар доираи лоиҳаи кумаки техникии БОР оид ба “Молияи исломӣ барои рушди инноватсионӣ” бо ширкати мушовирии “IFAAS UK Limited” ҷиҳати омузиши имкониятҳо ва роҳҳои барпои низоми суғуртаи амонату пасандозҳои исломӣ дар Тоҷикистон ҳамкорӣ намуд.

Вобаста ба ин, Хази́на дар Стратегияи мазкур андешидани қадамҳои минбаъдaro ҷиҳати муайян ва бартарарф намудани монеаҳои дар қонунгузорӣ мавҷуда, таҳияи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор, баланд бардоштани омодагии Хази́на ва савияи дониши кормандони худро дар ҳамкорӣ бо коршиносони байналмилалӣ дар асоси таҷрибаҳои пешқадам тархрезӣ хоҳад кард.

Мувофиқи муқаррароти моддаи 55, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ”, ки тибқи он Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ниғаҳдорӣ ва баргардонидани амонату пасандозҳои шахсони воқеиро дар бонки давлатӣ қафолат медиҳад, айни замон бонкҳои давлатӣ ба низоми суғуртаи амонату пасандозҳо шомил намебошанд, бо вучуди он, ки ин ба талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи амонату пасандозҳо” муҳолиф мебошад. Дар моддаи 12 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи амонату пасандозҳо” муайян шудааст, ки ҳар як ташкилоти қарзии дорoi иҷозатномаи Бонки миллии Тоҷикистон барои ҷалби амонату пасандозҳо. Хулоса, яке аз Принсипҳои асосии АБСП (IADI) муайян кардааст, ки: **«Узвият дар низоми суғуртаи пасандозҳо бояд барои ҳамаи бонҳо хатмӣ бошад.»** Айни замон дар низоми бонкии кишвар ду бонки давлатӣ КВД БА ҚТ “Амонатбонк”² ва КВД БССТ “Саноатсодиротбонк” фаъолият карда, онҳо иштирокчиҳои низоми суғуртаи амонату пасандозҳо нестанд ва бинобар қафолати давлатӣ бартарарияти нисбиро нисбат ба бонкҳои хусусӣ доранд. Мутобиқи таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ ва тавсияҳои коршиносони ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ бонкҳои давлатӣ низ ба монанди дигар бонкҳо бояд хатман ба низоми суғуртаи пасандозҳо шомил бошанд, ки ин барои фароҳам овардани шароити рақобати солиму баробар мусоидат менамояд.

Айни замон, дар қонун ва амалия низоми ягонаи ҳисобкунӣ андозаи пардохтҳои тақвими³ вобаста ба аъёри пасандоз барои ҳамаи ташкилотҳои қарзӣ, ки тибқи он ташкилотҳои қарзӣ ҳар семоҳа ба андозаи 0,1 фоиз барои амонату пасандозҳои бо пули миллий ва 0,3 фоиз барои амонату пасандозҳои бо аъёри хориҷӣ пардохтҳои тақвими бебозгастро пардохт менамоянд. Гарчанде ки ин усул осонфаҳм ва барои идора қардан содда бошад ҳам, вале он дарачаи идоракунии хавфи ташкилотҳои қарзиро дар низоми суғуртаи амонату пасандозҳо ба инобат намегирад.[4, 41].

Рӯйхати адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти суғурта”
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ”
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи амонату пасандозҳо”
4. Стратегияи рушди хази́наи суғуртаи амонату пасандозҳои Тоҷикистон барои солҳои 2024-2029, Душанбе 2024

² Бонки мазкур ба гуруҳи бонкуои низомсози кишвар дохил мешавад.

³ Ба истилоҳи байналмилалӣ: “Flat-rate premium system”.

*Содиков Рахмон Хамроевич, кандидат экономических наук,
доцент кафедры управления государственными финансами Академии
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
E-mail: rakhmon67@mail.ru*

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ СТРАХОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

В статье раскрыта экономическая сущность финансовой устойчивости страховой организации, выявлены варианты финансового состояния страховых организаций, определены факторы, обеспечивающие финансовой устойчивости страховщика, уточнены методы оценки финансовой устойчивости страховой организации.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, страховщик, платежеспособность, маржа платежеспособности, банкротства, страховые резервы, страховые выплаты.

*Содиков Раҳмон Хамроевич, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи
идоракунии молияи давлатии Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
E-mail: rakhmon67@mail.ru*

МОҲИЯТИ ИҚТИСОДИИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ ТАШКИЛОТИ СУҒУРТАВӢ

Дар мақола моҳияти иқтисодии устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ кушода шуда, вариантҳои ҳолати молиявии ташкилотҳои суғуртавӣ ҷудо карда шуда, омилҳои таъминкунандаи устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ муайян карда, усулҳои баҳодихии устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ аниқ карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: устувории молиявӣ, ташкилоти суғуртавӣ, пардохтпазирӣ, маржаи пардохтпазирӣ, муфлисшавӣ, захираҳои суғуртавӣ, пардохтҳои суғуртавӣ.

*Sodikov Rahmon Hamroevich, candidate in economics, assistant professor of the
Department of Management State Finance of the Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
E-mail: rakhmon67@mail.ru*

ECONOMIC ESSENCE TO FINANCIAL STABILITY TO INSURANCE ORGANIZATION

In clause is revealed economic essence to financial stability to insurance organization is revealed variants of the financial condition insurance organization, certain factors, providing financial stability of the insurer, is elaborated methods of the estimation to financial stability to insurance organization.

Keywords: financial stability, insurer, solvency, margay solvency, bankruptcy, insurance reserves, insurance payments.

В основе финансовой устойчивости субъектов хозяйствования лежит их способность выживать и развиваться в подвижной рискованной среде, используя свои финансовые ресурсы в тех формах, которые одновременно отвечают потребностям субъекта и условиям рынка. Финансовая устойчивость страховой организации - это такое состояние финансовых ресурсов организации, при котором она в состоянии своевременно и в предусмотренном

объеме выполнять взятые на себя текущие и будущие финансовые обязательства перед всеми субъектами за счет собственных и привлеченных средств.

Согласно Закону Республики Таджикистан «О страховой деятельности» основой финансовой устойчивости страховщиков является наличие у них оплаченного уставного капитала, страховых резервов, а также системы перестрахования. Состояние организации, противоположное финансовой устойчивости определяется как несостоятельность (банкротство). Помимо двух крайних точек - финансовой устойчивости и несостоятельности - выделяют еще два переходных финансовых состояния: неустойчивое и пороговое.

Каждое из четырех состояний характеризуется определенными признаками, представленными в табл. 1.

Таблица 1.

Варианты финансового состояния страховых организаций

Состояние Признаки	Устойчивое финансовое состояние	Неустойчивое финансовое состояние	Пограничное финансовое состояние (пороговое)	Финансовая несостоятельность	
				Санация (переходное)	Банкротство (пороговое)
Платежеспособность	Нормальная	Переменная	Нет	Ограничена	Нет или ограничена
Ликвидность	Достаточная	Низкая, может увеличиваться	Низкая, может увеличиваться	Повышается	Низкая
Адаптация к среде	Высокая	Средняя	Переменная	Высокая	Переменная
Отклонения от финансовых нормативов	Нет	Нерегулярные, отдельные	Регулярные	Нерегулярные	Все
Структура баланса	Здоровая	Нормальная	Требуется реструктурирование	Требуется реструктурирование	Реструктурирование
Платежеспособность	Нормальная	Переменная	Нет	Ограничена	Нет или ограничена
Ликвидность	Достаточная	Низкая, может увеличиваться	Низкая, может увеличиваться	Повышается	Низкая
Адаптация к среде	Высокая	Средняя	Переменная	Высокая	Переменная
Отклонения от финансовых нормативов	Нет	Нерегулярные, отдельные	Регулярные	Нерегулярные	Все

Источник: составлено автором

Пограничное финансовое состояние характеризуется тем, что страховая организация не может осуществлять страховые выплаты, платежи в бюджет и текущие платежи. Это состояние является пороговым, т.к. после этого возможно санация или банкротство. Финансовая несостоятельность характеризуется отсутствием всех признаков финансовой устойчивости. Санация рассматривается как вариант этого состояния, допускающий восстановление финансовой устойчивости.

На финансовую устойчивость страховой организации воздействуют как внешние, так и внутренние факторы. Факторы, оказывающие влияние на финансовую устойчивость страховой организации представлены на рис. 1.

Рис. 1. Факторы обеспечения финансовой устойчивости страховщика
Источник: составлено автором

Внешние обстоятельства организация не может изменить, и вынуждена к ним приспосабливаться, поэтому они имеют особое значение при формировании финансовой политики страховой организации.

Внутренние факторы обеспечения финансовой устойчивости охватывают управляемые параметры организации страхования, включая характер специализации страховой компании, организационную структуру, андеррайтерскую политику, сбалансированность страхового портфеля, тарифную, перестраховочную и инвестиционную политику и др. Внутренние возможности должны использоваться таким образом, чтобы эффективно противостоять негативному влиянию и в полной мере использовать благоприятные эффекты внешних факторов.

Финансовая устойчивость в сфере страховой деятельности несколько отличается от этого же понятия в других секторах экономики. Эта специфика проявляется в том, что основную часть своих активов страховщик формирует за счет привлеченных средств, однако сроки и размеры предстоящих выплат страхователям он может оценить с большой степенью вероятности (в то время как любая другая организация точно знает, когда и сколько она должна заплатить деловым партнерам) [4, с.125]. Это обстоятельство заставляет страховщика при выполнении своих страховых обязательств ориентироваться не только на средства страховых резервов, специально предназначенные для осуществления страховых выплат, но и на собственные средства, свободные от выполнения любых других обязательств.

Основным показателем, характеризующим финансовую устойчивость страховщика и его надежность, является его платежеспособность.

Платежеспособность характеризует способность страховой организации выполнить все обязательства на конкретную отчетную дату. Иными словами, платежеспособность - это показатель, измеряющий уровень финансовой устойчивости страховой организации на конкретную отчетную дату [2, с.126].

Платежеспособность страховщика зависит от достаточности сформированных страховых резервов. Страховые резервы связаны обязательствами предстоящих выплат страхового возмещения (обеспечения) по действующим договорам страхования.

Их размеры определяются нормативными документами органов страхового надзора на основании структуры страховых тарифов.

Страховая компания является платежеспособной в том случае, когда стоимость активов страховой организации превышает стоимость ее обязательств или равна ей. Страховщик считается неплатежеспособным, если его активы недостаточны или недоступны в определенное время, чтобы осуществлять выплаты по наступающим страховым случаям. Часть собственных свободных средств (активов), которая может быть использована для выполнения обязательств по искам в случае нехватки средств страховых резервов, носит название *маржи платежеспособности* [7, с.110].

Органами страхового надзора разработаны требования к платежеспособности страховщиков. Устанавливается минимальный уровень маржи платежеспособности через нормативное соотношение активов и страховых обязательств, выход, за который вызывает регулирующие действия со стороны страхового надзора. На этой основе проводится их оценка и контроль платежеспособности страховых компаний.

Платежеспособность гарантируется при соблюдении двух условий:

- наличие страховых резервов не ниже нормативного уровня;
- проведение правильной инвестиционной политики.

Как уже было отмечено выше, основным показателем, характеризующим платежеспособность страховой организации, является *нормативное соотношение между активами и обязательствами страховщика* (маржа платежеспособности). Это величина (*маржа платежеспособности*), в пределах которой страховщик, исходя из специфики заключенных договоров и объема принятых обязательств, должен обладать собственным капиталом, свободным от любых будущих обязательств, за исключением прав требования учредителей, уменьшенным на величину нематериальных активов и дебиторской задолженности, сроки погашения которой истекли.

Контроль маржи платежеспособности сводится к определению нормативной маржи платежеспособности (НМП) и фактической маржи платежеспособности (ФМП) и их сопоставлению.

Нормативная маржа платежеспособности (НМП) определяется по максимальному значению одного из двух показателей:

- минимальной величины уставного (складочного) капитала ($УК_{\min}$);
- суммы нормативного размера маржи платежеспособности по страхованию жизни ($НМП_{сж}$) и нормативного размера маржи платежеспособности по страхованию, иному, чем страхование жизни ($НМП_{рс}$).

$$НМП = \max \{ UK_{\min}; НМП_{сж} + НМП_{рс} \} \quad (1)$$

Расчет норматива маржи платежеспособности различен и зависит от проводимых страховщиком видов страховых операций. Для обязательных видов страхования устанавливается особый порядок расчета нормативного размера маржи платежеспособности.

Нормативный размер маржи платежеспособности страховщика по страхованию жизни ($НМП_{сж}$) определяется как произведение 5% резерва по страхованию жизни на поправочный коэффициент:

$$НМП_{сж} = 0,05K_{сж} \cdot РСЖ \quad (2)$$

Поправочный коэффициент $K_{сж}$ определяется как отношение резерва по страхованию жизни за минусом доли перестраховщиков к величине указанного резерва.

Поправочный коэффициент $K_{сж}$ учитывает активность перестраховочных операций и принимается равным 0,85, если его расчетная величина меньше 0,85.

Нормативный размер маржи платежеспособности страховщика по страхованию, иному, чем страхование жизни, рассчитывается на основании двух показателей: страховых премий (взносов) (П) и страховых выплат (В) по договорам страхования, сострахования

и по договорам, принятым в перестрахование, относящимся к страхованию, иному, чем страхование жизни.

Нормативный размер маржи платежеспособности по страхованию, иному, чем страхование жизни, равен наибольшему из указанных двух показателей, умноженному на поправочный коэффициент K_{pc} :

$$НМП_{pc} = K_{pc} \cdot \max \{П; В\} \quad (3)$$

Страховая премия (П), принимаемая в расчет, устанавливается в размере 16% от суммы страховых премий, начисленных по договорам страхования, сострахования и по договорам, принятым в перестрахование за расчетный период, уменьшенной на сумму:

- страховых премий, возвращенных страхователям (перестрахователям) в связи с расторжением (изменением условий) договоров страхования, сострахования и договоров, принятых в перестрахование за расчетный период;
- отчислений от страховых премий по договорам страхования, сострахования в резерв предупредительных мероприятий за расчетный период;
- других отчислений от страховых премий по договорам страхования, сострахования в случаях, предусмотренных законодательством, за расчетный период [7, с.144].

Расчетным периодом для вычисления *суммы страховых выплат (В)* являются 3 года (36 месяцев), предшествующие отчетной дате [5, с.112].

Страховые выплаты, принимаемые в расчет (В), устанавливаются в размере 23% одной трети суммы страховых выплат, фактически произведенных по договорам страхования, сострахования и начисленных по договорам, принятым в перестрахование, за минусом сумм поступлений, связанных с реализацией перешедшего к страховщику права требования, которое страхователь (застрахованный, выгодоприобретатель) имеет к лицу, ответственному за убытки, возмещенные в результате страхования, за расчетный период; изменения резерва заявленных, но неурегулированных убытков, и резерва произошедших, но не заявленных убытков, по договорам страхования, сострахования и договорам, принятым в перестрахование, за расчетный период [6, с.241].

Расчетным периодом для вычисления *поправочного коэффициента K_{pc}* является 1 год (12 месяцев), предшествующий отчетной дате. Поправочный коэффициент K_{pc} определяется как отношение суммы, включающей:

- страховые выплаты, фактически произведенные по договорам страхования, сострахования и начисленные по договорам, принятым в перестрахование, за минусом начисленной доли перестраховщиков в страховых выплатах за расчетный период;
- изменение резерва заявленных, но не урегулированных убытков, и резерва произошедших, но не заявленных убытков, по договорам страхования, сострахования и договорам, принятым в перестрахование, за минусом изменения доли перестраховщиков в указанных резервах за расчетный период;

К сумме (не исключая доли перестраховщиков), включающей:

- страховые выплаты, фактически произведенные по договорам страхования, сострахования и начисленные по договорам, принятым в перестрахование, за расчетный период;
- изменения резерва заявленных, но неурегулированных убытков, и резерва произошедших, но не заявленных убытков, по договорам страхования, сострахования и договорам, принятым в перестрахование за расчетный период.

При отсутствии в расчетном периоде страховых выплат по договорам страхования, сострахования и договорам, принятым в перестрахование, K_{pc} принимается равным 1. Если поправочный коэффициент меньше 0,5, то в расчете он принимается равным 0,5, если больше 1 - равным 1.

Фактический размер маржи платежеспособности (ФМП) рассчитывается как сумма собственного капитала, включающая в себя уставный (складочный) капитал, добавочный

капитал, резервный капитал, нераспределенную прибыль отчетного года и прошлых лет, уменьшенная на сумму непокрытых убытков отчетного года и прошлых лет; задолженность акционеров (участников) по взносам в уставный (складочный) капитал; собственных акций, выкупленных у акционеров; нематериальных активов; дебиторской задолженности, сроки погашения которой истекли.

Страховая организация соответствует предъявляемым нормативным требованиям, если на конец отчетного года:

$$\Phi\text{МП} - \text{НМП} \geq 0,3 \cdot \text{НМП}, \quad (4)$$

где $\text{НМП} = \max \{ \text{УК}_{\min}; \text{НМП}_{\text{сж}} + \text{НМП}_{\text{рс}} \}$.

Если на конец отчетного года ФМП страховщика превышает НМП менее чем на 30%, то страховщик обязан разработать и представить для согласования в орган государственного страхового надзора в составе годовой бухгалтерской отчетности план оздоровления финансового положения организации.

Литература

1. Закон Республики Таджикистан «О страховой деятельности» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, №7, 2016г.
2. Архипов, А.П. Страхование: учебник / А.П. Архипов // - М.: КНОРУС, 2018. - 288 с.
3. Страхование: учебник / Под ред. Т.А. Федоровой. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Экономистъ, 2016. - 875 с.
4. Сербиновский Б.Ю., Гарькуша В.Н. Страхование: учебное пособие. - Ростов н/Дону: Феникс, 2017. - 416 с.
5. Сплетунов Ю.А., Дюжиков Е.Ф. Страхование: учеб. пособие. -М.: Инфра-М, 2018. -312 с.
6. Финансы: учебник, - 2-е изд., перераб. и доп. / С.А. Белозеров, С.Г. Горбушина и др.; Под ред. В.В. Ковалева. - М.: ТК Велби, 2014. - 512
7. Чернова Г.В. Основы экономики страховой организации по рисковому видам страхования. - СПб.: Питер, 2018. - 240 с.

УДК 368

Джабаров Гани Набиджанович

к.э.н., доцент кафедры «Финансы и налоги»

ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова»,

dzhabarov.1960@mail.ru.

ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ СТРАХОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация: в статье рассматривается, что страховой рынок в зарубежных странах в силу специфики и выполняемых функций в обществе страхование является стратегическим сектором экономики. Страхование отдельных видов рисков является общественной необходимостью, хотя юридически все виды имущественного страхования являются добровольными. Страховая система США, исходя из различных показателей, является одной из лучших в мире, и страховой рынок сформирован окончательно. В Германии очень развита система частного страхования, они возникли с появлением системы социального страхования, за 2 столетия, поэтому их сфера деятельности шире, чем публичные. В развитых странах особое внимание уделяется рекламе, где расходуются огромные средства по продвижению страховых продуктов. Изучив, опыт рынка страхования развитых стран предложено, конкретные мероприятия по совершенствованию и развитию рынка страховых услуг в Таджикистане.

Ключевые слова: Страховой рынок, система страхования, страховая премия, инфраструктура рынка, функция страхования, страховой надзор, регулирования рынка, страховой продукт.

EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF INSURANCE ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Annotation: the article discusses that the insurance market in foreign countries, due to the specifics and functions performed in society, insurance is a strategic sector of the economy. Insurance of certain types of risks is a social necessity, although legally all types of property insurance are voluntary. The US insurance system, based on various indicators, is one of the best in the world, and the insurance market is finally formed. In Germany, the private insurance system is very developed, they arose with the advent of the social insurance system, over 2 centuries, so their scope is wider than public ones. In developed countries, special attention is paid to advertising, where huge funds are spent to promote insurance products. Having studied the experience of the insurance market of developed countries, it was proposed that specific measures be taken to improve and develop the insurance services market in Tajikistan.

Key words: Insurance market, insurance system, insurance premium, market infrastructure, insurance function, insurance supervision, market regulation, insurance product.

В зарубежных странах страхование развивается благодаря наличию приоритетных видов страхования, особенностям по организации страхового дела на рынке страхования и налаженному механизму регулирования деятельности страховых компаний. Страхование, являясь важнейшим элементом социальной системы государства, позволяет успешно решать вопросы социального обеспечения [1,183]. В странах с развитой рыночной экономикой приоритетной является система социальной защиты населения [8,83].

Необходимо отметить, что привлечение в экономику инвестиционных ресурсов, является основной функцией страхования. Другая функция — страхования- это механизм привлечения в экономику страны инвестиционных ресурсов. Например, средства на сумму в 4 трлн. долл. США (80% этих вложений обеспечиваются операциями по долгосрочному страхованию жизни) вложены страховыми компаниями Европы, Японии и США.

Таким образом, очевидно, что в развитых странах в силу специфики и выполняемых функций в обществе страхование является стратегическим сектором экономики. В мировой практике существует два вида государственное регулирование страхового рынка:

1. Система "континентального" права ("романо-германская" или "кодифицированная"). Эта система действует в Германии, Франции, Италии, Испании, Японии и в других странах. Эта система основана на строгом исполнении закона со стороны страховых компаний и субъектов страхового рынка, поэтому основными источниками права являются законы и кодексы.

2. "Англо-американская" система права. Эта система действует в США, Великобритании, Австралии, Канаде и других странах. В этой системе закон не является преобладающим источником права, а важную роль играет судебный прецедент.

Страхование в США. Контролируя, примерно 50% всего мирового рынка американские страховые монополии достигли огромных успехов, общий объем страховых премий составляет 7-8% от ВВП страны, а темпы роста составляет 2% в год. В США каждый штат имеет свой регулирующий орган (надзор), потому что единого федерального органа нет, и на рынке страхования функционируют свыше 8 тыс. компаний и общее регулирование страховой деятельности, ревизию подконтрольных страховых компаний осуществляет страховой надзор штата.

Необходимо отметить, что в США только страховая деятельность не попала под антимонопольное законодательство страны, и на рынке страхования очень развито личное страхование и страхование в кредитно-финансовой сфере [3,621].

Рынку страхования характерны следующие особенности:

- задачей страховых обществ является обеспечение сохранности и прироста, переданных много миллиардных средств, принадлежащих различным пенсионным фондам, путем эффективной, инвестиционной политики;
- участие различных посредников в страховании.

Три консалтинговые компании: A.M. Best, Moody S, Standart&Poors, тщательно анализируют деятельность всех страховых организаций США и ежеквартально издают каталоги по их работе.

Основанная в 1982 году, страховая корпорация "Сигна" в результате слияния двух старых обществ "Коннектикут дженерэл корпорейшн" и "ИНА корпорейшн", является одной из ведущих широко диверсифицированной страховой корпорацией, которая занимается страхованием имущества и страхованием ответственности. Холдинговая компания "Америкэн интернэшнл групп" (АИГ), со штатом около 28 тыс. человек служащих контролирует 44 дочерние компании в 130 странах мира.

Объем страховой премии около 10 миллиардов долларов в год, дает рынку страхования имущество и ответственность. Страхование отдельных видов рисков является общественной необходимостью, хотя юридически все виды имущественного страхования являются добровольными. Страховая система США, исходя из различных показателей, является одной из лучших в мире, и страховой рынок сформирован окончательно [9,132].

Страховой рынок в Германии находится в тесной связи с крупным промышленным капиталом, поэтому он находится под жестким контролем государства, и страховая премия составляет 6-7% от ВВП. В Германии очень развита система частного страхования, они возникли с появлением системы социального страхования, за 2 столетия, поэтому их сфера деятельности шире, чем публичные. Могут застраховываться предприниматели и люди свободных профессий, как в частных компаниях, так и в публичных, при этом, если заработная плата служащего составляет больше, чем определенная сумма, он может обратиться в частную компанию, при этом расторгнув договор страхования с публичной компанией. В Германии самые крупные страховые компании выступают в виде акционерных обществ. Банки и страховые компании участвуют в делах друг у друга, 10%-ми акционерного капитала крупнейшего страхового концерна Европы AllianzHolding владеет один из известных немецких банков. Этот концерн, в свою очередь, располагает основной частью акционерного капитала 5 остальных крупных банков. Услуги тех и других, образуют единый комплекс, при тесном сотрудничестве страховой компании с банком. Например, банк требует гарантии возвращения денег, если частное лицо берет в банке кредит, и в других случаях при покупке клиентом недвижимости, имеют место совместные услуги банков и страховых компаний. Под руководством специального федерального ведомства государство осуществляет контроль над деятельностью страховых компаний, проверяет их деятельность, заключение договора страхования и применение тарифных ставок и т.д.

Необходимо отметить, что в Германии распространены следующие виды страхования:

- страхование в пользу родных застрахованного лица;
- страхование на случай потери трудоспособности страхователя;
- частное пенсионное страхование.

Обязательное и добровольное страхование ответственности. В Германии согласно действующему закону с 1871 года виновник причиненного ущерба полностью возмещает сумму ущерба. Для определенной группы лиц (владельцев автомобилей), такой риск может быть застрахован в обязательной форме, в этом случае, застрахованный сам выбирает страховщика. Этот страховой продукт продают около 120 страховых компаний, при этом страховая сумма должна быть не менее 400 тыс. марок на страхование имущества, и не менее 1 млн. марок на страхование жизни и здоровья.

- В Германии существует страхование собственности и к этому виду относится:
- страхование от риска кражи автомобиля или его повреждения;
 - страхование защиты юридических прав.
 - страхование здания: покрывается ущерб, причиненный пожаром, грозой, дождем, ветром, наводнением, 80% всех квартир имеют страхования предметов домашнего имущества;
 - страхование риска транспортировки автомобиля и его пассажиров;
 - страхование от любых финансовых рисков.

Страхователи могут застраховать ответственность за загрязнение окружающей среды [6,217]. Закон об ответственности за продукцию принят в Германии в 1990 году. Например, подрядчик спортивного снаряжения привлекается к ответственности, если спортсмен упал и сломал бедро, кроме того, специальным договором принимается на страхование риск качества продукции, из-за нарушения производственного процесса фирма может понести ущерб, в этом случае страховая компания возмещает причиненный ущерб, если заключен договор страхования [2,12].

Менее существенную роль на мировой арене в сфере страхования играют страховые рынки Италии [4,191]. Из-за консерватизма системы страхования рынок развивается медленно. Самой крупной страховой компанией в Италии считается - Assicurazioni Generali, который входит в десятку ведущих страховых обществ мира.

В развитых странах особое внимание уделяется рекламе, где расходуются огромные средства по продвижению страховых продуктов [5,19]. Анализируя страховые рынки развитых стран и рынки СНГ можно сделать вывод о том, что отечественный рынок страховых услуг развивается не равномерно. Развития рынка страхования, прежде всего, зависит от развития экономики страны и от уровня доходов населения, при этом основным показателем рынка страхования является, доля страхового рынка в ВВП страны (таблица 1).

В 2023 году ВВП США составило 17 трил.419 миллиард долларов, а общая страховая премия на рынке страховых услуг составила 1 триллион 350 миллиард долларов или 7,8% в структуре ВВП страны, в Китае ВВП составило 12 трил.014 миллиард долларов, а страховая премия 466 миллиард 400 миллионов долларов, доля страхования в ВВП 3,8%.

Таблица 1. Основные показатели рынка страховых услуг за 2023 год.

Страны	Показатели		
	ВВП (млрд.дол)	Страхов.премия (млн.доллар)	Доля страх.в ВВП (в %)
Страны с развитым рынком страхования			
США	17419,6	1350100,0	7,8
Китай	12014,61	466400,0	3,8
Япония	4 872,14	471500,0	9,6
Страны СНГ			
Армения	11,5	73,0	0,63
Белорусия	54413	543,7	1,0
Казахистан	158,2	1135,5	0,72
Россия	1578,6	21932,3	1,39
Кыргизистан	12,5	43,2	0,35
Таджикистан	11,9	39,1	0,32

Источник: Составлено автором на основании отчетов Евразийской экономической комиссии /Официальный сайт Евразийского экономического союза. URL: <http://www.eaeunion.org>.

В Японии ВВП страны 4 трил.872 миллиард долларов, а страховая премия 471 миллиард 500 миллионов долларов, доля страхования в ВВП 9,6%, в России ВВП страны 1 трил.579 миллиард долларов, а страховая премия 21 миллиард 932 миллиона долларов, доля страхования в ВВП 1,39%, в Казахстане ВВП страны 158 миллиардов 180 миллионов долларов, а страховая премия 1 миллиард 136 миллионов долларов, доля страхования в ВВП 0,72%, в Белоруссии ВВП страны 54 миллиарда 413 миллионов долларов, а страховая премия 544 миллиона долларов, доля страхования в ВВП 1,0%, в Армении составляет ВВП страны 11 миллиардов 500 миллионов долларов, а страховая премия 73 миллиона долларов, доля страхования в ВВП 0,63%, в Кыргызстане ВВП страны 12 миллиардов 500 миллионов долларов, а страховая премия 43,2 миллиона долларов, доля страхования в ВВП 0,35%:, в Таджикистане ВВП страны 11 миллиардов 900 миллионов долларов, а страховая премия 39,1 миллиона долларов, доля страхования в ВВП 0,34%: В 2023 году на рынке страховых услуг собственный капитал в США составил 97651 миллион доллар, страховая премия 1350 миллионов долларов, средний страховой платёж на душу населения составил 4120 долларов, на рынке функционировали 1315 страховых компаний.

Таблица 2. Основные показатели рынка страховых услуг в отдельных странах за 2023 год.

Страны	Показатели				
	Собт.капитал (млн.дол.сша)	Страх.премия (млн.дол.)	Население (млн.чел.)	Ср.плата на душу населения (доллар)	К-во страховых компаний (штук)
Страны с развитым рынком страхования					
США	9765100,0	1350100,0	325	4154	1315
Китай	4321500,0	466400,0	1388	336	498
Япония	4475800,0	471500,0	1265	372,7	348
Страны СНГ					
Армения	59,0	73,0	2,98	24,5	7
Белорусия	769,0	543,7	9,50	57,2	22
Казахистан	1266,0	1135,5	17,91	63,4	32
Россия	10266,0	21932,3	146,8	149,4	226
Кыргызстан	51,6	43,2	6,14	7,03	20
Таджикистан	42,1	39,1	9,9	3,95	16

Источник: Составлено автором на основании отчетов Евразийской экономической комиссии / Официальный сайт Евразийского экономического союза. URL: <http://www.eaeunion.org>.

В Китае собственный капитал 43215 миллионов долларов, страховая премия 466.4 миллиона долларов, средний страховой платёж на душу населения составил 336 долларов, на рынке функционировали 498 страховых компаний. Япония собственным капиталом 44758 миллионов долларов, страховую премию выделяет в 471.5 миллионов долларов, средний страховой платёж на душу населения составил 3726 доллара, на рынке функционировал 348 страховых компаний. В России собственный капитал составляет 10266 миллионов долларов, страховая премия 21,9 миллиард долларов, средний страховой платёж на душу населения составил 149,4 доллара, на рынке функционировал 226 страховых компаний. Казахстан с собственным капиталом 1266 миллионов долларов, имеющую страховую премию 1 миллиард 135 миллионов долларов, средний страховой платёж на душу населения составил 63,4 доллара, на рынке функционировал 32 страховых компаний. В Белоруссии собственный капитал 769 миллионов долларов, страховая премия

543,7 миллион доллара, средний страховой платёж на душу населения составил 57,2 доллара, на рынке функционировал 22 страховых компаний. Армения с собственным капиталом 59 миллионов долларов, здесь страховая премия составила 73 миллиона долларов, средний страховой платёж на душу населения составил 24,5 доллара, на рынке функционировали 7 страховых компаний. Кыргызстан с собственным капиталом 51,6 миллиона долларов, имел страховую премию 43,2 миллионов долларов, где средний страховой платёж на душу населения составил 7,03 доллара, на рынке функционировало 20 страховых компаний. Таджикистан с собственным капиталом 42,1 миллионов долларов, имел страховую премию 39,1 миллионов долларов, средний страховой платёж на душу населения составил 3,95 доллара, на рынке функционировало 16 страховых компаний.

Проведён сравнительный анализ страховых услуг в Республике Таджикистан, по сравнению с другими странами. Как видно из таблицы доля расходов на страховые услуги в среднем на одного человека на рынке страхования сильно отличается друг от друга. В развитых странах с мощной экономикой такие как США и Япония расходы на одного человека составили от 3 до 4 тысяч долларов США. В странах СНГ этот показатель намного ниже в РФ 149,4: Казахстане 63,4: Белорусии 57,2: Армении 24,56 в Кыргызии и Таджикистане 7,03 и 3,95 долларов. Расходы страховых услуг в ВВП, также сильно отличаются по странам: в США этот показатель составляет 7-8%: в Китае 10%: в Японии 8%: в России 1,39%: в Белорусии 1%: в Казахстане 0,72%: в Армении 0,63%: в Таджикистане 0,32% и в Кыргызии 0,35%.

Таблица 3. Расходы страховых услуг в Республике Таджикистан и других странах в % от общей суммы доходов населения за 2023 год.

Страны	Доля расходов на страхование в сред.на 1 чел.(в долл.)	Численность населения (млн.чел.)	Удельный вес страхования к ВВП (в %)	ВВП стран (млрд.долл.)
Страны с развитим рынком страхования				
США	4154	325719,0	7-8	17419,6
Китай	336	1388905,0	10	12014,61
Япония	372,7	126550,0	8	4 872,14
Страны СНГ				
Россия	149,4	146,80	1,39	11,5
Казахстан	63,4	17,91	0,72	54413
Беларусь	57,2	9,50	1,0	158,2
Армения	24,5	2,98	0,63	1578,6
Кыргызстан	7,03	6,14	0,35	12,5
Таджикистан	3,95	9,9	0,32	11,9

(Примечание: США 19 трн.390 млрд.60млн доллар). **Источник:** Составлен автором на основании отчетов Евразийской экономической комиссии / Официальный сайт Евразийского экономического союза. URL: <http://www.eaunion.org>.

Это говорит о том, что нам надо развивать рынок страхования путём создания перестраховочных страховых компаний, которые до сих пор у нас в республике отсутствовали, а также страховым компаниям необходимо пересмотреть тарифную политику и предложить страхователям более привлекательные и дешевые страховые продукты., тем самым увеличить количество договоров.

На рынке страховых услуг одним из основных показателей является доля расходов на страхование в среднем на один человек [14,205]. Диаграмма показывает, что на рынке страховых услуг Таджикистана, доля страхования к ВВП страны составляет всего около 0,5%, этот показатель в США 7 -8%, а Китае около 10% от ВВП страны. Поэтому

предлагаем страховым компаниям усилить массово разъяснительную работу среди населения и развивать инвестиционное страхование жизни, а также другие виды накопительного страхования.

Таблица 4. Соотношения расходов и доходов на страхования в мире и в Республике Таджикистан за 2023 год

Страны	Средние страховые взносы (в доллар. США)	Ср.месяч.за рплата, (доллар США)	Удельный вес к средней зарплате,(в %)	Выплата страховой премии (млн. доллар)	Среднегодовая страховая премия (млн. доллар)
Страны с развитым рынком страхования					
США	4154	7580	54,4	810030	112 504,1
Китай	336	950	35,4	383147	38 868
Япония	372,7	4700	66,5	30290	39 290
Страны СНГ					
Россия	149,4	874	16,4	1828	1 827,7
Казахстан	63,4	459	13,8	95	94,6
Беларусь	57,2	495	11,5	45	45,3
Армения	24,5	517	4,7	6	6
Таджикистан	3,95	183	2,3	2,1	3,2
Кыргызстан	7,03	301	0,83	2,3	3,6

Источник: Составлено автором на основании отчетов Евразийской экономической комиссии / Официальный сайт Евразийского экономического союза. URL: <http://www.eaeunion.org>.

Анализ таблицы показывает, что США лидирует по объёму страховой премии. В 2023 году мировой объём собранной страховой премии составило более 5 триллионов долларов США и в структуре объёма доля США 1 триллион 350 миллиардов долларов. В Китае 466 миллиард 380 миллион долларов: Японии 471 миллиард 481 миллион доллар, России 21 миллиард 932 миллиона доллара, Казахстане 1 миллиард 135 миллионов долларов: Белоруссии 544 миллиона долларов: Армении 73 миллиона долларов, Таджикистане 39,1 миллионов долларов и Кыргызии 43,2 миллионов долларов. Средние страховые взносы по этим странам составили от 3,95 до 4120 долларов США.

В процентном соотношении к среднемесячной зарплате, объём страховой премии составил от 0,83% до 66,5%. За 2017 год из –за крупных природных катаклизмов больше всех пострадали США, Япония и Китай, соответственно страховые выплаты по этим странам составили от 1,22 миллион долларов до 112 миллиардов 504 миллиона долларов в Китае и США, 39 миллиардов 290 миллионов долларов в Японии.

В условиях рыночной экономики страховые компании самостоятельно определяют конкретные виды страхового продукта, объекты страхования, размеры тарифных ставок, правила и условия страхования, но основой страхования является тарифная ставка, потому что она является ценой страхового продукта, с которой тесно связан материальный интерес страхователя и спрос на него [16,387].

Выводы

Для совершенствования системы регулирования рынка страхования, используя опыт работы зарубежных стран нами разработаны мероприятия:

1. Совершенствование системы страхового законодательства. Отсутствие единой системы страхового законодательства является основной проблемой в сфере правового регулирования рынка страхования. При этом обширную правовую базу страховых отношений на рынке страхования, составляют условия и правила страхования различных

страховых компаний. Для улучшения этой работы по регулированию рынка страхования, можно использовать опыт Франции, где правовое регулирование рынка страхования производится через страховой кодекс. Этот кодекс был принят в 1976 году, он регламентирует все вопросы рынка страхования. В Таджикистане также можно создать комплекс пакет базовых данных законодательных актов, касающихся страхового рынка и выпустить в форме сборника, чтобы страховые компании использовали как инструкцию по ведению страховой деятельности в стране.

2. Необходимо нормативно – законодательными актами регламентировать деятельность страховых компаний. Например, в США каждый штат имеет независимую систему регулирования страхового рынка. Страхование, как сектор национальной экономики аккумулирует значительные финансовые ресурсы, обеспечивает инвестиционный потенциал и соответствующее социально – экономическое развитие регионов. Используя данный опыт развития рынка страхования, как в областях, так и в стране в целом, можно законодательно закрепить регламентирование деятельности страховых компаний нормативными актами на уровне областей. В результате этого страховые компании могут инвестировать временные денежные средства в развитие экономики региона.

3. Необходимо совершенствовать порядок налогообложения страховых компаний. По действующему Налоговому кодексу страховые компании по более высокой ставке уплачивают налог на прибыль. Целесообразно воспользоваться зарубежным опытом налогообложения страховой деятельности. В странах с развитым рынком страхования, а также в странах ближнего зарубежья, вместо налога на прибыль уплачивается налог на страховую премию, который показал позитивные результаты. Таким образом, замена налогообложения страховых платежей взамен налога на прибыль позволит местным бюджетам получать налоговые ресурсы, которые направляются на развитие района или города.

4. Необходимо создать электронную базу данных по всем страховым компаниям, функционирующим на рынке страхования страны и с ее помощью распределить страховые компании по риску, по размеру премии, и по объему уставного фонда. Подобный банк данных широко используется в зарубежных странах. Потенциальные страхователи с помощью банка данных, могут в любое время ознакомиться с интересующей информацией на рынке страхования, финансовым состоянием и репутацией любой страховой компании, которые хотят приобрести страховой продукт. Таким образом, предлагаем в районах или городах органов статистики, создать банк данных страховой статистики, пользователями которых могут быть страхователи и страховщики и другие заинтересованные лица. Этот банк данных можно использовать, как доверие населения к страховым компаниям, а, следовательно, и повышение спроса на страховые услуги.

5. Используя опыт зарубежных стран, предлагаем создать независимый институт защиты прав страхователей. Во многих странах действует Бюро по страхованию, которое занимается проведением семинаров, тренингов, оказывает помощь страхователям. Бюро, как для страхователей, так и для страховщиков организывает консультации и семинары, с целью ознакомления с принципами ведения дела, осуществления маркетинга и повышения страховой культуры. Независимый институт, подобный Бюро по страхованию, мог бы сыграть немаловажную роль и на отечественном рынке страхования и способствовал бы повышению страховой культуры населения и защите прав страхователей. Таким образом, для развития страхового рынка государство может и должно создать оптимальные условия.

Литература:

1. Архипов А.П. Андеррайтинг в страховании / А.П. Архипов. // – М., Юнити – Дана, 2015. - 240 с.
2. Алиев Б. Х. Специфика организации страхового маркетинга в условиях кризиса/ Б.Х. Алиев, Э.С. Вагабова Р.А. Кадиева // Финансы и кредит. – 2011. - № 23. – С. 22-27

3. Артамонов А.П. Право перестрахования. В 2 томах (комплект) / А.П. Артамонов, С.В. Дедиков. // – М: Страховая пресса, 2017. – 927 с.
4. Архипов А.П. Управление страховым бизнесом / А.П. Архипов. // – Москва: Огни, 2017. -320 с.
5. Батиашвили. Т,0, Некоторые аспекты развития мирового рынка страховых брокеров/Страховое дело, №5,2005.
6. Булатов А.С. Национальная экономика: учебное пособие для вузов / А.С. Булатов. // – М.: Магистр. – 2011. – 304 с.
7. Бугаева С.Ю. Совершенствование регулирования деятельности страховых посредников. Европейский опыт и российская действительность. //Страховое дело, №4-5. – 2013. - С.23 – 31.
8. Буторина О.В. Еврозона: гравитация против конвергенции? / /под общ. ред. А. А. Громько и В. П. Фёдорова. //М.: Издательство «Весь Мир», 2014. ISBN 978-5-7777-0643-0 С. 186 - 205.
9. Жук И.Н. Управление конкурентоспособностью страховых организаций / И.Н. Жук. // - М., Анкил, 2015. - 286 с.
10. Косаренко Н.Н. Правовое обеспечение публичных интересов в сфере страхования: монография. / Н.Н. Косаренко // - М.: Волтерс Клувер, 2010. 320 с.
11. Никулина Н.Н. Страховой маркетинг / Н.Н. Никулина, Л.Ф. Суходоева, Н.Д. Эриашвили. //– М., Юнити - Диана, 2016. - 504 с.
12. Небольсина Е.В. ЕврАзЭС: интеграция страховых рынков: монография; науч. ред. Р.Т. Юлдашев, С.Н. Асабина. // - М.: МГИМО- Университет, 2013. -218 с.
13. Страховое дело в вопросах и ответах: учебное пособие // сост. М.И.Басаков. // –Ростов на Дону, Феникс, 2018. - 576 с.
14. Страхование / Под ред. Г.В. Черновой. // – М.: Проспект, 2017. – 432
15. Ройтман Л.И. Страховое дело: Учебник. / Л.И. Ройтман // - М.: Банковский и биржевой научно-консультационный центр, 2010. - 524 с.
16. Страхование: Учебник / ред. Ю. Т. Ахвледиани, В. В. Шахов. 4-е изд., перераб. и доп. // - Москва: Юнити - Дана, 2011. 495 с.

Малыхина Татьяна Николаевна

старший преподаватель
кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита
Сибирского университета
потребительской кооперации
E-mail: maltn_77@mail.ru

НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ

Аннотация: В данной статье рассмотрены особенности исчисления и уплаты основных налогов с учетом специфики страховой деятельности, в частности выделены доходы и расходы страховщиков, указаны положения налогового законодательства, касающиеся налогообложения добавленной стоимости, а также рассмотрен порядок формирования страховых резервов.

Ключевые слова: страховая премия, страховые резервы, доходы страховых организаций, расходы страховых организаций.

Страховые компании, как и все организации, являются плательщиками налогов. Налогообложение регламентируется налоговым законодательством, которое включает в себя Налоговый кодекс Российской Федерации, федеральные законы о налогах и сборах, законы субъектов Российской Федерации и нормативные акты органов местного самоуправления.

Страховые компании имеют ряд особенностей и отличаются от других экономических субъектов, на наш взгляд, страховая отрасль имеет существенный потенциал в развитии. Деятельности страховых компаний: система формирования активов для предоставления страховых выплат; управление рисками страховых отношений; способность поддерживать финансовую устойчивость организации.

Система страхования выступает главным фактором развития экономики страны, улучшая тем самым инвестиционный климат и стимулируя рыночные отношения и деловую активность. Основная задача страховых организаций состоит в сохранении и приумножении активов, для возможности обеспечения защиты клиента. Одна из главных функций страхования – обеспечение непрерывного процесса воспроизводства.

Налоговая политика государства относительно налогообложения страховых организаций выражается в исчислении налогооблагаемой базы страховых взносов и страховых выплат. Вместе с тем, налоговая нагрузка не должна быть выше, чем для других экономических субъектов. В соответствии с изложенными аргументами, целью исследования является выявления проблем налогообложения страховых компаний. Главный вид деятельности компаний - оказание страховых услуг.

Услуга страховщика – это защита страхователя в рамках личного и имущественного страхования, которую обеспечивает страховщик.

Страхование может быть добровольное и обязательное, данные формы страхования осуществляются в соответствии с законодательством. Форму страхования и условия страхования определяет договор.

После перехода страховых организаций на отраслевые стандарты появилась новая классификация договоров страхования, которая изменила способы признания доходов и расходов по страховой деятельности. Теперь каждый договор учитываются отдельно, это позволяет в полной мере оценивать доходы и возможные риски по каждой группе страхования. И что самое главное новый порядок учета доходов и расходов соответствует Налоговому кодексу Российской Федерации [1].

Налоговой базой по налогу на прибыль страховых организаций признается денежное выражение прибыли [2, ст.247].

В налоговом учете страховых организаций, доходы можно разделить на две группы. Первая группа – доходы, связанные с производством и реализацией [2, ст.249], и внереализационные доходы [2, ст.250]. Такие доходы отражаются в обычном порядке, как их отражают организации других отраслей. Вторая группа – доходы от страховой деятельности: страховые премии по договорам страхования; вознаграждения за оказание услуг страхового агента, брокера; вознаграждения, полученные страховщиком за осмотр принимаемого в страхование имущества и выдачу заключений об оценке страхового риска, а также за определение причин, характера и размеров убытков при страховом событии [2, ст.293].

Страховые организации используют в налоговом учете, метод начисления. В этом случае для разных видов страхования предусмотрен различный порядок признания страховых премий. Доходы в виде всей суммы страхового взноса, причитающейся к получению, признаются на дату возникновения ответственности налогоплательщика перед страхователем по заключенному договору вне зависимости от порядка уплаты страхового взноса (за исключением договоров страхования жизни и пенсионного страхования). По договорам страхования жизни и пенсионного страхования доход в виде части страхового взноса признается в момент возникновения у страховщика права на получение очередного страхового взноса в соответствии с условиями договоров. Суммы вознаграждения за услуги по страхованию признаются доходом для целей налогового учета на дату их оказания

Другие доходы являются внереализационными – суммы возврата страховых резервов, доходы от реализации перешедшего к страховщику права требования страхователя к лицам, ответственным за причиненный ущерб, а также суммы санкций за

неисполнение условий договоров страхования, признанные должником добровольно либо по решению суда.

Расходы страховых организаций, можно разделить на две группы. К первой группе относятся общие для всех организаций расходы [2, ст.254-269]. Вторая группа – это специфические расходы страховых организаций, то есть расходы на страховую деятельность [2, ст. 294]. К ним относятся: страховые выплаты по договорам страхования; возврат части страховых премий, а также выкупных сумм по договорам страхования; вознаграждения за оказание услуг страхового агента или страхового брокера; расходы по оплате организациям или отдельным физическим лицам оказанных ими услуг, связанных со страховой деятельностью; другие расходы по осуществлению страховой деятельности. [2, ст.254-269].

При методе начисления расходы в виде страховых выплат по договору учитываются на дату возникновения у страховой организаций обязательства по выплате страхового возмещения в пользу страхователя по фактически наступившему страховому случаю. Расходы, признаются на дату подписания акта приемки-передачи услуг, связанные с оказанием услуг страхового агента, эксперта, аварийного комиссара и т. п.

Страховые компании обязаны формировать страховые резервы для выполнения своих обязательств перед страхователями [3, ст.26]. Суммы отчислений в такие резервы относятся к внереализационным расходам по страховой деятельности [2, ст.294]. Страховые компании могут формировать фонд предупредительных мероприятий в целях финансирования мероприятий по предупреждению наступления страховых случаев [3, ст.26]. При этом необходимо помнить, что формирование такого резерва не связано с выполнением страховщиком страховых обязательств.

Освобождаются от налогообложения на территории РФ операции по оказанию услуг по страхованию, сострахованию и перестрахованию страховыми организациями, а также оказание услуг по негосударственному пенсионному обеспечению негосударственными пенсионными фондами [2, ст.149]. Но страховые компании являются плательщиками НДС по операциям нестраховой деятельности (консультационные услуги, сдачи в аренду основных средств, с агентских услуг, оказываемых другим страховщикам и т.д.). Страховые компании имеют право включать в затраты, принимаемые к вычету при исчислении налога на прибыль организаций, суммы НДС, уплаченные поставщикам по приобретаемым услугам [2, ст.170]. При этом вся сумма НДС, полученная ими по операциям, подлежащим налогообложению, подлежит уплате в бюджет.

Таким образом, отраслевой стандарт, затрагивает не все функции страховых организаций в области налогового учета: во-первых – деятельность страховой организации как налогоплательщика регулируется Налоговым кодексом Российской Федерации, во-вторых – признание доходов и расходов, лишь частично регулируется отраслевым стандартом, так как, приоритетным в этом вопросе является так же Налоговый кодекс Российской Федерации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Налоговый кодекс Российской Федерации (часть первая): Федеральный закон от 31.07.1998 № 146-ФЗ (в ред. от 23.03.2024).
2. Налоговый кодекс Российской Федерации (часть вторая): Федеральный закон от 05.08.2000 г. № 117-ФЗ (ред. от 29.05.2024).
3. Закон Российской Федерации от 27.11.1992 № 4015-1 «Об организации страхового дела в Российской Федерации» (ред. от 04.08.2023).

Панарина Олеся Олеговна преподаватель кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита. E-mail: olesya.panarina.79@mail.ru
Сибирский университета потребительской кооперации, г. Новосибирск

ЭВОЛЮЦИОННЫЙ ПОДХОД К СТРАХОВАНИЮ ЖИЗНИ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Аннотация: статья посвящена истории становления и развития страхования жизни в Российской Федерации. Рассматриваются проблемы и пути их решения, так как страхование жизни оказывает огромное влияние на укрепление экономики, освобождая бюджет от расходов, которые связаны с возникновением чрезвычайных ситуаций различного происхождения.

Ключевые слова: страхование, жизнь, история, этап, формирование, анализ, проблемы, решение.

Страхование - это один из способов снизить риск непредвиденных убытков и застраховаться от него. В то время как риски приводят к вознаграждению, обратной стороной является возможный убыток. Убытки могут возникать по множеству причин как на профессиональном, так и на личном фронтах.

Когда начинаете новое предприятие, инвестируя свои сбережения, у вас есть шанс получить прибыль или убыток от продажи этих товаров. Однако, если вы потеряете товары в результате несчастного случая, вы потеряете шанс продать их вообще. В то время как бизнес-риск ожидаем и может привести к увеличению прибыли, неожиданная потеря товара - только к финансовым потерям, поэтому необходимо застраховать такие риски, как серьезный ущерб движимому и недвижимому имуществу, госпитализация, кража и подобные бедствия.

Актуальность данной статьи состоит в том, что страхование является наиболее известным финансовым инструментом, который выступает в качестве спасителя семьи и инструмента для дальнейшего экономического прогресса. Страховая защита разработана таким образом, чтобы сумма возмещала потерю дохода и обеспечивала достаточную финансовую поддержку в течение достаточно длительного времени. Полисы страхования жизни предлагают ряд преимуществ, начиная от финансовой защиты и заканчивая передачей богатства. Используя правильные полисы и условия инвестирования, вы можете создать долгосрочное богатство с помощью страхования жизни.

Цель данной статьи рассмотреть исторические этапы становления и развития страхования жизни в Российской Федерации, для того, чтобы глубже вникнуть в сущность страховой защиты и найти ключ к пониманию современных экономических проблем, стоящих перед обществом, определить роль в системе общественного воспроизводства, раскрыть возникающие проблемы и пути решения для перспективного развития страхования жизни в РФ.

Поставленные задачи:

1. Изучить теоретические аспекты страхования жизни в Российской Федерации.
2. Рассмотреть современные тенденции развития страхования жизни в РФ.
3. Выявить проблемы и предложить пути их решения.

Степень разработанности данной темы в трудах отечественных и зарубежных исследователей в области страхования жизни находится на довольно невысоком уровне. История становления и развития, проблемы и пути их решения страхования жизни освещены в научных трудах О.П. Зайцевой, Е.В. Латышевой, И.В. Макарова, И.А. Судриковой [5,6,7,10].

Проведя ретроспективный анализ и изучив нормативно-правовое регулирование в РФ, можно понять, какое место страхование жизни занимает на российском страховом рынке. Для страхования жизни применяются различные виды договоров страхования

жизни, которые заключаются страховыми организациями. Виды страхования жизни много раз менялись и были сформированы в течение определенного времени истории развития страхования жизни в Российской Федерации.

Таблица 1 – Исторические этапы становления и развития страхования жизни в Российской Федерации.

Этапы	Отличительные особенности	Авторы
1835-1920 гг.	<p>Первая компания в России по страхованию жизни возникла в 1835 году под названием «Российское общество для застрахования пожизненных и других срочных доходов и денежных капиталов» [4, С.50].</p> <p>Существенное влияние на развитие института страхования в советской России оказали события распада Российской Империи в 1917 году, а также гражданская война и как следствие – экономическая нестабильность. Прежде всего, стоит отметить, что согласно изданному в 1918 году декрету Совнаркома «Об организации страхового дела в Российской Республике» объявлялась государственная монополия на осуществление процедуры страхования, но официально частные страховые компании были ликвидированы лишь в начале 1920-х годов [9, С.91].</p> <p>В 1919 году государство запретило страхование жизни. Его возрождение началось лишь с началом проведения новой экономической политики [1, С.18]</p>	<p>Ермасов С.В. [4] Сплетугов Ю.А. [9] Анухина Н.В. [1]</p>
1921-1930 гг.	<p>В период 1920-х годов были официально разрешены на добровольных началах следующие виды личного страхования: страхование жизни, страхование от несчастных случаев, смешанное страхование жизни (то есть, обеспечение на достижение определенного возраста или же на случай смерти до возраста, указанного в страховом полисе), а также страховая ответственность, связанная с постоянной утратой трудоспособности от несчастного случая. С 6 июля 1922 г. Постановлением Совнаркома официальные полномочия по страхованию жизни были возложены на Госстрах. Такое страхование должно было осуществляться исключительно из принципов хозяйственного расчета, то есть, государство выступает в качестве владельца страхового фонда и применяет его для решения задач, связанных с экономическим и социальным развитием.</p> <p>В последующем, страхование жизни лишь укрепляло свои позиции. Так, в 1927 г. Госстрах ввел новую форму упрощенного страхования жизни, так называемое крестьянское страхование жизни, которое стало доступным всем слоям населения.</p>	<p>Ермасов С.В. [4]</p>
1931-1940 гг.	<p>В этот период появляется и получает активное распространение коллективное страхование рабочих, а также задействованных на службе на случай смерти либо утраты трудоспособности по инвалидности. Эти договоры обязательно заключались коллективно. Не</p>	<p>Ермасов С.В. [4]</p>

	<p>заклучались договора страхования, если в этом принимали участие менее 75% коллектива, претендующего на страховку, но позднее, в 1938 г. цифра была снижена, до 40%. Данные изменения способствовали убыточности рассматриваемого института. Так, в 1936 г. было введено индивидуальное страхование жизни на случай смерти или же достижения определенного возраста без ограничения фиксированной страховой суммы. Значительную роль в этом процессе сыграла сеть страховых агентов, которая была создана в 1936 г.</p>	
1941-1950 гг.	<p>Начавшаяся в 1941 г. Великая Отечественная война серьезно подорвала систему страхования, существующую в советской России, но, к счастью, ее не разрушила. В 1942 г. останавливается коллективное страхование жизни, что непосредственно связано с его убыточностью, сокращением числа застрахованных лиц. В послевоенный период страхование жизни продолжало активно развиваться. После денежной реформы, проведенной в 1947 г., объемы страхования жизни выросли в несколько раз, а также возникли его новые разновидности. Были расширены возможности осуществления смешанного страхования, которое до этого периода существенно сдерживалось существующими минимальными размерами страховых сумм и вновь возратившимся обязательным медицинским освидетельствованием. Также были введены упрощенные возможности получения страхования жизни, которые не обладали подобного рода ограничениями.</p>	Ермасов С.В. [4]
1951-1960 гг.	<p>С 1956 г. официально было разрешено заключать договоры накопительного типа по страхованию жизни не только на возможные десять, пятнадцать или двадцать лет, но и на срок гораздо короче – пять лет [4, С.54]. Эти договоры получали широкое распространение и стали одними из самых популярных среди населения, что дало значительную часть денежных поступлений из страховых взносов по страхованию жизни.</p>	Ермасов С.В. [4]
1961-1990 гг.	<p>В 1960 – 1980-е годы шла активная пропаганда страхования в массах, среди широкого круга лиц, принадлежащих к разным категориям населения. Также, возникли новые виды страхования жизни, а также страхования детей. В итоге, за период с 1970 г. по 1980 г., число договоров страхования возросло почти в два раза. Так, к концу 1990 г. с гражданами России было заключено боле 85 млн. договоров страхования жизни [8, С.80]. Почти до начала 90-х годов XX столетия договоры долгосрочного страхования жизни были популярны среди всех категорий населения. Такими договорами обладали примерно 70% населения, занятого на производстве.</p>	Паутова А.В. [8]

После распада СССР, перейдя к рыночной экономике, произошли значительные изменения в страховании жизни в Российской Федерации. В настоящее время договорами страхования жизни обладает только 5% граждан нашего государства, что сильно отстает от зарубежных стран.

Сегодня страхование жизни представляет собой договор между владельцем страхового полиса и страховщиком, по которому страховщик должен будет выплатить денежную сумму выгодоприобретателю в случае смерти застрахованного лица или по истечении заранее определенного периода в обмен на страховые взносы, уплаченные страхователем.

В полисе страхования жизни вам необходимо выплачивать страховые взносы за определенный срок действия полиса, а компания по страхованию жизни взамен предоставляет вам комплексное страхование жизни.

Страхование жизни защищает будущее ваших близких, выплачивая единовременную сумму, называемую пособием в случае смерти, в случае наступления несчастного случая. Некоторые полисы страхования жизни предоставляют вам выплату по истечении срока действия полиса [10, С.67].

Недостаточная осведомленность является одним из основных препятствий для широкого внедрения страхования жизни.

Доступность различных видов страховых продуктов также сбивает с толку некоторых людей. Но большинство полисов страхования жизни функционируют аналогичным образом.

По договору страхования жизни страховая компания обеспечивает финансовую защиту страхователя и выплачивает пособие в случае смерти застрахованного лица номинальному получателю.

Для того чтобы полис страхования жизни имел какую-то силу, страхователю необходимо выплачивать регулярные страховые взносы в течение определенного периода времени или можно внести единовременную страховую премию авансом.

При оформлении полиса страхования жизни, необходимо выбрать страховую премию, которую можно будет легко обслужить. Полис имеет свою силу только при регулярном выплате страховых взносов.

Страхование жизни - это юридический договор, по которому вы платите небольшую сумму в качестве премии за обеспечение крупной страховой суммы.

Страховщик предоставит крупную сумму вашей семье и иждивенцам в случае вашей безвременной кончины.

Обычно страхование жизни предоставляется на ограниченный период. Таким образом, если смерть наступит в течение этого периода, страховщик жизни обязан выплатить пособие по случаю смерти, которое также называется гарантированной суммой. Однако, в случае если вы переживете этот срок, вы можете получить пособие по погашению в зависимости от типа страхования жизни.

Страхование всей жизни - это один из видов постоянного страхования жизни, который может обеспечить пожизненное покрытие.

Оно предоставляет множество гарантий, которые могут быть привлекательны для тех, кто не хочет никаких догадок после покупки страхования жизни. Оно сочетает в себе инвестиционный счет под названием "денежная стоимость" и страховой продукт. До тех пор, пока человек платит страховые взносы, его бенефициары могут претендовать на пособие по страхованию в случае смерти, когда он скончается.

Страхование обеспечивает покрытие на всю оставшуюся жизнь и включает компонент денежной стоимости, который позволяет пользоваться им, пока человек жив.

Страхование всей жизни предлагает три вида гарантий:

- Гарантированная минимальная норма прибыли от денежной стоимости;
- Обещание, что страховые взносы не увеличатся;
- Гарантированная сумма пособия в случае смерти.

Страхование всей жизни дороже, чем срочное страхование жизни, потому что люди с полисом страхования всей жизни гарантированно получают пособие в случае смерти.

Срочное страхование жизни, с другой стороны, предлагает одинаковые тарифы на определенный период, например, на 20 или 30 лет. Срочные полисы страхования жизни дешевле, чем страхование всей жизни, потому что они предлагают только покрытие, а не денежную стоимость [7, С.31].

Виды страхования всей жизни:

- Участвующее страхование всей жизни;
- Не Участвующее страхование всей жизни.

Держатели полисов страхования всей жизни обычно имеют право на получение ежегодных дивидендов от страховой компании.

Если вы покупаете страхование всей жизни, подтвердите, что полис “участвует”, чтобы вы могли получать дивиденды.

С участвующим полисом страхования всей жизни вы имеете право ежегодно получать дивиденды по страхованию жизни от страховщика, которые, по сути, представляют собой возврат излишних страховых взносов, уплаченных держателями полисов.

Дивиденды не гарантируются, но многие страховые компании известны тем, что выплачивают постоянные дивиденды из года в год. Вы можете получить дивиденды наличными, использовать их для выплаты страховых взносов или для увеличения номинальной суммы вашего полиса. С полисом, не участвующим в программе, вы не получите никаких дивидендов.

В случае преждевременной кончины единственного кормильца семьи экономическое положение семьи оказывается под угрозой, и они сталкиваются с финансовыми трудностями. Не говоря уже о мечтах и планах на будущее, в некоторых случаях даже элементарные средства к существованию становятся вопросом.

Можно столкнуться с различиями в способах оплаты полиса страхования всей жизни:

- Выплачивать страховые взносы на регулярной основе: Человек будет выплачивать фиксированную сумму ежемесячно, ежеквартально, раз в полгода или ежегодно;
- Единовременный взнос: Оплата всей стоимости полиса авансом. Денежная сумма будет доступна сразу же, и больше не придется платить страховые взносы;
- Ограниченный платеж: Выплаты регулярных страховых взносов в течение определенного количества лет, например, 10 или 20 лет. По истечении этого периода полис будет оплачен, и больше никаких платежей не потребуется;
- Измененные страховые взносы: Измененные полисы страхования всей жизни требуют выплаты страховых взносов, которые увеличатся после вступительного периода.

Страховые взносы будут ниже в течение определенного количества лет — например, первых трех—пяти - а затем выше в течение оставшейся части вашей жизни. Размер пособия в случае смерти не изменится.

Страхование всей жизни работает путем предварительного выбора суммы покрытия, которая наилучшим образом соответствует потребностям.

Как только появляется полис, страхование всей жизни может оставаться в силе в течение всей жизни - до тех пор, пока человек продолжает выплачивать страховые взносы. Кроме того, компонент денежной стоимости будет накапливаться с течением времени [9, С.67].

Накопление денежной стоимости является основным отличием между пожизненным и срочным страхованием жизни.

Хотя фактический рост варьируется в зависимости от полиса, некоторым требуются десятилетия, прежде чем накопленная денежная стоимость превысит сумму выплаченных премий. Это связано с тем, что вся страховая премия не включается в денежную стоимость — только небольшая часть. Остальное идет на оплату самой страховки и дополнительных расходов.

Большинство страховых полисов на всю жизнь имеют гарантированную доходность в низком проценте, но невозможно знать, насколько на самом деле вырастет ваша денежная стоимость.

Это потому, что большинство страховых компаний, которые продают полисы на всю жизнь, также предлагают “негарантированную” норму доходности, основанную на дивидендах. Вы можете применять свои дивиденды к денежной стоимости каждый год, но вы не можете знать, сколько это составит со временем.

Могут пройти десятилетия, прежде чем денежная стоимость страхователя превысит сумму выплаченных премий.

Можно воспользоваться денежными средствами при снятии средств или получении кредита, а также путем возврата полиса.

Если вы берете кредит, он не облагается налогом, и вы можете вернуть его с процентами.

Налоги не взимаются до тех пор, пока сумма вашего вывода меньше той части вашей денежной стоимости, которая относится к уплаченным вами премиям. Если сумма вашего вывода больше, вы должны будете уплатить налоги с разницы, поскольку это инвестиционная прибыль.

Подводя итог вышесказанного отметим, что нельзя отрицать тот факт, что у вас будет больше душевного спокойствия, если вы будете знать, что вы и ваши близкие финансово защищены от различных непредвиденных ситуаций.

Неопределенность в жизни может возникнуть в любой момент, например, смерть по несчастному случаю или неотложная медицинская помощь.

К таким ситуациям также относятся несчастный случай или повреждение вашего транспортного средства, имущества.

Финансовые последствия таких ситуаций могут прожечь дыру в вашем кармане. Возможно, вам придется воспользоваться своими сбережениями или с трудом заработанными деньгами вашей семьи.

Таким образом, существует острая необходимость в страховании вас и вашей семьи для надлежащего покрытия и финансовой поддержки от всех рисков, связанных с вашей жизнью, здоровьем и имуществом.

Хотя страхование жизни по-прежнему остается приоритетом для большинства людей, полисы общего страхования не сильно отстают.

Из-за рисков, связанных со стихийными бедствиями, болезнями, неотложной медицинской помощью и несчастными случаями, общее страхование - это то, что может обеспечить полную финансовую защиту от них.

Несчастные случаи невозможно предсказать, но в наших руках убедиться, что мы готовы. Вот почему инвестирование в правильное общее страхование - это то, что должно быть на первом месте в списке дел.

Страхование, не связанное с жизнью, или общее страхование помогает покрыть расходы в случае непредвиденного и неблагоприятного события и потери имущества. Прежде чем приобретать общее страхование, вы должны внимательно прочитать документы и проверить, что покрывает общее страхование. Как только вы примете решение, вы можете легко подать заявку на общее страхование онлайн.

Непредвиденные обстоятельства могут вызвать у вас эмоциональный, а также финансовый стресс.

Вышеупомянутые полисы представляют собой различные виды общего страхования, и выбор необходимого вам страхового плана в соответствии с вашими требованиями полностью зависит от вас. В повседневной жизни понимание общих правил и их преимуществ, а затем их наличие очень важно, поскольку это снимает большое нежелательное давление и избавляет вас от ненужного финансового бремени.

В настоящее время страхование жизни в Российской Федерации не стоит на месте, активно развивается, но пока еще отстает от экономически развитых стран.

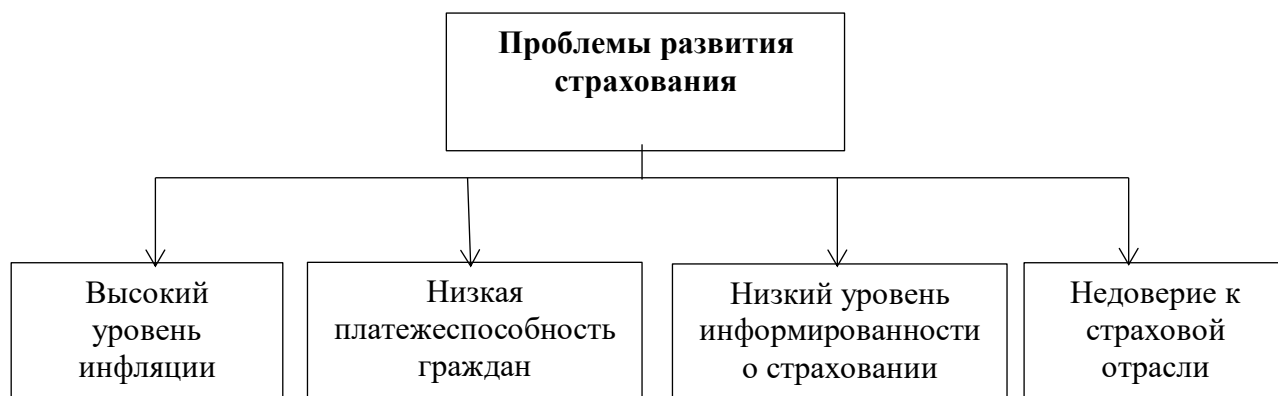

Рисунок 1 – Проблемы, тормозящие развитие страховой деятельности в Российской Федерации

Существует ряд проблем, которые тормозят развитие этого вида деятельности. Рассмотрим некоторые из них (рис. 1):

1. Высокий уровень инфляции оказывает огромное влияние на развитие страхования жизни.
2. Низкий уровень дохода у граждан ограничивает в выборе видов страхования жизни.
3. Неуверенность в страховой отрасли на долгий период.
4. Нет понимания о страховании жизни в целом, различных его видах.

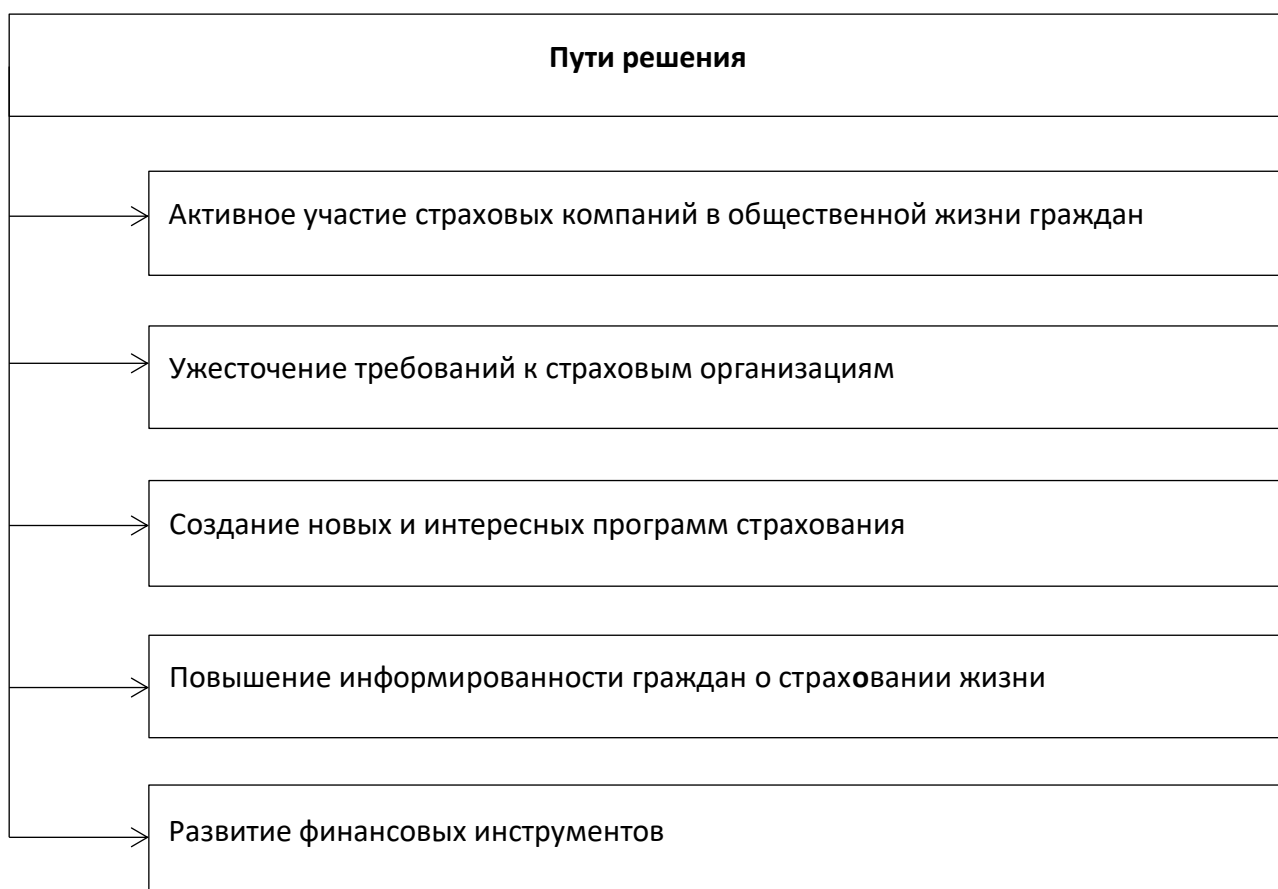

Рисунок 2 – Пути решения возникающих проблем развития страховой деятельности в Российской Федерации

Для преодоления этих проблем необходимы совместные усилия государства и страховых организаций (рис. 2). Для этого можно принять ряд мер:

1. Задействование страховых компаний в решении социальных проблем.
2. Развитие надежных финансовых инструментов, для того, чтобы размещать страховые резервы.
3. Проведение просветительской работы с целью повышения информированности о страховании жизни.
4. Ужесточение требований к страховым организациям для повышения надежности и ответственности.
5. Увеличение интереса граждан к сфере страхования, путем создания новых и интересных программ страхования, которые соответствовали бы потребностям населения.

Страховая база, заложенная в советский период становления страхования граждан, послужила основой развития страхового дела в дальнейшем. В Российской Федерации начинается новый этап, который должен привести к увеличению значимости страхования жизни и увеличению объемов заключенных договоров, что напрямую совпадает с интересами личности и государства. Динамичная работа в этом направлении сможет установить доверие и сформировать современную страховую культуру.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анухина, Н.В. (Картамышева Н.В.) История развития советского страхового дела в период 1921-1928 гг. (на примере Курской губернии) Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. истор. н. Курск. 2008. – 28 с.
2. Архипов, А.П. Основы страхового дела: Учебное пособие – М.: Маркет-ДС, 2002. - 279 с.
3. Гинзбург, А.И. Страхование: Учебник - Спб.: Питер, 2001. - 206 с.
4. Ермасов, С.В. Страхование: Учебник - М.: Юрайт, 2011. - 317 с.
5. Зайцева, О. П. Страхование жизни: необходимость и итоги развития в России / О. П. Зайцева, Н. С. Атаманская, А. В. Гордюшина // Актуальные вопросы современной экономики. – 2020. – № 11. – С. 331-336. – DOI 10.34755/IROK.2020.75.53.277. – EDN IXLQFH.
6. Латышева, Е.В. Из истории создания советского государственного страхования: Д.И. Ефремов и Укргосстрах // Экономический журнал - № 1(37). - 2015. – с. 136-146.
7. Макеров, И.В. Формирование правовой основы страхования в России (историко-правовой аспект) / И.В. Макеров // История государства и права. - 2012. - № 7. – С. 31.
8. Паутова, А.В. История становления страхования в России // Вестник Алтайского государственного аграрного университета - № 6. - 2007. - с. 78-81
9. Сплетухов, Ю.А. Страхование: Учебное пособие - М.: Проспект, 2006. – 340 с.
10. Судирикова, И.А. Тенденции и перспективы развития страхования жизни в России / Взаимодействие государства и страховых организаций: проблемы и перспективы развития: материалы Междунар. страхового форума (8–9 июня 2021 г., г. Пермь) / гл. ред. И. Ю. Макарихин; отв. ред. М.Ю. Молчанова; Перм. гос. ун-т. – Пермь, 2021. – С. 67.

**Шарипова Замира ассистенти кафедраи фанҳои табиӣ-риёзӣ
ДБЗХТ ба номи Сотим Улуғзода**

ФАЪОЛИЯТИ ИНВЕСТИЦИОННИ ШИРКАТҲОИ СУҒУРТАВИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аннотация. В данной статье автор постарался предоставить информацию о деятельности страховых компаний в сегодняшних условиях, поскольку в условиях рыночной экономики в распоряжении этих компаний собираются большие денежные средства. Страховщик может инвестировать эти средства. Эти средства аккумулируются в результате выплаты страховых прав тысяч разных людей, компаний и организаций. Страховой сектор охватывает широкий спектр инвестиционных направлений и способствует развитию экономики, промышленности и торговли страны. Страховые компании предлагают кредиты в различных формах и могут организовать частичные внутренние инвестиции.

Ключевые слова: страхование, страховых компаний, деятельность инвесторов, экономическое развитие страны, социальное, эффективное, привлечение капитала, управление.

Annotation. In this article, the author tried to provide information about the activities of insurance companies in today's conditions, because in the conditions of the market economy, a lot of money is collected at the disposal of these companies. The insurer can invest these funds. These funds are accumulated as a result of payment of insurance rights of thousands of different people and companies and organizations. The insurance sector covers a wide range of investment areas and contributes to the development of the country's economy, industry and trade. Insurance companies offer loans in different forms and can organize partial domestic investment.

Kew words: insurance, insurance companies, investor activity, economic development, of the country, social efficient, capital attraction, management.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар бораи фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ дар шароити имрӯза маълумот диҳад, чунки дар шароити иқтисодӣ бозоргонӣ маблағҳои зиёд дар ихтиёри ин ширкатҳо чамъ оварда мешавад. Суғуртақунонда ин маблағҳоро метавонад инвестициягузорӣ кунад. Ин маблағҳо дар натиҷаи пардохти ҳаққи суғуртаи ҳазорон одамони гуногун ва корхонаҳо, ташкилотҳо чамъ мешаванд. Соҳаи суғурта самтҳои васеи инвестициягузориро фаро гирифта, ба рушди иқтисодӣ мамлакат, саноат ва савдо ёрӣ мерасонад. Ширкатҳои суғуртавӣ қарзҳоро дар шаклҳои гуногун пешниҳод карда, метавонанд қисман сармоягузории дохилиро ташкил диҳанд.

Калидвожаҳо: суғуртақунонӣ, ширкатҳои суғуртавӣ, фаъолияти инвесторон, рушди иқтисодӣ мамлакат, иҷтимоӣ, самаранокӣ, ҷалби сармоя, идорақунонӣ.

Ширкатҳои суғурта дар ихтиёри худ маблағҳои зиёде доранд. Ин натиҷаи он аст, ки дар байни пардохти ҳаққи суғурта ва пардохт аз рӯи даъвоҳо фосилаи вақт ба миён меояд. Ҳаққи суғурта мумкин аст, дар моҳи январ супорида шавад, аммо даъвоҳо, агар умуман ворид шаванд ҳам, метавонанд то декабр ворид нашаванд. Суғуртақунонда ин маблағҳоро дар ин мӯҳлат метавонад инвестициягузори кунад. Дар ҳақиқат, ширкати суғуртавӣ дар ихтиёри худ ҳаққи суғуртаи ҳамаи суғурташудагонро, ки дар давраи тӯлонӣ чамъ кардааст, дорад. Ин маблағҳо «маблағҳои муваққатан озод» номида мешаванд. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғурта» (моддаи 23) тартиби инвестициягузори намудани ин маблағҳо ифода карда шудааст.

Фоида аз он вобаста аст, ки пул ба кучо инвеститсиягузори шудааст. Ширкатҳои суғурта шаклҳои гуногуни инвеститсиягузори истифода мебаранд. Дар шароити рақобати шадиди байни ширкатҳои суғурта дивидентҳои аз ғаёлияти инвеститсиягузори бадастомада метавонанд ҳаҷми ҳаққи суғуртаро (тарифҳоро) ба андозае арзон карда, хизмати суғуртавиرو ба табақкаи васеи аҳоли ва шахсони ҳуқуқӣ дастрас гардонанд.

Ба ғайр аз ин, соҳаи суғурта самтҳои васеи инвеститсиягузориро фаро гирифта, ба рушди иқтисодиёти мамлакати худ, саноат ва савдо ёрӣ мерасонад. Ширкатҳои суғурта қарзҳоро дар шаклҳои гуногун пешниҳод карда, саҳмияҳоро дар бозори кушод озод харида, як қисми, ба истилоҳ, сармоягузори дохилро ташкил медиҳанд. Маблағ инчунин ба амвол гузошта мешавад: дар мамлакатҳои мутараққӣ гоҳо дар эълонтахтаҳои назди биноҳои нави сохтшаванда хондан мумкин аст, ки лоиҳаи мазкур аз ҷониби ширкати суғурта таъмин карда мешавад.

Бояд қайд кард, ки ин маблағҳо дар натиҷаи пардохти ҳаққи суғуртаи ҳазорон одамони гуногун ва корхонаҳо, ташкилотҳо чамъ мешаванд. Ба маъние, мавҷудияти бозори суғурта ба пайдоиши амонатҳои маҷбурӣ мусоидат мекунад. Одаме, ки хонаи худро суғурта мекунад, шояд маблағи кофии озод надорад, то ки саҳмияҳо, моликият харад ё пулро ба қарз диҳад. Аммо вақте ки ҳаққи суғуртаи ӯ ба ҳаққи суғуртаи якчанд ҳазор одамони дигар илова мешавад, маблағи зиёд чамъ мешавад, ки онро барои маблағгузорӣ истифода бурдан мумкин аст.

Ҳаққи суғурта, ки суғурташавандагон месупоранд, фондро зиёд мекунад. Харочоти соҳибкорӣ ва ё худ «пеш бурдани кор», пардохтҳо оид ба даъвоҳо ва андозҳо ҳаҷми фондро кам мекунад. Барои он ки фонд дар муддати тӯлонӣ бомуваффақият ғаёлият намояд, онро сол аз сол пузӯр гардонидан лозим аст. Гарчанде чунин фарзия имкон дорад, ки суғуртакунандагон маблағҳои муваққатан озодро дар депозити бонк (аз он фоиз гирифта) нигоҳ медоранд, маълум аст, ки онҳо даромади калон гирифта метавонанд, агар маблағи фондро ба дороиҳои (активҳои) гуногун гузоранд, ба он ҷое, ки бонк метавонад маблағи ба депозит супоридаро гузорад. Бонк фоизро ба амонатгузор пардохта метавонад, фақат агар худаш ба он касе қарз диҳад, ки вай ба бонк маблағи барои пардохти фоизи соҳиби пул ва пушонидани харочоти бонк кифояро диҳад. Суғуртакунандагон низ метавонанд бевосита маблағро ба қарз диҳанд. Азбаски суғуртакунандагон бонк нестанд, одатан, ин корро тавассути хариди саҳмияҳо анҷом медиҳанд.

Тарзи дигаре, ки суғуртакунандагон маблағи фондро инвеститсиягузори менамоянд ва барои он масъуланд, масалан, сохтмони объектҳо барои ба иҷора супоридан (ё барои фурӯш), инчунин истифодаи воситаҳои гуногуни молиявӣ мебошад.

Барои устувории гузаронидани амалиётҳои суғуртавӣ ширкатҳои суғуртавии аз нав таъсисёфта дар як вақт суғуртаи умумӣ ва суғуртаи ҳаётро намегузаронанд. Ширкатҳои серсоҳаи мавҷуда ин ду намуди ғаёлиятро дар алоҳидагӣ анҷом медиҳанд. Чунин амал дуруст аст, зеро моҳиятан табиати ин фондҳои суғуртавӣ ба кулӣ фарқ мекунад. Маблағи суғуртаи ҳаёт ба вақти тӯлонӣ чамъ мешавад: агар суғуртакунандагон фондро мунтазам ва дуруст идора кунанд, ҳар сол танҳо ҳиссаи хурди фонд барои пардохтҳо сарф мешавад.

Ҳамин тариқ, идораи фонди суғуртаи ҳаёт хусусияти дарозмӯҳлат дорад, аз ин рӯ, маблағи онро, масалан, барои саҳмияҳо, амволи ғайриманқул ё дигар соҳаҳо сармоягузорӣ кардан мумкин аст, ки дар ояндаи наздик самараи калон намебахшад (аммо афзоиши сармоя ва фоидаи хубро дар давоми панҷ-бист сол таъмин мекунад). Агар чунин маблағгузорӣ ба воситаи сармоягузори бозоргир мутавозин гардонда шуда бошад, феҳристи умумии маблағгузорӣ (портфел) сиёсати маблағгузори суғуртакундаро оид ба суғуртаи ҳаёт беҳтар менамояд. Ба суғуртакунандагон пул барои ҳисоб дар бонк ё дороиҳои (активҳои) бозоргир лозим аст, ки барои пардохти таъчилии даъвоҳо кифоя бошад, захираҳои боқимондаро онҳо бо ихтиёри худ истифода бурда метавонанд.

Чорабиниҳои дар боло зикршуда оид баинвестициягузори маблағҳои муваққатан озоди суғуртакунандагон дар мамлакатҳои иқтисодии мутараққӣ татбиқ карда мешаванд.

Дар вақти ҳозира, яъне дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ, дар қонунгузори суғуртавии мамлакатҳои ИДМ, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷойгиркунии захираҳои суғуртавӣ бояд аз ҷониби суғуртакунандагон бо шартҳои эътимоднокӣ, баргардондагӣ, ғоиданокӣ, бозоргирӣ ва диверсификасионӣ ба амал бароварда шавад, гарчанде ки принсипҳои мазкур дар таҷрибаи ҷаҳонӣ аз тарафи умум эътироф шудаанд.

Инкишофи бозори суғуртавӣ ва афзоиши муомилоти ширкатҳои суғуртаи ҷумҳурӣ шавқи чунин муассисаҳои молиявӣ, ба монанди бонкҳо, фондҳои нафақа ва дигар фондҳои ногузир баланд менамоянд. Масалан, дар ИМА бинобар баланд будани обрӯи ширкатҳои суғурта ба онҳо идоракунии маблағҳои бисёрмилиардаи фондҳои гуногуни нафақа дода шудаанд. Дар ин маврид ба вазифаи ширкатҳои суғурта на фақат маҳфуздории ин маблағҳо, инчунин бо роҳи сиёсати самарабахши маблағгузорӣ афзун гардонидани маблағҳои боварикардашуда низ дохил мешавад. Барои идоракунии ин маблағҳо ширкатҳои суғуртавӣ ҳаққи комиссияи меситонанд. Ҳатто меъёри мӯътадил – 01 фоизи маблағи барои идоракунӣ қабулшуда даромади зиёд меорад.

Бояд қайд кард, ки аз 10 ҳазор ширкатҳои суғурта дар ШМА ягонтои онҳо давлатӣ намебошанд. Захираҳои калони маблағгузорӣ ширкатҳои суғуртаро ба яке аз марказҳои бонуфузи назорати молиявӣ нисбат ба он ташкилотҳои саноатӣ ва дигар ташкилотҳои, ки иқтисодии мамлакатро ташкил медиҳанд, таъдил додаанд. Манфиати асосӣ ин аст, ки ҳуди давлат барои амалӣ гардонидани чунин назорат аз бучети худ ягон маблағи ҷашмрасе сарф намекунад.

Бо мақсади таъмини қобилияти пардохтпазирии суғуртакунанда мӯҳлати ҷойгиркунии захираҳои суғуртавӣ ба мӯҳлати ўҳдадорӣ суғуртакунанда оид ба шартномаи суғурта бояд наздик карда шавад.

Онҳоро аз нуқтаи назари саҳмашон дар таъмини устувории молиявии суғуртакунандагон дар пайдарҳамӣ баррасӣ менамоем.

Эътимоднокӣ ва баргардондагӣ чунин маънӣ дорад, ки маблағгузорӣ ба ширкатҳои ба таври эътимоднок идорашаванда ё ба қоркардҳо сурат мегирад, ки он бо эҳтимолияти зиёд бомуваффақият анҷом хоҳад ёфт. Суғуртакунандагон вақте аз ҳад зиёд бемасъулиятона муносибат мекунанд, ки агар онҳо ба қорхонаҳои ҳаннот ё ҳафнок маблағгузорӣ намоянд, ҳатто агар онҳо ғоидани калонро ваъда диҳанд (дар мавриди мавҷуд будани ҳатар, ки ин маблағгузориҳо дар натиҷаи тағйир ёфтани вазъи иқтисодӣ, омилҳои иҷтимоӣ ё сиёсӣ барабас мераванд).

Принсипи мазкур ҷойгиркунии боэътимоди активҳоро, ки он дар ҳаҷми пурра баргаштани онҳоро таъмин менамояд, дар назар дорад.

Ғоиданикӣ барои он зарур аст, ки пардохти ҷорӣ маблағро ба фонди суғуртавӣ таъмин намояд. Баъзан ба суғуртакунандагон даромади хеле зиёдро ваъда медиҳанд, аммо дар сурати маблағгузориҳои ҳатарнок, ки ширкати суғурта бояд аз ин ҳудудорӣ намояд.

Азбаски суғуртакунандагон ҳамеша барои гирифтани даромади калон манфиатдор мебошанд, ҳамаи маблағгузориҳои дар назар дошташуда бояд аз ҷиҳати эътимоднокӣ мавриди баррасӣ қарор гиранд.

Серхаридории амонатҳо чунин маъноро дорад: сохтори умумии маблағгузорӣ тавре бояд бошад, ки ҳар вақт маблағҳои серхаридор ё маблағгузориҳои асосӣ мавҷуд бошанд, ки бе душворӣ ба маблағҳои серхаридор баргардонда шаванд, ба ибораи дигар, ширкати суғурта ҳар лаҳза бояд маблағи нақд дошта бошад, то ки пардохти маблағи дар шартнома пешбинишударо ба суғурташудагон дар мӯҳлати муқарраргардида таъмин намояд.

Диверсификасияи амонатҳо ё «принсипи ивазкунии ва парокандакунии» ин гуногунии гузоштани маблағ (маблағгузорӣ) бо мақсади ба вучуд овардани пакети саҳмияҳои нисбат ба калавишҳои бозор устувор мебошад. Мувофиқи баҳои мутахассисони Ғарб бастаи (портфели) устувори саҳмияҳо аз қоғазҳои қиматноки камаш 12 ширкати

гуногун ташкил меёбад, ки сеяки онҳо-калон, сеякашон-миёна ва сеякашон-ширкатҳои хурди зудрушдқунанда мебошанд. Эътимоднокии портфел аз рӯи чамъбасти сол дар асоси «қоидаи даст» (панҷ ангушт) муайян карда мешавад: аз онҳо, аз панҷ саҳмиаи чунин баста яктоаш ба проблемаҳои ғайри чашмдошт дучор мегардад, се тои дигар ба мақсадҳои гузошташуда то дараҷае ва яктоаш аз чашмдошт зиёдтар ноил мегарданд.

Захираҳои суғуртавии предмети гарав, инчунин аз рӯи ӯҳдадориҳои кафолат манбаи пардохти маблағ ба қарздиҳанда шуда наметавонанд. Ширкат барои пардохти ҷорӣ суғуртавии вазифадор аст, мавҷудияти кофии захираҳоро дар суратҳисоби бонк таъмин намояд. Ҳаҷми ин маблағҳо бояд на камтар аз 3 фоизи ҳаҷми умумии захираҳои суғуртавиरो ташкил диҳанд. Ба қоғазҳои қиматноки давлатӣ бояд на камтар аз 20 фоизи захираҳои суғуртавие, ки аз рӯи суғуртаи дарозмӯҳлати ҳаёт ташкил ёфтааст, на камтар аз 10 фоизи маблағҳои захираи суғуртавии аз рӯи намудҳои назар ба суғуртаи ҳаёт дигари суғурта гузошта шаванд. На камтар аз 80 фоизи захираҳои суғуртавии бояд дар дохили қаламрави кишвар маблағгузорӣ шаванд, агар қонунгузориҳои ҷорӣ ва созишномаҳои байналхалқии аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофшуда қоидаҳои дигарро пешбинӣ накарда бошанд.

Захираҳои суғуртавии, ки барои харидани ҳиссаҳо дар сармояи оиномавии чамъиятҳои саҳомии навъи пӯшида, вексели муқаррарӣ (ба ғайр аз вексели бонк) ва сертификатҳои манзил маблағгузорӣ шудаанд, на бояд аз 10 фоизи ҳаҷми умумии активҳо, ки захираҳои суғуртавиरो мепӯшонанд, зиёд бошанд. Маблағи умумие, ки суғуртақунанда ба суғурташудагон қарз медиҳад, аз маблағи ташкилётҳои суғуртавии тибқи шартномаи басташудаи суғурта зиёд буда наметавонад.

Захираҳои суғуртавие, ки дар суратҳисоби ширкати суғурта ҳастанд, инчунин қарзхое, ки ба суғурташудагон дода шудаанд, ҳамчун объекти маблағгузорӣ ҳисобида намешаванд. Ширкатҳои суғуртавие, ки захираҳои умумии суғуртавии онҳо бисёр нестанд, маблағҳои захираҳо ба амволи ғайриманқул, аз ҷумла ба хона гузошта наметавонанд.

Рӯйхати адабиётҳои истифодашуда.

1. Г.Расулов «Иностранные инвестиции и их роль в развитии экономики Республики Таджикистан», Душанбе «Ирфон», с 2005, 37 саҳ.
2. М. Оймаҳмадов, М. Муртазоев «Иқтисодиёти Ҷаҳон» Техрон «Нашри Замон», с 2001, 800 саҳ.
3. Маҷалаи «Иқтисодиёти Тоҷикистон; стратегияи тараққиёт». Душанбе шумораи солҳои 2007-2008.
4. Сузуки М, Саидмуродов Л, Ҳ., Солиев А.А., «Макроиқтисоди қушод ва инвеститсияҳои мустақими хориҷӣ» Душанбе 2007- «Деваштич»-278 саҳ
5. Исоматов Бобокалон «Асосҳои назарияи иқтисодӣ» Душанбе-2007 Боби 14
Хасанов М.М, Саидхоҷаев Х.Д. «Внешний долг, мировые тенденции и их приложение к экономике Таджикистана»-Душанбе 2004.

ҚИСМИ 2-ЮМ

Абдурахмон Ҳакимзода,

*номзади илмҳои иқтисодӣ, и. в. дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги
Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон, ш. Душанбе, Дехотӣ ½;
тел: (+992) 907704890, E-mail: hakimzod-90@mail.ru*

Амонов Саҳбон Сарватҷонович,

*номзади илмҳои иқтисодӣ, и. в. дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва ташкили
соҳибқориҳои Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон, ш. Душанбе, Дехотӣ ½;
Тел.: (+992) 935-77-9-200. Email: a_sahbon@mail.ru*

ИНТЕРНЕТ – МАРКЕТИНГ ҲАМЧУН ВОСИТАИ НАВИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБҚОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф интернет – маркетингро ҳамчун воситаи нави рушди фаъолияти соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додаанд. Муаллиф қайд намудааст, ки интернет-маркетинг ин амалияи истифодабарии ҳамаи ҷабҳаҳои маркетинги анъанавӣ дар Интернет буда, унсурҳои асосии маркетинг-миксро дар бар мегирад. Ҳадафи асосии интернет-маркетинг ин ба даст даровардани самараи бештар аз муштариёни имконпазири сомона мебошад.

Интернет – маркетинг дар рушди фаъолияти тижоратии ҳар як ширкату корхона аҳамияти иҷтимоию иқтисодии бузург дошта, муштариёни бештарро ба хариди молу хизматрасониҳо ширкат ҷалб намуда, яке аз воситаҳои нави пешбурди тижорат дар замони муосир мебошад.

Вожаҳои калидӣ: *маркетинг, интернет-маркетинг, маркетинги рақамӣ, интернет-технология, иқтисодиёти рақамӣ, реклама, рекламаи контекстӣ, маркетинги интерактивӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ.*

Дар шароити рушди босуръати иқтисодиёти рақамӣ, ташаккули хизматрасониҳои электронӣ яке аз воситаҳои муҳимми таъмини рушди иқтисоди миллӣ мебошад. Бозори хизматрасониҳои электронӣ ҷузъи асосии соҳаи хизматрасонӣ буда, дар он маҳсулоти гуногун дар шакли электронӣ пешниҳоди эҳтиёҷмандон гардонида мешавад. Бо шарофати рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ имкониятҳои бозор васеъ гардида, дар он давра ба давра хизматрасониҳои нав ворид мегарданд. Татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар тамоми ҷанбаҳои фаъолияти инсон боиси ташаккули соҳаи хизматрасониҳо аз он ҷумла, асоси боло рафтани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, хусусан суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мегардад.

Вобаста ба таъмини амнияти иттилоотӣ ва рушди соҳаи алоқа Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ қайд намуданд: “...рушди соҳаи алоқа, бахусус, таъмин намудани суръати баланди интернет ва дастрас будани нархи он барои рушди иқтисоди рақамӣ, зеҳни сунъӣ, таъмин намудани амнияти иттилоотӣ, ҷалби сармоя ва ташкили паркҳои технологиву инноватсионӣ зарур мебошад.

Ҳоло дар кишвар шумораи муштариёни интернет ба 4,5 млн. расидааст, ки ба 100 нафар аҳоли 45 муштарӣ рост меояд. Вале таъкид менамоем, ки суръат ва арзиши интернет ханӯз конёқунанда нест” [5].

Мутаассифона, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на ҳама ширкату корхонаҳои истехсолӣ, тижоратӣ ва хизматрасонӣ дар фаъолияти тижоратии худ аз шабакаи байналмилалӣ Интернет васеъ истифода мебаранд. Ҳатто, баъзе аз онҳо дар шабакаи байналмилалӣ Интернет сомонаи расмӣ худро надоранд ва ё сомонаи онҳо мавҷуд аст, вале дар бораи фаъолиятҳои маълумоти кофӣ набуда, фаъл нестанд.

Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тиҷорат тавассути интернет бештар дар корхонаҳои савдои чакана, аз қабилӣ хариду фурӯши сару либос, маҳсулоти доруворӣ, косметикӣ, автомобил, телефонҳои мобилӣ, ҳамзамон як қатор ширкатҳои соҳаи хизматрасонӣ то андозае рушд намудааст. Шароити иқтисодӣ бозорӣ ва гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ аз ширкату корхонаҳои ватанӣ тақозо менамояд, ки тиҷорати электронӣ ва интернет – маркетингро дар фаъолияти худ ҷоннок намоянд.

Бояд қайд кард, ки суръати хизматрасониҳои интернет низ дар кишвар хеле паст буда, арзиши баланд дорад, ки ин яке аз мушкилоти асосӣ барои ширкатҳои ватанӣ ба ҳисоб меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои заруриро барои рақамикунони иқтисодиёт дошта, вале мутаассифона дар рейтинги байналхалқӣ мавқеи қаноатбахш надорад.

Интернет – маркетинг ин амалияи истифодабарии ҳамаи ҷабҳаҳои маркетинги анъанавӣ дар интернет мебошад, ки унсурҳои асосии маркетинг – миксро аз қабилӣ, мол, нарх, ҷойи фурӯш ва ҳавасмандгардониро дар бар мегирад [1].

Ҳадафи асосии интернет – маркетинг ин ба даст даровардани самараи бештар аз муштариёни имконпазири сомона мебошад [6]. Интернет - маркетинг дар худ унсурҳои низоми зеринро ба мисоли реклама дар медиа, рекламаи контекстӣ, маркетинги ҷустуҷӯӣ дар умум ва SEO дар алоҳидагиро дарбар мегирад.

Истифодабарии вожаи “Интернет-маркетинг” одатан истифодаи стратегияи маркетинги мустақими фикрронӣ, ки аз рӯи анъана ҳангоми ирсолкунии мустақими почтавӣ, бо радио ва роликҳои рекламавии телевизионӣ, танҳо дар инҷо онҳо нисбат ба фазои тиҷоратии интернет истифода бурда мешаванд [1].

Айни замон дар бисёр кишварҳои тараққикарда қариб корхонаи бузурги саноатие вучуд надорад, ки молу хизматрасониҳои худро тавассути интернет реклама накунад. Таҳия ва истифодабарии фаъоли технологияҳои нав рақамикунони босуръатро дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ба вучуд овард. Ҷорӣ намудани технологияҳои нав ба аксари мамлакатҳо имконият доданд, ки афзалияти рақобатии худро баланд бардоранд [2].

Масусан ин дар тамоюли рушди фазои интернетӣ дар ҳаёти ҷамъият мушоҳида карда мешавад. Шумораи истифодабарандагони интернет таи солҳои охир афзоиш ёфтанд.

Вазифаҳои асосии интернет-маркетинг инҳо мебошанд:

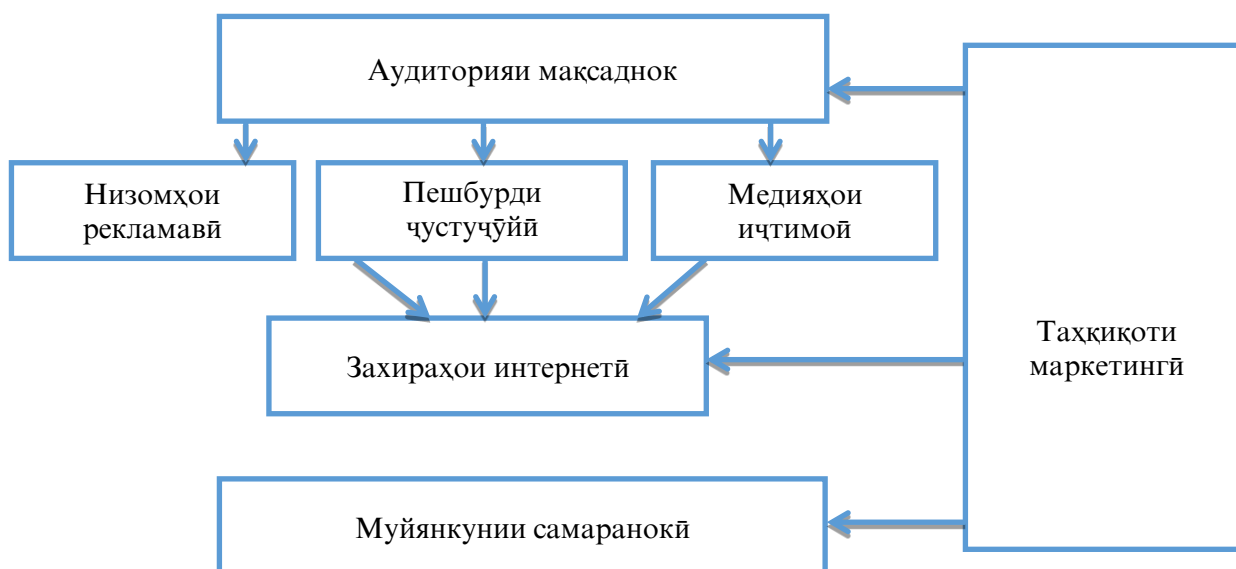
1. Қобилияти анҷом додани фаъолият берун аз доираи мушаххаси ҳудудӣ ё бозори маҳаллӣ;
2. Таъмини имконияти кам кардани вақти ҷустуҷӯи шарикон, гузаронидани мубодилаҳо, коркарди маҳсулоти нав ва ғайра;
3. Камшавии асимметрияи иттилоот (нопура ва нобаробар будани он), тақсимот ва дар натиҷа кам шудани хароҷоти муомилот;
4. Кам кардани хароҷоти дигари муомилот, аз ҷумла хароҷоти изофӣ хароҷот (хароҷоти сафар, зиён аз нокомӣ, ғайриқонунӣ ё муомилоти ғайриодилона), кам кардани хатари марбут ба номуайяни;
5. Кам кардани хароҷоти трансформатсия аз ҳисоби интиҳоби муносиби сохтори номгӯи маҳсулот, кам кардани муҳлати коркард ва ҷорӣ намудани маҳсулоти нав, сиёсати оқилонаи нархгузорӣ, кам кардани шумораи миёнаравҳо, хароҷоти фурӯш ва ғайра;
6. Ратсионаликунонии сохтори идоракунӣ, кам кардан ва мустақкам намудани як қатор вазифаҳо, яқдилӣ ва масъулиятшиносӣ.

Расми 1. Афзалиятҳои истифодаи интернет

Мо бояд фаҳмед, ки интернет-маркетинг танҳо як қузъи ҷудонашавандаи маркетинги анъанавист, вале он мустақил ва мураккаб мебошад. Дар ин ҷо бояд фаҳмид, ки интернет танҳо як шабакаи нави фурӯш нест, аммо бозори нав аст.

Баръакси маркетинги анъанавӣ, интернет-маркетинг хусусияти хоси худро дорад. Яке аз хусусиятҳои муҳимтарини интернет ин ба афзоиши назарраси имкониятҳо ҳангоми ба вучуд овардани алоқаи зичи байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон, он ҷӣ дар раванди муаррифӣ самаранок аст, мусоидат мекунад. Интернет танҳо бо муошират маҳдуд намешавад.

Расми 2. Нақшаи алоқамандии элементҳои низомҳои интернет-маркетинг

Унсурҳои асосии маҷмӯи интернет – маркетинг инҳо мебошанд: мол, нарх, пешбурд, ки дар худ ҳамаи маҷмӯи воситаҳоро (пешбурди ҷустуҷӯӣ, рекламаи контекстӣ, рекламаи баннерӣ, маркетинги вирусӣ, маркетинги пӯшида, рекламаи интерактивӣ, кор бо блогҳо ва ғайра) макони фурӯш, яъне сомонро дарбар мегирад.

Воситаҳои ки айни замон дар интернет - маркетинг васеъ истифода бурда мешаванд, инҳоянд: [3]

1. Сохтани сомонаҳо;
2. SEO – пешбурд имкон медиҳад, ки рейтинги сомонаҳо аз ҳисоби муносибгардони ҷустуҷӯӣ беҳтар карда шаванд;
3. Рекламаи контекстӣ, ки яке аз воситаҳои дар маркетинги ҳозиразамон васеъ паҳншуда ба шумор меравад. Ин намуди реклама эълонҳои рекламавиرو ба манфиати истифодабарандагон мутобиқ мегардонад. Яке аз калонтарини намунаи онҳо шабакаҳои рекламавӣ аз ширкатҳои “Google” ва “Яндекс” ба ҳисоб мераванд;
4. Рекламаи таргетӣ ин намуди реклама имконият медиҳад, ки гуруҳи мақсадноки истифодабарандагон аз рӯи маҷмӯи нишондиҳандаҳо муайян интихоб карда шуда, он бучети рекламоро боз ҳам сарфа мекунад;
5. Хизматрасонии гуруҳ дар шабакаҳои иҷтимоӣ. Муҳим аст, ки доимо бо аудитория дар шабакаҳои иҷтимоӣ тамосро нигоҳ дошта, бо онҳо бояд бевосита гуфтугу намоем.

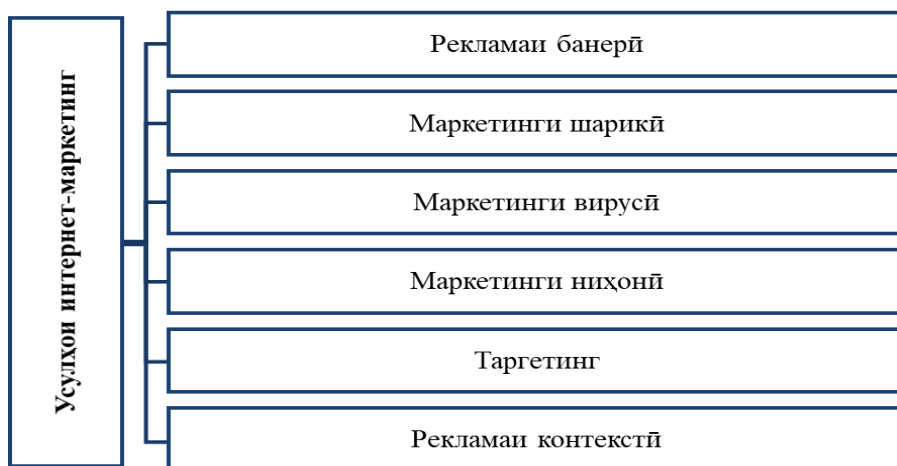
Расми 3. Воситаҳои асосие, ки айни замон дар интернет - маркетинг васеъ истифода бурда мешаванд

Веб-маркетолог бо пешбурди маҳсулот ва хизматрасониҳои корхона дар интернет машғул аст. Он аудиторияи мақсаднокро баҳогузори намуда, таклифоти рақибонро меомӯзад. Дар асоси маълумотҳои бадастовардашуда интернет-маркетолог стратегия таҳия намуда, нақшаи маблағгузори тартиб дода, ҷорабиниҳои рекламавиرو ташкил мекунад.

Инчунин, паҳлуҳои кавии маркетинги рақамӣ бояд имконияти бо истеъмолкунандагон алоқаи баръаксро муқаррар намудан, фарогирии аудитория бо миқдори номаҳдуд, афзоиши молҳо ва хизматрасониҳо ва зуд гузаронидани созишномаҳо чундо намудан мумкин аст.

Тичорати электронӣ ва интернет – маркетинг қисми ҷудонашавандаи дилҳо ҷорабиниҳои маркетингӣ ба ҳисоб мераванд. Сегменти интернет – маркетинг ва реклама ҳам дар бахши истеъмолӣ ва ҳам дар бозори В2В афзоиш ёфта истодааст.

Интернет – маркетинг ҳоло соҳаи ояндадори иқтисодии рақамӣ ба шумор меравад. Он ҳамзамон дастрас, ҷолиб ва мавзун, аммо аз баъзе ҷиҳат мураккаб буда, воситаҳои худро дорад. Дар давраи истифодаи фаъоли интернет муошират бо аудитория тавассути технология афзоиш ёфта, реклама нисбатан фардӣ кунонида шудааст[3]. Аз ин лиҳоз, интернет – маркетинг айни замон хеле муҳим мебошад.

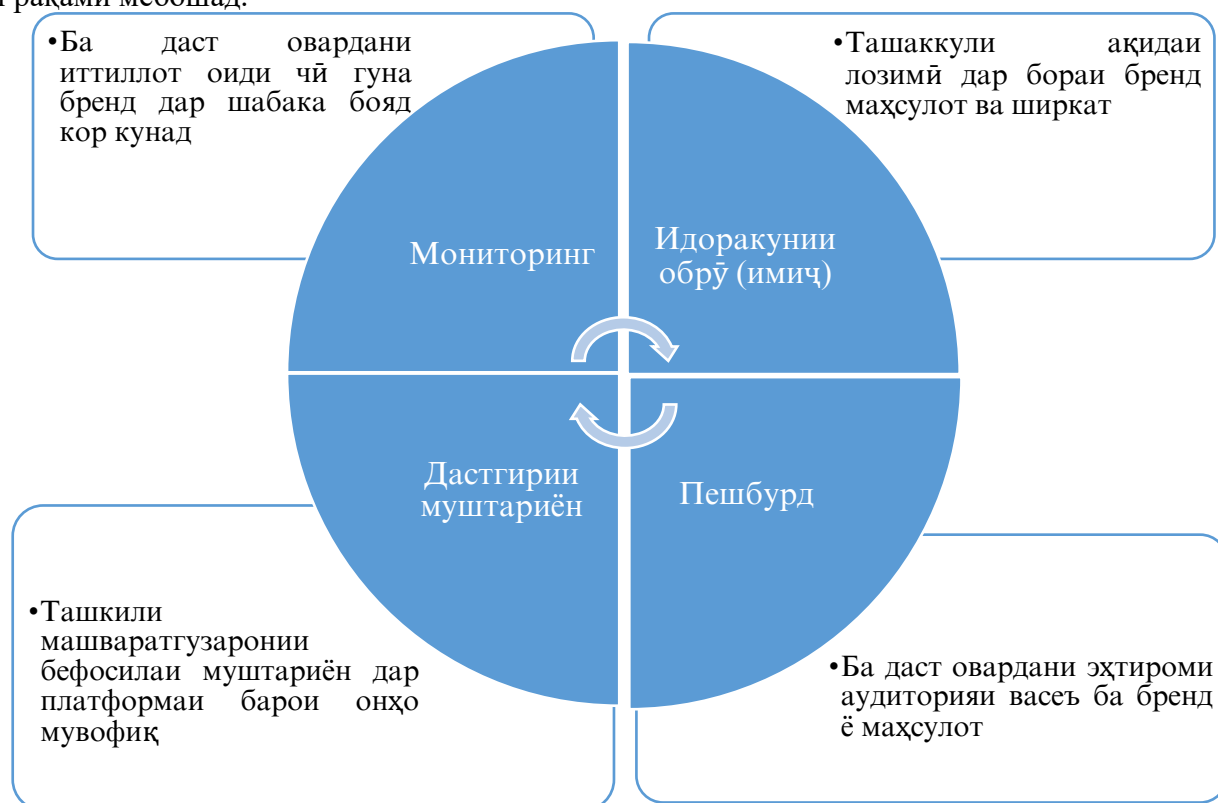

Расми 4. Усулҳои асосии интернет-маркетинг

Интернет – маркетинг ин “SEO” – “пешбурди сомона”, контекст, вебинарҳо ва ғайра буда, ҳамаи шабакаҳоеро фаро мегирад, ки истифодабарандагон ба шабакаи байналмилалӣ Интернет агар дастрасӣ дошта бошанд. Аммо, маркетинги рақамӣ ҳамаи болозикрро бо реклама ва пешбурд дар асоси дилхоҳ барандагони рақамии берун аз шабака дар бар мегирад.

Шабакаҳои маркетинги рақамӣ ин фазои моддӣ-техникие, ки барои ташкили алоқа байни тарафҳо, интиқол ва мубодилаи иттилоот таъин гардидаанд. Вазифаи шабакаҳои робита – ташкили алоқа, интиқол ва мубодилаи иттилоот мебошад.

Яъне, он робитаи рақамиеро дар назар дорад, ки ба тариқи онлайн ва офлайн сурат мегирад. Дар маркетинги рақамӣ ба реклама пешбурд тавассути шабакаҳои анъанавӣ ба монандӣ: эълонҳо дар рӯзномаву маҷаллаҳо, реклама дар телевизион ва дар билбортҳо дохил намешаванд. Гарчанде, ки агар дар билборт QR-рамз мавҷуд бошад, бо ёрии он метавон ба сомона ворид шуда, алақай он маркетинги рақамӣ шуда метавонад. Моҳияти интернет-маркетинг ин истифодабарии шабакаҳои рақамӣ мебошад.

Расми 5. Самтҳои асосии интернет-маркетинг

Аслан, интернет-маркетингро метавон ҳамчун ҳама гуна фаъолият дар дохили бозор, ки бевосита ба пешбурди мол нигаронида шудааст, баррасӣ кард.

Яке аз самтҳои муҳимми маркетинги электронӣ ин гузаронидани чорабиниҳо оид ба пешбурд мебошад, ки аз қисмҳои муҳимми таркибии фаъолияти тижорати дилхоҳ ширкат мебошад. Чи гунае, ки таҷрибаи мамлакатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққиқарда нишон медиҳад, истифодабарии интернет бо ҳадафҳои пешбурди молу хизматрасониҳо самарани хуб медиҳад.

Интернет яке аз шабакаҳои баробархукуки интиқоли иттилооти реклама дар баробари ҳамаи шабакаҳои анъанавӣ гардидааст.

Дар асоси таҳлили амали реклама дар интернет инчунин дар асоси омӯзиши адабиёт оид ба ин мушкилот муқаррар гардид, ки самаранокии сифати интернет - рекламоро омилҳои зерин таъмин мекунад: [2].

✓ Дараҷаи баланди ба ҳар як истифодабарандаи алоҳида нигаронидашудаи реклама, имконияти аз ҳад самаранок пешниҳод намудани маҳсулоти рекламашаванда;

✓ Имконияти ширкат барои фаъолияти мутақобила бо истеъмолкунандагон;

✓ Имконияти ба як ҳудуди мушаххас ё бозори муайян бе ягон маҳдудияти фазоӣ вобаста намудани кор.

Воситаҳои интернет – маркетингро метавон дар ҳолатҳои бухронӣ, вақте ки ширкат ба аксуламали фаврӣ оид ба тағйироти вазъи бозорӣ дар ҳолате, ки дигар воситаҳоро истифода бурда наметавонад, эҳтиёҷ дорад.

Интернет – маркетинг дар худ чунин унсурҳои низоми зеринро ба мисоли реклама дар медиа, рекламаи контекстӣ, маркетинги ҷустуҷӯӣ дар умум ва SEO дар алоҳидагиро дарбар мегирад. Истифодабарии вожаи “Интернет – маркетинг” одатан истифодаи стратегияи маркетинги мустақими фикрронӣ, ки аз рӯи анъана ҳангоми ирсолкунии мустақими почтаӣ, бо радио ва роликҳои рекламавии телевизионӣ, танҳо дар инҷо онҳо нисбат ба фазои тижорати интернет истифода бурда мешаванд.

Ин усулҳо ҳангоми истифодабарӣ дар интернет бисёр самарабахш мебошанд, зеро имконияти аниқ назорат намудани омор ва дар тамоси доимӣ будан бо харидорон хоҳ дар бахши B2B ва ё B2C (бизнес-истеъмолкунанда)-ро доранд.

Дар соли 2023 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 4,1 млн. нафар истифодабарандагони интернет ба қайд гирифта шуда, дар оғози сол дараҷаи воридшавӣ ба интернет дар кишвар 40,8%-и шумораи умумии аҳолиро ташкил намуд.

Мувофиқи маълумотҳои оморӣ аини замон ба 4 оператори алоқаи мобилӣ, ҚДММ “Тселл”, ҚДММ “Вавилон-мобайл”, ҚСП “ТТ мобайл”, ҚДММ “Таком” дар гузаронидани чорабиниҳои инфиродӣ оид ба хизматрасонии мобилӣ 11 иҷозатнома дода шудааст.

Дар аввали соли 2023 дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ 10,25 млн. нафар истифодабарандагони алоқаи мобилӣ амал намудаанд, ки ба 102%-и шумораи умумии аҳоли баробар аст. Ин маълумотҳои асосии оморӣ шарҳи хуби ҳолати технологияҳои рақамиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳанд.

Ҷадвали 1. Шумораи истифодабарандагони хизматрасониҳои алоқа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2018-2022 млн. нафар[4]

№	Номи ширкат	2018	2019	2020	2021	2022	2022/2018 бо %
1	ҚСП “ТТ-Мобайл”	1813300	1278356	1287010	1319690	1457668	80,38
2	ҚДММ “Тcell”	2778925	2732207	2632593	2706995	2702282	97,24
3	ҚДММ “Вавилон - Мобайл”	1010658	1049068	1168923	1152452	1137656	112,56
4	ҚДММ “Таком”	1249630	1053793	1368217	1045986	1014285	81,16
5	ҚСП “Телеком технолоҷӣ”	-	2269	-	2807	2914	-
6	ҚДММ “Вавилон - Т”	-	-	241627	-	-	-
7	ҚСП “О-Мобайл”	-	-	-	159609	-	-
Ҳамагӣ		6852513	6115693	6698370	6387539	6314805	92,15

Солҳои охир, дар Тоҷикистон ширкатҳои гуногун - ҶСП “Индиго Тоҷикистон” (“Тселл”), ҶСП “ТТ-Мобайл” (“МегаФон Тоҷикистон”), ҶСП “Вавилон Мобайл” ва ҶДММ “Таком” (“ZetMobile”, собиқ Beeline), “Тоҷиктелеком”, “Телеком-технолоҷӣ”, хизматрасониҳо дар бозори алоқаи мобилии телефонӣ ба сомон расонида истодаанд.

Айни замон мавқеҳои пешсафро дар байни операторони мобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҶДММ “Тселл”, ҶСП “ТТ-Мобайл”, ҶДММ “Вавилон - Мобайл” ва ҶДММ “Таком” ишғол менамоянд. Аз таҳлилҳо маълум мегардад, ки дар соли 2022 нисбат ба соли 2021 шумораи истифодабарандагони хизматрасониҳои алоқаи ҶДММ “Тселл” – 19,62%, ҶДММ “Таком” – 18,84%, ҶДММ “Тселл” – 2,76% коҳиш ёфтааст.

Мавқеи пешсафро аз ҳисоби афзоиши шумораи истифодабарандагони хизматрасониҳои алоқаи ҶДММ “Вавилон - Мобайл” бо ҳиссаи 112,56%, яъне 12,56% афзоиш ёфтааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки шумораи истифодабарандагони хизматрасониҳои алоқаи ҶДММ “Вавилон - Мобайл” рӯз то рӯз зиёд шудаастоддаст, ки ин аз сифати баланди хизматрасониҳо ва интернетӣ босуръати он шаҳодат медиҳад.

ҶСП “Телеком технолоҷӣ”, ҶДММ “Вавилон - Т”, ҶСП “О-Мобайл” ва дигар ширкатҳои мобилӣ дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор доранд.

Интернет - маркетинг соҳаи ояндадори иқтисодиёт ҳангоми таҳияи стратегияи дуруст метавонад бисёр афзалиятҳоро барои ширкатҳои бузург таъмин намояд. Мумкин аст, ки мушкилот ва афзалиятҳои рушди интернет-маркетинг-ро муайян созем [2].

Тибқи маълумоти соли 2020 вазни қиёсии операторони хусусӣ дар бозори алоқаи ҷумҳурӣ 93,4% -ро ташкил дод. Теъдоди корбарони интернет аввали соли 2021 беш аз 3,3 млн ва муштариёни мобилӣ беш аз 6 млн нафарро ташкил намуд.

Ҷадвали 2.

Суръати афзоиши шумораи истифодабарандагони интернет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2018-2022 [4]

Солҳо	Истифодабарандагон и шабакаҳои интернетӣ	Суръати афзоиш нисбат ба соли гузашта, %	Шумораи аҳоли, одамон	Ҳиссаи истифодабарандагон шабакаҳои интернетӣ (бо % ба шумораи умумӣ аҳоли)
2018	2947627	17,2	9126600	31,9
2019	3219255	9,2	9313800	34,6
2020	3346740	3,96	9716800	35,2
2021	3471890	3,73	9886800	35,1
2022	3800087	9,45	10078400	40,1

Аз таҳлилҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки мавқеи пешсафро дар таъмини аҳоли бо интернет ҶДММ “Тселл” бо 42,4% шумораи умумии муштариён ишғол мекунад. Мавқеи дуюмро ширкати мобилии ТТ-“Mobile” бо 20,7% бозор ишғол мекунад. Мавқеи пешбарии ширкати ҶДММ “Вавилон Мобайл” ва ҶДММ “Таком” 17,2%-ро ташкил медиҳад.

Дар соли 2023 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 1,1 млн. истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки 10,9-и шумораи умумии аҳолиро ташкил медиҳанд [7]. Шумораи истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ибтидои соли 2023-юм 10,95-и шумораи аҳолиро ташкил додааст.

Ҳамзамон, маълумотҳое, ки дар воситаҳои банақшагирии рекламаҳои шабакаҳои иҷтимоии пешсаф нишон медиҳад дар ибтидои соли 2023 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шабакаҳои иҷтимоиро 962,2 ҳаз. истифодабарандагони сини 18 сола ва боло истифода бурдаанд, ки 16,4%-и шумораи аҳолии ҷумҳуриро дар сини 18 сола ва боло ташкил медиҳад.

Дар маънои васеъ дар соли 2023-юм 26,8% аз шумораи умумии шумораи истифодабарандагони интернет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз сини сол ҳади аққал як платформаи шабакаҳои иҷтимоиро истифода бурдаанд.

Дар ин ҳолат 24,6%-и истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро занҳо ва 75,4%-ро мардҳо ташкил намудаанд [7].

Барои таҳияи стратегияи интернет-маркетинги корхона ҷиҳати рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва мукамалгардонии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чорабиниҳои зеринро пешниҳод менамоем:

- ✓ Баланс бардоштани маърифати истифодаи интернет ва боварӣ доштан ба интернет-маркетинг;
- ✓ Баланс бардоштани хизматрасониҳои суръати кори интернет;
- ✓ Нисбатан арзон намудани тарифҳои бастаҳои интернетӣ, ки аксар вақт нархи баланди он боиси норозигии истифодабарандагон мегардад;
- ✓ Мувофиқ қунондани арзиши бастаҳои интернетӣ бо сифати таъмини интернет;
- ✓ Беҳтар намудани сифати интиқоли интернет дар минтақаҳои дурдаст ва деҳот;
- ✓ Баланс бардоштани дараҷаи касбияти мутахассисони соҳаи таъмини интернет ва интернет-маркетинг;
- ✓ Мустақкам намудани муносибатҳои байни ширкатҳои интернетӣ ва интернет-мағозаҳо бо муштарӣён;
- ✓ Рушди робита бо ҷомеа ва масъалаҳои табиғоти интернет-маркетинг дар кишвар;
- ✓ Беҳтар намудани робита бо муштарӣёни имконпазир дар замимаҳое, ки онҳо аллақай кор мекунанд;
- ✓ Ҷойгир намудани реклама дар замимаҳои машҳур;
- ✓ Ҷорӣ намудани баннерҳо, ки чунин имкониятро “Google AdWords” дорад;
- ✓ Барои пешбурд ҷалб намудани ҷеҳраҳои шинохтаи соҳаҳои варзиш, кино, санъат ва илм;
- ✓ Воситаи муосир барои нақшаи “контент + трафик”, вақте ки истифодабарандагон ягон иттиоъ ё мақоларо мутолиа мекунанд, онҳо метавонанд ба маҳсулоти тичоратӣ, ки дар ин мақола ёдрас шудааст, ё суроғи онҳо оварда шудааст, маълумот пайдо кунанд;
- ✓ Беҳтар истифода бурдани шабакаҳои иҷтимоӣ машҳури “TikTok”, “Instagram” ва “YouTube”, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон васеъ истифода бурда мешаванд ва аудиторияи онҳо беҳтар фаъол аст;
- ✓ Гузаронидани аудиосӯҳбатҳо бо мутахассисони соҳа оид ба молу хизматрасониҳои ширкат;
- ✓ Сохтани видеороликҳо оид ба молу хизматрасониҳои ширкат;
- ✓ Контент - маркетинг дар худ таҳлили доимии аудиторияи мақсаднокро дорад. Захираҳоро бояд доимо интихоб намуд, ки аудиторияи мақсаднок вақти худро дар он мегузаронад. Дар он ҷо нашр намудани паёмҳо, ки дар бораи хусусиятҳо ва афзалиятҳои молу хизматрасониҳои ширкат тавсиф мекунад.

Интихоби воситаҳои таҳлил имкон медиҳад, ки ҳисоботҳои пураро оид ба фурӯш, молҳо, гурӯҳҳо ва истифодабарандагон ба даст орем.

Ҳамин тариқ, рушди технологӣ консепсияи иҷтимоӣ - ахлоқии маркетингро васеъ гардонида, ба таҳлил ёфтани амалияи маркетинги анъанавӣ ба муносибатҳои истеҳсолот, пешбурд ва паҳн намудан оварда мерасонад.

Инчунин, он имконият медиҳад, ки стратегияи идоракунии брендҳо шакли нав гирифта, алоқаи баръаксӣ бевосита аз аудиторияи мақсадноки молу хизматрасониҳоро интизор шавем.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. Таҳлили омилҳои таъсиррасон ба рушди интернет-маркетинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2023.
2. Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. // Мушкилоти рушди маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе, 2023. №2 (46). – С. 176.
3. Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. // Афзалиятҳо ва хусусиятҳои маркетингӣ рақамӣ дар шароити муосир // Конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи: “Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир”. Душанбе, 2022.

4. Агентии омури назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 2023. саҳ. 304.

5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” аз 23.12.2022, ш. Душанбе. <https://mfa.tj/tg/main/view>.

6. Шевченко Дмитрий Анатольевич Цифровой маркетинг: обзор каналов и инструментов // Практический маркетинг. 2019. №10 (272). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovoy-marketing-obzor-kanalov-i-instrumentov>.

7. <https://datareportal.com/reports/digital-2023-tajikistan>.

Абдурашидова Малика Абдуқодировна –
муаллими калони кафедраи молия ва қарз
ДИС ДДТТ, ш. Худчанд
abdurashidova.malika@mail.ru

ҲОЛАТИ МУОСИРИ БОЗОРИ СУҒУРТА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Суғурта яке аз категорияи қадимаи муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Суғурта дар марҳилаи аввали рушди истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҳамчун механизми ҷимояи моли истеҳсолкунанда аз хавфҳои бо истеҳсолоти ҷамъиятӣ вобаста буда, бо офатҳои табиӣ ва гум қардани саломатӣ ба вучуд омадааст [1, саҳ. 22]. Инсон дар шароити муайяни табиат ва муҳити иҷтимоӣ ҳаёт мегузаронад. Дар ҷараёни ҳаёти худ инсон ба офатҳои табиӣ, воқеаҳои ногаҳонӣ ва тасодуфӣ, падидаҳои иҷтимоӣ ва маишӣ доимо дучор мегардад [2, саҳ.29].

Бо назардошти таҷрибаи манфӣ барои ташкили бозори миллии хизматрасониҳои суғуртавӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ» қарорро оид ба паст қардани фонди сармояи оинномавӣ барои ширкатҳои суғуртавии ғайридавлатӣ қабул кард [4]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза 19 ширкатҳои суғуртавӣ, ки аз онҳо 2 ададаш давлатӣ (ширкатҳои суғуртавии «Тоҷиксуғурта» ва «Тоҷиксармоягузор») ва 17 адад бо шакли ғайридавлатии моликиятдорӣ фаъолият мекунанд. Байни ширкатҳои суғуртавии ғайридавлатӣ як адади он сармоягузори хориҷӣ дорад (ширкати суғуртавии «Лондон Душанбе» бо 80% сармояи бритонӣ). Бо муқоисаи соли 2018 миқдори ширкатҳои суғуртавӣ 4 маротиба афзудааст. Афзоиши миқдорӣ дар соли 2020 низ мушоҳида гардид ва бо фоиз 100% ро ташкил дод.

Ба ҳолати 31 декабри соли 2023 дар бозори суғуртаи кишвар 16 адад ташкилотҳои суғуртавӣ (азнавсуғуртакуни) фаъолият намуданд, ки аз ин теъдод 1 ададро ташкилоти суғуртавии давлатӣ (дар шакли КВД) ва 15 ададро ташкилотҳои суғуртавӣ (азнавсуғуртакуни)-и ғайридавлатӣ ташкил медиҳанд. Шумораи филиалҳои ташкилотҳои суғуртавӣ бошанд, дар ин давра 66 ададро ташкил дода, нисбат ба соли гузашта бетағйир боқӣ мондаанд [6].

Ҷадвали 1

Шумораи ташкилотҳои суғуртавӣ (азнавсуғуртакуни) ва филиалҳои онҳо дар солҳои 2022-2023*

Ширкатҳои суғуртавӣ	Солҳо		Тафовут (%)
	2022	2023	
Ташкилотҳои суғуртавӣ	16	16	0
Ташкилотҳои суғуртавии давлатӣ	1	1	0
Ташкилотҳои суғуртавии ғайридавлатӣ	15	15	0
Филиалҳои ташкилотҳои суғуртавӣ	66	66	0

*Сарчашма. Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон: nbt. tj

Дороиҳои ташкилотҳои суғуртави (азнавсуғуртакуни)-и кишвар дар соли сипаришуда ба 815,7 млн. сомони баробар шуданд, ки нисбат ба соли қаблӣ 125,1 млн. сомони (18,1 фоиз) зиёд мебошад. Ҳиссаи дороиҳои низоми суғурта нисбат ба дороиҳои умумии низоми молиявии кишвар дар ин давра ба 2,0 фоиз баробар шуда, нисбат ба ММД бошад, 0,6 фоизро ташкил намуд.

Диаграммаи 1. Тағйирёбии дороиҳои низоми суғурта дар солҳои 2016-2023*

*Сарчашма. Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон: nbt. tj

Дар соли ҳисоботӣ уҳдадориҳои тавозунии ташкилотҳои суғуртави (азнавсуғуртакуни) ба 352,2 млн. сомони баробар гардида, нисбат ба соли 2022 ба андозаи 52,3 млн. сомони (17,4 фоиз) афзоиш ёфтанд [6].

Диаграммаи 2

Тағйирёбии уҳдадориҳои дороиҳои тавозунии низоми суғурта дар солҳои 2016-2023*

*Сарчашма. Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон: nbt. tj

Маблағҳои худии (сармои оинномавӣ, сармои захиравӣ, сармои иловагӣ, фонди ҳавасмандгардонӣ, инчунин фоидаи тақсимнашуда) низоми суғурта дар интиҳои соли 2023 маблағи 463,4 млн. сомониро ташкил дода, нисбат ба соли гузашта 72,9 млн. сомони (18,7 фоиз) зиёд гардид, ки нишондиҳандаи мазкур аз ҳисоби афзоиши сармои оинномавӣ, фоидаи тақсимнашудаи соли ҳисоботӣ ва сармои захиравӣ ба амал омадааст.

Сармои (фонди) оинномавии ташкилотҳои суғуртави дар ин сол маблағи 334,4 млн. сомониро ташкил дода, нисбат ба соли 2022 ба андозаи 54,9 млн. сомони (19,6 фоиз) афзуд.

Новобаста аз ин, мақоми назорати суғуртави зарур аст, ки дар якҷоягӣ бо ташкилотҳои суғуртави ва шарикони рушд чиҳати баланд бардоштани огоҳии мардум оид ба суғурта чораҳои зарурӣ андешад.

Миқдори умумии шартномаҳои басташуда дар соли ҳисоботӣ ба 2 322 025 ҳазор адад баробар шуд, ки дар муқоиса ба соли гузашта ба миқдори 207 574 ҳазор адад (9,8 Ҷоиз) зиёд мебошад [3]. Ҳаҷми умумии воридоти муқофоти (ҳаққи) суғуртавӣ аз рӯи шаклҳо ба суғуртаи ҳатмии давлатӣ, ҳатмӣ ва ихтиёрӣ ҷудо мешаванд. Таҳлилҳои омӯрӣ исбот менамоянд, ки ҳиссаи бештари воридоти муқофоти суғуртавӣ ба суғуртаи ихтиёрӣ рост меояд.

Ҳаҷми умумии муқофоти суғуртавӣ (ҳаққи суғуртавӣ) дар моҳҳои январ-декабри соли 2023 430,5 млн. сомониро ташкил дод. Аз таҳлилҳо бармеояд, ки муқофоти суғуртавӣ (ҳаққи суғуртавӣ) раванди афзоишбӣи устуворро касб намуда, нисбат ба соли 2022 ба андозаи 109,1 млн. сомонӣ (33,9 Ҷоиз) зиёд гардидааст.

Дар давоми соли 2023 воридоти муқофоти суғуртавӣ (ҳаққи суғуртавӣ) аз рӯи шакли суғуртаи ҳатмии давлатӣ 1,2 млн. сомониро ташкил дод, ки дар муқоиса ба соли қаблӣ 107,9 ҳазор сомонӣ (10,0 Ҷоиз) зиёд мебошад. Воридот аз рӯи шакли суғуртаи ҳатмӣ бошад, ба 85,4 млн. сомонӣ баробар гардида, нисбат ба соли гузашта 14,0 млн. сомонӣ (19,6 Ҷоиз) афзудааст.

Воридот аз рӯи шакли суғуртаи ихтиёрӣ аз рӯи натиҷаи ҷамъбасти соли 2023 ба 344,0 млн. сомонӣ баробар шуд, ки ҳиссаи он 79,9 Ҷоизи ҳаҷми умумии муқофоти суғуртавино дар низоми ташкил медиҳад. Муқофоти суғуртавӣ (ҳаққи суғуртавӣ) аз рӯи шакли суғуртаи ихтиёрӣ дар муқоиса ба соли қаблӣ ба маблағи 95,0 млн. сомонӣ (38,1 Ҷоиз) зиёд гардидааст.

Ҳавфҳои базиммагирӣфтаи ташкилотҳои суғуртавӣ (азнавсуғуртакунӣ) дар моҳҳои январ – декабри соли ҳисоботӣ маблағи 151,7 млрд. сомонино ташкил доданд, ки он дар муқоиса ба соли 2022 ба андозаи 46,0 млрд. сомонӣ (43,6 Ҷоиз) зиёд мебошад. Дар робита ба ин, ҳавфҳои ба азнавсуғуртакунӣ интиқолдодаи ташкилотҳои суғуртавӣ дар соли ҷорӣ 103,7 млрд. сомонино ташкил намуданд, ки нисбат ба соли 2022 35,7 млрд. сомонӣ (52,5 Ҷоиз) афзоиш ёфтаанд.

Муқофоти суғуртавии (ҳаққи суғуртавии) ба азнавсуғуртакунӣ интиқолдодаи низоми суғурта бошад, дар соли 2023 ба андозаи 158,2 млн. сомонӣ баробар шуда, ин нишондиҳанда дар қиёс ба соли қаблӣ 64,9 млн. сомонӣ (1,7 маротиба) зиёд мебошад. Раванди мазкур аз як тараф ба устувори молиявӣ ва пардохтпазирии ташкилотҳои суғуртавӣ (азнавсуғуртакунӣ) ва кам кардани ҳавфҳои таъсири мусбӣ расонида, аз тарафи дигар боиси берун рафтани сармояи дохилӣ ва рушд накардани низоми азнавсуғуртакунии милли мегардад. Ташаккулёбӣ ва мавҷудияти захираҳои суғуртавӣ, ки далели сари вақт иҷро гардидани уҳдадориҳои ташкилотҳои суғуртавӣ. Амалиётҳои азнавсуғуртакунӣ барои кам кардани уҳдадориҳо ва коҳиш додани ҳавфҳои эҳтимолии ҳодисаҳои суғуртавӣ равона гардида, дар бозори суғуртаи кишвар як қисми ҳавфҳои базиммагирӣфтаи ташкилотҳои суғуртавӣ дар ташкилоти азнавсуғуртакунии ватанӣ ва қисми дигари онҳо тавассути ташкилотҳои азнавсуғуртакунии хориҷӣ ба азнавсуғуртакунӣ фаро гирифта мешаванд.

Ҳаҷми пасандозҳои ташкилотҳои суғуртавӣ (азнавсуғуртакунӣ) дар низоми бонкии кишвар дар соли 2023 маблағи 71,4 млн. сомонино ташкил дод, ки нисбат ба соли қаблӣ 27,7 млн. сомонӣ (63,4 Ҷоиз) афзоиш ёфтааст ва раванди мазкур саҳми бозори суғуртаро ба бахшҳои гуногуни иқтисодии кишвар зиёд намуда истодааст. Ҷоидаи софи ташкилотҳои суғуртавӣ (азнавсуғуртакунӣ) аз рӯи натиҷаи соли ҷорӣ ба 97,0 млн. сомонӣ баробар шуд, ки дар муқоиса ба соли 2022 ба маблағи 18,5 млн. сомонӣ (23,7 Ҷоиз) зиёд мебошад. Нишондиҳандаҳои самаранокии низоми суғуртаи кишвар аз рӯи дороиҳо (ROA) дар соли 2023 11,9 Ҷоизро ташкил дода, аз рӯи сармоя (ROE) бошад, ба 20,9 Ҷоиз баробар гардиданд, ки нисбат ба соли қаблӣ мутаносибан 0,5 ва 0,8 банди Ҷоизӣ зиёд мебошанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонун имконияти пешниҳоди суғуртаи шакли ҳатмӣ ва ихтиёрӣро пешбинӣ мекунад [7]. Бешубҳа, шакли суғуртакунии ихтиёрӣ афзалиятнок ҳисобида мешавад. Ин шакли суғуртакунӣ дар асоси шартнома ва қоидаҳои суғуртакунӣ, ки шартҳои умумӣ ва тартиби иҷро намудани онро муайян мекунад, амалӣ гардонида мешавад. Суғуртаи ҳатмӣ дар асоси қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба объектҳои

афзалиятноки ҳимояи суғуртавии манфиатҳои амволи қорӣ карда шудааст. Дар марҳилаи ибтидоии таъсисёбии бозор хусусияти тағйирнопазирии миқдори намудҳои ҳатмии суғуртаи давлатӣ зиёд буд. Дарк намудани онҳо, ки миқдори зиёди хизматрасониҳои суғуртавии ҳатмӣ беасос мебошад, рушди намудҳои суғуртаи ихтиёрӣ тадриҷан ба камшавии номгӯи суғуртаи ҳатмӣ дар ҷумҳурӣ оварда расонид. Ин вазъ ба талаботҳои иқтисодии бозорӣ мувофиқат мекунад.

Сатҳи рушди номгӯи суғуртаи ихтиёрӣ дар шароити Тоҷикистон индикатори рушди бозори хизматрасонии суғуртавӣ мебошад. Дар замони ҳозира ширкатҳои суғуртавӣ зиёда аз 40 номгӯи хизматрасонии ихтиёриро пешниҳод мекунанд. Бо вучуди ин, миқдори зиёди онҳо танҳо хусусияти расмӣ дорад, зеро пардохтҳои суғуртавӣ нисбати онҳо дида намешавад ё ночиз аст. Масалан, ҳаққи суғуртавӣ барои намудҳои суғуртаи ихтиёрии пасандозҳо, хавфҳои бурунмарзӣ, суғуртаи мусофирон мафҳуми сифрӣ дорад.

Бозори хизматрасонии суғуртавӣ, ба монанди дигар бозор, мавҷудияти инфрасохторро тахмин мекунад, зеро он унсури муҳими иқтисодии бозорӣ муосир мебошад. Аз ин лиҳоз, рушд ва тақвинуи бозори суғуртавии миллӣ аз ҷудошавии ташкили инфрасохтори ин бозор дида баромадан имконнопазир аст. Бояд қайд кард, ки дар ин ҷо сухан дар бораи ду раванди параллелии қорӣ намудани механизмҳо ба инфрасохтори иқтисодӣ ва ташкили ҳуди инфрасохтори қорӣ суғуртавӣ дар ҷумҳурӣ меравад. Вобаста ба ин, метавонем, яқинан муаммоҳои асосиро ҷудо намоем: аз сабаби онҳо, ки фаъолияти суғуртавӣ душвор аст ва хусусияти худро дорад, дар ин ҷо бояд қонунҳои рушди иқтисод, молия, тижорати суғуртавию омӯхта, ба вазъи бозори суғуртавӣ ҳақиқӣ баҳо додан зарур аст. Бинобар ин, омода намудани мутахассисони баландихтисос ин соҳа, ташкили сохтор талаб карда мешавад, ки бо тафтиш ва омӯзиш машғуланд. Бояд қайд кард, ки мутахассисони ҳақиқии ин соҳа метавонистанд, ба рушди бозори суғурта замина гузоранд. Масалан, агентони суғуртавӣ вобаста ба фаъолияти худ бештар аз ширкатҳои суғуртавии фаъолияткунанда огоҳӣ доранд. Ба сифати мушовир баромад намуда, маълумотҳои зиёди оморӣ дошта, агентони суғуртавӣ метавонанд, ба мизоҷ барои интиҳоб аз номгӯи зиёди хизматҳои суғуртавӣ мувофиқро кӯмак расонанд.

Муаммои аз ҳама ҳалли мушкил дар бозори суғуртавӣ иқтисодӣ ва умуман ҷамъият ин суғуртакунии ноপুরра ё ин ки суғуртакунии амволи на ҳамаи арзиши пурраи он мебошад. Дар ҷунин ҳолат мавҷудияти полиси суғуртавӣ бозгардонидани ҳақиқии зарари расидаро кафолат намедихад.

Бозори суғурта дар ҷумҳурӣ ҳоло ба талаботҳои объективии афзоишёфта мувофиқат намекунад ва то ҳол ба пуррагӣ дарк нашудааст. Дар ин соҳа танзими давлатӣ низ самаранок нест. Асосан танзими давлатии соҳаи суғурта танҳо бо вазифаи додани иҷозатнома муҳдуд карда шудааст.

Таҳлили ҳолати муосири фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ нишон медиҳад, ки моҳиятан қор бо агентони суғуртавӣ дар ширкатҳои суғуртавии навтаъсис ва натиҷаи муайянро ба даст оварда гузаронида намешавад. Таҷрибаи бо муваффақияти ширкатҳои суғуртавии «Муин», «Лондон Душанбе» ва дигарон нишон медиҳад, ки зиёдшавии хароҷотҳо ба 10% барои ҷалби агентони суғуртавӣ ба муассисаҳо 25 50% и афзоиши сармояи суғуртакундаро медиҳад. Дар айни замон дар ноҳияҳои дурдаст қойҳо қор бо суғуртакундагон гузаронида намешавад. Боиси таассуф аст, ки масъалаи фиребгарӣ дар суғуртакунӣ нав нест. Ташкили миқдори зиёди суғуртакундагон, ки миқдори зиёди номгӯи хизматрасонии суғуртавию пешниҳод мекунанд, бо пайдоиши ҳамон ҳақиқат ҷун фиребгарӣ алоқамандӣ дорад. Аз тарафи суғуртакундагон ин ҳолат асосан дар пешниҳод намудани ҳуҷҷатҳо ва иттилооти бардурӯғ ифода меёбад. Воқеаҳои фиребгарӣ аз тарафи ширкатҳои суғуртавӣ низ мавҷуд мебошад. Одатан он аз тарафи суғуртакунда дар вақти додани санади (полис) суғуртавии безътибор, таблиғи (рекламаи) беинсофонаи нашршуда, фиреби мизоҷон ифода мегардад.

Хулосаи асосӣ чунин аст: бозори суғуртаи танҳо бо он истеъмолкунандагони хизматрасониҳои суғуртавие, ки пардохтпазирии онҳо ба таври қатъӣ маҳдуд аст, кор мекунад. Агар истеъмолкунанда воситаҳои маҳдуд дошта бошад, ӯ дар хароҷот сарфакор аст. Чунин суғуртакунандаи потенциали мизочи асосӣ мегардад, ки бо ӯ дурнамои рушди бозори суғуртавии ватанӣ ба мӯҳлати кифоя алоқаманд аст.

Барои баланд бардоштани сатҳи касбии фаъолияти суғуртаи ва афзоиши маданияти суғуртавии аҳоли ҳамаҷун шартҳои муҳими рушди пояи мизочони бозори суғуртаи ватанӣ барои озодӣ аз андоз он воситаҳои ташкилотҳои суғуртавие, ки ба рушди илми суғурта, инчунин, низоми тайёрӣ, азнавтайёркуни ва баланд бардоштани ихтисоси кадрҳои суғуртаи равона мешавад, бояд шароит муҳайёкарда шавад. Дурнамои суғуртакуни бо алоқамандӣ бо дигар механизмҳои муҳофизати рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ҳангоми афзоиши нақши суғурта бояд дида баромада шавад. Суғуртакуни ғайр аз пардохти ҷуброн бояд ба огоҳонидан ва камшавии он замина гузорад, бояд амнияти моликиятро таъмин намуда, сатҳи амнияти технологӣ ва экологиро ҳавасманд намояд.

Бешубҳа якҷанд ҷиҳатҳои суғурта аз таҳти назорат дур мешаванд, лекин дар ин ҳолат нақши танзимии мақомотҳои давлатӣ бояд зиёд карда шавад. Нарх ин пеш аз ҳама манфиатҳои суғуртакунанда ва давлат мебошад. Ҳама самтҳои рушди суғуртакуни бо такмилдиҳии таъминоти кадрӣ вобаста мебошад. Азбаски масъалаи суғуртакуни банди ҳатмии санадҳои қонунии ба ҳама соҳаҳои иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ дахл дошта, дохил гардид, бинобар ин омӯзиши асосҳои назариявӣ ва амалияи кори суғурта ба шахсони касбу кори гуногун муҳим мебошад.

Маводҳои дар вақти навиштанӣ рисолаи магистрӣ имкон медиҳанд, ки чунин хулосаҳоро пешниҳод намоем:

1. Танзими давлатӣ дар бозори милли ба рушди фаъолияти ҷамъиятҳои суғуртаи мусоидат мекунад, агар онҳо асосӣ ҳуқуқӣ ва иқтисодии устувор дошта бошанд ва дар бозор ба фаъолияти ширкатҳои бардурӯғ ва ҳанногӣ роҳ надиханд.

2. Низоми суғуртаи ҳатмии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба аз нав дида баромадан ниёз дорад ва бояд ба таъмини ҳимояи самараноки манфиатҳои шахсони ҳуқуқи ва воқеӣ равона гардад.

3. Самти афзалиятноки рушд ва афзоиши ҳаҷми бозори миллии хизматрасонии суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин амалӣ намудани чораҳо мебошад, ки бо ташкили сохтор оид ба суғуртакуни ва азнавсуғуртакуни алоқаманд аст.

4. Маърифатнокии пасти аҳоли оид ба суғурта ва бозори хизматрасониҳои суғуртаи.

Умуман, суғурта муносибатҳои муайяни иқтисодро, дар ҷараёни стехсолот, муомилот, мубодила ва истеъмоли неъматҳои моддӣ дар бар мегирад.

Адабиёти истифодашуда:

1. Абрамов В.Ю. Страхование: теория и практика. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 22 с.
2. Абдусатторов Ҷ. Суғурта. Китоби дарсӣ / Ҷ. Абдусатторов, Ш. Насриддин. Душанбе: Ирфон, 2011.
3. Годовой отчет Госстрахнадзора при Министерстве финансов Республики Таджикистан за 2021 год.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртаи», Душанбе, 29 декабри соли 2010, №722.
5. Мамедов А.А. Страхование как составная часть финансовой деятельности государства // Страхование дело. 2003. N 6. С.22-29.
6. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон: nbt. tj.
7. Сомонаи расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: min. fin. tj.

Аскарова Санавбархон Султонхочаевна доктор PhD сармуаллимаи кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”, ш. Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, тел: +992926165557 e-mail: sanam85@mail.ru
Нуриддинова Манзура Исмаиловна н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”, ш. Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, e-mail: nuriddinova-1970@mail.ru

ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТӢ РУШДИ САНОАТ

Калидвожаҳо: танзими давлатӣ; рушди саноат; сохтори саноатӣ; ивазкунандаи воридот; механизмҳои танзими рушди саноат; рақобатпазирӣ; стратегияи рушди саноат, сиёсати саноат; рушди ба содирот нигаронидашуда.

Аннотатсия: Зарурати пурзӯр намудани самти амалии стратегияҳо ва концепсияҳои рушди саноат, ки вақтҳои охир дар кишвари мо ба миён гузошта шудаанд, моро водор месозад, ки ба ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳои идоракунии гузариши баҳши дуюмдараҷа ба тартиби нави технологӣ дар шароити дастрасии маҳдуд ба бозорҳои байналхалқии молияҳо ва технологияҳо, мушкилиҳои сохтмони институтсионалӣ ва амали дигар омилҳои номусоид, ки ба ташаккули иқтисодиёти муосири рақобатпазир монё мешаванд, рӯ ба рӯ шаванд. Ин мақола ба муайянкунӣ ва асоснок кардани роҳҳои мушаххаси такмилёбии танзими давлатии рушди саноат баҳшида шудааст. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф ҳам усулҳои умумии илмӣ ва ҳам хусусӣ, иқтисодӣ, аз ҷумла таҳлил ва синтез, равиши мураттаб, маводҳои омӯрӣ ва дигар воситаҳои тадқиқот васеъ истифода шудаанд.

ТЕНДЕНЦИИ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Ключевые слова: государственное регулирование; промышленное развитие; промышленная структура; импортозамещение; механизмы регулирования промышленного развития; конкурентоспособность; стратегия промышленного развития, промышленная политика; экспортноориентированное развитие.

Аннотация: Потребность в усилении практической направленности выдвинутых в последнее время в нашей стране стратегий и концепций промышленного развития заставляет обратиться к поиску решения проблем управления переходом вторичного сектора к новому технологическому укладу в условиях ограниченного доступа к международным рынкам финансов и технологий, трудностей институционального строительства и действия других неблагоприятных факторов, препятствующих формированию современной конкурентоспособной экономики. Определению и обоснованию конкретных путей совершенствования государственного регулирования развития промышленности посвящена настоящая статья. Для достижения поставленной цели применялись как общенаучные, так и частные, экономические методы, в том числе анализ и синтез, системный подход, широко использовались статистические материалы и другие средства исследований.

TRENDS IN INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF GOVERNMENT REGULATION AND INDUSTRIAL DEVELOPMENT

Keywords: state regulation; industrial development; industrial structure; import substitution; regulatory mechanisms of industrial development; competitiveness; industrial development strategy; industrial policy; export-oriented development

Abstract: The need for strengthening practical orientation of the strategies and concepts for industrial development that have been recently put forward in our country makes us turn to searching for a solution to the problems of the control of the transition of the secondary sector to the new technological mode in the conditions of limited access to international markets, finance

and technologies, problems of institution-building and other unfavorable factors impeding the formation of a modern competitive economy. This article is devoted to the identification and justification of specific ways to improve state regulation of industrial development. In order to achieve this goal, both general scientific and private economic methods were used, including analysis and synthesis, systematic approach, statistical material and other research tools were widely used. Their use while examining the state of industrial structure and government regulation of its development has allowed to identify the causes of low efficiency of management of industrial development and formulate the proposals for its improvement.

Дар амал татбиқи самтҳои рушди институтсионалӣ бо тамаркузи стратегияи онҳо, ба низом даровардан ва ҳамоҳангсозии фаъолияти муассисаҳои рушди маҷмӯаҳои саноатӣ тавассути таъсиси институти ягонаи интегратор, ки ба рушди саноат мусоидат мекунад, имконпазир аст. Ин танҳо бо истифода аз механизмҳои зерин имконпазир аст:

1. Ташкили Шӯрои миллии саноатӣ, ки ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобот медиҳад ва барои хабардор кардани ҳукумат дар бораи вазъи саноат ва таҳияи тадбирҳои стратегияи вобаста ба баланд бардоштани самаранокии соҳаи саноат масъул аст.

2. Аз тарафи Шӯрои миллии саноат дар асоси мунтазам тартиб додани Стратегияи рушди саноат, ки Доктринаи саноатии мамлакат, Самтҳои асосии рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи давлатии рушди саноат, Ҳисоботи миллии дар бораи татбиқи ин барнома.

3. Ба низом даровардани чараҳои идоракунии рушди саноат бо роҳи ҳамгирии сиёсати илмӣ ва саноатӣ тавассути ҳалли фасли вазифаҳои зерин:

- мушаххас кардани ҳуҷҷатҳои меъёрӣ дар самти фаъолияти ташкилию маъмурии мақомоти иҷроияи федералӣ;

- зиёд кардани фармоиши давлатӣ дар миқёси кишвар ба маҳсулоти илмӣ ва инноватсионӣ;

- бино кардани муассисаҳои илмӣ дар инфрасохтори инноватсионӣ саноатӣ;

- ба низом даровардани фаъолияти давлат, корхона ва илм тавассути таъсиси институти ягона-интегратори унсурҳои алоҳида, ки ба рушди саноат мусоидат мекунад;

- таҳияи стратегияи “воридотивазкунии ба содирот нигаронидашуда”;

- ҳавасмандгардонии талаботи ширкатҳои саноатӣ ва инноватсионӣ бо истифода аз усулҳои нави ташкилии идоракунии давлатӣ, ки бо назардошти хусусиятҳои минтақавӣ таҳия шудаанд;

- пурзӯр намудани пешбурди лоиҳаҳо, интиқоли технология, муколамаи мустақими байни истеҳсолот ва мақомоти давлатӣ;

- мураттаб сохтани афзалиятҳои стратегӣ дар соҳаҳои технологӣ бо имкони ҳамгирии босуръати ширкатҳои ватанӣ ба занҷирҳои бузурги технологияи миллий.

Илова бар ин, қайд кардан муҳим аст, ки сиёсати саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои баландтехнологӣ бояд хусусияти дирижистии идоракуниро пайдо кунад, зеро амалияи муосири таъсиррасонӣ ба агентҳои иқтисодӣ дар шакли чудоғона бесамар будани онро дар баланд бардоштани рақобатпазирии ширкатҳои истеҳсолӣ ва инноватсионӣ нишон медиҳад.

Намунаи ин амалия метавонад ҳамчун як қатор тадбирҳои, ки дар Барномаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Рушди саноат ва баланд бардоштани рақобатпазирии он” эълон шудаанд, вале бо механизмҳои мушаххаси татбиқи онҳо ҳамроҳ нашудаанд, масалан:

- назорати қатъӣ оид ба риояи принсипи афзалият додан ба таҳвилгарони ватанӣ дар бозори хариди давлатӣ бо риояи шаклҳои рақобатии харид, ки пастшавии нархҳо ва иҷрои босифати фармоишро кафолат медиҳанд;

- зиёд намудани ҳиссаи маҳсулоти инноватсионӣ дар хариди мақомоти давлатӣ;

- таҳия, татбиқ ва тавсеаи фаъолони низомҳои ягонаи рақамӣ (дар асоси мақомоти ҳокимияти давлатӣ), ки қодир ба назар гирифтани, эҷод кардани, тағйир додани занҷирҳои технологӣ дар сатҳи миллий, инчунин ба назар гирифтани, мониторинг ва ба таври оммавӣ

чорӣ намудани иштирокчиёни объектҳои саноатӣ дар низоми талабот/пешниҳод дар речаи онлайн;

- чорӣ намудани низоми мониторинги сатҳи техникӣ бо истифода аз технологияҳо дар сохтмони нав ё таҷдиди иқтидорҳои истеҳсоли аз ҷониби сармоягузори хориҷӣ ё ватанӣ.

Масалан, барои татбиқи чорабинии (ва воқеан ҳадаф) “Татбиқи низоми мониторинги сатҳи техникӣ технологияҳо, ки ҳангоми сохтмони нав ё таҷдиди иқтидорҳои истеҳсоли кӯҳна аз ҷониби сармоягузори хориҷӣ ё дохилӣ чорӣ карда мешаванд”, он имкон дорад, ки механизми бозгашт пешниҳод карда шавад, яъне ҳангоми ҳамоҳангсозии ин чорабинӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии он ҳангоми санҷиши манфиатнокии он бояд ба назар гирифта шавад.[1, С. 24–28]

Низоми мониторинг ба Вазорати саноат ва савдо дар заминаи комиссияҳои экспертии илмӣ-техникӣ дар назди он таъсисёфта, аз ҷумла мутахассисони пешбари техникӣ ин соҳа аз бахши саноат ва корпоративӣ, илми академӣ ва донишгоҳӣ вогузор карда шавад. Натиҷаҳои ин санҷишро метавон ҳангоми баррасии дархостҳои сармоягузори барои дастгирии молиявӣ қарзӣ барои лоиҳа истифода бурд.

Возеҳ аст, ки сиёсати воридотивазкуниро на худ аз худ, балки бо “пайванди” зич бо вазифаи асосии рушди иқтисоди Тоҷикистон – таъмини афзоиши рақобатпазирии он дар дурнамои дарозмуддат амалӣ кардан лозим аст. Воридотивазкунии стратегӣ ин раванди аз миён бурдани ашёи хоми воридотӣ, маводҳо, маҳсулоти харидашуда ба сатҳи пасти истеҳсолот мебошад. Чунин равиш ба ивази воридот маънои даст кашидан аз консепсияи ҳамгирӣ ба занҷирҳои арзиши ҷаҳонӣ ва талош барои иваз кардани тамоми воридоти саноатӣ тавассути эҷоди амсилаи автаркии иқтисодро надорад. Ин ҳаёли хомест, ки иқтисоддонҳои табиғоти либералӣ баъзан дидаву доништа ба тарафдорони амалҳои стратегӣ иқтисодӣ нисбат доданро сарфи назар мекунанд. Воридотивазкунии дарозмуддат мутобиқи сиёсати саноатӣ маънои даст кашидан аз самти содиротии ҳалқаҳои занҷирҳои глобалии арзиши иловашударо, ки дар қаламрави миллии парвариш меёбанд, надорад. Пас, ба ин маъно ҳатто бо он муаллифоне, ки зарурати тақвият намудани ошкорбаёнӣ иқтисодиётро ошкоро эълон мекунанд, розӣ шудан мумкин аст. Масъалаи муҳимтар, муайян кардани ҳадафҳои стратегӣ рушди саноат ва мавқеи истеҳсолкунандагони ватанӣ дар занҷираи арзиши иловашудаи ҷаҳонӣ мебошад.[2, С. 16–26]. Дар доираи сиёсати воридотивазкунии мумкин ва зарур аст, ки монеаҳои гумрукӣ ва маъмурӣ барои воридоти мошинҳо, таҷҳизот ва ҷузъҳои хориҷӣ муваққатан кам карда шаванд, агар ин тадбирҳо ба низоми тадбирҳои баланд бардоштани сатҳи технологияи истеҳсолот ба таври дақиқ ворид карда шаванд. Дар ниҳоят, воридотивазкунии стратегӣ набояд ва наметавонад бо ҳаҷми бозори худ маҳдуд карда шавад ва танҳо дар натиҷаи экспансияи умумӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ муваффақ мешавад. Аз ин рӯ, Вазорати саноат ва савдо дар самти стратегияи “воридотивазкунии ба содирот нигаронидашуда” ҷиддан кор мебарад, ки ба маънои концептуалӣ оксюмор нест.[3, С. 6–11]

Умуман, дар иқтисодиёти муосири ҷаҳонӣ дигар аниқ ҷудо кардани амсилаҳои воридотивазкуниро аз рушди ба содирот нигаронидашуда имконнопазир аст, чуноне ки дар назарияи иқтисодии солҳои 1950-1960 мӯд буд. Муваффақиятҳои инкишофи мукаммали кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ нишон медиҳанд, ки онҳо ҳар ду амсиларо моҳирона ба ҳам пайваستاанд. Тамоми масъала дар он аст, ки заминаи ҳадди аксари технологӣ барои тавсеаи минбаъдаи содирот дар натиҷаи тадбирҳои оид ба мусоидат ба воридотивазкунии, яъне рушди сатҳҳои болоии занҷирҳои ҷаҳонӣ арзиши иловашуда ва ё ҳадди ақалл ба таври ҷиддӣ мустаҳкам шудан дар бозори дохилӣ мебошад.

Маҳз дар ҳамин ҷо, ба андешаи мо, тақсмоти маъноӣ байни ҷонибдорони равишҳои либералии иқтисоди кушода ва ҷонибдорони амалҳои стратегӣ, ки ба миллат нигаронида шудааст, ҷойгир аст. Маҳз, иқтисоддонони либералӣ барои васеъ намудани заминаи технологияи воридотивазкунии кӯшиш намекунанд, балки танҳо аз бартарии ҳозираи рақобатие, ки то ҳол дар истеҳсолкунандагони алоҳидаи мустаҳкамшуда ва ё ҷамъиятҳои

онҳо вучуд доранд, мебароянд. Онҳо далелҳои маъруфро дар бораи хатари харочоти бефоидаи захираҳо, интихоби сунъии ғолибон, фасод ва истифодаи бесамари маблағҳои барои дастгирии воридотивазкунӣ чудошуда ва ғайра истифода намуда, боиси пайдо шудани “тегинхӯр”-и оянда мешаванд. Чуноне ки аз амалияи ҷаҳонӣ аён мешавад, маҳз давлат ташаббускори хавасмандгардонии рушди саноат бо истифода аз механизмҳои бозорӣ ва ғайрибозорӣ мебошад.[5, С. 31–42]

Ҳамин тариқ, барои таъмини самаранокии ислоҳоти минбаъда бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти саноати ватанӣ низоми тадбирҳои ташкилию идоракунӣ, пеш аз ҳама, навсозии заминаи истеҳсолию технологӣ ва фароҳам овардани шароит барои пешравии технологӣ.[4, С. 97–108]

Бо ин мақсад низоми тадбирҳои такмил додани механизмҳои танзими давлатии рушди саноат, аз ҷумла дар соҳаи асосии инкишофи заминаи истеҳсолию технологияи маҷмӯаҳои саноатӣ таҳия намудан зарур аст.

РҶҲАТИ АДАБИЁТҲО.

1. Абдикеев Н. М. Технологии когнитивного менеджмента в цифровой экономике. Мир новой экономики. 2017; 3:24–28.
2. Абдикеев Н. М., Богачев Ю. С. Расчет стоимости нематериальных активов, созданных на базе объектов интеллектуальной собственности. Учет. Анализ. Аудит. 2017; 4:16–26.
3. Масленников В. В., Федотова М. А., Сорокин А. Н. Новые финансовые технологии меняют наш мир. Вестник Финансового университета. 2017;2(98):6–11.
4. Голиченко О. Государственная политика и провалы национальной инновационной системы. Вопросы экономики. 2017; 2:97–108.
5. Carayannis E., Grigoroudis E. Quadruple innovation helix and smart specialization: Knowledge production and national competitiveness. Foresight and STI Governance. 2016;10(1):31–42.

Аслонов С.М. - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055, г. Душанбе, улица Борбада 48/5. Тел.: (+992) 93 777 77 98. E-mail: sulaymon-aslonov@mail.ru

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ БИЗНЕС-СРЕДЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

За последние несколько лет развитие **startup**, стало продвигаться. В большей мере этому способствует желание людей открыть какое-либо своё дело для более стабильного и высокого заработка.

Говоря о скорости развития startup подразумевается не то, что нет желающих открыть своё дело, а то, что чаще всего эти желания упираются в области, которые зачастую уже развиты на рынках страны. В лучшем случае такие начинания остаются на одном уровне, а в худшем разочарование предприниматели вынуждены закрываться.

Продвижение startup (не считая тех областей, где и так достаточно представителей рынка) началось только несколько последних лет назад. При этом были достаточно значимые мероприятия, которые вплотную направлены на развитие бизнеса.

Стартап — это только что созданная компания (возможно даже не являющаяся еще юридическим лицом), находящаяся на стадии развития и строящая свой бизнес либо на основе новых инновационных идей, либо на основе только, что появившихся технологий. Чаще всего, характерные особенности стартапа - это нехватка финансов и положение фирмы на рынке. Сложившаяся практика венчурных инвестиций предполагает несколько этапов финансирования стартапов, на каждом из которых компания привлекает достаточно средств для поддержания роста и достижения следующего раунда инвестиций. [1, стр.139]

Венчурные инвестиции (от англ. venture — «риск», «авантюра») — это инвестиции в перспективные новые компании (стартапы) или в компании, стремящиеся существенно расширить бизнес в ожидании получения высокого дохода в будущем. Вкладывая средства в такие компании, инвесторы обеспечивают их финансирование. При этом, учитывая особенности подобных предприятий, венчурные инвестиции имеют высокую степень риска. Таким образом, по сути венчурные инвестиции являются долгосрочными инвестициями в высокорискованные ценные бумаги. Венчурный инвестор (венчурный капиталист) — это инвестор, работающий в сфере венчурных инвестиций. Венчурным инвестором может быть как частное лицо, так и организация.

Эксперты считают, что главные препятствия для стартапов в Таджикистане — низкая скорость интернета, высокие налоги и сложное законодательство.

В то же время эксперты отрасли отмечают, что сейчас Таджикистан остро нуждается в стартапах, ориентированных на образование, здравоохранение, информационные технологии и агротехнологии.

По инициативе Основателя мира и национального единства – Лидера нации Эмомали Рахмона – 31 декабря 2018 года было создано Государственное учреждение «Бизнес инкубатор Таджикистана».

Учреждение действует в рамках своих уставных полномочий по оказанию методической поддержки, консультированию начинающим предпринимателям и с учетом опыта бизнес-инкубаторов цивилизованных стран, осуществляет свою деятельность в области развития бизнеса и инвестиций.

Государственное учреждение «Бизнес инкубатор Таджикистана» предоставляет следующие услуги:

- Предоставление бизнес-образования;
- Рекомендации по разработке бизнес-планов;
- Проведение тренингов и курсов «от плана к действию»;
- Изучение способов получения капитала;
- Налоговые и юридические консультации;
- Маркетинговые и технические консультации.

Startup Talks - это платформа для привлечения интереса, мотивации и повышения предпринимательской активности в регионах РТ, где планируется запуск функционирования представительств бизнес-инкубатора, что позволит собрать целевую аудиторию и подготовить будущий потенциал для вовлечения их работа с участниками будет осуществляться в виде: набора на Business Skills (курсы подготовки предпринимателей) и Startup Stan Cup.

Площадка бизнес-инкубатора дает возможность диалога, участников со спикерами на регулярном основе;

Startup Talks способствует открытию диалога по актуальным темам стартапов и предпринимательства в целом, возможностей и перспектив, как в мире, так и на локальном уровне. [3]

Сейчас развитием стартапов в стране больше занимаются международные организации, путем финансовой поддержки молодых предпринимателей. Среди них — Программа развития ООН в Таджикистане, «Peak Tajikistan», «Startup Go», «Accelerate Prosperity» и другие.

Например, только «Peak Tajikistan» за время своей деятельности поддержал около 100 стартапов. Самая большая сумма финансирования стартапов со стороны «Accelerate Prosperity» составляет 50 тысяч долларов США.

На уровне правительства стартапам начинающих предпринимателей помогает только государственное учреждение «Формирование и развитие предпринимательства в Таджикистане». [2]

Предпринимательство в республике развивается под воздействием факторов и условий, которые влияют на эффективность ее деятельности. Иными словами, реализация предпринимательской деятельности возможна только при наличии и функционировании предпринимательской среды. На ее формирование и функционирование влияют различные условия, основными из которых, на наш взгляд, являются: экономические; социально-культурные; научно-технические; институциональные (политико-правовые и организационно-технические) и др.

Следовательно, можно утверждать, что формирование условий для ускоренного развития предпринимательства невозможно без реализации комплекса мероприятий, состоящего из таких элементов, как:

- формирование институциональных правил (законодательно-правовых основ и упрощение административных процедур предпринимательской среды для функционирования субъектов хозяйствования в начале, в процессе, и при завершении предпринимательской деятельности, а также предпринимателей в организационных, юридических и других аспектах деятельности);
- оказание финансовой помощи и развитие предпринимательской инфраструктуры;
- внедрение достижений научно-технического прогресса через предоставление льгот предпринимательским структурам, работающим в высокотехнологических нишах национальной экономики. [4, стр.149]

В рамках созданию новых рабочих мест и расширению экспорта был создан проект USAID по Развитию Предпринимательства и бизнес-среды в Таджикистане, в которой включались следующие программы:

1. Развитие предприятий – Содействие конкурентоспособным отраслям за счет их выхода на новые целевые рынки (региональные или глобальные) для **увеличения продаж и экспорта** при одновременном привлечении местных и международных инвестиций.
2. Создание новых рабочих мест – Развитие предпринимательства и эффективных трудовых ресурсов посредством целевого обучения для **создания новых рабочих мест** или улучшения существующих.
3. Улучшение бизнес-среды – **Создание условий для рабочих мест и инвестиций** путем поддержки изменений в политике посредством диалога между государственным и частным секторами, анализа и применения мировых стандартов.

В периоде реализации проекта с октября месяца 2019 года по сентябрь 2024 года, проект дал следующие результаты:

- С началом проекта более 1,800 местных предпринимателей из Таджикистана приняли участие в виртуальном и очном форматах тренингов по приобретению навыков, способствующих экономическому росту региона. Тренинги проводились международными экспертами включая компании Mastercard, UPS, PayPal, and the E-commerce Institute.
- Более 500 молодых людей закончили профессиональные IT курсы по популярным языкам программирования (i.e. Golang, PHP, Python, Android, Java Script, и т.д.). Более 227 выпускников нашли новую работу или смогли продвинуться по карьерной лестнице.
- При поддержке USAID FGI местные компании привлекли более 10 миллионов долларов США внутренних и внешних инвестиций и финансирования, что способствовало расширению и диверсификации производства и созданию более чем 820 новых (46% женщин) и 2655 улучшенных рабочих мест.
- USAID/FGI помог более 50 частным предприятиям внедрить лучшие международные практики и стандарты в области управления, маркетинга и операционной деятельности, что способствовало увеличению продаж, эффективности работы и улучшению условий труда для более чем 650 сотрудников этих компаний. [5]

Источники:

1. Аслонов С.М. Поддержка бизнес-идей (стартапов) для развития предпринимательства. Экономика Таджикистана. №3-2020. – с. 139 - 142.
2. <https://cabar.asia/ru/tadzhikistan-startapy-nuzhny-no-uslovij-net>
3. <https://bizincubator.tj/proekti/>
4. Аслонов С.М. Роль предпринимательства в обеспечении экономической безопасности Республики Таджикистан. Вестник Таджикского Национального Университета. №6. Ч2-2018 – с.149-152.
5. <https://www.usaid.gov/ru/tajikistan/fact-sheets/usaid-future-growth-initiative>.

Аслонов С.М. - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055, г. Душанбе, улица Борбада 48/5. Тел.: (+992) 93 777 77 98. E-mail: sulaymon-aslonov@mail.ru

РЕФОРМА НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ В УЛУЧШЕНИИ БИЗНЕС-КЛИМАТА

Именно при поддержке поручений Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, Достопочтенного Эмомали Рахмона, в целях обеспечения реализации Плана действий по реализации Национальной стратегии развития Таджикистана на период до 2030 года, на совещании с работниками финансовых, налоговых, таможенных, инвестиционных и банковских органов 10 мая 2019 года (от 20.06.2019) было отмечено, что «Необходимо продолжить реформирование налоговой политики и достичь национальных целей страны в рамках экономических реформ страны, должны быть приняты меры в этом направлении». [1, стр.246]

Само государство (как равный и полноправный субъект рыночной экономики) формирует доходы от своей деятельности для выполнения общенациональных (общегосударственных) обязанностей и реализации своих – государственных интересов, существующая система налогообложения, очевидно, должна быть сформирована непосредственно с учетом соблюдения принципов рыночного хозяйствования, а эффективность данной системы налогообложения в целом зависит, прежде всего, от приемлемости, места и роли самой политики государства (в том числе – и на региональном уровне) в реально функционирующей социально-экономической системе.

Данный подход предполагает, что уровень доходов государства (который можно выразить в форме разных налогов, поступающих из различных источников, в том числе и из регионов), зависит, в основном, от того, в какой степени деятельность государственных структур обеспечивает реализацию задачи удовлетворения потребностей - не только отдельных субъектов рыночных отношений, но также и самого общества в целом. Именно необходимость такого понимания проблемы сформулирована в экономической научной литературе, причем наиболее полное отражение данная постановка проблемы находит в работах основных представителей школы институционализма.

Ее представители обосновано (на наш взгляд), выдвигают следующие постулаты:

1. Необходимы законодательные ограничения и гарантии на право государственных органов в сфере налогообложения;
2. Наиболее важны такие конституционные нормы и правила, действие которых распространяется на все сферы общественной жизни.

Мы согласны с мнением этих учёных в том, что «право государства устанавливать различные виды и ставки налогов, не должно носить абсолютный характер, а определяться только фискальными задачами государства». Также мы можем согласиться и с такой позицией ученых институциональной школы, что по существу налоговое законодательство любого государства (при любом уровне его обоснованности и проработанности), не

способно полностью устранить прежде всего неофициальные «деловые» контакты между работниками налоговых органов (как юридических лиц), и налогоплательщиками (как юридическими, так и физическими лицами). Следовательно, прозрачность и эффективность функционирования органов государственного управления, принципиально выполняющих свои служебные обязанности на основе компетентности, представляет собой важнейшее необходимое и обязательное условие обеспечения максимальных доходов и эффективного использования налоговых возможностей страны.

Анализ функционирования процессов, условий, а также результатов выполнения налоговых обязательств в республике в целом, и в разрезе отдельных регионов, показывает, что сами налогоплательщики не всегда способны самостоятельно и верно определить различные виды издержек (в том числе и сами маркетинговые стратегии развития своих организаций), да и сами органы государственного управления (в основном – на уровне регионов) – обоснованную стратегию развития своего административно-территориального образования. А в следствие этого становится затруднительно определить сумму налога, подлежащего выплате в бюджеты различных уровней (республиканский и региональный). И практика показывает, что именно это обуславливает возможность появления значительного количества неформальных, связей между представителями налоговых органов и налогоплательщиками различных форм собственности и предпринимательства.

Уполномоченные структуры органов государственного управления, при определении различных видов и ставок налоговых выплат, приоритетно обязаны предоставить потенциальным налогоплательщикам всю необходимую и полную информацию о любых возможных, и даже предполагаемых изменениях в социально-экономической, финансовой и денежно-кредитной, а также внешнеэкономической деятельности, как на уровне государства в целом, так и на уровне ее отдельных регионов. [3, стр.35]

На фоне стремительных изменений в мировой экономике и растущей конкуренции на глобальном рынке Таджикистан движется к проведению налоговой реформы с целью достижения нескольких важных стратегических целей.

1. Увеличение доходов населения и снижение бедности: Одной из главных целей налоговой реформы в Таджикистане является увеличение доходов населения и снижение бедности. Правительство стремится к тому, чтобы к 2030 году доходы населения увеличились в 3,5 раза. Налоговая система должна стать эффективным инструментом для мобилизации внутренних ресурсов и обеспечения финансовой устойчивости.

2. Стимулирование развития частного сектора: Налоговая реформа направлена на поддержку развития частного сектора. Частный сектор считается двигателем экономического роста и создания рабочих мест. Упрощение налоговой системы и снижение административных барьеров должны сделать бизнес-среду более дружественной и способствовать привлечению инвестиций.

3. Повышение конкурентоспособности экономики: Налоговая реформа также нацелена на повышение конкурентоспособности национальной экономики. Улучшение бизнес-климата и снижение налоговой нагрузки на предприятия позволят таджикским компаниям бороться на глобальном рынке и расширять экспорт.

4. Устойчивое финансирование бюджета: Важным аспектом налоговой реформы является обеспечение устойчивого финансирования бюджета. Пандемия COVID-19 повлияла на доходы государства и усилила потребность в социальных расходах. Налоговая система должна стать надежным источником средств для финансирования государственных программ и проектов.

5. Обеспечение социальной справедливости: Налоговая реформа также ориентирована на обеспечение социальной справедливости. [2, стр.334]

В общем, налоговая реформа в Таджикистане нацелена на множество возможностей, таких как финансовая устойчивость, экономический рост, социальное благосостояние, международное сотрудничество, развитие частного сектора и повышение налогового

сознания. Эти элементы в совокупности способствуют достижению устойчивого развития и снижению уровня бедности, что делает налоговую реформу важным элементом стратегии Таджикистана на пути к процветанию.

Тем не менее, воплощение налоговой реформы сталкивается с определенными трудностями. Успех данной инициативы зависит от эффективной координации и сотрудничества между правительством, бизнесом и налогоплательщиками. Регулярный мониторинг и оценка реформы также необходимы для корректировки планов и обеспечения их долгосрочной эффективности. [1, стр.250]

Источники:

1. Аслонов С.М. - Налоговый кодекс в новой редакции, к улучшению предпринимательской деятельности. Материалы международной научно-практической конференции на тему «Актуальные вопросы бухгалтерского учета и аудита в условиях цифровой экономики и ускоренной индустриализации Республики Таджикистан». город Душанбе, 09 ноября 2024 года, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, с. 246-250.
2. Аслонов С.М. – Экономическая безопасность в предпринимательской деятельности. Учебное пособие. Душанбе - 2024: «Истиклол-2019», 385- стр.
3. Аслонов С.М. - Предпринимательская безопасность в Республике Таджикистан: Экономические риски и институциональное обеспечение. Монография, Душанбе - 2024: «Истиклол-2019», 140 - стр.

**Ашурова Т., Ризоев М., Умаров С., Гулова Ф.,
магистрантони бахши дуюми ДДТТ**

РУШДИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Дар шароити имрӯза, ки низоми иқтисодиёти рақамӣ мебошад субъектҳои иқтисодӣ, аз ҷумла бонкҳо фаъолияти худро дар соҳаҳои гуногуни хоҷагидорӣ аз омӯзиши бозор ва пардохтпазирии баланд доштан оғоз менамоянд. Дар ҷараёни омӯзиш ва таҳқиқи рисолаи хатм роҷеъ ба хавфҳои бонкҳои тичоратӣ ва идоракунии онҳо, воқиф шудан аз вазъи имрӯзаи бозори хизматрасонии бонкии кишвар аз манфиат холӣ нест.

Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 31 март соли 2024 дар маҷмӯъ 63 адад ташкилоти қарзии молиявӣ, аз ҷумла 14 адад бонки анъанавӣ, 1 адад бонки исломӣ, 1 адад ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ, 19 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд, 3 адад ташкилоти қарзии хурд ва 25 адад фонди қарзии хурд фаъолият менамоянд. Дар давраи аз 31 март соли 2023 то 31 март соли 2024 ба 1 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд - ҶДММ ТАҚХ “Баракат молия” иҷозатнома дода шуд. Бояд ёдовар гашт, ки иҷозатномаҳои ҶДММ ТАҚХ “Тамвил” ва ФҚХ “Роҳнамо” бинобар барҳамдиҳии ихтиёрӣ аз эътибор соқит дониста шуданд. Ҳамзамон, нисбати ҶДММ ТАҚХ “Тамвил” ва ҶСП ТҚХ “Барҳақ” бинобар риоя нагардидани тартиби барҳамдиҳии ихтиёрӣ, барҳамдиҳии маҷбурӣ татбиқ карда шуд. Бояд қайд кард, ки дар низоми бонкии кишвар намоёндагии 1 бонки хоричӣ (ҶСММ “Бонки кишоварзии Чин”) фаъолияти худро пеш бурда истодааст. Илова бар ин, берун аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон намоёндагиҳои ҶСК “Ориёнбонк” дар Аморати Муттаҳидаи Араб (ш. Дубай), Шоҳигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ (ш. Лондон), Ҷумҳурии Туркия (ш. Истамбул), Ҷумҳурии Корея (ш. Сеул), Ҷумҳурии Ўзбекистон (ш. Тошканд), Ҷумҳурии халқии Хитой (ш. Пекин) ва намоёндагии КВД БА ҚТ “Амонатбонк” дар Федератсияи Россия (ш. Москва) фаъолият менамоянд. Дар санаи 31 март соли 2024 шумораи воҳидҳои сохтори ташкилотҳои қарзии молиявӣ 1 901 ададро ташкил намуда, нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 ба 31 адад зиёд шудааст.

Чадвали 1. Сохтори низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сохтор		31.03.2023	31.03.2024	(адад)
				Тағйирот (+/-)
1.Ташкилотҳои қарзӣ (ҳамагӣ)		64	63	-1
1.1 Бонкҳо		15	15	0
1.2 Ташкилотҳои маблағгузори хурд		48	47	-1
1.2.1	Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	19	19	-
1.2.2	Ташкилотҳои қарзии хурд	3	3	-
1.2.3	Фондҳои қарзии хурд	26	25	-1
2. Воҳидҳои сохтори ТҚ (ҳамагӣ)		1 870	1 901	31
2.1	Филиалҳо	309	332	23
2.2	Марказҳои хизматрасонии бонкӣ	1 213	1 226	13
2.3	Нуқтаҳои хизматрасонии ҳазинавӣ	-	5	5

Манбаъ: сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj

Дороиҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар санаи 31 марти соли 2024 маблағи 38 506,3 млн сомони ташкилот дода, нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 ба 7 061,9 млн сомони ё 22,5 фоиз афзоиш ёфтаанд, ки асосан бинобар зиёдшавии бақияи сандуқи қарзӣ, пули нақд, маблағҳо барои гирифтани аз бонкҳо ва Бонки миллии Тоҷикистон ба амал омадааст. Бақияи сандуқи қарзии маҷмуии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар санаи ҳисоботӣ маблағи 18 290,9 млн сомони ташкилот карда, нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 ба маблағи 3 535,7 млн сомони ё 24,0 фоиз афзоиш ёфтааст, ки ин аз ҳисоби зиёдшавии пешниҳоди қарзҳо ба шахсонӣ воқеӣ, соҳибкорӣ хурду миёна ва соҳаи тиҷорат ба амал омадааст.

Дар санаи 31 марти соли 2024 қарзҳои ғайрифайол (зиёда аз 30 рӯз батаъхиррафта) маблағи 2 324,5 млн сомони ё 12,7 фоизи сандуқи қарзии маҷмуӣро ташкилот доданд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 вазни қиёсии онҳо дар сандуқи қарзии маҷмуӣ ба андозаи 1,3 банди фоизӣ афзоиш ёфтааст. Аз рӯи қарзҳои ғайрифайол ба маблағи 2 238,2 млн сомони фонди пушонидани талафоти имконпазир ташкилот карда шудааст, ки ба 96,3 фоизи қарзҳои мазкур баробар буда, ин нишондиҳанда нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 ба 8,1 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст.

Чадвали 2. Сифати сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Гурӯҳбандии қарзҳо	31.03.2023	31.03.2024	(млн. сомони)
			Тағйирот (+/-)
Ҳамагӣ (маҷмуӣ),	14755,2	18290,9	3535,7
аз ҷумла			
Файол	13076,9	15966,3	2889,4
Ғайрифайол	1678,3	2324,5	646,3
Вазни қиёсии қарзҳои ғайрифайол	11,4%	12,7 %	1,3 6.%
Вазни қиёсии қарзҳои ғайрифайоли (халис)	-0,6%	0,5%	-7,8 6.%

Манбаъ: сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj

Уҳдадорихои ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар санаи ҳисоботӣ 30 790,0 млн сомониро ташкил намуда, нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 ба маблағи 5 993,6 млн сомонӣ ё 24,2 фоиз асосан аз ҳисоби амонатҳо зиёд шудаанд. Меъёри пардохтпазирии қарзии ташкилотҳои молиявӣ дар санаи 31 март соли 2024 ба 86,3 фоиз баробар гардида, нисбат ба талаботи муқарраршуда (30 фоиз) 56,3 банди фоизӣ зиёд мебошад. Амонатҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар санаи ҳисоботӣ 19 671,1 млн сомониро ташкил намуда, нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 ба 3 670,3 млн сомонӣ ё 22,9 фоиз афзоиш ёфтаанд. Ҳиссаи амонатҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ бо аъзои хориҷӣ дар санаи ҳисоботӣ 42,7 фоизро ташкил дода, нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 ба андозаи 2,0 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Сармояи тавозунии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар санаи 31 март соли 2024 ба 7 716,3 млн сомонӣ баробар шуда, нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 ба 1 068,3 млн сомонӣ ё 16,1 фоиз асосан аз ҳисоби захираҳо ва сармояи оинномавӣ зиёд шудааст

Қайд кардан зарур аст, ки бақияи сандуқи қарзии ҳолис (бо назардошти тарқи фонди пушонидани талафоти имконтпазир) ба 6 327,0 млн. сомонӣ баробар мебошад.

Дар бонкҳо бояд шабакаи интернет васеътар истифода карда шавад. Дар ин самт бонкҳои тичоратиро зарур аст, ки ба муштариён хизматҳои интернетӣ ва электронӣ расонанд. Дар ин самт ҳамаи бонкҳо бояд фаъолияти худро вусъат бахшанд. Дар ин ҳола ҳамаи бонкҳо бояд фаъолияти худро вусъат бахшида, ҷихати ҳавасмандгардонии муштариён тамоми чораҳои таъхирнопазиро андешанд.

Бонкҳо бояд барои баланд кардани дараҷаи ихтисосмандии кормандон ва технологияҳои нав диққати махсус диҳанд. Мушаххасан, бонкҳо дар ин самт бояд марказҳои таълимии бонкӣ таъсис дода, бозомӯзии кормандони худро ҷихати омӯзиши бозори хизматҳои нави бонкӣ ва роҳҳои қарӣ намудани онҳо дар фаъолияти худ қарӣ намоянд.

Бояд қайд намуд, ки дар ҷумҳурият маркази таълимии байнибонкӣ таъсис ёфт ва он ба мубодилаи технологияи пешқадам, донишу таҷрибаҳо имконияти бештар медиҳад. Инчунин, бонкҳо бояд барои тақмили ихтисос кормандони худро ба бонкҳои давлатҳои мутараққӣ, ба мисли Олмону Швейтсария ва дигар давлатҳои фиристонанд, зеро ин давлатҳо дар ҳама ҷаҳон бо низоми бонкӣ устувор маъруфанд.

Қарӣ намудан ва тараққи додани қарздиҳии истеъмоли ва ипотекаӣ, инчунин қарздиҳии миёна ва дарозмуддат. Бояд қайд намуд, ки бонкҳои тичоратӣ ба муштариён қарзҳои истеъмоли барои харидани техникаи маишӣ, мебел, компютер, телевизор ва дигар молҳо дода истодаанд. Дар поён банди (блоки) устувории бонкҳои тичоратӣ бо шарҳ ва мазмуну вазифаҳои онҳо пешниҳод шудааст:

Ҷадвали 4. Бандҳои устувории бонкҳои тичоратӣ

Устувории молиявии бонк	<ol style="list-style-type: none"> 1) Барномакунонии бонк дар асоси меъёрҳои молиявӣ ва иқтисодии бонк, барномакунони ва стратегияи фаъолиятӣ бонк. 2) Мониторингу таҳлили фаъолияти бонк идентификатсияи хатарҳои расмӣ бонк дар асоси ҷамъбасти баланси. 3) Баҳои қарӣ даромадҳои иқтисодӣ, таҳлили амалиётҳои арзишии бонк ва нархгузориҳои трансфертӣ.
Ташкили устувории бонк	<ol style="list-style-type: none"> 1) Банақшагирии фаъолияти бонк: стратегияи маркетингӣ ва бизнес банақшагирии қисматҳои бонкӣ. 2) Бунёд кардани бонкӣ ташкилӣ (худудӣ, хаттӣ, дивизионӣ, сохтори қолиб, тавачҷуҳ ба хизматрасони ё муштари) 3) Идоракунии сармояи шахсӣ: ҳавасманкунии материалӣ, ошкор кардани мативатсияи инноватсионӣ.
Устувории функционалии бонк	<ol style="list-style-type: none"> 1) Махсусгардонии бонк. 2) Универсаликунонии бонк.

Устувории тичоратии бонк	<p>1) Сиёсати маҳсулотии бонк ва дастгирии технологию функционалии як қатор маҳсулотҳои бонкӣ.</p> <p>2) Идоракунии молиявии муштариёни бонкӣ ва рушди он дар равияи фаъолияти бонкдар асоси талаботҳои муштариён ё идоракуни бо воситаи таъғйиротҳо.</p>
Устувории сармоявии бонк	<p>1) Сиёсати кредитию инвеститсионии бонк.</p> <p>2) Сиёсати фондии бонк.</p>

Манбаъ: дар асоси сарчашмаҳои адабиётҳои илмӣ, аз ҷониби муаллифон таҳия шудааст.

Ҳамин тариқ ҳамаи масъалаҳои нақшаҳои рушди бонкие, ки дар боло қайд шуданд дар фаъолияти ҳарӯзаи кории ин ё он бонки ватанӣ, агар мавриди истифода қарор дода шаванд, дар пешрафти ояндаи фаъолияти онҳо нақши асосӣ хоҳанд гузошт низ аз амсоли онҳост.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдат Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2024 ш. Душанбе.
2. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 6 ноябри 1994 с.
3. Бюллетени омили бонкӣ декабри 2024, № 12(351) (нашри расмӣ). Бонки миллии Тоҷикистон
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «[Дар бораи фаъолияти бонкӣ](#)». Душанбе, 19 майи соли 2009, №524.
5. Ашуров Н., Лалбеков И. Муомилоти пулӣ, қарз ва бонк. Душанбе, ҚСШК «Матбуот», 2002.-271с.
6. Банковское дело. Учебник. Под ред. О. И. Лаврушина. М.:
7. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз., Душанбе, «Эр-граф», 2008 – 444 саҳ.
8. Қурбонова Ф.Х., Маҳмудов М.А.Комплекси таълимӣ-методӣ: Барномаи бонкии АУМВанк.Душанбе «ИРФОН» 2017. 125 саҳ.
9. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj

УДК: 336.2

Ашурова М.Т., Ашурова Т.Ф.

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИНКИШОФИ ИНСТИТУТИ АНДОЗБАНДӢ

Дар мақола марҳилаҳои асосии таърихи ташаккул ва рушди институти андозбандӣ баррасӣ карда шудаанд. Қайд карда мешавад, ки низомии андоз барои воқеан таъсир расонидан ба таҳкими асосҳои бозорӣ дар хоҷагӣ, мусоидат намудан ба рушди соҳибкорӣ ва ҳамзамон монеа дар роҳи камбизоатии иҷтимоии табақаҳои каммузд хизмат мекунад. Имкониятҳои калон ва нақши андозҳо дар иқтисодиёти давлат ошкор карда шудаанд. Моҳияти низомии андозбандӣ ва қонунгузори андоз муайян гардида, камбудииҳо ва роҳҳои тақмили онҳо нишон дода шудаанд.

Калидвожаҳо: андозҳо, қонунгузори андоз, низомии андозбандӣ, ситонидани андозҳо, институти андозбандӣ, молия, иқтисодиёт.

Ашурова М.Т., Ашурова Т.Ф.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ

В статье рассмотрены основные этапы истории формирования и развития института налогообложения. Отмечается, что налоговая система призвана реально влиять на

укрепление рыночных начал в хозяйстве, способствовать развитию предпринимательства и, одновременно, служить барьером на пути социального обнищания низкооплачиваемых слоев. Выявлены огромные возможности и роль налогов в экономике государства. Определена сущность системы налогообложения и налогового законодательства, выделены недостатки и пути их совершенствования.

Ключевые слова: налоги, налоговое законодательство, система налогообложения, налоговые сборы, институт налогообложения, финансы, экономика.

Ashurova M.T., Ashurova T. F.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF TAXATION

The article examines the main stages in the history of the formation and development of the institution of taxation. It is noted that the tax system is designed to really influence the strengthening of market principles in the economy, promote the development of entrepreneurship and, at the same time, serve as a barrier to the social impoverishment of low-paid strata. The enormous opportunities and role of taxes in the state economy are revealed. The essence of the tax system and tax legislation is determined, shortcomings and ways to improve them are highlighted.

Key words: taxes, tax legislation, taxation system, tax collections, taxation institution, finance, economics.

Андозҳо ҳамчун манбаи асосии ташаккули молияи давлатӣ тавассути мусодираи як қисми маҳсулоти ҷамъиятӣ дар шакли пардохтҳои ҳатмӣ аз замони қадим маълуманд. Гузашта аз ин, андозбандӣ ҳамчун унсур фарҳанги иқтисодӣ ба тамоми низомҳои давлатии ҳам намудҳои бозорӣ ва ҳам ғайрибозорӣ хоҷагидорӣ ҳос аст.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки механизми андоз дорони имкониятҳои бузурги таъсиррасонӣ ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ, динамика ва сохтори истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва ҷойгиркунии он мебошад.

Бочу хирочи андозӣ манбаи асосии ташаккули бучети давлатӣ мебошанд, зеро ба ҳар як давлат барои иҷрои функсияҳои худ маблағҳои пулӣ зарур аст.

Инчунин маълум аст, ки манбаи ин ресурсҳои молиявӣ танҳо маблағҳои шуда метавонанд, ки ҳукумат аз «зертбеён»- худ - шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҷамъ мекунад.

Аз ин маблағҳо барномаҳои давлатӣ ва иҷтимоӣ маблағгузорӣ карда мешаванд, сохторҳои маблағгузорӣ мешаванд, ки мавҷудият ва фаъолияткунии худ давлатро таъмин мекунад. Ҳамчунин, бо ёрии андозбандӣ давлат метавонад сиёсати иқтисодиро пеш барад: протекционистӣ ё баръакс, маҳдудкунанда нисбат ба соҳаҳо ва минтақаҳои алоҳида, татбиқи чораҳои зиддиинфлясионӣ, муқовимат ба бартарият дар бозори монополистӣ, ба бучет ситонидани ғоидаи зиёдатии дар натиҷаи афзоиши монополистии нархҳо ба вучудномада[3].

Механизми андоз инчунин функсияи азнавтасимкунии даромади шахрвандон, ҳифзи иҷтимоии табақаҳои поёнии ҷомеаро иҷро намуда, ҳамчун танзимгари даромади шахсии аҳолии кишвар баромад мекунад. Гузаштани иқтисодии Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ ташкили низомии мукамалтари андозбандии корхонаҳо ва шахрвандонро талаб кард.

Бе баҳс аст, ки таҷрибаи кишварҳои аз ҷиҳати саноатӣ рушдкарда барои мо аҳамияти кам надорад, аммо ин маънои нусхабардории муфассали модели низомии андози ягон кишварро надорад.

Ҳамчунин омӯзиши таҷрибаи таърихӣ ҳазорсола низ аҳамияти бузург дорад. Онҳо аз лаҳзаи ба вучуд омадани давлат ва ба синфҳои тақсим шудани ҷамъият, вақте ки механизмҳои ба вучуд омадаистодаи ҷамъиятию давлатии ҷамъияти ибтидоӣ маблағгузориҳои дахлдорро талаб мекарданд, звенои зарурии муносибатҳои иқтисодиро ташкил медиҳанд.

Имрӯз низоми андоз барои таъсири воқеъ ба таҳкими асосҳои бозорӣ дар хочагидорӣ, мусоидат ба рушди соҳибкорӣ ва ҳамзамон монеа дар роҳи камбизоатии иҷтимоии табақаҳои каммузд хизмат кардан пешбинӣ шудааст. Инак, хамаи гуфтаҳои болоро чамъбаст намуда, гуфтан мумкин аст, ки андозҳо дар ҳол не, балки тадричан дар баробари давлат ташаккул ёфтаанд. Азбаски андозҳо бо пул ситонида мешаванд, моликон бояд маҳсулоти зиёдатӣ истехсол кунанд, то онҳоро фурӯшанд ва пули ҳақиқӣ дошта бошанд, ки ин ба густариши муносибатҳои тичоратию пулӣ ва афзоиши раванди тақсимои меҳнат мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, андозҳоро метавон яке аз фишангҳои танзими иқтисодиёти миллии давлат номид ва онҳо дар иқтисодиёти давлат нақши хеле муҳим бозӣ мекунад.

Дар маҷмӯъ, панҷ марҳилаи (давраи) рушди андозбандиро ҳудо кардан мумкин аст.

1. Давраи якуми инкишофи андозбандӣ, ки низомҳои хочагидорӣ дунёи қадим ва асрҳои миёнаро дар бар мегирад, бо суғурӯи инкишофёфта ва характери тасодуфии андозҳо фарқ мекунад. Маҳз дар ҳамаи марҳила андозҳо ва механизмҳои ситонидани онҳо дар ҳолати ҷанӣ ба вучуд меоянд ва фаъолият мекунад.

Ба вучуд омадани андозҳоро одатан ба давраи ташаккули аввалин ташкилаҳои давлатӣ, вақте ки истехсолоти молӣ ба вучуд меояд, апарати давлатӣ — мансабдорон, армия, судҳо ташкил карда мешаванд, мансуб меонанд. Маҳз зарурати нигоҳдорӣ давлат ва институтҳои он ба пайдоиши андозбандӣ сабаб шуд.

Дар аввал андозҳо дар намуди пардохтҳои бенизом вучуд доштанд, ки афзолиятан шакли натуралӣ доштанд. Тобеон вазифаҳои хусусияти шахсӣ (корвей, иштирок дар юришҳо) ба дӯш гирифта, инчунин андозҳоро бо ғизо, хӯроки чорво ва таҷҳизот барои артиш пардохт мекарданд.

Ба андозаи инкишоф ва мустаҳкам шудани муносибатҳои молику пулӣ андозҳо тадричан қариб дар ҳама ҷо танҳо шакли пулиро мегиранд. Агар пештар андозҳо асосан барои нигоҳубини қасру армияҳо, барои сохтани истехкомҳои атрофи шаҳрҳо, барои сохтмони маъбадҳо ва роҳҳо ситонида мешуданд, пас бо мурури замон андозҳо манбаи асосии даромади таъминоти пулии давлат гардиданд.

Пардохтҳои ҳатмии дунёи қадим ба маънои муносири худ андозҳои мавҷударо ба таври норавшан ба хотир меоварданд. Инҳо дар баробари дигар манбаъҳои даромади давлатӣ бештар квазиандозҳо буданд: шикори ҳарбӣ, доменҳо (даромад аз моликияти давлатӣ), регалия (соҳаҳои алоҳидаи истехсолот ва намудҳои фаъолият, ки ба ғоидаи давлат гирифта шудаанд). Квазиандозҳо зинаи гузарииро ба андозҳо ифода мекарданд.

Яке аз аввалин низомҳои муташаккили андоз, ки бисёре аз ҷанбаҳои он дар андозбандии муосир инъикос ёфтаанд, низоми андози Рими Қадим буд. Дар марҳилаҳои аввали рушди давлати Рим механизмҳои андоз танҳо барои маблағгузори амалиёти ҷангӣ истифода мешуданд. Шаҳрвандони Рим аз рӯи даромади худ дар асоси ариза дар бораи вазъи молу мулкӣ ва вазъи оилавии худ (намунҳои эълумии даромад) андозбандӣ мешуданд. Муайян намудани маблағи андоз (сенз) аз ҷониби шахсони мансабдори маҳсус интихобшуда гузаронида мешуданд [4].

Дар асрҳои IV-III аз милод инкишофи низоми андоз ба пайдо шудани ҳам андозҳои умумидавлатӣ ва ҳам маҳаллӣ (коммуналӣ) оварда расонид. Аммо дар он давра низоми ягонаи андоз вучуд надошт ва андозбандии маҳалҳои алоҳида бо садоқати аҳолии маҳаллӣ ба метрополия, инчунин муваффақият дар фаъолияти ҷангии давлат муайян карда мешуд [4]. Дар ҳолати ҷангҳои зафаровар андозҳо кам карда мешуданд ва баъзан тамоман бекор карда шуда, танҳо бо ҷубронпулӣ иваз карда мешуданд.

2. Дар охири асри XVII - ибтидои асри XVIII давраи дуҷуми инкишофи андозбандӣ фаро мерасад. Дар ин давра андозҳо манбаи асосии қисми даромади сохтори бучет мегарданд. Дар ин давра ташаккули аввалин низомҳои андоз, ки андозҳои мушаким ва ғайримушакимро дар бар мегиранд, ба амал меояд. Нақши маҳсусро аксизҳо, ки ҷун қоида, дар назди дарвозаи шаҳр аз ҳама молҳои воридотӣ ва содиротӣ ситонида мешуданд, инчунин андозҳои интихоботӣ ва даромад мебозиданд.

Дар як вақт бо рушди андозбандии давлатӣ назарияи илмӣ андозбандӣ ташаккул меёбад, ки асосгузори он иқтисоддон ва файласуфи шотландӣ Адам Смит (1723-1790) мебошад. Дар асари худ «Гадкикот дар бораи табиат ва сабабҳои сарвати халқҳо» (1776) вай бори аввал принципҳои андозбандиро мураттаб намуда, таърифи пардохтҳои андозро тасвир намуда, мавқеи онҳоро дар низоми молиявии давлат нишон дод ва инчунин муайян намуд, ки андозҳо барои пардохткунанда нишондиҳандаи озодӣ аст, на ғулумӣ.

3. Давраи сеюми рушди андозбандӣ таърихи худро дар асри XIX оғоз мекунад. ва бо кам шудани миқдори андозҳо ва аҳамияти калони ҳуқуқ хангоми муқаррар намудан ва ситонидани онҳо фарқ мекунад. Оҳиста-оҳиста дар ҷомеа дар баробари рушди илми молия ташаккули ақидаҳои илмӣ ва назариявӣ ба табиат, проблемаҳо ва методикаи андозбандӣ ба амал меояд. Ҳеҷ як мактаби иқтисодӣ, ҳеҷ як назарияи молиявӣ масъалаҳои фискалиро нодида нагирифтаанд. Дар нимаи дууми асри XIX бисёр давлатҳо кушиш карданд, ки ақидаҳои илмиро дар амал татбиқ намоянд.

Аммо тоҷи илми молия ислоҳоти андоз буд, ки пас аз Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ гузаронида шуда, бо принципҳои илмӣ андозбандӣ комилан асоснок карда шуданд. Маҳз ҳамон вақт сохтори низоми муносири андоз гузошта шуд, ки дар он андозҳои мустақим ва пеш аз ҳама андози инфиродии даромадӣ-прогрессивӣ ҷои аввалро ишғол карданд.

4. Низомии андоз дар давраи СНИ солҳои 1922–1929. Манбаи асосии даромади бюджет дар ин давра – барориши пулҳои қоғазӣ, инчунин ҷубронпулӣ мебошад. Яке аз аввалин тағйиротҳо дар қонунгузори андоз баъди Инқилоби Октябр қабули декрети Совети Комиссарони Халқ аз 24 ноябри (7 декабри) соли 1917 «Дар бораи ситонидани андозҳои бевосита» мебошад, ки андоз аз ғоидаи қорхонаҳои савдо ва саноатӣ ва даромад аз хунаҳои шахсӣ муқаррар кардааст. Дар ин декрет мӯҳлатҳои қатъии андоз ва муҷозот барои сари вақт напардохтани пардохтҳо ё сарқашӣ аз пардохт, аз ҷумла қатл пешбинӣ шудааст. Дар шароити диктатураи пролетариат андозбандӣ ва ҳуқуқи андоз воситаи муборизаи синфӣ мегарданд. Ба ҷумлаи тадбирҳои асосии СНИ инҳо дохил буданд: бо андози натуравӣ иваз кардани азхудкунии зиёдатӣ, иҷозат додани савдои хусусӣ, ба иҷора додани қорхонаҳои хурди саноатӣ ва заминҳо тахти назорати қатъии давлат, иваз кардани музди меҳнати натуравӣ бо пулӣ. Гузаштан ба СНИ боиси бозсозии низоми андоз гардид, ки бо хусусиятҳои умумӣ низоми андози Россияи тоинқилобиро такрор мекард. Дар баробари ин андозҳои нав ҷорӣ карда шуданд: андози яғонаи натуравӣ, андоз аз ғоидаи зиёдатӣ, хироч барои эҳтиёҷоти сохтмони манзил ва маданият. Гайр аз ин, як қатор «андозҳои синфӣ» ҷорӣ карда мешаванд: андозбандии инфиродии хоҷагҳои кулакҳо бо андози хоҷагии кишлук, андози меҳнат.

5. Ислоҳоти андози солҳои 1930–1932. Дар соли 1930–1932 дар СССР ислоҳоти қуллии андоз гузаронда шуд, ки дар натиҷаи он низоми аксизӣ тамоман барҳам дода шуда, тамоми пардохтҳои андози қорхонаҳо дар ду пардохти асосӣ – андоз аз муомилот ва хиссачудоқунӣ аз ғоидаи яғона карда шуданд. Баъзе андозҳо аз аҳоли яқҷоя карда шуда, шумораи зиёди онҳо бекор карда шуданд. Тамоми ғоидаи қорхонаҳои саноатӣ ва савдо, ба гайр аз хиссачудоқунии нормативӣ барои ташкили фондҳо, ба даромади давлат гирифта шуд. Хамин тавр, даромади давлат аз ҳисоби ситонидани маҳсулоти умумии миллӣ, ки дар асоси монополияи давлатӣ истехсол карда мешавад, ба даст омад. Андозҳо ва андозбандӣ аз бисёр ҷиҳат аҳамияти худро барои бучет гум мекунанд.

6. Тағйирот дар қонунгузори андози СССР дар солҳои 1941–1965. Дар вақти Ҷанги Бузурги Ватанӣ низоми пардохтҳои хатмӣ аз ғоидаи қорхонаҳои давлатӣ амалашро давом медиҳад. Вобаста бо эҳтиёҷоти иловагии бюджет андозҳои нави аҳоли ҷорӣ карда мешаванд: андоз аз муҷаррадон, шахравандони танҳои қамоилаи СССР, андози харбӣ, хироч аз соҳибони қорво. Ба санадҳои қонунгузори андоз дар робита ба андозбандии даромад ва молу мулки шахсони воқеӣ, боҷи яғонаи давлатӣ, андоз аз даромад аз намоиши филмҳо ва ғайра тағйироти ҷиддӣ ворид карда шуданд.

7. Ислохоти низоми андоз дар СССР дар солҳои 1985–1991. Дар соли 1986 пурра фаъолияти меҳнати инфиродии шахрвандон комилан иҷозат дода мешавад. Бинобар ин мувофиқи муқаррароти Қонуни СССР аз 18 июни соли 1987 «Дар бораи корхонаи давлатӣ» барои гирифтани патент барои ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти меҳнати инфиродӣ пардохт муқаррар карда мешавад. Барои додани шаходатномаи бақайдгирӣ ва патент бочи давлатӣ ситонида шуд. Бо Укази Президиуми Совети Олии СССР аз 21 март соли 1988 андоз аз соҳибони нақлиёт муқаррар карда мешавад. 14 июни соли 1990 Қонун «"Дар бораи андоз аз корхонаҳо, иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои"» чорӣ карда шуд, ки дар он уҳдадориҳои корхонаҳо, иттиҳодияҳо ва ташкилотҳо оид ба пардохт намудани андозҳои умумииттифокӣ: андоз аз даромад, андоз аз муомилот, андози содирот ва воридотро муқаррар кард. Ба қонунгузорӣ, ки тартиби андозбандии шахрвандонро муқаррар мекунад, тағйирот ворид карда мешавад. Мувофиқи Қонуни СССР аз 23 апрели соли 1990 «Дар бораи андоз аз даромад аз гражданинҳои СССР, гражданинҳои хориҷӣ ва шахсони бешахрванд» режимҳои мустақили андозбандии даромади гражданинҳо аз пешбурди хочагии деҳқонӣ ва даромад аз фаъолияти меҳнати инфиродӣ муқаррар карда мешаванд. Мустаҳкам намудани принсипи мустақилияти бюҷетҳои республикавӣ ва маҳаллӣ амалан низоми пештараи кӯхнашуда, вале қуллии низоми андозӣ-бюҷетии СССР-ро вайрон кард. Андозбандиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ намуда, метавон қайд кард, ки гузариши иқтисоди Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ таъсиси низоми андозбандии корхонаҳо ва шахрвандонро (шаҳсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ) тақозо мекард. Дар солҳои 1991–1992 қабул намудани қонунҳои нав давом ва амик гардондани унсӯри муҳими ислохоти иқтисодии Тоҷикистон мебошанд.

Низоми ягонаи андозбандии таъсисдодашуда номгӯи андозҳоеро, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ карда мешаванд, ҳуқуқи уҳдадорихоии андозсупорандагон ва мақомоти андозро аниқ муқаррар намуда, салоҳиятҳои мақомоти давлатии сатҳҳои гуногун оид ба чорӣ намудани андозҳо дар ҳудуди дахлдор, муқаррар намудани ставкаҳои андоз ва имтиёзҳо аз рӯи онҳоро муайян менамояд. Низоми сесатҳи андозбандӣ чорӣ карда шуд, ки имкон медиҳад мустақилона бӯҷетҳо барои ҳамаи сатҳҳои идоракунӣ ҳангоми тақсими баъзе андозҳо дар байни онҳо ташкил карда шаванд.

Дар таърихи рушди чома ҳаҷ як давлат бидуни андоз қор карда натавонист, зеро барои иҷрои функцияҳои худ оид ба қонъ гардонидани талаботи коллективӣ барои вай микдори муайяни маблағ зарур аст, ки онро танҳо тавассути андоз ҷамъоварӣ кардан мумкин аст [1].

Дар асоси ин, андозаи минималии бори андоз аз руи маблағи хароҷоти давлат барои иҷрои минимуми функцияҳои худ - идоракунӣ, муҳофизат, суд, ҳифзи тартибот – муайян карда мешавад, ҳар қадар бештар функцияҳо ба зиммаи давлат гузошта шаванд, ҳамон қадар зиёд бояд андоз ситонад.

Аз ин рӯ, андозҳо муҳимтарин ҳалқаи сиёсати молиявии давлат дар шароити муосир мебошанд. Дар ин чо қайд кардан зарур аст, ки андозҳо ҳамчун воситаи хеле тавоно метавонанд дар ба эътидол овардани иқтисодиёт ва молия танҳо дар сурати истифодаи мақсаднок ва ченакии онҳо нақши қалон бозад. Тақмили қонунгузориҳои андоз вазиғаи мубрам мебошад.

Бори гарони аз ҳад зидаи андоз барои корхонаҳо – камбудии асосии иқтисодии низоми андози Тоҷикистон мебошад. Хусусияти фискалӣ-мӯҷозоти он аз ҳисоби васеъ намудани манбаи андоз ва ставкаҳои андозҳои алоҳида, чорӣ намудани андозу пардохтҳои нав, пурзӯр намудани мӯҷозоти молиявӣ ва шартҳои андоз пайваста тақвият меёбад.

Шакли ҳуқуқии андозбандӣ низ хеле номуқамал аст. Қонунгузориҳои андоз аз ҳад зиёд мураккаб буда, аз нопуррай, номутобиқатӣ ва мавҷудияти камбудихо азият мекашад.

Кӯшиши баргараф намудани ин камбудихо тавассути тағйироту иловаҳои сершумори қабатӣ ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда, инчунин бо роҳи мунтазам ва беназорат баровардани намудҳои гуногуни санадҳои зерқонунӣ танҳо боиси боз ҳам печидатар, мураккабтар ва деформатсияи заминаи ҳуқуқии андоз гардида, замина барои

вайронкунии андоз замина фароҳам меорад. Таҷрибаи низоми андоз дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки танҳо шакли қонунгузорӣ имкони оптималии таъмини салоҳияти иштирокчиёни муносибатҳои андозро фароҳам меорад, ба рафтори онҳо бо қувваи нуфузи меъёрҳои ҳуқуқӣ таъсир мерасонад ва ба ин муносибатҳо субот ва эътимоди зарурӣ медиҳад [5].

Дар Ғарб масъалаҳои андоз қайҳо боз дар нақшагирии молиявии корхонаҳо ҷои фахриро ишғол мекунанд. Дар шароити меъёрҳои баланди андоз, нодуруст ё нокифоя ба назар гирифтани омили андоз метавонад ба оқибатҳои хеле номусоид оварда расонад ё ҳатто боиси муфлисшавии корхона гардад.

Аз тарафи дигар, истифодаи дурусти имтиёзҳо ва тахфифҳои пешбининамудаи қонунгузори андоз метавонад на танҳо бехатарии пасандозҳои молиявии гирифташуда, балки имкони маблағгузори тавсеаи фаъолият, сармоягузориҳои навро аз ҳисоби сарфаи андоз ё ҳатто аз ҳисоби баргардонидани пардохтҳои андоз аз ҳазина таъмин намояд.

Дар вақти ҳозира дар саросари ҷаҳон тамоюли соддагардонии низоми андоз мушоҳида мешавад. Ҳар қадаре ки низоми андоз соддатар бошад, муайян кардани натиҷаи иктисодиёт ҳамон қадар осонтар мешавад, хангоми тартиб додани ҳуҷҷатҳои ҳисоботӣ ташвиш кам мешавад ва дар соҳибкорон ҳамон қадар вақт мемонанд, ки на дар бораи кам кардани андоз, балки дар бораи кам кардани арзиши аслии маҳсулот фикр кунанд.

Як чизро қайд кардан мумкин аст, ки андозҳо аз лаҳзаи ба вуҷуд омадани давлат звенои зарурии муносибатҳои иктисодии ҷамъият мебошанд.

Рушд ва тағйирёбии шаклҳои институтсионалӣ ҳамеша бо тағйироти низоми андоз ҳамроҳ мешавад. Дар ҷомеаи муосир андозҳо манбаи асосии даромади давлатро ташкил медиҳанд. Ба гайр аз ин функсияи соф молиявӣ, андозҳо барои таъсири иктисодии давлат ба истехсолоти ҷамъиятӣ, динамика ва соҳти он, ба инкишофи прогресси илмию техникаӣ ва гайра истифода мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Далан Э.Дж. Макроэкономика. СПб., 2001. С.314
2. Сабатин Б.М. Теория финансов. М., 2003. С.168
3. Евстегнеев Е.Н. Основы налогообложения и налогового права. М., 2004. С.256.
4. Пушкарева В. История финансовой мысли и политики налогов. М.: Инфра-М, 1996. С. 192
5. Черник Д.Г., Дадашев А.З. Налоговая система Российской Федерации. М., 2003. С.296.
6. Юткина Т.Ф. Налоговедение: от реформы к реформе. М.: ИНФРА-М, 1999. С.183

Ашурова Мижгона Тавакаловна - старший преподаватель кафедры финансов и кредита Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 915082869(м.) E-mail: mijgona22@bc.ru

Ашурова Тахмина Фарҳодовна – магистранти бахши 2-юми ихтисоси 250104 молия.

Болтуева Р.К.

БУНЁДИ ҲИСОБОТИ ИДОРАКУНӢ ДАР ШИРКАТҲОИ ТИҶОРАТИИ ФАРМАСЕВТӢ

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои назариявӣю методологии ташаккули ҳисоботи идоракунӣ (дохилӣ) мавриди таҳқиқ қарор гирифта, моҳияти он дар низоми идоракунӣ корхона муайян карда шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки ба ҳисоботи идоракунӣ, ки дар

доираи маълумотҳои баҳисобирии идоракуни омода мегардад, таваҷҷуҳи хоса бояд зоҳир намуд, зеро дар вай барои истифодабарандагони дохилӣ иттилооти мушаххас ва муфассал оид ба вазъ ва натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ зерсохторҳои таркибӣ чамъ оварда мешавад, ки аз дигар шаклҳои ҳисобот онҳоро пайдо кардан ғайриимкон аст.

Муаллиф, хусусияти ташкилию идоракунии ширкатҳои тичоратии фармасевтиро омӯхта пешниҳод менамояд, ки он зина ба зина, вобаста аз он ки маркази масъулият, ё сегменти фаъолият дар кадом сатҳи идоракуни қарор дорад, бояд тайёр карда шавад ва намунаи онро дар намуди расм пешниҳод намудааст. Бо мурури тайёршавии ҳисобот маълумотҳо чамъбаст карда шуда, ба сатҳи олии идоракуни пешниҳод карда мешаванд ва имконияти назорати зербахшҳои фаъолият муҳайё мегардад.

Муаллиф дар мақола пешниҳод менамояд, ки дар ширкатҳои тичоратии фармасевти бояд шаклҳои зерини ҳисоботи дохилӣ тартиб дода шаванд: ҳисобот оид ба фурӯши чакана; ҳисобот оид ба фурӯши яклӯхт ва фурӯш тавассути озмунҳои давлатӣ (тендерҳо); ҳисобот оид ба харид ва захираҳои молҳо; ҳисобот оид ба қарзҳои дебиторӣ ва қарзҳои кредиторӣ; ҳисобот дар бораи арзиши молҳои харидашуд; ҳисобот дар бораи қарзҳои иҷрошаванда; ҳисобот оид ба қарзҳо ва вомҳо; ҳисобот оид ба маблағгузориҳои асосӣ; ҳисобот дар бораи харид, бунёдкуни ва ихтиёрдорӣ воситаҳои асосӣ; ҳисобот дар бораи хароҷоти ҷорӣ (идоракуни ва хоҷагӣ); ҳисобот дар бораи пардохти андозҳо.

Илова ба ҳисоботҳои зикршуда дар мақола тартибдиҳии ҳисоботи идоракунии чамъбастӣ, дар ширкати тичоратии фармасевти, ки аз се бахши асосӣ иборат аст, тавсия дода шуда мадели бунёдкунии он дар намуди расм коркард шудааст.

Калидвожаҳо: ҳисоботи идоракуни (дохилӣ); ширкати фармасевти; иттилооти муҳосибӣ; намудҳои ҳисоботи дохилӣ; марказҳои масъулият; зерсохторҳо; самаранокӣ; қоида

ФОРМИРОВАНИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ОТЧЕТНОСТИ В ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИХ КОММЕРЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация. В статье исследованы теоретические и методологические вопросы формирования управленческого (внутреннего) отчета, определена его сущность в системе управления предприятием. Автор отмечает, что особое внимание следует уделить управленческому отчету, который формируется на основе данных управленческого учета, поскольку он содержит для внутренних пользователей конкретную и подробную информацию о состоянии и результатах финансово-хозяйственной деятельности структурных подразделений, которую невозможно получить из других форм отчетности.

Автор, изучая особенности организации и управления коммерческого фармацевтического предприятия, предлагает поэтапной подготовки внутренней отчетности, в зависимости от того на каком уровне управления находится центр ответственности или сегмента деятельности, и представил его модель в виде изображения. В ходе подготовки отчета данные обобщаются и представляются высшему уровню управления, а также обеспечивается возможность контроля подцентров деятельности.

В статье автор предлагает подготовить в торговых и фармацевтических компаниях следующие формы внутренней отчетности: отчет о розничной продаже; отчет об оптовых продажах и реализации через государственные тендеры; отчет о закупках и запасах товара; отчеты по дебиторской и кредиторской задолженности; отчет о себестоимости приобретенных товаров; отчет о работах и услугах; отчет о займах и кредитах; отчет о капитальном финансировании; отчет о приобретении, строительстве и выбытии основных средств; отчет о текущих расходах (управлении и экономике); отчет об уплате налогов.

Помимо упомянутых в статье отчетов, рекомендуется подготовка сводного управленческого отчета состоящего из трех основных секторов в фармацевтической компании, и разрабатывается модель его создания в виде изображения.

Ключевые слова: управленческая (внутренняя) отчетность; фармацевтическая компания; бухгалтерская информация; виды внутренних отчетов; центры ответственности; подразделений; эффективность; принципы

FORMATION OF MANAGEMENT REPORTING IN PHARMACEUTICAL COMMERCIAL ENTERPRISES

Abstract. The article examines theoretical and methodological issues of forming a management (internal) report, defines its essence in the enterprise management system. The author notes that special attention should be paid to the management report, which is formed on the basis of management accounting data, since it contains specific and detailed information for internal users on the state and results of financial and economic activities of structural divisions, which cannot be obtained from other forms of reporting.

The author, studying the features of the organization and management of a commercial pharmaceutical enterprise, suggests a step-by-step preparation of internal reporting, depending on the level of management at which the responsibility center or segment of activity is located, and presented its model in the form of an image. During the preparation of the report, the data are summarized and presented to the highest level of management, and the ability to control subcenters of activity is provided.

In the article, the author suggests preparing the following forms of internal reporting in trading and pharmaceutical companies: a report on retail sales; report on wholesale sales and sales through government tenders; report on purchases and inventories of goods; reports on accounts receivable and accounts payable; report on the cost of purchased goods; report on works and services; report on loans and credits; report on capital financing; report on the acquisition, construction and disposal of fixed assets; report on current expenses (management and economics); report on tax payments.

In addition to the reports mentioned in the article, it is recommended to prepare a consolidated management report consisting of three main sectors in a pharmaceutical company, and a model for its creation is developed in the form of an image.

Keywords: management (internal) reporting; pharmaceutical company; accounting information; types of internal reports; responsibility centers; divisions; efficiency; principles.

Дар солҳои охир таваҷҷӯҳ ба ҳисобгирии идоракунии дар байни роҳбарони зинаи баланд ва миёна мунтазам афзоиш ёфта истодааст. Одатан, эътироф мешавад, ки баҳисобгирии идоракунии воситаи зарурии идоракунии ташкилот мебошад, ки ба баланд бардоштани сифатнокӣ ва самаранокии қарорҳои идоракунии, баланд бардоштани натиҷаҳои назаррас ва самаранок, назорат намудани хавфҳои фаъолияти иқтисодӣ мусоидат мекунад [4, с.15].

Ҳамчунин ба ҳисоботи идоракунии, ки дар доираи маълумотҳои баҳисобгирии идоракунии омода мегардад, таваҷҷӯҳи хоса бояд зоҳир намуд, зеро дар вай барои истифодабарандагони дохилӣ иттилооти мушаххас ва муфассал оид ба вазъ ва натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ хочагидорӣ чамъ оварда мешавад, ки аз дигар шаклҳои ҳисобот онҳоро пайдо кардан ғайриимкон аст. Ҳисоботи идоракуниро ҳамчун системаи иттилооти мушаххас ва муфассал оид ба фаъолияти молиявӣ хочагидорӣ, моддаҳои даромаду хароҷот, қарзҳои дебиторӣ ва кредиторӣ, муносибатҳои молу мулкӣ, сармоя, захираҳо ва дигар омилҳои, ки ба натиҷаҳои бадастомада таъсир мерасонанд, ба назар бояд гирифт.

Маълумотҳои бадастомада барои қабули қарорҳои идоракунӣ дар самтҳои гуногун, назорат ва танзими фаъолият, банақшагирӣ ва пешгӯии марҳилаҳои оянда зарур мебошад.

Ҳисоботи идоракунӣ барои ҳалли масъалаҳои зерин муҳим аст:

- пешниҳоди маълумотҳои зарурӣ, ҳисобот оид ба самаранокии воқеъӣ ва даромаднокии фаъолият;

- пешниҳоди маълумот барои қабули қарорҳои стратегӣ, аз он ҷумла барои масъалаҳои эҳтимолии ба марҳилаҳои оянда нигаронидашуда;

- назорати фаврие, ки тамоми фаъолияти молиявӣ- хоҷагидориро дар бар мегирад;

- гуруҳбандӣ ва таҳлили иттилот барои интихоби равишҳои муносиби ҳалли масъалаҳои дар раванди фаъолият ба миёномада, муайян намудани норасоӣ ва камбудҳои мавҷуда.

Захираҳои маълумот дорои арзиши бениҳоят баланд мебошанд ва дар ташкилотҳо ҳамчун амволи ғайримоддӣ метавонанд баҳо дода шаванд. Ҷамъоварии маълумоти мушаххас имкон медиҳад, ки дониш ва ва фаҳмиши муайян оид ба объекти мушаххас дақиқан ба даст оварда шавад [7, с.389].

Ба манбаи иттилооти баҳисобгирии идоракунӣ чунин талаботҳо пешниҳод мегардад: боэҳтимодӣ, мукамалӣ, пуррагӣ, пайдарпайӣ, қиёспазирӣ, муҳимӣ, саривақтӣ будан.

Талаботҳо ба мазмун, шакл, объектҳо ва муҳлати пешниҳоди ҳисоботи идоракунӣ аз ҷониби роҳбароне муайян мегардад, ки ба иттилооти дохилии идоракунӣ ҳавасманданд.

Қоидаҳои бунёди ҳисоботи идоракуниро дар ҳама ҷанбаҳо риоя накарда, ҳисоботи идоракунии босифатро тайёр кардан ғайриимкон аст. Палий В.Ф. дар асари худ «Ташкили баҳисобгирии идоракунӣ»[6, с.24] ба таври мушаххас қоидаҳои асоситарини бунёдкунии ҳисоботи идоракуниро муайян кардааст. Таҷрибаи амалӣ дар самти таҳия ва татбиқи низоми самараноки баҳисобгирӣ ва ҳисоботи идоракунӣ аз ҷониби И.В. Аверчев дар китоби «Баҳисобгирӣ ва ҳисоботи идоракунӣ»[1, с.16] оварда шудааст. Ба таҷрибаи омӯхташуда така карда, метавон қайд намуд, ки тартибдиҳии ҳисоботи идоракунӣ дар ширкатҳои тичоратии фармасевтӣ аз рӯйи қоидаҳои асосии зерин самаранокии ҳисоботро баланд мебардорад:

1) сарфакорӣ ва фоиданокӣ – хароҷот барои тайёр намудани ҳисоботи идоракунӣ на бояд аз падидаи иқтисодии истифодаи он зиёд бошад. Яъне, «Самаранокии низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи дохилӣ ... ба сохтори ташкилӣ ва ҳайати кормандоне, ки фаъолияти ин низомро пеш мебаранд, вобаста мебошад» [3, с.115];

2) суроғавӣ ва мушаххасӣ – таъиноти ҳисоботи идоракунии сатҳи гуногун бояд мушаххас бошад;

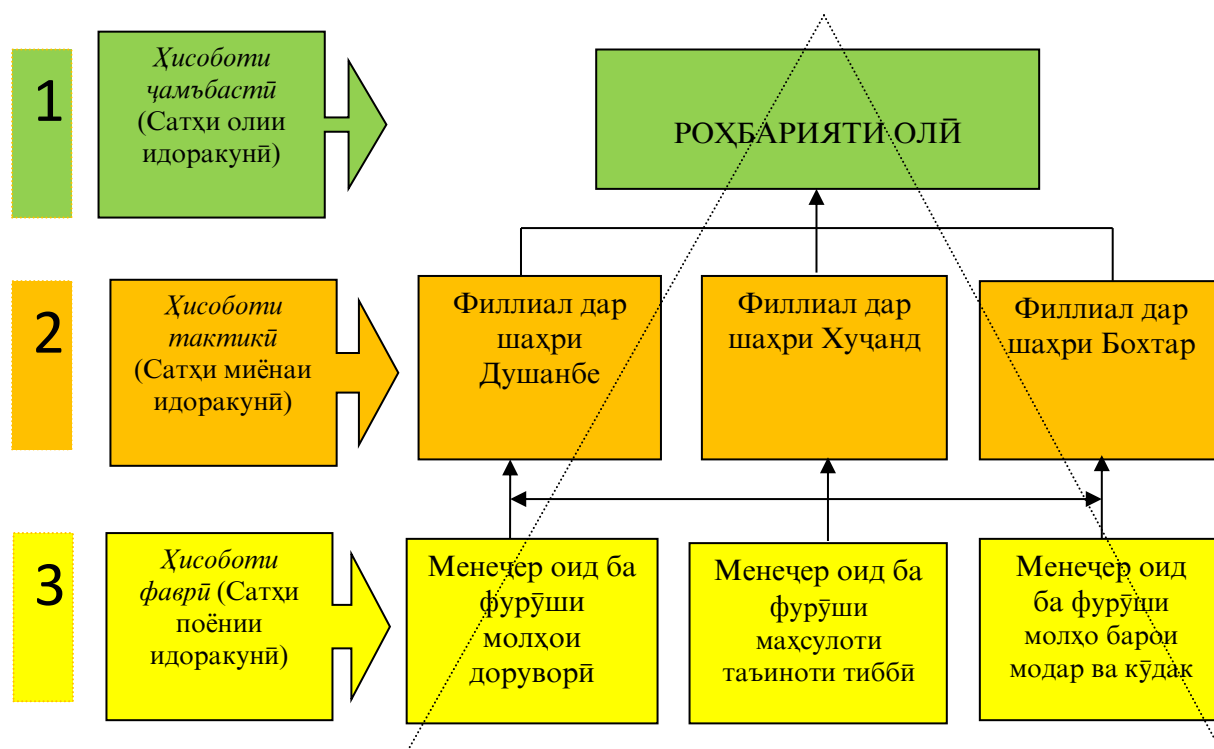
3) феврият ва оқилона будан – ҳисоботи ҷорӣ идоракунӣ бояд иттилооти феврии заруриро барои қабули минбаъдаи қарорҳои идоракунӣ дошта бошад;

4) муносиб ва ботартиб – ҳисоботи идоракунӣ на бояд бо маълумотҳои барзиёди нолозим пур бошад, балки тамоми иттилооти дар он пешниҳодшуда бояд ба низом дароварда шуда бошад;

5) салоҳиятнокии ва муносибати фардӣ – ҳангоми тайёркунии шакли махсуси ҳисоботи идоракунӣ бояд талаботҳои хос ва сатҳи омодагии роҳбари мушаххасе, ки барои он ҳисобот таъин шудааст, ба назар гирифта шавад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар ҳисоботи дохилӣ дар баробари маълумотҳои тавсифию матнӣ, маълумотҳои рақамӣ мавқеи асосиро ишғол менамоянд. «Маълумоти рақамӣ бояд дар ҳамон шакле ки ҳисоботи дохилӣ барои роҳбари ширкат, ки ба қабули қарорҳо масъул аст, тайёр ва пешниҳод карда шавад, ҳатто агар шакли он бо шакли ҳисоботи молиявӣ берунӣ ҳамоҳанг набошад ҳам. Ба ибораи дигар, равиши идоракунӣ низ дар пешниҳоди иттилооти рақамӣ татбиқ карда мешавад»[2. с.79].

Яке аз хусусиятҳои хоси ҳисоботи идоракунии аз он иборат аст, ки он зина ба зина, вобаста аз он ки маркази масъулият, ё сегменти фаъолият дар кадом сатҳи идоракунии қарор дорад, тайёр карда мешавад. Бо мурури тайёршавии ҳисобот маълумотҳо чамбаст карда шуда, ба сатҳи олии идоракунии пешниҳод карда мешаванд ва имконияти назорати зербахшҳои фаъолият муҳайё мегардад. Омӯзиши фаъолияти молиявӣ-ҳочагии ширкати тичоратии фармасевтӣ имкон дод, муайян карда шавад, ки ҳисоботи идоракунии ширкатҳои мазкур аз се сатҳ иборат мебошад (расми 1).

Расми 1. - Зинаҳои тайёркунии ҳисоботи идоракунии дар ширкати тичоратии фармасевтӣ
Манбаъ: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт ва таҷрибаи ширкатҳои ватанин фармасевтӣ тайёр намудааст.

Таркиби ҳисоботи идоракунии ва дараҷаи тафсилии он аз сохтор ва миқёси корхона ва истифодабарандагон иттилоот вобаста аст: ҳар қадаре ки сатҳи идоракунии роҳбар баландтар бошад, ҳамон қадар зинаҳои тайёркунии ҳисобот зиёд буда маълумотҳои ҳисоботӣ мухтасар пешниҳод карда мешавад. Ғайр аз ин, дараҷаи тафсилии иттилооти пешниҳодшуда аз талаботҳои роҳбарони мушаххас низ вобаста аст. Номгӯи нишондиҳандаҳои, ки барои тартиб додани ҳисоботи идоракунии пешниҳод мешавад, вобаста аз идораҳои сохторӣ фарқ карда, махсусияти кори онро тавсиф медиҳад. Дар умум ҳисоботи идоракунии дар ширкати тичоратии фармасевтӣ ин низоми нишондиҳандаҳои баҳам вобастае мебошад, ки шартҳо ва натиҷаҳои тамоми фаъолияти ширкатро дар давраи ҳисоботӣ васф мекунад.

Чи тавре ки маълум аст, таркиби ҳисоботи идоракунии ва мундариҷаи он аз талаботи соҳибмулкони ва роҳбарони ширкат, ки фаъолияти онро пеш мебаранд, инчунин аз намуд ва хусусияти фаъолияти корхона вобаста аст. Илова бар ин, таркиби ҳисоботи идоракунии вобаста ба тағйирёбии талаботи роҳбарият метавонад тағйир дода шавад. Масалан, «Дар амалияи ширкатҳои тичоратии фармасевтӣ, аз он ҷумла ширкатҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон фурӯши молу маҳсулот тавассути шабакаҳои фурӯш – намоёндагӣҳо ва филиалҳо хеле рушд кардааст ва дар чунин шароит доираи амалиётҳо марбут ба интиқол, таҳвил ва фурӯши маҳсулоти доруворӣ барои ширкати фармасевтӣ васеъ

гашта барои афзоиши даромади ширкат шароит фароҳам меояд. Дар баробари ин роҳбарияти ширкатҳои бузургро, ки бо чунин тарз фаъолияти худро пеш мебаранд, лозим идоракунӣ қабул намоянд» [5, с.36]. Аз ин хотир маълумот оид ба ин зерсохторҳо бояд дар намуди ҳисоботи дохилӣ тайёр карда шуда, ба роҳбарият пешниҳод карда шавад.

Одатан се намуди асосии ҳисоботи ҷамъбасти идоракунӣ дар амалияи субъектҳои тичоратӣ вучуд дорад, ки тайёркунии онҳо низ барои пешниҳодкунӣ ба сатҳи болоии идоракунӣ ширкати тичоратии фармасевтӣ муҳим аст:

- ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ (фоида ва зарар);
- ҳисобот оид ба гардиши воситаҳои пулӣ;
- тавозуни муҳосибии идоракунӣ.

Илова ба ҳисоботҳои идоракунӣ ҷамъбасти зикршуда, дар ширкати тичоратии фармасевтӣ тавсия дода мешавад, ки ҳисоботҳои иловагии зерин оид ба фаъолияти амалиётӣ, ки танҳо ба истифодабарандагони дохилии сатҳҳои гуногуни идоракунӣ лозим аст, таҳия карда шавад:

- ҳисобот оид ба фурӯши чакана;
- ҳисобот оид ба фурӯши яклӯхт ва фурӯш тавассути озмунҳои давлатӣ (тендерҳо);
- ҳисобот оид ба харид ва захираҳои молҳо;
- ҳисобот оид ба қарзҳои дебиторӣ;
- ҳисобот оид ба қарзҳои кредиторӣ;
- ҳисобот дар бораи арзиши молҳои харидашуд;
- ҳисобот дар бораи корҳои иҷрошаванда;
- ҳисобот оид ба қарзҳо ва вомҳо;
- ҳисобот оид ба маблағгузори асосӣ;
- ҳисобот дар бораи харид, бунёдкунӣ ва ихтиёрдорӣ воситаҳои асосӣ;
- ҳисобот дар бораи хароҷоти ҷорӣ (идоракунӣ ва хоҷагӣ);
- ҳисобот дар бораи пардохти андозҳо.

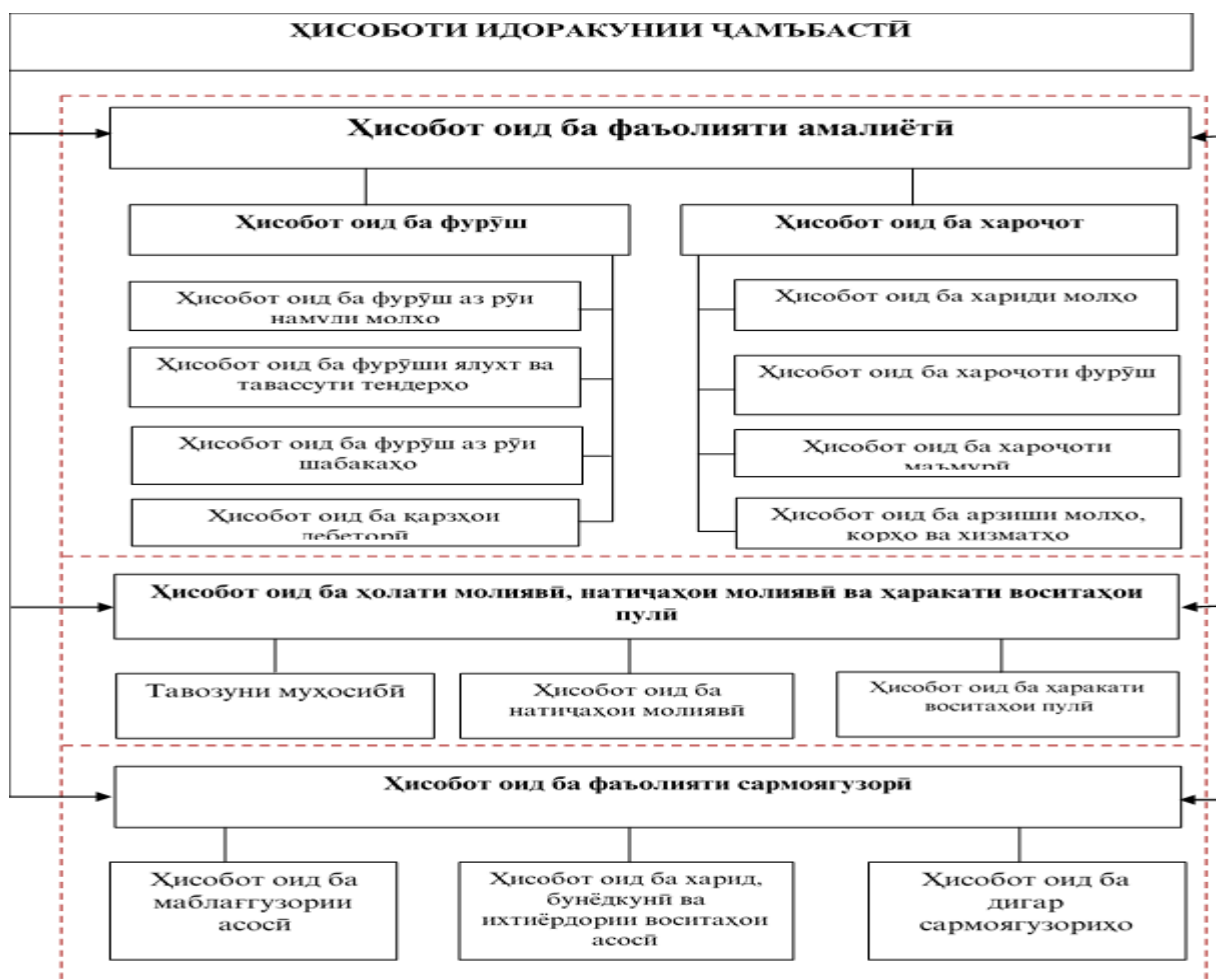
Ин намуди ҳисоботҳо метавонанд дар ҳар шакле, ки барои идоракунандагон фаҳмо бошад ва маълумоти барои қабули қарорҳои идоракунӣ заруриро таҷассум намоянд, тартиб дода шавад.

Шаклҳои ҳисоботи идоракунӣ аз шаклҳои ҳисоботи молиявӣ ва ҳисоботи андоз бо он фарқ мекунад, ки онҳо стандартӣ нестанд. Шакли ҳар як ҳисобот дар дохили ширкат таҳия ва мувофиқа карда мешавад. Дар айни замон, ширкати тичоратии фармасевтӣ метавонад батаври инфиродӣ шаклҳои иловагиро истифода барад, ки танҳо ниёзҳои худро қонеъ намуда маълумотеро, ки ширкат талаб мекунад, дар бар гирад.

Асарҳои илмӣ соҳавӣ ва таҷрибаи амалии ширкатҳои тичоратии фармасевтиро омӯхта ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳисоботи идоракунӣ ҷамъбасти аз се шохҳои ба ҳам алоқаманд (ҳисобот оид ба фаъолияти амалиётӣ (1), ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ, меояд, ки доимо хароҷоти шабакаҳои фурӯши худ – намояндагӣҳо ва филиалҳоро назорат намуда, самаранокии кори онҳоро ошкор карда, дар мавриди пайдоиши зарурат қарорҳои натиҷаҳои молиявӣ ва ҳаракати воситаҳои пулӣ (2), ҳисобот оид ба фаъолияти сармоягузорӣ (3)) иборат аст, ки мо онро дар расми 2 тасвир менамоем.

Чи тавре ки қайд намудем, ҳисоботи дохилии идоракунӣ намунаи қатъии стандартӣ нашоа, шахсони масъул вобаста ба равишҳое, ки барои идоракунандагон фаҳмо бошад ва маълумоти барои қабули қарорҳои идоракунӣ заруриро таҷассум намояд, тартиб медиҳанд. Аммо, тадқиқотҳо нишон дод, ки дар ширкатҳои фармасевтии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоботи дохилии идоракунӣ ба таври лозимӣ, ки ҷавобгӯи талабот бошад, иттилооти муҳосибӣ бо сифати баланд тайёр шуда ба роҳбарият пешниҳод карда шавад, ба назар намерасад ва дар баъзе аз ширкатҳо ҳатто он иҷро ҳам карда намешавад. Сабаби ин дар нарасидани донишҳои иқтисодӣ муҳосибии кормандони шуъбаи муҳосиботи ширкатҳои

зикршуда, ба таври комил амал накардани низоми баҳисобгирӣ ва суст ба роҳ мондани идоракуний ва назорат аз ҷониби роҳбарияти ширкат мебошад.

Расми 2. Ҳисоботи идоракунии ҷамъбаастӣ ва шохаҳои он

Манбаъ: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт [4, с.16] ва амалияи ширкатҳои тиҷоратии фармасевтӣ таҳия намудааст

Тавсияҳои методи пешниҳодшуда барои истифодабарӣ дар ширкатҳои тиҷоратии фармасевтӣ, ҳамчун раҳнамои боэътимод метавонанд истифода бурда шаванд. Онҳо барои ташаккули иттилооти пурра ва босамар оид ба захираҳои истифодабурдашуда дар зерсохторҳои, ки ҳамчун объектҳои ҳисоботӣ эътироф шудаанд, беҳтар гаштани сифати ҳисобот дар ширкатҳои фармасевтӣ мусоидат намуда, имконияти қабули қарорҳои фаврӣ ва стратегиро баланд мегардонанд.

Рӯйхати адабиёт

1. Аверчев И.А. Управленческий учет и отчетность. Постановка и внедрение. М.: Вершина, 2009. – 512 с.
2. Бобиев И.А. Таҷрибаи байналмилалӣ ташаккулёбӣ ва пешниҳоди ҳисоботи сегментӣ дар низоми баҳисобгирӣ муҳосибии корхона / Бобиев И.А. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2021.- № 1. – С. 78-86.
3. Бобиев И.А., Авазов М.С. Формирование и совершенствование учетно-финансовой службы промышленного холдинга в условиях внутреннего учета и отчетности / И.А.

- Бобиев, М.С.Авазов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2022. – № 2. – С.115-121.
4. Бобиев И.А., Шарипов З.Т.Управленческий учет как система информационного обеспечения экономического анализа предприятиями энергетического комплекса / И.А. Бобиев, З.Т.Шарипов // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. 2018. - № 6 (65). – С. 14-17.
5. Болтуева Р.К. Рушди методикаи баҳисобгирии харочот аз рӯи бизнес-равандҳо дар асоси низоми ҳисобҳои ширкати фармасевтӣ / Р.К. Болтуева // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон. – №3 (53) 2024. – С.30-40. ISSN 2308-054X.
6. Палий В.Ф. Организация управленческого учета. М.: Бератор-Пресс, 2003. – 224 с.
- Хушвахтзода К.Х., Бобиев И.А. Подготовка специалистов бухгалтерского учета в республике таджикистан в условиях цифровой экономики / К.Х. Хушвахтзода, И.А.Бобиев // В сборнике: Архитектура финансов: вызовы новой реальности. Сборник материалов XI Международной научно-практической конференции. Под научной редакцией И.А. Максимцева, Е.А. Горбашко, В.Г. Шубаевой. Санкт-Петербург, 2021. – С. 646 с. (387-391).

Маълумот дар бораи муаллиф:

Болтуева Рухсора Камоловна – унвонҷӯи кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ -17. E-mail: ruhsora@gmail.com Телефон: 927-79-05-09.

Джабборов А.Дж., Файзуллозода Камолитдин
Таджикский государственный университет коммерции

**СТРУКТУРА И ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ МЕХАНИЗМА
ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ ОБЛАСТЕЙ
ТАДЖИКИСТАНА**

В статье рассмотрена структура и особенности реализации механизма функционирования финансовой системы областей Таджикистана на основе изучения структуры и состава в современных условиях.

Ключевые слова: особенности, финансовая система, область, законодательство социально-экономическое развитие

В настоящее время обеспечении устойчивого развития экономики существенно зависит от функционирования финансовой системы и учета ее особенностей. Структура финансовой системы области и полнота ее использования определяет успешность социально-экономического развития. При этом на основе рассмотрения совокупности инструментов, составляющая механизм реализации финансовых отношений нами выделена «структура финансовой системы области». Следует подчеркнуть, что в странах с высокоразвитыми рыночными механизмами используются самые разнообразные формы инвестиционных вложений, что сегодня является мощнейшим фактором достижения высоких темпов экономического роста посредством использования современных технологических разработок и технических новинок. Нами не включен в схему финансовой системы области элемент инвестиций, поскольку институты развития инвестиционной деятельности занимают важное место в структуре финансовой системы Таджикистана. В основном эти институты существуют на республиканском уровне, и работа по привлечению иностранных инвестиций проводится правительством. На уровне областей деятельность институтов, регулирующих инвестиции, пока недостаточно развита. Поэтому в

Таджикистан нужно развивать эти институты на областном уровне, в ином случае, страна будет иметь большое количество экономически неразвитых территорий.

Анализ показывает, что использования потенциала каждого элемента финансовой системы территории будет ясна только после изучения каждого из них. Поэтому прежде всего рассмотрим сущность и структуру бюджетной системы области. Для анализа бюджетной системы области необходимо также, как и при составлении схемы финансовой системы страны, рассмотреть ее структуру. Сейчас структура бюджетной системы области, состоит из двух элементов: бюджета самой области и местных бюджетов.

Исполнение бюджетов бюджетной системы области зависит от источников доходов, закрепленных за этими уровнями бюджетной системы, и расходными обязательствами, также закрепленными за этими уровнями местных органов исполнительной власти. Следующим элементом в структуре финансовой системы являются финансы областных коммерческих организаций. Все эти организации являются субъектами реального сектора экономики или работают в сфере предоставления услуг (оказания работ).

Таким образом, финансовые ресурсы этих организаций включаются в финансовую систему и подлежат налогообложению в соответствии с налоговым законодательством республики.

Законодательство позволяет открывать организации любой формы хозяйственной деятельности либо заниматься любой формой предпринимательской деятельности, не запрещенной законодательством. Открытие и успешное функционирование организаций на территории республики свидетельствует о том, что на территории осуществляется целенаправленное использование разных форм организации производственной деятельности хозяйствующих субъектов, и проводится эффективный контроль над исполнением своих функций этими хозяйствующими субъектами [1].

На территории областей Таджикистана действуют собственные органы контроля и структуры органов финансового контроля. К структурам контроля относятся: структуры налоговой службы; органы казначейской службы. Данная структура показывает, как широк перечень некоммерческих организаций, открытие которых возможно на территории области. При этом необходимо учитывать важность этих организаций для социально-экономического развития области.

В некоторых случаях эти организации для осуществления своей деятельности накапливают финансовые средства, позволяющие существенно улучшить благосостояние населения. К этим услугам можно отнести не только финансовую помощь нуждающимся в ней отдельным лицам или группам таких лиц, но и финансовую поддержку развития образования, спорта, культуры, медицины и т.д. Следует отметить, что среди некоммерческих организаций могут быть, например, образовательные, медицинские учреждения, которые, наряду с оказанием услуг по уставу данного учреждения, могут, согласно законодательству оказывать и платные услуги. Доход, получаемый этими учреждениями за оказание населению услуги за определенную плату, по налоговому законодательству, будет считаться налогооблагаемым, и учитывается в бухгалтерии данного учреждения отдельно от субсидируемой бюджетом части.

В целом, доход, получаемый некоммерческой организацией, как плата за оказание платных услуг, в соответствии с налоговым законодательством будет облагаться налогом, поскольку этот доход за вычетом расходов, осуществленных этой организацией для его получения, учитывается как прибыль. В остальных случаях доходы некоммерческих организаций, налогом не облагаются, остаются в их распоряжении для обслуживания их уставной деятельности. Кроме перечисленных некоммерческих организаций, на территории областей республики могут быть открыты иностранные коммерческие организации, в соответствии с законодательством.

В областях формируются внебюджетные фонды, созданию которых способствует социальному, экономическому, духовному и культурному развитию области в соответствии с законодательством, могут быть организованы специальные внебюджетные

фонды из средств, источники которых доступны органам управления и исполнительной власти области [3]. Также рассмотреть создание других фондов, необходимыми для обеспечения экономического роста.

Следует заметить, что система внебюджетных фондов, открытие которых возможно на территории области, таким образом: областные государственные внебюджетные социальные фонды; областные государственные внебюджетные экономические фонды; областные негосударственные внебюджетные социальные фонды. Каждая группа фондов подразделяется, формируя подгруппы этих фондов. При этом следует иметь в виду, что источники финансовых ресурсов по каждой группе совершенно разные. В состав областных государственных внебюджетных социальных фондов входят областные отделения пенсионного фонда, фонда обязательного медицинского страхования, фонда социального страхования. Источником финансирования являются отчисления, осуществляемые организациями (работодателями) в бюджеты этих государственных внебюджетных социальных фондов.

Источниками финансирования областных государственных внебюджетных экономических фондов являются средства, направляемые на формирование указанных во второй группе внебюджетных экономических фондов, а источниками негосударственных внебюджетных социальных фондов являются финансовые средства, выделяемые предприятиями и организациями области в целях увеличения социальной поддержки населения, в дополнение финансовым средствам действующей системе государственных внебюджетных социальных фондов. Одним из существенных моментов областной фондовой системы, также являются внебюджетные фонды, создаваемые на уровне городских Хукуматов. Система внебюджетных фондов может быть создана на уровне Хукуматов по мере необходимости. Целесообразно выделить созданию фонды социальной поддержки населения, экономической поддержки предпринимателей в целях обеспечения высоких темпов экономического роста. Также из-за недостаточности ресурсного потенциала, внебюджетные фонды, создаваемые на территориях местных органов власти должны обеспечить ресурсами ту часть населения, которая проживает на данной территории. Главным источником обеспечения финансовых средств этих фондов должны быть те финансовые средства, которые зарабатывают в процессе уставной деятельности муниципальные организации и физические лица, уплачивая налоги на данной территории.

В современных условиях роль городских Хукуматов в распределении финансовых средств при создании внебюджетных фондов, и перераспределении финансовых средств, накапливаемых в этих внебюджетных фондах, по направлениям предназначения, возрастает, поскольку совершенствование системы государственного и местного управления осуществляется в направлении упрощения этой системы и оптимизации механизма контроля над деятельностью местного самоуправления.

Следующим элементом в финансовой системе является банковская система, которая является частью финансовой системы экономики области, совершенствуется и по необходимости оптимизируется. Важно заметить, что современная банковская система имеет многовековую историю развития, и на данный момент она является необходимым элементом финансовой системы, - первоначально в связи с возникновением необходимости сохранения и увеличения за счет процентов, средств, размещаемых на депозите организациями и физическими лицами; а позже банки стали одним из активных участников финансового обеспечения экономического роста страны и ее регионов.

Современная банковская система станет объектом совершенствования, поскольку система безналичных расчетов, осуществляемых сегодня коммерческими банками, сменится непосредственным участием коммерческих банков в производственном процессе посредством предоставления хозяйствующим субъектам инвестиций для обеспечения им ускоренного развития. При этом развитие банковской системы может привести к качественному изменению функций банков. Например, предоставление средств в качестве инвестиций не может быть платным, т.е. принцип платности предоставляемых средств в

виде процентов может отпасть. Наряду с принципом платности может исчезнуть принцип срочности, поскольку инвестиции должны быть отработаны и принести прибыль.

Обосновывая необходимость этих изменений, можно указать на то, что банковская система в сегодняшнем их положении не является «живым» участником процесса экономического роста страны или области. Действующая банковская система, как правило, не исходит из реального экономического состояния потребителя кредитных ресурсов банка, она исходит из установленной централизованно величины процентной ставки, что для многих хозяйствующих субъектов является неподъемным условием получения кредита. В этом случае, возникает вопрос, нужен ли такой кредит, который не только не дает экономически развиваться хозяйствующим субъектам, но и отвлекает часть их финансовых ресурсов для погашения высоких процентных ставок по кредитам. Эта проблема должна быть объектом специального научного исследования. На наш взгляд, банковские кредиты должны предоставляться хозяйствующим субъектам как инвестиции, предоставляемые под определенные цели [2]. Конечным результатом исполнения этих целей должна стать прибыль, распределение которой должно принести доход самой организации, пользующейся банковскими инвестициями, и банку, который предоставляет этой организации инвестиции для ведения активной деятельности на ее отраслевом рынке. В структуре финансовой системе важное место занимают финансы домашних хозяйств, а их особенность состоит в том, что от достаточности этих средств зависит финансовое и материальное благосостояние населения. Действующая структура финансовой системы домашних хозяйств, показывает, что, денежные средства домашних хозяйств состоят не только в их заработной плате, полученной по основному месту работы. Граждане Таджикистана, в соответствии с трудовым законодательством, могут трудиться или оказывать услуги в нескольких местах дополнительно к основному месту работы и получать доход от трудовой деятельности, если их деятельность не противоречит другим статьям законодательства. Установлено, что гражданин должен уплачивать налог на доходы физических лиц, а доход, полученный от предпринимательской деятельности облагается по упрощенной системе налогообложения.

Также граждане по законодательству имеют право осуществлять операции купли и продажи, а также получать доход от сдачи в аренду имущества, являющегося их собственностью. К имуществу относятся жилые дома, квартиры, подсобные помещения, земельные участки, транспортные средства. Полученный при таких операциях доход облагается налогом на доходы физических лиц. Структуры финансов домашних хозяйств содержит не только доходную часть, но и расходную часть домашних финансов граждан, что позволяет нам установить, насколько справедлива система обеспечения населения денежными средствами, способны ли граждане страны обеспечить себя товарами и услугами, необходимыми для нормального развития каждого члена семьи в современных условиях развития общества. А современные условия развития таковы, что каждый гражданин должен иметь доступ к благам – результатам научно-технического прогресса и за счет их использования обеспечивать себе достойный уровень жизни.

Среди элементов финансовой системы области особое место занимают финансовые средства, привлекаемые хозяйствующими субъектами на фондовом рынке. Для того чтобы исследовать данный элемент финансового рынка необходимо также, как и в других случаях, проанализировать структуру и содержание фондового рынка на областном уровне.

Анализ фондового рынка позволяет заключить, что, если на областном уровне сформирован такой фондовый рынок, и все элементы этого рынка задействованы в развитии экономики области, то этот источник привлечения финансовых средств лицами – участниками финансовых отношений, возникающими на этом рынке, будет являться более реальным источником. Фондовый рынок в Таджикистане действует на общегосударственном уровне, на уровне крупных корпораций, деятельность которых непосредственно связана с реализацией добываемого сырья, драгоценных камней. Их

деятельность, в основном, не связана с производством товаров народного потребления, товаров производственного потребления.

Поэтому в Таджикистане экономика зависима от импорта, поскольку отечественными предприятиями не производится достаточное количество качественного товара, необходимого обществу. Фондовый рынок в рыночных условиях является мощным фактором финансового обеспечения ритмично работающих хозяйствующих субъектов, поэтому этот источник может стать эффективным инструментом привлечения финансовых средств на рынке.

Однако во многих областях Таджикистана этот финансовый инструмент не получил своего развития по причине неразвитости рыночного механизма распределения и перераспределения финансовых ресурсов. На областном уровне фондовый рынок не функционирует, об этом свидетельствует отсутствие в областях структур финансового рынка. На общегосударственном уровне фондовый рынок существует для прослеживания котировок ценных бумаг, и установления курса сомони относительно других валют развитых стран и цен на золото, и др. Вместе с тем необходимо стремиться к тому, чтобы фондовый рынок на областном уровне становился эффективным инструментом привлечения инвестирования для предприятий реального сектора экономики и обретал черты главного финансового инструмента для привлечения внешнего инвестирования.

В целом учет особенностей реализации механизма функционирования финансовой системы и оптимизации ее структуры позволяет обеспечить ускоренный рост экономики Таджикистана и её областей в современных условиях инновационного развития.

Литература

1. Голованова Л.А., Крылова А.И., Новоселова А.В. Сущность финансовой системы региона//Ученые заметки ТОГУ. 2016. Том 7, № 4. с. 613.
2. Иванова К.С. Банковское кредитование и его роль в развитии отраслей региональной экономики // Достижения науки и образования. 2020. с. 26.
3. Шарифуллина Э. С. Анализ деятельности государственных социальных внебюджетных фондов // Молодой ученый. 2020. № 48. с. 575

Дустматов Б.М., н.и.и., дотсенти ДДТТ
Рахматов С. М., муаллими калони кафедраи молияи ДДТТ

РАҚАМИКУНОНИИ ХАЗИНАДОРИИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аннотатсия: Мақола ба таҳлили фаъолияти мақомоти Хазинадории марказии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти идоракунии молияи давлатӣ дар шароити муосир бахшида шудааст. Муаллиф самтҳои асосии рақамикунонии фаъолияти хазинадорӣ, аз қабилӣ ҷорӣ намудани суратҳисоби ягонаи хазинадорӣ, истифодаи технологияҳои муосир ва амалӣ намудани амалиёти молиявӣ бо даромаду хароҷоти бучети давлатӣ дар формати электронӣ бо истифода аз низомҳои иттилоотӣ идоракуниро таъкид кардааст. Афзалияти рақамикунонӣ барои иҷрои самаранок ва шаффофи бучети давлатӣ қайд карда шудааст.

Калид вожаҳо: рақамикунонӣ, хазинадорӣ, низоми иттилоотӣ, бучети давлатӣ, даромадҳои бучет, хароҷоти бучет.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО КАЗНАЧЕЙСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Анотация: Статья посвящена анализу деятельности Центрального казначейства Министерства финансов Республики Таджикистан в управлении общественными финансами в современных условиях. Автор выделяет основные направления цифровизации деятельности казначейства, такие как внедрение единого казначейского счёта, использование современных технологий и осуществление финансовых операций с доходами и расходами государственного бюджета в электронном формате с использованием информационных систем управления. Отмечается преимущества цифровизации для эффективного исполнения и прозрачности государственного бюджета.

Ключевые слова: цифровизация, казначейство, информационная система, государственный бюджет, доходы бюджета, расходы бюджета.

DIGITALIZATION OF THE STATE TREASURY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Abstract: The article is devoted to the analysis of the activities of the Central Treasury of the Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan in managing public finances in modern conditions. The author highlights the main areas of digitalization of the treasury's activities, such as the introduction of a single treasury account, the use of modern technologies and the implementation of financial transactions with state budget revenues and expenditures in electronic format using management information systems. The advantages of digitalization for the effective execution and transparency of the state budget are noted.

Key words: digitalization, treasury, information system, state budget, budget revenues, budget expenditures.

Чӣ тавре ки маълум аст ҳазинадорӣ давлатӣ дар таъмини иҷроӣ буҷети давлатӣ, хизматрасонии ҳазинавии иҷроӣ буҷетҳои сатҳҳои гуногун, назорати пешакӣ ва ҷорӣ аз болои амалиёт бо захираҳои молиявии буҷети давлатӣ нақши муҳим мебозад. Ҳазинадорӣ давлатӣ инчунин муносибатҳои молиявии байни буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетии давлатиро ба танзим мебарорад, ташаккул ва харҷи маблағҳои молиявии онҳоро назорат мекунад, қарзи давлатиро идора мекунад ва оид ба масъалаҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ дар баҳши давлатӣ маводҳои методӣ ва дастурӣ таҳия мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ваколатдори ҳазинадорӣ давлатӣ Сарраёсати ҳазинадорӣ марказии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва воҳидҳои он дар шаҳри ноҳияҳои ҷумҳурӣ буда, иҷроӣ ҳазинавии буҷетҳои сатҳҳои дахлдори низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъмин ва идораи амалиёти суратҳисоби ягонаи ҳазинадориро ба зимма дорад.

Дар марҳилаи муосири рушди техникаву технологияҳо ва рақамикунонии иқтисодиёт дар тамоми ҷаҳон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳандозӣ кардани ҳукумати электронӣ дар тамоми баҳшу соҳаҳои мамлакат тавачҷӯи хоса зоҳир менамояд. Аз ҷумла, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз Паёмҳоиашон ба Маҷлиси Олии мамлакат вазорату идораҳои давлатиро ҷиҳати рақамикунонии бомароми иқтисоди миллӣ ва ташаккул додани заминаи технологияи он, гузариши тадриҷӣ ба иқтисоди рақамӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ дар ҳамаи соҳаҳо вазифадор намуданд. Аз ҷумла роҳбарияти Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор карда шуд, ки ҷиҳати гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи

молиявӣ, ба таври пурра татбиқ намудани барномаҳои муосири баҳисобгирии амалиёти молиявӣ ва васеъ ҷорӣ кардани рақамикунонӣ дар соҳа ҷораҳои судманд андешад⁴.

Вобаста ба ин масъала роҳбарияти Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти роҳандозӣ кардани низомҳои иттилоотӣ ва рақамикунонии фаъолияти бахши молияи давлатӣ, хусусан иҷроиши ҳазинавии буҷети давлатӣ қадамҳои авалинашро ҳанӯз аз қабули Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ барои солҳои 2009-2018 гузошта буд. Тибқи ин Стратегия яке аз вазифаҳои давраи дарозмӯҳлат автоматиконии тамоми равандҳои тиҷоратии низоми идоракунии молияи давлатӣ муайян шуда буд. Дар Стратегия қайд гардида буд, ки гузариш ба низоми иттилоотӣ бояд аз автоматикунонии равандҳои иҷрои ҳазинавии буҷет оғоз гардад. То оғози истифодабарии низоми иттилоотӣ бояд дар гурӯҳбандии буҷетӣ тағйироту иловаҳо ворид шавад, стандартҳои бухгалтерӣ ва нақшаи якхелакардашудаи ҳисобҳо қабул карда шавад.

Қайд кардан ба марид аст, ки дар марҳилаи аввали ташкили низоми ҳазинадорӣ давлатӣ дар Тоҷикистон дар шахсияти Сарраёсати ҳазинадорӣ марказии Вазорати молия ва мақомоти он дар маҳалҳо як қатор мушкилотҳо вучуд доштанд, ки барои муназзаму самаранок фаъолият кардани он монеъа эҷод мекарданд. Набудани робитаи зарурӣ байни низоми назорат (санҷиш) ва назорати уҳдадорӣ ва низоми ғайримарказонидашудаи таъминоти моддию техникӣ, пайваст набудани нақшаи ҳисобҳои муҳосибавӣ бо гурӯҳбандии буҷетӣ ва ба талабот мутобиқ набудани дастрасии ҷомеа ба иттилооти молиявӣ ба мушкилотҳои сатҳи марказӣ дохил мешуданд. Мушкилот дар сатҳи минтақавӣ бо набудани низоми автоматикунонидашудаи иҷрои буҷет, таҷрибаи нокифояи кормандон ва номукамалии ҳамкорӣ байни Ҳазинадорӣ марказӣ ва мақомоти маҳаллии он вобаста буданд. Самарбахшии низоми амалкунандаи ҳазинадориро идоракунии нопурраи уҳдадорӣ ва сари вақт пешниҳод нашудани ҳисоботҳо паст мегардонд. Набудани низоми пурраи автоматикунонидашуда ҷиҳати дастгирии вазифаҳои асосии ҳазинадорӣ, баланд бардоштани сифати идоракунии молияи давлатиро ғайриимкон мегардонд.

Соли 2012 Вазорати молияи Туркия дар асоси беподош ба Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми иттилоотиро оиди банакшагирии стратегияи буҷети давлатӣ бо номи «SGB.net» пешниҳод намуд ва он аз соли 2015 мавриди амал қарор дода шуд. Низоми нави иттилоотии идоракунии молияи давлатӣ аз рӯи принсипи низоми марказонидашудаи базаи маълумотӣ сохта шудааст. Ин низом барои гирифтани маълумот ба тариқи фаврӣ ва сари вақт, кам кардани меҳнати дастии мутахассисон ва хатогиҳо, мубодилаи маълумот, ки дар равандҳои алоқаманд зарур мебошанд, кӯмак мекунад.

Имрӯз ҳамаи вазорату идораҳо ва ташкилотҳои буҷетӣ бо истифодаи ин барномаи иттилоотӣ аз ҷои нишасти худ дар ҷои кор бо пайвастшавии шабакавии алоқаи интернетӣ амалиётҳои иҷрои уҳдадорӣ буҷетиашро ба сомон мерасонанд. Ҳамаи ҳуҷҷатҳои молиявии барои маблағгузорӣ лозим ба тариқи электронӣ дар барномаи иттилоотӣ таҳия шуда, бо имзои электронии роҳбари ташкилот ва сармуҳосиб ба мақомоти ҳазинадорӣ фиристода мешаванд. Иҷозати маблағгузорӣ ва дигар амалҳои марбут ба он низ бо воситаи барномаи иттилоотӣ аз тарафи мақомоти ҳазинадор амалӣ карда мешавад. Вобаста ба ин зарурати бевосита ба мақомоти ҳазинадорӣ рафтани аз байн рафта, самаранок истифодабарии вақти корӣ ва сарфа шудани хароҷоти роҳкиро ба миён меояд.

Айни ҳол, тамоми ташкилотҳои буҷетӣ дар сатҳи буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ ба воситаи шабакаи ягона ба ин низоми иттилоотӣ пайваст карда шудаанд. Дар назди Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Корхонаи воҳиди давлатии “Маркази дастгирии амалиётҳои молиявии байнбуҷетӣ” таъсис дода шуд, ки мунтазам дастгирии тамоми ташкилотҳои буҷетии бахши давлатиро барои фаъолият бо низоми иттилоотии идоракунии молияи давлатӣ таъмин менамояд. Зиёда аз 10000 кормандони ташкилотҳои буҷетӣ аз рӯи ҳама

⁴ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 21.12.2021, шаҳри Душанбе.

сатҳҳои бучет оид ба истифодаи модули низоми иттилоотии идоракунии молияи давлатӣ аз рӯи банақшагирӣ ва иҷрои бучети давлатӣ омӯзонида шудаанд.

Созишнома дар бораи табодули иттилоот байни Вазорати молия, Кумитаи андоз, Хадамоти гумрук, БДА ҚТ «Амонатбонк» ва Бонки миллии Тоҷикистон вучуд дорад, ки мувофиқи он ҳар рӯз ба Вазорати молия маълумот дар бораи даромадҳо ба таври электронӣ пешниҳод карда мешавад.

Дар назди Вазорати молия маркази коркарди маълумотҳо (ЦОД) ва маркази комилан мучаҳҳазшудаи иттилоотии технологӣ таъсис дода шудааст, ки дастгирии иттилоотии технологиро барои ҳамаи истифодабарандагони низоми иттилоотӣ таъмин мекунад.

Солҳои 2022-2023 Вазорати молия низоми дигари идоракунии молияи давлатӣ (iMoF)-ро дар шакли нармафзори махсуси интернетӣ таҳия кардааст, ки модулҳои нав барои идоракунии ўҳдадорихо, идоракунии маблғҳои пулӣ, идоракунии дороихо, инчунин машваратҳои пардохтӣ (яъне коркарди фармоишҳои харид) ва идоракунии музди меҳнат пешбинӣ шудааст. Низоми иттилоотии iMoF як платформаи интернетӣ барои табодули маълумот бо истифода аз веб-хидматҳои гуногун ва интерфейси барномавӣ мебошад ва он бо Низоми иттилоотии идоракунии молияи давлатӣ (НИИМД) зич алоқаманд аст (айни замон зиёда аз 7500 корбарро аз тамоми ташкилотҳои бучетии бахши давлатӣ фаро мегирад). Дар баробари ин, интерфейси дигари мубодилаи маълумот (масалан, барои низоми хариди давлатӣ, идоракунии кадрҳо ва ғайра) ҳанӯз таҳия нашудаанд.

Дар соли 2023, ба НИИМД тағирот ворид карда нашудааст, аммо низоми иттилоотии iMoF такмил дода шуда, таҳияи модули навкардашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ, инчунин алоқамандии байни низоми хазинадорӣ ва дигар низомҳои иттилоотӣ (масалан, дар соҳаи харид ва идоракунии кадрҳо) идома дорад. Вазорати молия таҷрибаи таъмини дастрасии фосилавӣ ба модулҳои дахлдори НИИМД-ро барои вазорату идораҳои соҳавии пешбар дар чараёни таҳия ва иҷрои бучети давлатӣ идома дода истодааст. Доштани чунин дастрасӣ ба вазорату идораҳои пешбар (яъне таксимкунандагони асосии бучетӣ, ТАМБ) имкон медиҳад, ки дархостҳои бучетиро ба таври электронӣ тавассути низоми SGB.net, ки унсури асосии НИИМД мебошад, таҳия ва коркард намоянд. Ҷорӣ намудани модули нави баҳисобгирии муҳосибӣ ба ташкилотҳои бучетӣ имкон медиҳад, ки ҳар семоҳа нақшаҳои гардиши пули нақдро нав карда, инчунин нишондиҳандаҳои молиявӣ ва ғайримолиявӣ самаранокии бучетии барномавиро мутобиқи принципҳо ва талаботи бучетикунони барномавӣ ворид намоянд. Ин тадбирҳо барои боз ҳам баланд бардоштани самаранокии тақсмоти захираҳои давлатӣ равона шудаанд.

Қайд кардан лозим аст, ки дар баробари ҷорӣ кардани низоми иттилоотии идоракунии молияи давлатӣ, инчунин суратҳисоби ягонаи хазинадорӣ кушода шуда, тамоми амалиётҳои молиявӣ давлатӣ марҳила ба марҳила тариқи он амалӣ карда шуда истодаанд, гурӯҳбандии бучети давлатӣ ба талаботҳои омили молияи давлатии дар ҷаҳон эътирофшуда мутобиқ карда шуда истодааст.

Ҳамин тариқ, бо гузариш ба рақамикунонӣ мақомоти хазинадорӣ назорати воқеии иҷроиши қисми даромаду хароҷоти бучети давлатиро амалӣ намуда, дар раванди гузариш ва таъсиррасонӣ ба дигаргуниҳои рақамӣ, ба зудӣ ба раванди пурра автоматикунонидашудаи рақамии интиқоли унсурҳои иҷроӣ қисмҳои хароҷот ва даромад табдил дода мешавад. Дар утолҳои шахсии мақомоти хазинадорӣ мизочон аз тамоми марҳилаҳои назорат мегузаранд ва дар ҳар як ҳуҷҷати қабулшуда дар шакли имзои электронии рақамӣ «изи аудиторӣ» мегузаранд, ки дар ниҳоят дар хотироти барномаи иттилоотӣ сабт гардида, ҳамчун ҳуҷҷат нигоҳ дошта мешавад. Ин имконият медиҳад, ки тамоми иттилооти марбут ба бучети давлатӣ дар як равшана сабт шуда, шафофияти амалиётҳои бучетӣ таъмин карда шавад, амалҳои коррупсионӣ ва истифода аз мансаб барои мақсадҳои шахсӣ аз байн бурда шавад.

Истифодаи низомҳои иттилоотӣ дар бахши молияи давлатӣ имкон медиҳад, ки:

- самаранокии мақомоти давлатии бахши молиявӣ тавассути автоматикунони равандҳои муқаррарӣ ва муносибгардонии кор бо маълумотҳо баланд бардошта шавад;

- фишангҳо барои таҳлили маълумотҳои даромаду хароҷоти буҷети давлатӣ ва муайян кардани қонунмандиҳои онҳо таъмин гардад ва барои қабули қарорҳои беҳтар ва асосноктар дар идоракунии молияи давлатӣ мусоидат кунад;

- шаффофият ва назорати истифодаи маблағҳои давлатӣ таъмин гашта, хавфҳои коррупсионӣ коҳиш дода шаванд ва эътимоди шаҳрвандон ба мақомоти давлатӣ зиёд гардад.

Адабиёти истифодашуда:

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 /қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636.
2. Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 /Фармони Президенти ҶТ аз 31 январи соли 2020, №1446.
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2021, № 112 Барномаи миёнамуҳлати амал оид ба амалисозии Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар солҳои 2021–2023.
4. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 марти соли 2009, №639 «Дар бораи тасдиқи Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2018».

Кадирова Г.А., Хашимова Ф.С.

К ВОПРОСУ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Переход к цифровой экономике сегодня является одной из основных тенденций мирового экономического развития, основанной на интеллектуализации всех видов деятельности и информатизации технологических процессов. Наряду со многими зарубежными странами Республика Таджикистан также находится на пути цифровизации.

Концепция основывается на Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и представляет собой общее видение использования современных цифровых технологий в целях достижения высшей цели долгосрочного развития Таджикистана, а именно повышения уровня жизни населения страны, скорейшего выхода на уровень жизни стран среднего достатка и значительного снижения бедности, а также достижение приоритетных целей экономического развития республики, таких как обеспечение энергетической независимости и продовольственной безопасности, выход страны из коммуникационного тупика и превращения ее в транзитную, ускоренную индустриализацию страны и создание новых рабочих мест. Повсеместное внедрение цифровых технологий, в том числе «прорывных» технологий должно стать основой обеспечения устойчивого экономического развития и роста международной конкурентоспособности страны.

Цифровизация экономики позволит создать новую модель экономического роста, привлечь международные инвестиции, дать толчок трансформации существующих и развитию новых видов производства, усилить экспортную ориентацию и в то же время удовлетворить внутренний спрос путем импортозамещения. Концепция направлена на получение цифровых дивидендов в таких критически важных для национального развития вопросах, как создание новых рабочих мест, рост валового внутреннего продукта (далее- ВВП), трансформация сферы услуг и повышение качества жизни населения [2].

Термин «цифровая экономика» широко применяется как в теории, так и на практике, однако единого мнения относительно его трактовки не существует. Согласно известным утверждениям, сформулированным Стэнном Капланом в его методиках анализа рисков, 50% проблем в мире возникают из-за ситуаций, когда используются одинаковые слова для обозначения разных понятий, и столько же появляется потому, что одни и те же понятия трактуются различными словами [3].

В связи с быстрым развитием в области коммуникаций и продолжающейся тенденцией оцифровки и цифровизации производственные предприятия сталкиваются с важными проблемами в современных рыночных условиях: сохраняющаяся тенденция к сокращению сроков разработки продукции и сокращению жизненного цикла продукции. Кроме того, растёт спрос конкурентоспособный персонал во всех сферах экономики [4].

Подготовка специалистов экономического профиля весьма актуальна в эпоху цифровой экономики. Специалист экономического направления должен быть компетентным и многофункциональным, который может отвечать все требованиям работодателя и тем самым функционировать в условиях цифровой экономики. Для достижения должного результата в высших учебных заведениях разработали учебный план принимая во внимание Концепцию цифровой экономики.

Сфера образования одна из перспективных направлений развития общества и экономики страны. После приобретения независимости Республики Таджикистан и перехода страны на рыночные отношения, были очень сильные колебания в развитии всех сфер народного хозяйства, том числе сфера образования.

Современный этап развития общества характеризуется изменением требований к подготовке студентов высших учебных заведений, поскольку это связано как с реформированием высшего профессионального образования в Таджикистане, так и с изменением целей и содержания практически всех видов профессиональной деятельности, в том числе и в области экономики.

В Послании, Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона было отмечено, что «Нынешнее научное состояние страны требует, чтобы деятельность научных учреждений и высших учебных заведений была приведена в соответствие с процессами сегодняшнего мира и современными требованиями» [1].

Использование современной технологии в образовании и подготовки кадров имеет огромное значение. Так как использование современной технологии как Интернет, искусственный интеллект, могут значительно повысить эффективность отрасли и становятся все более важными в качестве конкурентного фактора. Чтобы поддержать малый и средний бизнес в цифровой трансформации, было необходимо организовать переподготовку специалистов в специализированных университетах по программам, основанным на современных образовательных концепциях.

Кроме того, нынешние и будущие поколения студентов, изучающих дисциплины, связанные с производством, такие как бизнес-инжиниринг, промышленная инженерия и технологии производства, должны быть обучены этим технологиям и темам, чтобы использовать их творчески [4].

При организации подготовки студентов-экономистов в вузах необходимо учитывать целевую аудиторию людей с различными стилями обучения и уровнем образования [5].

Особенно важно, чтобы обучение было сосредоточено на реальных проблемах [6]. Это приводит к различным подходам к преподаванию разных предметов в областях, связанных с Интернетом вещей или с внедрением информационных технологий различной направленности.

Современный рынок труда нуждается в специалистах нового типа, обладающих инновационным профессиональным мышлением, способных интегрировать непрерывное обучение, владеющих навыками проектирования, готовых к решению разнообразных экономических задач и умеющих создавать продукцию, востребованную для устойчивого развития общества. Таким образом, выпускник должен быть способен адаптироваться к современной реальности и найти своё место в обществе.

Для этого требуется формирование и развитие ключевых компетенций будущего экономиста, что становится возможным благодаря гибкости учебных планов. Значительная роль отводится преподавателю, который должен самостоятельно разработать программу с учётом профессиональных пробелов у студентов. Учитывая это, стоит подчеркнуть, что

обучение профессиональной деятельности экономиста тесно связано с изучением региональных особенностей.

Многие работодатели проявляют заинтересованность и активно сотрудничают с профессиональными учебными заведениями. Постепенно формируется осознание важности разработки учебно-методических материалов и практического применения отраслевых профессиональных стандартов.

Республика Таджикистан переживает период высокотехнологических и экономических реформ, где нововведения на предприятиях требуют внедрения базовых концепций и быстрой адаптации выпускников экономических вузов к новым вызовам и возможностям. Управление, ставшее важным элементом практической деятельности энтузиастов, превратилось в учебную дисциплину менеджмента и получило научное обоснование. В сфере предпринимательства и бизнеса в настоящее время проводятся специальные мероприятия, которые остаются вне фокуса внимания в традиционных секторах экономики.

Современные предприниматели, основывающие свою деятельность на управленческих принципах, применяют научный подход к организации работы коллектива, собственной деятельности и подготовке специалистов.

В условиях глобализации и инновационных преобразований важную роль в развитии образования играет применение различных информационных, интеллектуальных и инновационных технологий обучения.

Инновации обычно представляют собой конечный результат деятельности в форме новых продуктов, включая образовательные услуги, возникающие благодаря новому подходу к обществу. Они являются инструментом для достижения экономических, социальных и научных целей, что подтверждает сложность перехода государственной системы высшего образования на качественно новый уровень.

Анализ успешных инновационных проектов показывает, что инновации - это целенаправленный процесс, являющийся результатом систематической и активной работы, с присущими ему специфической структурой и закономерностями.

Инновационные образовательные технологии как процесс – это «целенаправленное, систематическое и последовательное внедрение в практику оригинальных, новаторских способов, приемов педагогических действий и средств, охватывающих целостный учебный процесс от определения его цели к ожидаемым результатам» [7].

Целью использования инновационных технологий обучения является повышение качества и обеспечение доступности образования на уровне европейских стандартов. Актуальными задачами на этом пути являются:

- развитие системы образования в течении жизни;
- совершенствование системы внешнего независимого оценивания;
- интеграция образования и науки, что является необходимым условием обеспечения качества и ее живого развития.

Важными составляющими учебной среды, где используются инновационные технологии обучения, выступают современные средства обучения: аудиовизуальные, активные методы обучения: «мозговой штурм», «метод кейсов», «метод проектов», современные технологии обучения: «дебаты», «диспут», «коллаж», игры-тренинги, а также научно-исследовательская работа студентов разного уровня сложности.

Современные методы обучения предполагают использование средств массовой информации, в частности компьютерных сетей, web-сайтов, электронных учебников, видеопрограмм [9].

Главной особенностью применения этих средств, кроме научной направленности, является их интерактивность. Она обеспечивает взаимодействие как между студентами, так и между студентами и преподавателями.

Компетенция – обозначение образовательного результата, выражающегося в подготовленности выпускника вуза к реальному владению методами, средствами

деятельности, обладанию такой формой сочетания знаний, и умений, которая позволяет достигать поставленной цели [7].

Начальное профессиональное образование осуществляется в рамках единых государственных образовательных стандартов начального профессионального образования, утверждаемых Правительством Республики Таджикистан.

Профессиональные образовательные программы начального профессионального образования могут осваиваться обучающимися в очной, заочной, вечерней формах, а также форме экстерната. Допускается сочетание различных форм получения начального профессионального образования и профессиональной переподготовки.

Нужно отметить, что Э.Ф. Зеер, рассуждая о «готовности» специалиста, акцентирует внимание на основных компонентах его профессиональной компетентности: социальной, специальной и индивидуальной [7].

А.К. Маркова, поддерживая данное рассуждение, дополняет предложенную им систему профессиональной компетентности ещё и экстремальной компетентностью в экстремальных ситуациях [8].

Экономист — это профессия, которая включает в себя аспекты других специальностей, таких как бухгалтер, специалист по банковскому делу, маркетолог, менеджер и аудитор. В условиях цифровой экономики экономисты остаются одними из самых востребованных специалистов на рынке труда.

Как и в любой другой профессии, для успешной деятельности в этой области студенту необходимы глубокие знания и навыки, соответствующие современным требованиям. Только квалифицированный специалист сможет обеспечить себе рабочее место и быть конкурентоспособным.

Однако исследователи в области образования подчеркивают, что в текущих условиях недостаточно внимания уделяется развитию личностных качеств будущих специалистов, таких как творческий потенциал, мобильность, готовность к выполнению профессиональных задач, компетентность и стремление к самосовершенствованию.

Таким образом, можно заключить, что ключевым направлением работы образовательных учреждений в эпоху цифровой экономики является подготовка и выпуск профессионально компетентных специалистов, способных адаптироваться к быстро меняющимся условиям рынка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона к Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Душанбе 2021 года.
2. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от «30» декабря 2019 года, №642.
3. Kaplan S. The Words of Risk Analysis // Risk Analysis. 1997. N17(4). P. 407–417.
4. Киселев А.А. Экономические и политические вызовы «цифровизации» российского высшего образования: теоретический и практический аспект // Теоретическая экономика. 2021. №4 (76).
5. Микелевич Е.Б. Познавательная деятельность студентов в условиях цифровизации образования // Вестник Полесского государственного университета. Серия общественных и гуманитарных наук. 2021. №1.
6. El-Thalji I, Abdüsselam MS, Duque SE, Liyanage JP Augmented Reality Technology for Predictive Maintenance Education: A Pilot Case Study Liyanage JP, Amadi-Echendu J, Mathew J (Eds.), Engineering Assets and Public Infrastructures in the Age of Digitalization, Springer International Publishing, Cham (2020), pp. 600-609.
7. Зеер, Э.Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов. - М.: Академический проект; Фонд «Мир», 2005. - 336 с.

8. Маркова, А.К. Психология профессионализма / А.К. Макарова. - М.: «Знание», 1996. - 308 с.
9. Романова, Е.С. 99 популярных профессий психологический анализ профессиограммы. 2-е изд. - СПб.: Питер, 2003. - 464 с.

Кадилова Гавхар Абдушукуровна - к.п.н., доцент и **Хашимова Фируза Саидовна** ассистент кафедры управления экономики и маркетинга ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова», Республики Таджикистан, 735730 г. Худжанд, телефон: (+992) 927-67-27-02 Email.Gavhar_7979@mail.ru

Каримов П.И., Хочибоева М.У.

НАҚШ ВА МАҚОМИ СЕКТОРИ АГРАРӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сектори аграрӣ - соҳаи муҳимтарини иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Сиёсати сектори аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, рақобатпазирӣ ва таъхалимовмин намудани аҳолии мамлакат бо маҳсулотҳои кишоварзӣ равона карда шудааст. Вазифа гузошта шудааст, ки дар соҳаи кишоварзӣ ислоҳоти амиқи муносибатҳои иқтисодӣ гузаронида шавад, ки моҳияти он аз мустақилият, соҳибкорӣ ва ташаббускорӣ иборат бошад.

Қариб аз се ду (2/3) ҳиссаи корхонаҳои истеҳсолии фаъоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ба корхонаҳои агросаноатӣ тааллуқ доранд. Дар соҳаи кишоварзӣ тавассути тадбирҳои андешидашуда, аз ҷумла аз худ кардани заминҳои нав, ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани заминҳои бекорхобида, беҳтар кардани ҳолати мелиоративии заминҳо, зиёд кардани майдони боғу токзорҳо ва ислоҳоти соҳа, бахусус ҳалли қарзи хоҷагиҳои деҳқонӣ, фаровонии маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳифзи амнияти озуқавории мардуми кишвар ба маротиб беҳтар шуда истодааст [6].

Соҳаи кишоварзӣ ҳамчун раванди шоҳаи иқтисодие, ки аҳолиро бо озуқавории кишоварзи таъмин менамояд, шоҳаи асосии таъминнамои бо ашӯи хом дар соҳаҳои саноат мебошад, инчунин ин соҳа таъмини асосии амнияти давлати аст, барои нигоҳ доштани ҳаёти аҳолии деҳот хизмат мекунад ва инчунин ҳифзи бехатарии табиӣ ва муҳити зистро таъмин менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои парвариши бисёри зироатҳои кишоварзӣ шароити хуби иқлимӣ дорад. Фазаи континенталии кишварамон имконият медиҳад, ки дар ҳама фаслҳои сол кишту кори худро чӣ дар тобистони гарм, чӣ дар водихою кӯҳҳо ва доманакӯҳҳо, ки обу ҳаво каме сардтар мебошад ба анҷом расонанд. Заминҳои чануб ва водихоии шимоли кишварамон ҳосилхез мебошад.

Бо вучуди ин майдонҳои замини қорам маҳдуд мебошад, ки ин вобастагии шадид бо оббиёрии зарури барои иштеҳсоли зироатҳои кишоварзӣ ва як майдони қалон барои чарогоҳи доими хос аст, 93 фисади худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯҳсор мебошад, ҳам имконияти истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзиро то ҳадди имкон истифода бурда истодаанд.

Нақши сектори аграриро баҳогузори қардан душвор мебошад. Ин соҳаи низоми стратегиро дар иқтисодиёти ҳамаи давлатҳо ҷой мегирад, ки сектори аграрӣ ба сифати системаи истеҳсолоти асосӣ баромад мекунад, ки аҳолиро мунтазам бо маводи озуқа ва молҳои ниёзӣ мардум таъмин менамояд, ки бидуни он зиндагӣ қарда намешавад. Аз ин рӯ, рушди сектори аграрӣ дар асоси сиёсати аграрии давлат муайян қарда мешавад, ки он қафилӣ амнияти иқтисодии давлат мебошад.

Дар паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бобати зарурати ин масъала қайди махсус намуданд: “Вазорати кишоварзӣ, Кумитаи

давлатии идораи замин ва геодезӣ, Агентии беҳдошти замин ва обёрӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бояд бо ҷалби соҳибкорони ватаниву хориҷӣ ҷиҳати беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо, ба роҳ мондани усулҳои интенсивии истеҳсолоти кишоварзӣ, пурра ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани заминҳои боир, махсусан, баланд бардоштани маданияти истифодаи замин чораҷӯӣ намоянд.

Дар баробари ин, дар самти зиёд намудани майдони боғу тоқзор ва ба ин васила афзун гардонидани истеҳсоли меваҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, ба стандартҳои ҷаҳонӣ мутобиқ ва ба содирот нигаронидашуда тадбирҳо андешида шаванд.

Дар ин ҷода, бо ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ бунёд намудани корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, марказҳои логистикӣ ва сардхонаҳо, инчунин, беҳтар намудани корҳои бозорёбӣ (маркетинг) низ аз ҷумлаи вазифаҳои муҳим мебошад” [1].

Сиёсати аграрӣ - ин аз ҷаҳати давлат иборат мебошад, ки ба фароҳам овардани шароитҳои хоҷагию молиявӣ ва сиёсӣ дар бахши аграрӣ нигаронида шуда, бо роҳи таъсирирасонӣ ба равандҳои иқтисодии дар он ҷой дошта, тавассути шакл ва усулҳои нисбатан муосир дар соҳаи иқтисодиёти аграрӣ татбиқ мегардад.

Сиёсати аграрӣ барои баланд бардоштани самаранокии истифодабарии захираҳо, оқилона ҷойгир сохтани истеҳсолоти кишоварзӣ, беҳтар намудани таъминоти аҳоли бо озуқа ва бо ашёи хом таъмин намудани саноатӣ коркарди маҳсулоти соҳа, мўътадил гардонидани бозорҳо бо маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ, дастгирӣ ва ғимоя намудани молистеҳсолкунандагони комплекси агросаноатӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳотро дар назар дорад.

Дар доираи сиёсати аграрӣ қонунгузори аграрӣ ва сохтори аграрӣ ташаккул меёбад. Қонунгузори аграрӣ ин меъёрҳои ҳуқуқие фаҳмида мешаванд, ки ҳамзамон бо расму анъанаҳои ҳукмрон равандҳои дар соҳаи кишоварзӣ ва зиндагии аҳли деҳот рухдодаро муайян месозад.

Сохтори аграрӣ - таносуби унсурҳои иқтисодӣ, техникӣ ва иҷтимоӣ дар соҳаи аграрӣ мебошад, ки бо қонунгузори аграрӣ, зудамалии омилҳои истеҳсолӣ, мушаххасоти истеҳсолоти кишоварзӣ, шароити меҳнат ва зисту зиндагии аҳоли муайян шудааст.

Объекти сиёсати аграрӣ равандҳои ҷорӣ дар иқтисодиёти аграрӣ ба ҳисоб меравад.

Мақсади сиёсати аграрӣ аз таъмин намудани инкишофи тамоми соҳаҳои Комплекси агросаноатӣ (КАС), баланд бардоштани самаранокӣ, қобилияти рақобатпазирӣ ва дар ин асос таъмин намудани амнияти озуқаворӣ системаи беҳатарии миллии ҷумҳурӣ иборат мебошад.

Вазифаҳои асосии сиёсати аграрӣ - на танҳо инъикоси раванд ва зухурот дар соҳаи аграрӣ, инчунин ошкор намудани худӣ системаи зухурот, равандҳо ва қонунҳо дар ин соҳаи ҷаҳати шаҳрвандон мебошад.

Вазифаи муҳими дигари сиёсати аграрӣ аз таъсир ба қонунгузори аграрӣ иборат мебошад.

Суръати афзоиши миёнасолонаи маҷмӯи маҳсулоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 ба 63028,4 млн. сомонӣ баробар шуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 109,0 Ҷоиз зиёд мебошад, аз он ҷумла маҳсулоти растанипарварӣ 43365,7 млн. сомонӣ ё 106,8 Ҷоиз ва ҷорвопарварӣ 19662,7 млн. сомонӣ ё 114,1 Ҷоизро ташкил дод.

Нисбати дурнамои нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии ҷумҳурӣ дар соли ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ 9027,1 млн сомонӣ ё 1,8 Ҷоиз зиёд гардида ҳиссаи бахши кишоварзӣ дар Маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар зиёда аз 24,6 Ҷоизро ташкил медиҳад [9].

Солҳои охир дар соҳаи кишоварзӣ диверсификатсияи истеҳсолот тавассути ташкили кишти такрорӣ, истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва сардаромади содиротӣ, васеъгардонии майдони кишти сабзавот ва бунёди боғу тоқзорҳои серҳосил ба назар мерасад.

Нишондиҳандаҳои нақши сектори аграрӣ ҳамчун Ҷоизи ҷаҳати аҳолии кишвар мебошад, ки дар соҳаи кишоварзӣ ҷаҳати мебаранд, инчунин вазни қиёсӣ дар сохтори

мачмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил медиҳад. Ин имконоти инъикос кардани вазъи нишондодҳо мебошад, ки истеҳсолоти аграрӣ дар он ҷой гирифтааст. Онҳо ҳар сол вобаста ба як қатор омилҳо тағйир меёбанд, аз ҷумла сиёсати иқтисодии ҷаҳонӣ, инчунин сатҳи дастгирии давлатӣ ва сокинони маҳалли кишвар ба ҳисоб меравад.

Аз ин рӯ дар комплекси агросаноатӣ аз дигар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ қариб фарқ намекунад, аммо усули гузаронидани таҳлил баъзе хусусиятҳои хоси худро дорад, ки аз хусусиятҳои хоси ин соҳаи истеҳсолот бармеояд.

1. Натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳои кишоварзӣ аз шароити табиӣ иқлимӣ вобастагии калон дорад. Азбаски боронгарӣ, хушксолӣ, хунуқиҳои бемаврид ва дигар ҳолатҳои табиат ҷамъоварии ҳосил, маҳсулнокии меҳнат ва дигар нишондиҳандаҳои паст мекунад, хангоми таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ шароити табиӣ ва иқлимӣ ҳар солро бояд ба назар гирифт. Барои баровардани ҳулосаҳои дуруст бояд нишондиҳандаҳои соли ҷориро на ба соли гузашта, ҷе хеле ки дар соҳаи саноат дида мешавад, балки бо маълумотҳои миёнаи 3-5 соли охир муқоиса кардан зарур аст.

2. Дар сектори аграрӣ мавсимии истеҳсолот хос аст. Аз ҳамин сабаб дар давоми сол захираҳои меҳнатӣ, техника ва маводҳо нобаробар истифода бурда мешавад, инчунин истеҳсол ва фурӯши маҳсулот, даромади хоҷагӣ номунтазам мебошад.

3. Дар сектори аграрӣ раванди истеҳсолот дуру дароз буда, ба вақти қорӣ мувофиқат намекунад. Аксарияти нишондиҳандаҳо фақат дар охири сол ҳисоб карда мешавад. Аз ҳамин сабаб, таҳлили пурра фақат дар охири сол гузаронида мешавад.

4. Истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ бо организмҳои зинда сару қор дорад. Барои ҳамин ҳам ба дараҷаи тараққиёти он на фақат қонунҳои иқтисодӣ, балки қонунҳои биологӣ, химиявӣ ва физикӣ низ таъсир мерасонад, ки ҷен кардани таъсири омилҳоро ба натиҷаи фаъолияти хоҷагидорӣ мураккаб мекунад. Дар айни ҳол ба назар гирифтани таъсири ин қонунҳо барои таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ аҳамияти хеле бузург дорад.

5. Дар соҳаи кишоварзӣ замин ҳамчун воситаи асосии истеҳсолот ба ҳисоб меравад, ки дар дигар соҳаҳо ҷунин нест. Бояд қайд кард, ки замин ҳамчун воситаи асосии истеҳсолот ҳеҷ вақт қўҳна (хўрда) намешавад, баръакс, дар натиҷаи дуруст истифода бурдан, ҳосилхезии он беҳтар мегардад.

6. Сектори аграрӣ аз дигар соҳаҳои истеҳсолот аз он фарқ мекунад, ки қисми маҳсулоти истеҳсолшуда ба зарурияти хоҷагӣ ҳамчун воситаи истеҳсолот истифода бурда мешавад. Барои ҳамин ҳаҷми маҳсулоти фурӯхташуда одатан аз истеҳсоли он кам мебошад.

7. Бо назардошти хусусиятҳои соҳаи кишоварзӣ барои баҳо додан ба фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ якҷанд нишондиҳандаҳои хос ба монанди ҳосилнокӣ, маҳсулнокии қорво, рағаннокии шир ва ғайраҳо истифода бурда мешавад. Нишондиҳандаҳои умумӣ, ки дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ ба монанди арзиши аслии маҳсулот, фоида, даромаднокӣ, гардиши воситаҳо ва ғайраҳо, ки истифода бурда мешаванд, хусусиятҳои хоси истеҳсолоти кишоварзиро инъикос мекунад. Ин боис ба баъзе хусусиятҳои таҳлил мегардад.

8. Бо баробари ин бояд қайд кард, ки дар соҳаи кишоварзӣ корхонаҳои дар шароити якхела буда нисбат ба таҳлили муқоисавии байнихоҷагӣ васеъ истифода бурда мешавад.

Аз ин лиҳоз маълум гардид, ки нақши сектори аграриро баҳогузорӣ кардан душвор мебошад. Ин соҳаи низоми стратегиро дар иқтисодиёти ҳамаи давлатҳо ҷой мегирад, ки сектори аграрӣ ба сифати системаи истеҳсолоти асосӣ баромад мекунад, ки аҳолиро мунтазам бо маводи озуқа ва молҳои ниёзӣ мардум таъмин менамояд, ки бидуни он зиндагӣ карда намешавад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.01.2015. – шаҳри Душанбе.
2. Концепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2014, № 144.

3. Қонуни ҚТ «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» 16.04.2017 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с.2007, №3, мод.174; с.2008, №12, қ.2, мод.1007), 5 марти соли 2007 № 241.
4. Қарор Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012- 2020”, аз 1 августи соли 2012, №383.
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 31 декабри соли 2008, № 658.
6. Бабаджанов Д.Д. Перспективы формирования и развития органического сектора сельского хозяйства Таджикистана. /Д. Д. Бабаджанов. - Душанбе: «ИРФОН», 2010.- 276 с.
7. Ганиев Т.Б. Аграрная реформа и устойчивое развитие сельского хозяйства Таджикистана. /Т.Б. Ганиев. - М.: Диалог-МГУ, 1997. -116 с.
8. Солеҳзода, А.А., Фасеҳзода, И.С. Назарияи таҳлили таъмини бехатарииозуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташақули стратегияи он / А.А. Солеҳзода,И.С. Фасеҳзода // Монография. -Душанбе: «Ирфон». 2019. -С. 118.
9. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмуаи оморӣ. -Душанбе, 2023.- С. 155-156.

Каримов Парвиз Иномович докторанти PhD-и кафедраи идоракунии иқтисодиёт ва маркетинг. “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”.

Ҳочибоева Мавзунаҳон Усмонҷонова - магистранти курси 2-уми ихтисоси баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит, факултети иқтисодӣ МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”.

ТДУ 338.

Мадаминова Н.Т., Дадобоева М.М.

РАВИШҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР РАҚАМИКУНОНИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР КОРХОНАҲО

Рақамикунонӣ ин қорӣ намудани технологияҳои нав дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон мебошад.

Рақамикунонӣ дар истилоҳи ҷаҳонӣ мафҳуми фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ки ба технологияҳои рақамӣ асос ёфтааст, ки дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт ва истеҳсолот қорӣ карда мешаванд. Ва ин консепсия дар ҳамаи мамлакатҳо беистисно васеъ қорӣ карда мешавад. [8].

Дар ҳаёти ҳаррӯза қорӣ намудани технологияҳои навро метавон ба таври ҳақиқӣ яке аз дастовардҳои муҳимтарини технологӣ дар ҷаҳон арзёбӣ кард. Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои асосии таъсири рақамикунонӣ ба баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳо баррасӣ карда шудааст, ки он ба ин соҳаи мушаххас ҷӣ тағйирот меорад, зикр ёфтааст.

Дар қатори давлатҳои ҷаҳони муосир Тоҷикистон аз ҷумлаи кишварҳои маҳсуб меёбад, ки қадамҳои аввалини худро ба марҳилаи рушди иқтисодиёти рақамӣ гузошта истодааст.

Дар Паёми наватӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 декабри соли 2018 ва тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 ва вазифаҳои барои соли 2019» ҳуҷҷати маҳсус - “Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” таҳия ва бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019 тасдиқ гардид [1].

Заминаҳои қонунгузорӣ вобаста ба рақамикунонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо мебошанд:

- 1.Консепсияи иқтисодиёти рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2019).

2. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақами дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (2019).

3. Стратегияи рушди зехни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 (2022).

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуҷҷати электронӣ ва имзои электронӣ аз 15 марти соли 2023, №1965.

Рақамикунонӣ дар замони муосир як ҷузъи ҷудонашаванда ва хеле муҳими ҳаёт аст, ки мо дигар мавҷудияти худро бидуни он тасаввур карда наметавонем ва комилан тамоми соҳаҳои фаъолият, аз ҷумла баҳисобгирии муҳосибиро фаро мегирад.

Соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ, ки махсусан аз технологияҳои нав вобаста аст ва таъсир мерасонад, хеле самараноктар ва ба талаботи ҷаҳонӣ зудтағйирёбанда мувофиқтар шуда истодааст.

Баҳисобгирии муҳосибӣ нишондиҳандаи муҳими сиёсати иқтисодии корхона буда, тасвири пурраи ҳолати онро дар маҷмӯъ инъикос мекунад. Талаботи баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳама корхонаҳо, новобаста аз шакли моликият, ҳамон қоидаҳои мебошанд, ки ҳуҷҷатҳои меъёрӣ муқаррар кардаанд, зеро замон ва пешрафти илмию техникаӣ пешгунашавандаанд, ки ин ба аломати автоматикунонӣ ва ҷорӣ намудани рақамикунонӣ дар баҳши тиҷорат вобаста аст.

Вобаста ба татбиқ ва рушди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор олимони ватаниву хориҷӣ фикру ақидаҳои худро иброз намуда истодаанд, аз ин лиҳоз барои ташкили дурусти баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳо рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва мавқеи он дар корхона нақши муҳимро мебозад.

Рушди иқтисоди рақамӣ тақдирро тақозо мекунад технологияҳои муосири иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ, ки барои ҳисобу китоб имкониятҳои нав фароҳам меоварад. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ба зиёд шудани он мусоидат мекунад рақобатпазирии ташкилотҳо тавассути кам кардани хароҷот, кам кардани таъсири омили инсонӣ ва тезондани суръати кор мебошад. Рақамикунонии муҳосибӣ ҳамчун кафолати маълумоти бозғатимод ва объективӣ дар ҳисоботи молиявӣ ва идоравӣ бо ҳолатҳои зерин асоснок карда мешавад.

Баҳисобгирии муҳосибӣ дар бисёр корхонаҳо бо истифода аз барномаҳои махсусгардонидашуда барои нигоҳдории қулайӣ маълумот, эҷоди ҳуҷҷатҳо, ҳисоботдиҳӣ ва таҳлили иттилооти баҳисобгирӣ амалӣ карда мешавад [6].

Онҳо ба муҳосибон имкон медиҳанд, ки соҳаҳои ба ҳам алоқаманди баҳисобгирии муҳосибӣ идора кунанд ба менечерҳо бошад имкон медиҳанд, ки маълумоти заруриро дастрас кунанд ва қарорҳои идоракунӣ қабул кунанд.

Автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ кори муҳосибонро хеле осон карда, бартарҳои зеринро медиҳад:

- ба таври автоматӣ пур кардани маълумот дар ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ;
- коркарди босуръатӣ ҳаҷми калони ахборот;
- пешниҳоди маълумоти таҳлилий дар шакли мувофиқ ё зарурӣ (диаграммаҳо, графикҳо, ҷадвалҳо);
- ташкили феҳристҳои ҳисоботӣ;
- кам кардани шумораи ҳуҷҷатҳои қоғазӣ;
- мубодилаи босуръати иттилоот байни менечер, давлат ва воҳидҳои ташкилот;
- фаъл кардани барнома;
- муоширати онлайн бо мақомоти давлатӣ ва бонкҳо, ки иштироккунандагони тафтиш мебошанд.

Дар шароити муосир бисёр корхонаҳо дар раванди ташкили кори баҳисобгирии муҳосибӣ ба зарурати муайян кардани тарзи инъикоси муомилоти тиҷоратӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ тавассути сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ дучор мешаванд. Омӯзиши таъсири рақамикунонии муҳосиб ба нишондиҳандаҳои ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) ва қабули қарорҳои иқтисодӣ аз ҷониби истифодабарандагони он мебошад.

Ахамияти технологияҳои навоари баҳисобгирии идоракунӣ асоснок карда шудааст, ки мувофиқтарин технологияи рақамӣ барои рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ системаи блокчейн мебошад. Тағйироти методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ тавассути истифодаи сабти сегона, яъне пайдоиши низоми баҳисобгирӣ бисёрзинагӣ тавсиф карда мешавад.

Рақамикунонии системаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳо марҳилаи аввал ин автоматикунони равандҳои дуруст ташаккул додани реестрҳои баҳисобгирӣ ва шаклҳои ҳисобот зарур аст.

Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки рақамикунонӣ баҳисобгирии муҳосибӣ таъсири назаррас дорад. Рақамикунонӣ ба содда ва автоматикунони равандҳо, беҳтар кардани сифати ҳисобот ва баланд бардоштани самаранокии амалиёт мусоидат мекунад. Бо вучуди ин, зарур аст, ки хатарҳо ва маҳдудиятҳои эҳтимолии марбут ба қорӣ кардани технологияҳои навро ба назар гирифт. Истифодаи оқилонаи баррасии рақамӣ ба омили калидӣ ноил шудан ба муваффақияти муҳосибӣ дар ҳаҷми рақамии имрӯза таъдил меёбад.

Дар хотима бояд қайд кард, ки рақамикунонӣ баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳо, барои баланд бардоштани самаранокии, дақиқӣ, беҳатарӣ ва дастрасии маълумотҳои молиявии корхонаҳо таъсири назаррас мерасонад. Он амалиёти муқаррариро ба равандҳои автоматикунонидашуда таъдил додааст, ба қабули қарорҳои идоракунӣ мусоидат мекунад ва ҳамкориҳои байни иштирокчиёни равандҳои бизнесро содда мекунад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 декабри соли 2018.
2. Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004.
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 июли соли 2019, № 367 “Дар бораи дурнамои нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2022”.
4. Концепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008, №451.
5. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642.
6. Володина А.И., Самойлова Т.Д. Влияние цифровизации на сферу бухгалтерского учета. - М.: Просвещение, 2023. - 43-46 с.
7. Петренко П.А. Влияние цифровизации на бухгалтерский учет. - 1-е изд. - СПб.: 2021. - 187 с.
8. Кононович К.Д., Целик М.Е., Липис Е.А. Влияние цифровизации на ведение бухгалтерского учета в России. - 2023. - 218 с.

Мадаминова Нигина Тимуровна – сармуаллимаи кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити МДТ “ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров”, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, тел.:(+992) 927-70-80-20; e-mail: nigina-m1986@mail.ru

Дадобоева М.М. муаллимаи кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити МДТ “ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров”, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд.

ҶАНБАҲОИ ИҚТИСОДИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ПАРДОХТҲОИ ҒАЙРИНАҚДИ

Ҷанбаҳои иқтисодии таъмини амнӣи пардохтҳои ғайринақдиро ҳамчун унсури муҳими системаи муосири молиявӣ баррасӣ мекунад. Таҳдидҳо ва хатарҳои асосии марбут ба рушди рақамӣ, аз ҷумла ҳамлаҳои киберӣ, қаллобӣ ва вайронкунии маълумот таҳлил карда шуданд. Ба самаранокии иқтисодии усулҳои муҳофизат, ба монанди татбиқи қарорҳои криптографӣ, системаҳои мониторинг ва таҳлили амалиёт диққати махсус дода мешавад. Харочоти амнӣ ва таъсири онҳо ба дастрасӣ ва устувории пардохтҳои ғайринақдӣ баррасӣ карда мешаванд. Омилҳои, ки ба мақсаднокии иқтисодии чораҳои амнӣ, аз ҷумла талабот ва стандартҳои меъерӣ-ҳуқуқӣ таъсир мерасонанд, ошкор карда шуданд. Қор ба зарурати мувозинати байни баланд бардоштани амнӣ ва кам кардани харочоти транзаксия, ки шартҳои асосии субот ва эътимод ба системаи ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ мебошад, диққат медиҳад.

Қалидвожаҳо: пардохтҳои ғайринақдӣ, амнӣи иқтисодӣ, таҳдидҳои киберӣ, қаллобӣ, технологияҳои рақамӣ, амнӣи иттилоотӣ, суботи молиявӣ, самаранокии иқтисодӣ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ БЕЗНАЛИЧНЫХ ПЛАТЕЖЕЙ

В работе рассматриваются экономические аспекты обеспечения безопасности безналичных платежей как важного элемента современной финансовой системы. Проанализированы ключевые угрозы и риски, связанные с развитием цифровых технологий, включая кибератаки, мошенничество и утечку данных. Особое внимание уделено экономической эффективности методов защиты, таких как внедрение криптографических решений, системы мониторинга и анализа транзакций. Рассмотрены затраты на обеспечение безопасности и их влияние на доступность и устойчивость безналичных платежей. Выявлены факторы, влияющие на экономическую целесообразность мер безопасности, включая нормативно-правовые требования и стандарты. Работа акцентирует внимание на необходимости баланса между повышением безопасности и снижением транзакционных издержек, что является ключевым условием стабильности и доверия к системе безналичных расчетов.

Ключевые слова: безналичные платежи, экономическая безопасность, киберугрозы, мошенничество, цифровые технологии, информационная безопасность, финансовая стабильность, экономическая эффективность

ECONOMIC ASPECTS OF ENSURING THE SECURITY OF NON-CASH PAYMENTS

The paper examines the economic aspects of ensuring the security of non-cash payments as an important element of the modern financial system. The key threats and risks associated with the development of digital technologies, including cyber attacks, fraud and data leakage, are analyzed. Special attention is paid to the cost-effectiveness of security methods, such as the introduction of cryptographic solutions, transaction monitoring and analysis systems. The costs of ensuring security and their impact on the availability and sustainability of non-cash payments are considered. The factors influencing the economic feasibility of security measures, including regulatory requirements and standards, have been identified. The work focuses on the need for a balance between increasing security and reducing transaction costs, which is a key condition for stability and trust in the non-cash payment system.

Keywords: non-cash payments, economic security, cyber threats, fraud, digital technologies, information security, financial stability, economic efficiency

В последние десятилетия глобальная экономика переживает значительные изменения, связанные с быстрым развитием технологий и цифровизацией всех сфер жизни. Одним из ключевых аспектов этого процесса является рост безналичных платежей, которые становятся все более популярными среди потребителей и бизнеса.

Основными движущими силами роста безналичных платежей являются развитие интернет-технологий, распространение мобильных устройств и увеличение доступности финансовых услуг. Интернет и мобильные технологии предоставили потребителям удобные и быстрые способы совершения покупок и оплаты услуг, что значительно упростило процесс финансовых транзакций. В свою очередь, финансовые учреждения и компании, предоставляющие платежные услуги, активно внедряют новые технологии и развивают инфраструктуру для безналичных расчетов.

Одним из ключевых факторов является также рост доверия потребителей к безналичным платежам. Постепенное улучшение технологий безопасности, таких как шифрование данных и аутентификация пользователей, позволяет минимизировать риски мошенничества и кибератак. Кроме того, правительства многих стран активно поддерживают и стимулируют развитие безналичных платежей, что способствует их дальнейшему распространению.

Рост безналичных платежей имеет значительные последствия для мировой экономики. Во-первых, это приводит к повышению эффективности и прозрачности финансовых транзакций. Безналичные платежи позволяют сократить время на обработку и проведение операций, уменьшить количество ошибок и снизить издержки, связанные с использованием наличных денег. Это особенно важно для бизнеса, так как позволяет оптимизировать финансовые потоки и улучшить управление денежными средствами.

Во-вторых, рост безналичных платежей способствует финансовой инклюзии. Миллионы людей, ранее не имевшие доступа к традиционным банковским услугам, теперь могут использовать мобильные платежные системы и электронные кошельки для управления своими финансами. Это особенно актуально для развивающихся стран, где доступ к финансовым услугам был ограничен из-за недостаточно развитой банковской инфраструктуры.

В-третьих, безналичные платежи способствуют развитию цифровой экономики и созданию новых бизнес-моделей. Компании, занимающиеся электронной коммерцией и предоставлением цифровых услуг, могут существенно расширить свои возможности благодаря удобным и безопасным способам оплаты. Это открывает новые перспективы для инноваций и развития предпринимательства.

Будущее безналичных платежей выглядит весьма перспективным. Ожидается, что с развитием технологий, таких как блокчейн, искусственный интеллект и интернет вещей, безналичные платежи станут еще более безопасными, быстрыми и удобными. Блокчейн-технологии, например, могут обеспечить децентрализованную и прозрачную систему для проведения финансовых транзакций, что снизит риски мошенничества и повысит доверие со стороны пользователей.

Кроме того, с развитием глобальной экономики и увеличением объема международной торговли безналичные платежи будут играть все более важную роль. Кросс-валютные и трансграничные платежи станут более простыми и доступными, что упростит взаимодействие между компаниями и потребителями по всему миру.

В современном цифровом мире, где финансовые операции все чаще проводятся в онлайн-среде, обеспечение безопасности транзакций становится критически важным. С ростом безналичных платежей и увеличением объема данных, передаваемых через интернет, угрозы кибератак и мошенничества становятся все более серьезными.

С развитием технологий и увеличением числа интернет-пользователей, финансовые операции все чаще совершаются в цифровом формате. Интернет-банкинг, мобильные платежи и электронная коммерция стали неотъемлемой частью повседневной жизни миллионов людей. Однако, вместе с удобствами, которые предоставляют эти технологии, растут и риски, связанные с кибератаками, фишингом, хакерскими взломами и другими видами мошенничества.

Одной из главных причин повышения важности безопасности транзакций является увеличение количества и сложности кибератак. Злоумышленники постоянно разрабатывают новые методы и инструменты для кражи данных и денег. Среди наиболее распространенных угроз можно выделить:

1. **Фишинг**: мошеннические попытки получить конфиденциальную информацию пользователей путем подделки легитимных веб-сайтов или электронных писем.

2. **Малварь**: вредоносное программное обеспечение, которое может проникнуть в системы и похитить данные или деньги.

3. **Атаки типа «человек посередине»**: атаки, при которых злоумышленники перехватывают и изменяют коммуникации между пользователями и финансовыми учреждениями.

4. **DDoS-атаки**: атаки, направленные на перегрузку серверов и сайтов, что приводит к их недоступности для пользователей.

Методы обеспечения безопасности: для защиты финансовых транзакций разработаны и внедряются различные методы и технологии. Среди них:

1. **Шифрование**: использование криптографических методов для защиты данных при передаче и хранении, что делает их недоступными для несанкционированного доступа.

2. **Многофакторная аутентификация (MFA)**: метод, требующий подтверждения личности пользователя с помощью нескольких факторов (например, пароля, отпечатка пальца и одноразового кода).

3. **Биометрия**: использование уникальных биологических характеристик (например, отпечатков пальцев, распознавания лица или голоса) для аутентификации пользователей.

4. **Аналитика и искусственный интеллект**: применение технологий машинного обучения и искусственного интеллекта для обнаружения и предотвращения подозрительных и мошеннических действий в реальном времени.

Роль регуляторов и законодательств: Правительства и международные организации также играют важную роль в обеспечении безопасности транзакций. Они разрабатывают и внедряют стандарты и регуляции, которые обязывают финансовые учреждения соблюдать определенные требования по безопасности. Например, такие стандарты, как PCI DSS (Payment Card Industry Data Security Standard), устанавливают правила для защиты данных платежных карт. Внедрение таких нормативов помогает минимизировать риски и повысить доверие пользователей к безналичным платежам.

С развитием технологий и увеличением числа угроз, методы обеспечения безопасности также будут продолжать развиваться. Блокчейн-технологии, которые обеспечивают децентрализованное хранение и обработку данных, представляют собой одно из перспективных направлений. Они могут значительно повысить уровень защиты и прозрачности финансовых операций. Также следует ожидать дальнейшего развития биометрических технологий и искусственного интеллекта, которые будут использоваться для создания более сложных и эффективных систем защиты.

В условиях растущей цифровизации и увеличения объема безналичных платежей, обеспечение безопасности транзакций приобретает критически важное значение. Угрозы кибератак и мошенничества становятся все более сложными и изощренными, что требует постоянного совершенствования методов и технологий защиты. Разработка и внедрение эффективных мер безопасности, поддержка со стороны регуляторов и активное использование новых технологий позволят минимизировать риски и обеспечить надежную защиту финансовых операций в будущем.

В условиях стремительного роста безналичных платежей и увеличения числа киберугроз обеспечение безопасности финансовых транзакций становится одной из первоочередных задач для финансовых учреждений и бизнеса. Одной из наиболее перспективных технологий для решения этой проблемы является блокчейн.

Литература

1. Вавилова, Е.М. Гражданско-правовое регулирование безналичных расчётов: дисс. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Вавилова Екатерина Михайловна. – М., 2021. – С. 173.
2. Идрышева, С.К. Электронные платежи и электронные деньги: правовые основы и отдельные коллизии в правовом понимании терминов / С.К. Идрышева // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2021. – №1. – С.
3. Концепсияи назорати низоми пардохт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 феввали с. 2012 тахти №52 бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон тасдиқ шудааст.
4. Муминзода, М.Н. Теоретико-правовое основание случайного выбора призываемых на военную службу / М.Н. Муминзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2024. – № 6-2. – С. 203-210. – EDN MCXXSE.
5. Муминзода, М.Н. Исследование правовой основы налоговой политики в сфере предпринимательства по законодательству Республики Таджикистан / М.Н. Муминзода, Н.И. Муминзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 1(45). – С. 351-360. – EDN CBIUVW.
6. Муминзода, М.Н. Масъалаҳои назариявӣ-ҳуқуқии гузариш ба бақайдгирии ҳарбии электронӣ: монеаҳо ва имкониятҳо / М.Н. Муминзода // Нашрияти солонаи ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ ва хусусӣ: Маводи Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ дар мавзӯи бахшида ба 30-солагии қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, эълони соли 2024 "Соли маърифати ҳуқуқӣ" ва 30 - солагии таъсисёбии кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, – Душанбе, 2024. – С. 198-205. – EDN BVGYPU.
7. Муминзода, М.Н. Механизмҳои дастгирии давлатии бахши соҳибкорӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) / М.Н. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №11. – С. 82-88. – EDN BDCCMQ.
8. Муминзода, Н.И. Замимаҳои ҳуқуқии муайян намудани нақши маориф дар низоми иқтисодиёт / Н.И. Муминзода, М.Н. Муминзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2023. – №2(30). – С. 122-136. – EDN BIWIFL.
9. Соловьева, Е.А. Преступления, совершаемые в платежных системах: автореф. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Соловьева Елена Александровна. – Саратов, 2019. – 33 с.

Муминзода Хусейн Исмаи - Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе. Тоҷикистон. Тел.: (+992)204220202

Наботзода Парниён Чумъахон

БАЪЗЕ ЧАНБАҲОИ МОЛИЯВИИ ХИЗМАТРАСОНИИ ИҚТИМОЙ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аннотатсия: Таи солҳои охир шакл ва механизмҳои нави татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ пайдо шуданд, ки дар он институти шарикии давлат ва баҳши хусусӣ ҷои муҳимро ишғол кардааст. Дар мақолаи мазкур баъзе чанбаҳои молиявии хизматрасониҳои иқтимой мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, хизматрасониҳои иқтимой, сармоягузорӣ, созишнома, стратегия.

НЕКОТОРЫЕ ФИНАНСОВЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Аннотация: В последние годы появились новые формы и механизмы реализации инфраструктурных проектов, в которых важное место занял институт партнерства государства и частного сектора. В данной статье обсуждаются некоторые финансовые аспекты социальных услуг.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, социальные услуги, инвестиции, соглашение, стратегия.

SOME FINANCIAL ASPECTS OF SOCIAL SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Annotation: In recent years, new forms and mechanisms for the implementation of infrastructure projects have emerged, in which the institution of partnership between the state and the private sector has occupied an important place. This article discusses some of the financial aspects of social services.

Key words: public-private partnership, social services, investments, agreement, strategy.

Дар шароити рушди муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ, ки нақши ҷаҳонишавӣ рӯз аз рӯз меафзояд, маҷеи ШДВБХ дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ афзуда истодааст. Соҳаи иқтимой, ки дар ташаккулёбии шахсият нақши муҳим дорад, имрӯзҳо ба маблағгузории иловагӣ ниёз дорад. Аз ин лиҳоз, дар шароити иқтисодӣ бозорӣ, яке аз воситаҳои асосии маблағгузорӣ ин ШДВБХ дар хизматрасонии иқтимой мебошад.

Қобили зикр аст, ки аллакай якҷанд лоиҳаҳои шарикӣ дар хизматрасонии иқтимой амалӣ шуда истодаанд, аз он ҷумла дар инфрасохтори соҳаи нақлиёт, обтаъминкунӣ, маъориф, тандурустӣ ва фарҳанг, вале барои рушди соҳаи иқтимой дар умум хело кам мебошад.

Маврид ба ёдоварист, ки дар адабиёти илмӣ ШДВБХ-ро ҳамчун воситаи муҳими ҳалли мушкилоти иқтисодӣ-иқтимой ба ҳисоб меравад, истифодаи онро барои рушди баҳши давлатӣ ва хусусӣ маънидод менамоянд.

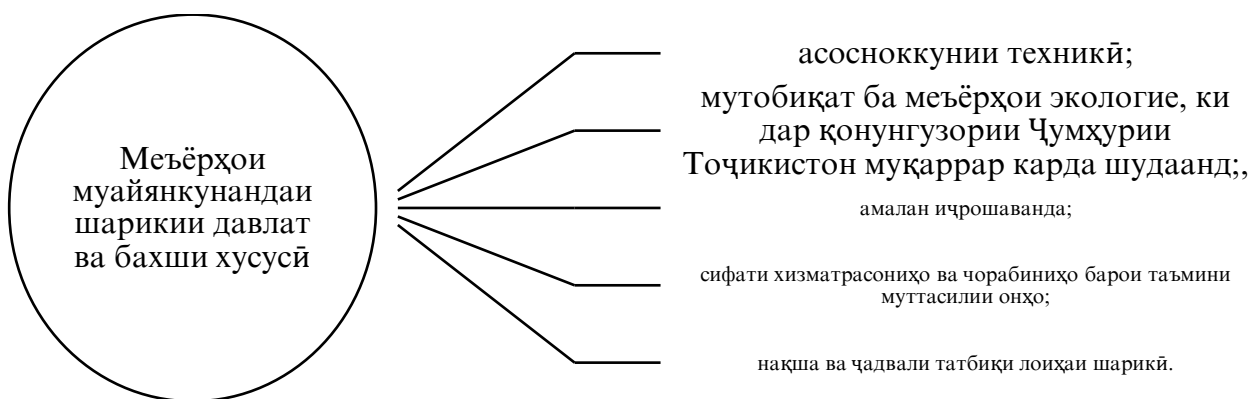
Шарикии давлат ва баҳши хусусӣ механизми ҷалби сармоягузории хусусӣ ба бунёди иншооти инфрасохтори иқтимой, таъмини идоракунии самараноки амволи давлатӣ, инчунин баланд бардоштани сифати хизматрасонии аз ҷиҳати иқтимой аҳамиятнок дар асоси он мебошад.

Моҳияти ШДВБХ аз он иборат аст, ки захираҳои моддӣ ва ғайримоддӣ давлат ва тижорати хусусиро дар заминаи дарозмуддат ва ба ҳамдигар ғайриҷаҳидона барои фароҳам

овардани имтиёзҳои иҷтимоӣ ва манфиати давлатро ба он ҳамчун механизми муассири татбиқи сиёсати давлатии иҷтимоии давлатӣ муайян мекунад.

Баҳодихии самаранокии муқоисавии лоиҳаҳои ШДВБХ қисми муҳими раванди қабули қарорҳо мебошад ва ҳамзамон бо назардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ интихоби ин ё он шакли татбиқи онҳо бояд асоси тағйироти оянда бошад. Аммо, равишҳои кунунӣ дар танзими чунин баҳодихӣ дар бисёр кишварҳо нопурраанд ва дар асл татбиқ намешаванд. Такмили ин механизм ба қонунҳои мавҷудаи миллӣ ислоҳоти ҷиддиро тақозо мекунад.

Дар ҷумҳури ШДВБХ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ» ба роҳ монда шудааст. Баҳодихии (арзёбӣ) омилҳои таъсиррасон дар рушди ШДВБХ дар соҳаи иҷтимоӣ дар асоси моддаи 20 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ»⁵ ба роҳ монда мешавад, ки чунин меъёрҳо дорад:

Расми 1. Меъёрҳои муайянкунандаи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ.

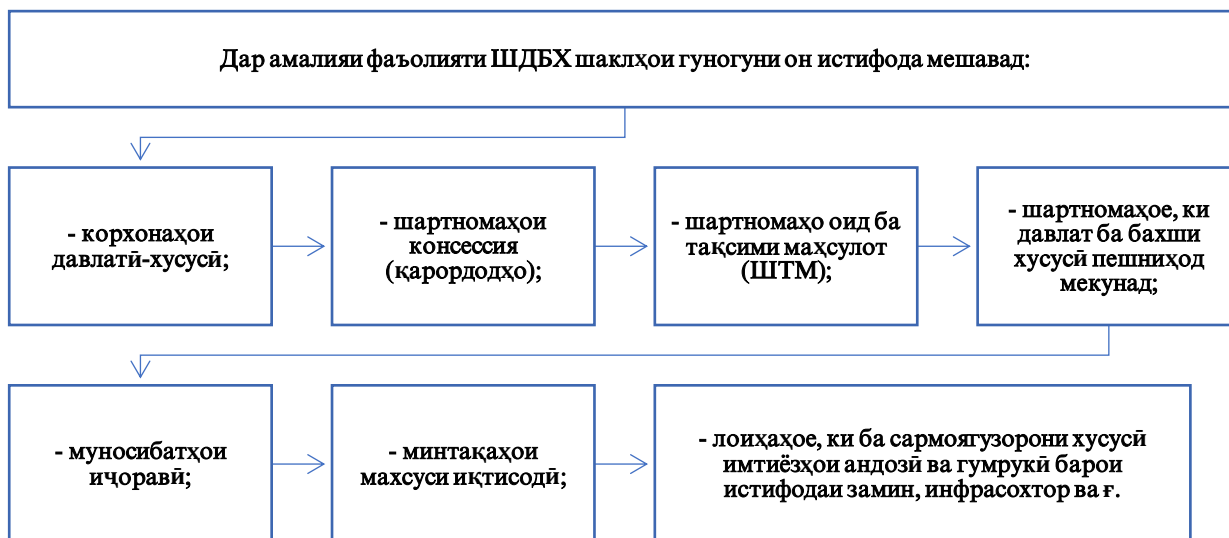
Бояд зирк намуд, ки Криканов Д.Д. дар тадқиқоти илмӣ худ, «меъёрҳои техникӣ-иқтисодии лоиҳаро мавриди омӯзиш қарор дода, чунин самтҳои онро муайян намудааст»⁶:

- баҳодихии мақсадноки иқтисодӣ (харочот ва фоида);
- баҳодихии имконпазирии молиявӣ (дастрасӣ);
- баҳодихии техникӣ-иқтисодӣ;
- баҳодихии таъсир ба буҷети давлатӣ;
- баҳодихии асосноккунии экологӣ;
- баҳодихии мақсаднокии иҷтимоӣ;
- баҳодихии асоснокии ҳуқуқӣ.

Баҳодихии самаранокии фаъолияти шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар хизматрасонии иҷтимоӣ вобаста ба тарзи бастанӣ шартномаи онҳо ба роҳ монда мешавад. Аз ин рӯ, «интихоби шакли шароити татбиқи муносибатҳои мутақобилан судманд, ташаккули ҳадафу вазифаҳои лоиҳаи мушаххаси шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, бояд ҳам аз ҷониби давлат ва ҳам аз ҷониби баҳши хусусӣ ба таври объективӣ асоснок ва шаффоф бошад.

⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ» (АМОҶТс. 2012, №12, к.1, м.1001).

⁶ Крыканов Д.Д. Оценка осуществимости проектов государственно-частного партнерства: анализ российской и международной практики // Государственно-частное партнерство. – 2017. – Том 4.–№2. – С. 111-129. doi: 10.18334/ppp.4.2.38144

Расми 2. Шаклҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ⁷.

Барои рушди муассир ва мутавозини иқтисоди инфрасохтори мутараққӣ зарур аст, зеро ки дар масири он рушди иқтисоди ҷаҳонӣ таъмини робитаҳои устувор ва бефосилаи байни минтақаҳо ва соҳаҳо асоси эҷоди иқтисоди қавӣ ва самаранок он ҳисобида мешавад. Аз ин лиҳоз, ҳар як давлат кушиш менамояд, то чунин инфрасохторро таъсис диҳад, ки рушди устувори иқтисоди миллиро таъмин намуда, бо ин васила шароити заруриро барои беҳдошти сифати зиндагии аҳоли таъмин намояд.

Ҳангоми таҳқиқ маълум гардид, ки таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ раванди мураккаб ва ҳамзамон маблағҳои зиёдро талаб мекунад. Тавре маълум аст, солҳои қаблӣ дар кулли кишварҳои ҷаҳон маблағгузори ва рушди лоиҳаҳои инфрасохторӣ асосан аз ҷониби давлат роҳандозӣ карда мешавад.

Бояд таъкид кард, ки таи даҳсолаи охир шакл ва механизмҳои нави татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ пайдо шуданд, ки дар он институти шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҷои муҳимро ишғол кардааст. Имрӯзҳо кишварҳои пешрафта дар таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ бештар аз ин механизми ҳамкориҳои давлат ва бахши тиҷорати хусусӣ истифода менамоянд.

Ҳангоми пайгирии масоил ва омӯзишу баррасии он муайян гардид, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон институти шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар сатҳи зарурӣ рушд накардааст, ҳарчанд баъзе лоиҳаҳо дар соҳаи сохтмон, нақлиёт, маориф ва азнавсозии объектҳои бахши хизматрасонӣ ва зерсохторҳои инфрасохтори он татбиқ гардида истодааст. Қобили зикр аст, ки рушди инфрасохтори ШДВБХ ҷалби сармояро ба соҳаҳо, ки рушд накардаанд ворид намуда, болоравии сатҳи иқтисоди миллиро таъмин месозад. Аз ҷама асос, он ба паст кардани сатҳи камбизоатии аҳоли ва болоравии сатҳу сифати зиндагии онҳо заминаи устувор мегузорад.

Ҳулоса, қобили зикр аст, ки мушкилоти асосие, ки ба рушди шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ таъсир мерасонанд, таъсиси институтсионалии он мебошад.

Муҳити институтсионалии шарикии бахшҳои давлативу хусусӣ ба татбиқ, пайдарҳамӣ ва танзими он таъсир мерасонад. Қайд кардан муҳим аст, ки рушд нафтанӣ муҳити институтсионалӣ боиси ноқомии лоиҳа мегардад, хусусан дар ҳолате, ки иқтисодии ташкилии ШДВБХ бо набудани механизмҳои пешгирӣ ва ҳалли низоъҳо ва ғайраҳо.

АДАБИЁТ:

⁷ Зоиров И.У. Основные направления и инструменты развития государственно-частного партнерства в сфере услуг в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан): дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Зоиров Исфандиёр Усмонкулович - Душанбе-2017. - 165 с. С. 64.

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 28.12.2023 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ» (АМОҶТс. 2012, №12, қ.1, м.1001).
3. Наботова П.Ҷ. Баъзе ҷанбаҳои таъмини молиявӣ хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар шароити ҳозира/ Паёми Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз №2 (82) 2023 ISSN 2075-9584 саҳ 269-281
4. Наботова П.Ҷ., Дустматов Б.М., Мухторзода С.С. Шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар мамлакатҳои тараққиёти устувори иқтисодидошта/Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023. 1(45). – С. 181-185.
5. Зоиров И.У. Основные направления и инструменты развития государственно-частного партнерства в сфере услуг в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан): дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Зоиров Исфандиёр Усмонкулович - Душанбе-2017. - 165 с. С. 64.
6. Крыканов Д.Д. Оценка осуществимости проектов государственно-частного партнерства: анализ российской и международной практики // Государственно-частное партнерство. – 2017. – Том 4.–№2. – С. 111-129. doi: 10.18334/ppp.4.2.38144

Наботзода Парниён Ҷумъахон - докторант Таджикского государственного университета коммерции, E-mail:parnien.nabotova@mail.ru, Тел:004-40-08-57.

**Одинаев Х.С., докторанти (Phd) ДДТТ.
Ризоев М., Умаров С., магистрони бахши дуоми ДДТТ**

МОҶИЯТИ ЭКОСИСТЕМАҶОИ БОНКӢ: ҶИҶАТҶОИ МУСБӢ ВА МАНФӢ, ДУРНМОИ РУШД

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур мазмун ва омилҳои ташаккул ва рушди экосистемаҳои соҳибкорӣ матраҳ карда шудаанд. Хусусиятҳои экосистемаи бонкҳо ҳамчун тамсилаи соҳибкорӣ фаъолияти онҳо, фарқияти онҳо аз дигар тамсилаҳои соҳибкорӣ таҳлил карда шудаанд. Нишонаҳои асосии экосистемаҳои бонкӣ оварда шудаанд. Ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфии татбиқи экосистемаҳои бонкӣ, хавфҳо ва таҳдидҳои эҳтимоли, ки онҳо барои бонкҳо ва истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ ба бор меоранд, тартиб дода шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: экосистемаи бонкӣ, тамсилаи соҳибкорӣ, бонк, ташкилоти қарзӣ, хавфҳо ва таҳдидҳо.

СУЩНОСТЬ БАНКОВСКИХ ЭКОСИСТЕМ: ПОЗИТИВНЫЕ И НЕГАТИВНЫЕ АСПЕКТЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация: В статье рассмотрены содержание и факторы формирования и развития бизнес-экосистем. Проанализированы особенности экосистем банков как бизнес-моделей их деятельности, их отличия от других бизнес-моделей. Приведены обязательные признаки банковских экосистем. Обобщены положительные и отрицательные стороны реализации банковских экосистем, риски и возможные угрозы, которые они несут банкам и пользователям банковских услуг.

Ключевые слова: банковская экосистема, бизнес-модель, банк, кредитная организация, риски и угрозы.

ESSENCE OF BANKING ECOSYSTEMS: POSITIVE AND NEGATIVE ASPECTS, DEVELOPMENT PROSPECTS

Annotation: The article examines the content and factors of the formation and development of business ecosystems. The features of banking ecosystems as business models of their activities and their differences from other business models are analyzed. Mandatory features of banking ecosystems are given. The positive and negative aspects of the implementation of banking ecosystems, the risks and possible threats that they pose to banks and users of banking services are summarized.

Key words: banking ecosystem, business model, bank, credit institution, risks and threats.

Дар шароити муосир ҷомеа бо тағйиротҳои нави амики ниҳодии рақамикунониро бамиёноваранда ва гузариш аз иқтисодиёти баъдисаноатӣ ба иқтисодиёти бо ИТ-фанновариҳо ва зехни сунъӣ суръатдодашуда рӯ ба рӯ мешавад [4, 145]. Асоси ҷомеаи рақамӣ истифодаи шабакаҳои компютери локалӣ ва глобалӣ мебошад, ки иттилоотро ҷамъоварӣ, коркард тавлид ва ба воситаи низоми шабакаҳои алоқавии глобалӣ паҳн менамоянд [1, 172]. Дар ҷомеаи рақамӣ шакли муосири ташкили фаъолияти бонкӣ экосистемаи бонкии рақамӣ маҳсуб меёбад.

Экосистема ин зухуроти нави асри XXI мебошад, аз ин рӯ таҳқиқи мавзӯи мазкур хеле муҳим аст, аз он ҷумла аз нуқтаи назари амалӣ, ҷунки баланд бардоштани дастраснокии мизочон ба маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ зарурат ва муҳимияти омӯзиш ва баҳодиҳии фишангҳои нави рақамиро ба миён меорад.

Мафҳуми экосистема ба илми иқтисодӣ аз биология ворид шудааст. Ин мафҳумро олими британиявӣ Артур Тенсли дар солҳои 30 – уми асри XX “ҷомеаи организмҳои локалии ҳам аз муҳити берунӣ ва ҳам байни худ робитаи мутақобиладошта” номид. Барои сабзидан ин организмҳо рақобат ва ҳамкорӣ мекунанд, яқоя таҳаввул мекунанд ва ба таъсиротҳои беруна мутобик мешаванд.

Маҳз ба ин масъала соли 1990 таҳлилгари амрикоӣ Ҷеймс Мур тавачҷӯх карда пешниҳод намуд, ки дар соҳаи тиҷорати ба таври динамикӣ ва зудрушдбанда консепсияе, ки ширкатро на ҳамчун бозингари ҷудоғона, балки ҳамчун низоми соҳаҳои гуногунро фарогиранда баррасӣ менамояд, татбиқ карда шавад. Ба ақидаи ӯ, тиҷорати муваффақ он аст, ки зуд ва самаранок рушд мекунад, вале дар ин радиф ҳамчун вакуум вучуд дошта наметавонад ва бояд ҳама гуна сарчашмаҳои имконпазирро аз соҳаҳои мухталиф барои ҷалби сармоя, шарикон, таҳвилгарон ва харидорон ҷалб намояд ва дар натиҷа шабакаи муайяни ҳамкориро фароҳам созад.

Гарчанде истилоҳи “экосистема” хеле нав аст, ҳуди принсипи мутаҳҳидкунии иштирокчиёни гуногуни тиҷорат дар як майдон дер боз истифода мешавад. Ҳануз дар асри XX корпоратсияҳои автомобилии Toyota ва Volkswagen ба шабакаҳои бузурги уфукии таъминкунадагон ва тақсимкунадагон пайваст шуданд. Дар солҳои 2000 – ум консепсияи тиҷорати экосистемавӣ дар баҳши ИТ-фановариҳои ИМА хуб пазируфта шуд ва ҳуди он барои татбиқи он заминаҳо гузошт ва ҷунин ширкатҳо ба монанди Apple, IBM ё Facebook то ҳоло дар соҳаи худ аз ҷиҳати миқёси экосистема пешсаф мемонанд.

Экосистема – ин консепсияи нави пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ, ки дар оянда метавонад дар бозор пешсаф бошад. Дар ин радиф мувофиқи таҳлили коршиносони ширкати McKinsey «То соли 2025 ба Экосистема метавонад қариб 30% Маҷмӯи маҳсулоти дохилии ҷаҳонӣ (қариб 60% даромадҳои ғайриистехсолии ширкатҳо дар ҷаҳон) рост ояд.

Омилҳои, ки ба ташаккул ва рушди бизнес – экосистемаҳо таъсир мерасонанд дар расми 1 оварда шудаанд.

Пандемияи COVID-19 иқтисодиёти ҷаҳонро ба таври радикалӣ дигаргун намуд. Моделҳои платформавӣ ва экосистемаҳои марбут ба технологияҳои нав, ки ба таври назаррас қоидаҳои фаъолият ва танзими бизнесро тағйир медиханд, ба вучуд омаданд. Агар одатан рушди бизнес экосистемаҳоро дар мамлакатҳои тараққиқарда ба ширкатҳои

баландтехнологӣ (BigTech) алоқаманд донанд, он гоҳ ташкили онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи бонкҳои низомсоз оғоз шуд.

Расми 1. Омилҳои ба ташаккул ва рушди бизнес экосистемаҳо таъсиррасон

Мусаллам аст, ки рушди экосистемаҳои бонкӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ муҳимтарин омили мусоидаткунанда дар расидан ба ҳадафҳои калидии соҳа хоҳад буд. Тамоюли муосири рушди низоми бонкии кишвар аз бунёди экосистемаҳои бонкии рақамӣ алоқамандии зич дошта, бо ин усул онҳо метавонанд тамоми хизматрасонӣ ва маҳсулоти бонкиро бо хосиятҳои муосиру рақобатпазир дар бозори бонкӣ фароҳам оранд. Дарвоқеъ, имрӯзҳо истилоҳи «экосистема» дар соҳаҳои тиҷорат ва илм, бахусус дар робита ба фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ бештар мавриди истифода қарор гирифта, дар ин самт тавачҷӯх беш аз пеш меафзояд [2,150-151]

Муҳаққиқон як қатор нишонаҳои ҳатмиро муайян кардаанд, ки риояи онҳо дар якҷоягӣ, аввалан, маъруфияти назарияи тағйиротҳои зарурии бахши бонкиро дар дар ин самт таъмин мекунад, дуюм, хусусиятҳои экосистемаро ҳамчун модели ояндадори бизнес барои фаъолияти бонкӣ таъкид мекунад. Натиҷаҳои тадқиқотро чамбаст намуда, мо метавонем нишонаҳои зеринро чудо намоем (Расми 2).

Зимнан, бахши бонкии кишвар имкон дорад, бо татбиқи иқтисоди рақамӣ, инфрасохтор, технологияи кунунӣ, мизочон ва сармоягузорӣ ва муҳимтар аз ҳама, таҷрибаи ҷиддии рафъи давраҳои бӯҳронӣ, яке аз пешсафон дар эҷоди экосистемаҳо гардад. Инчӯ суоле бавучуд меояд, ки: "Чаро бонкҳо дар атрофи худ экосистема эҷод мекунанд ва ин ба истеъмолкунанда чӣ медиҳад"? Дар ин хусус метавон гуфт, ки аслан экосистемаи бонк фазоест, ки дар он бонк баъзе имтиёзҳо ё имкониятҳои махсус дода, дар он истеъмолкунанда метавонад ба як қатор хизматҳои гуногун ворид ва дастрасӣ пайдо кунад. Ин метавонад платформаи алоҳидае бошад, ки дар он ҳама пешниҳодҳо ё рӯйхати хизматрасониҳо ҷойгир карда мешаванд.

Пас, метавон гуфт, ки экосистемаҳои бонкӣ ҳамчун усули фаъолияти инноватсионӣ буда, бо ҳадафи рақамикунонии ҷомеаи муосир, табдили ҷаҳонии рақамии фаъолияти тиҷоратӣ, молиявӣ ва қарзӣ ба роҳ монда мешавад [2,151]

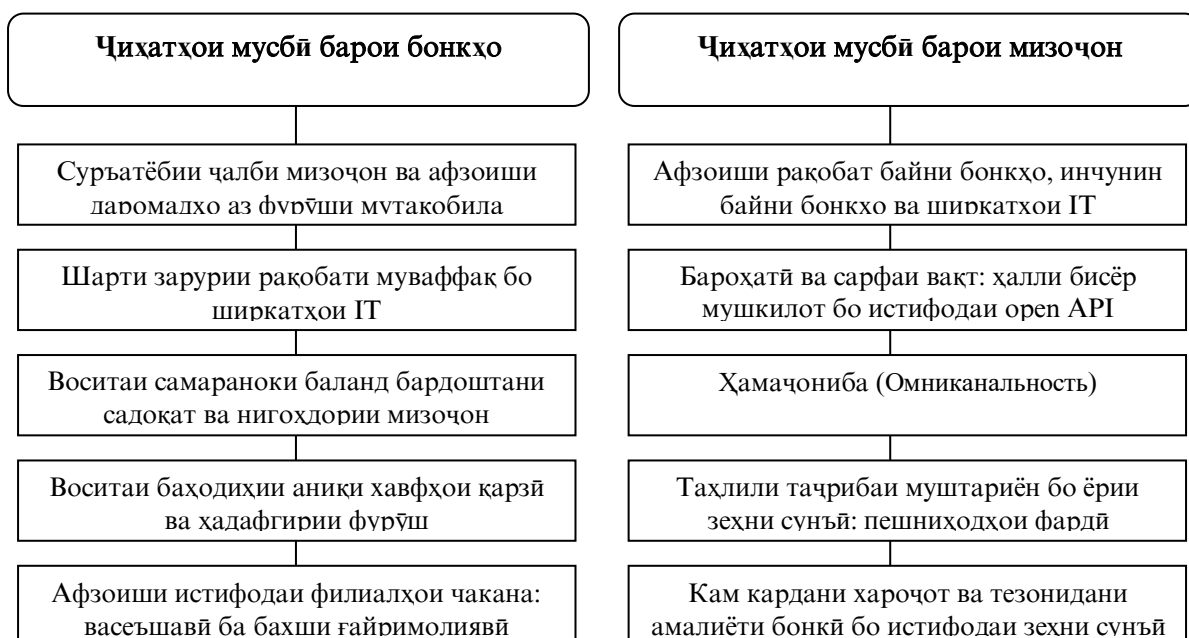
Расми 2. Нишонаҳои ҳатмии экосистемаҳои бонкӣ

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Ба монанди ҳар падидаи иқтисодӣ экосистемаҳои бонкӣ низ ҳам барои мизочон ва ҳам барои ташкилотҳои қарзӣ ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфӣ доранд.

Бартарии асосии ташкили экосистемаи бонкӣ дар он аст осон кардани дастрасии муштарӣ ба хизматрасонӣ ба молҳо ва хизматҳои ташкилотҳо, ки экосистемаро ташкил медиҳанд. Ин афзалият инчунин шартӣ асосии ташкили экосистема дар бахши бонкӣ мебошад. Интегратсияи хизматрасониҳои бонкӣ ва ғайрибонкӣ дар асоси ташаккули платформаи ягонаи иттилоотӣ воқеан дастрасии зудтари муштарӣро ба маҳсулоти зарурӣ.

Бартарии дигари экосистемаҳои бонкӣ ин кам кардани хароҷоти муомилот мебошад. Бартарии сеюми ташкили экосистемаи бонкӣ афзоиши назарраси пойгоҳи муштарӣро тавассути интегратсияи ҳадамот мебошад [2,108]

Расми 3. Ҷиҳатҳои мусбӣ татбиқи экосистемаҳо барои мизочон ва бонкҳо

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Бо вучуди ин, дар баробари афзалиятҳои раднашаванда экосистемаҳои бонкӣ дар худ хавфу таҳдидҳои муайянеро ҳам барои ташкилотҳои қарзӣ ва ҳам барои мизочони онҳо ба бор меоранд. Аз ҷумлаи чунин хавфу таҳдидҳо метавон номбар кард: рақобат, хавфи

ташаккули дороиҳои мушкilotдошта, хавфи амнияти иттилоотӣ, хавфи дастгирии маҷбурӣ, коҳиши садоқат ва хуруҷи мизочони бонкҳо, хавфи ихроҷ ё истифодаи беиҷозати маҳлумотҳо ва иттилооти шахсӣ, ки сирри бонкиро ташкил мекунад, хавфи иҷтимоӣ, ҳисоббаробаркуниҳои дохилиплатформавӣ.

Ҳамин тариқ, дар таҷрибаи бонкҳои тичоратӣ қорӣ намудани чунин як тамсилаи пешбурди фаъолияти ояндадор, ба монанди экосистема, дар радифи бартариятҳо ва афзалиятҳои раднашванда, дар худ хавфҳо ва таҳдидҳои муайянеро ҳам барои ташкилотҳои қарзӣ ва ҳам барои мизочон – шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ доро мебошад. Бо мақсади коҳиш додани хавфҳо зарур аст, яқум, дар сатҳи давлатӣ тадбирҳои муайяни дастгирӣ ва танзими раванди ташаккули экосистемаҳо қорӣ карда шаванд, дуҷум, худ бонкҳо бо мақсади гирифтани ғоидаи иловагӣ, васеъ намудани базаи мизочон ва баланд бардоштани сатҳи садоқат дар навбати аввал тавачҷуҳ ба ташаккули муносибатҳои шарикӣ самаранок бо ширкатҳои ИТ – и ояндадор равона карда шаванд.

Адабиёт:

1.Костина А.В. Цифровое общество: новые возможности – новые угрозы // Знание. Понимание. Умение. – 2019. – № 3. – с. 172–183. – doi: 10.17805/zpu.2019.3.15.

2.Мирзоев Ҳ.Ҳ. Нақши технологияҳои рақамӣ дар ташаккули экосистемаҳои бонки тичоратӣ//Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Рушди низоми бонкӣ ва рақамикунони бахши молиявӣ» (19-20.12.2023). – Кӯлоб: ДДК ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, 2023. – С. 108

3.Одинаев Ҳ.С. Рушди экосистемаҳои бонкӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ//Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. Душанбе, 2024. – №3 (87) 2024. – С. 150–151

4.Тарханова Е., Чижевская Е., Бабурина Н. Институциональные изменения и цифровизация бизнес операций в финансовых учреждениях // Журнал институциональных исследований. – 2018. – № 4. – с. 145–155. – doi: 10.17835/2076–6297.2018.10.4.145–155.

ОЛИФТАЕВА М.А.

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

НАҚШИ ЗАН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР

Занон қариб нисфи аҳолии мамлакатро ташкил медиҳанд, аз имкониятҳои онҳо дар иқтисодиёт ва сиёсат самараноктар истифода бурдан зарур аст; Барои таъмини баробарии гендерӣ дар Тоҷикистон заминаи меъерӣ ҳуқуқӣ таъсис дода шуда, дар ҳоли рушд қарор дорад. Дар республика тадбирҳои ба амал бароварда мешаванд, ки самтҳои асосии сиёсати давлатиро оид ба баланд бардоштани роли занон, фароҳам овардани имкониятҳои баробар барои занон, пешгирӣ ва барҳам додани зӯрварӣ нисбат ба занон, ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои оила, занон ва кӯдакон муайян мекунад.

Вожаҳои калидӣ: занон, иқтисодиёт, баробарии гендерӣ, ҳифзи ҳуқуқҳои занон, ниғаҳдорӣ тандурустӣ, маориф

ОЛИФТАЕВА М.А.

Таджикский государственный университет коммерции

РОЛЬ ЖЕНЩИН В РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

Женщины составляют почти половину жителей страны, соответственно, важно эффективнее использовать их возможности в экономике и политике. С целью обеспечения гендерного равенства в Таджикистане создана и развивается нормативно-правовая база. В

республике реализуется мероприятия, которые определяют основные направления государственной политики для активизации роли женщин, созданию равных возможностей для женщин, предупреждению, искоренению насилия в отношении женщин, защите прав и интересов семьи, женщин и детей.

Ключевые слова: женщины, экономика, гендерное равенства, защита прав женщин, здравоохранение, образования

OLIFTAEVA M.A.
TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

WOMEN'S ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY'S ECONOMY

Women make up almost half of the country's population, so it is important to use their opportunities in the economy and politics more effectively. In order to ensure gender equality in Tajikistan, a regulatory framework has been created and is being developed. The republic implements measures that determine the main directions of state policy to enhance the role of women, create equal opportunities for women, prevent and eradicate violence against women, protect the rights and interests of the family, women and children.

Keywords: women, economy, gender equality, protection of women's rights, health care, education

Дар ҷумхури дар доираи такмили санадҳои меъёрии ҳуқуқии барҳам додани қолабҳои гендерӣ, ҳифзи ҳуқуқи занон ва пешгирии зӯрварӣ дар оила ҷаҳол гардонидани ҷаҳолияти гурӯҳҳои қорӣ байнидоравӣ дар се самт пешбинӣ шудааст:

- барҳам додани қолабҳои гендерӣ (дар назди Қумитаи қор бо занон ва оилаи назди Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамқорӣ бо Лоихаи пешгирии зӯрварӣ дар оила (PDV));

- ҳифзи ҳуқуқи занон (дар назди Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамқорӣ бо Барномаи БРСММ «Волоияти қонун ва дастрасӣ ба адолат»);

- пешгирии зӯрварӣ дар оила (дар назди Прокуратураи генералӣ дар ҳамқорӣ бо Лоиха оид ба пешгирии зӯрварӣ дар оила (PDV)).

Ҳамзамон, масъалаҳои гендерӣ ба ҷаҳолиятҳои барномаи кишвар ворид қарда шудаанд, аз ҷумла таъмини ворид намудани масъалаҳои қоҳиш додани нобаробарии гендерӣ ҳамчун масъалаи қудоғона дар СМР (Стратегияи миллии рушд)-2030, дар БРМ (Барномаи Рушди миёнамуҳлат) 2016–2020 ва БРМ 2021-2025, қабули барномаҳои нав бо назардошти равиши гендерӣ. Ҳамзамон, барои занони соҳибқор механизмҳои мусоидат ба баробарии гендерӣ, аз ҷумла “қвотаҳои нарм” дар рӯйхати ҳизбии номзадҳо ба вақилии парламенти кишвар, имтиёзҳо барои қабул ба хизмати давлатӣ, қвотаҳои Президентӣ барои довтолабони донишгоҳҳо, грантҳои Президентӣ пайваста тақвият дода мешаванд. [1]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол як қатор самтҳои умумии ҷаҳолият мавҷуд аст, ки пешрафти нобаробарро дар ноил шудан ба баробарии гендерӣ таъсир мекунад. Ҳанӯз қабл аз оғози Ҳадафҳои рушди устувор дар ҳуҷҷатҳои барномавии кишвар ҳадаф – на қамтар аз 30% намояндагии занон дар мақомоти давлатӣ пешбинӣ шуда буд, ки талошҳо ба ин самт равона қарда шуданд. Имрӯз аз шумораи умумии хизматчиёни давлатӣ занону духтарон 25 фоиз ва қариб 20 фоизи қарҳои роҳбарикунандаро ташкил медиҳанд. Ҳарчанд қомае стереотипҳои марбут ба қори занон дар баҳши давлатӣ ва дар сатҳи қабули қарорқоро нигоҳ медорад, ваъ бо мурури қамон беҳтар мешавад. Барои солҳои 2010-2020 Намояндагии занон дар парламент аз 19 ба 23,8 фоиз афзуд ва шумораи қаноне, ки дар сатҳҳои давлатӣ ва маҳаллӣ қор мекунад, ба 31,3 фоиз расид.

Дар давраи байни ду барӯйхатгирии охиринаи аҳоли (2010 ва 2020) шумораи занони синни қобили меҳнати қорои маълумоти қасбӣ-техникӣ аз 114 аз 1000 зани соли 2010 то 108,3 аз 1000 зан дар соли 202039 қам шуд. Қаноне, ки дар шаҳр зиндагӣ мекунад, нисбатан

баладтар маълумот доранд: 20,2 фоизи занони синни қобили меҳнати шаҳрӣ маълумоти касбӣ доранд, дар ҳоле ки ин рақам барои занони деҳот танҳо 7,1 фоизро ташкил медиҳад. Илова бар ин, чи дар шаҳр ва ҳам дар деҳот мавҷудияти маълумоти миёнаи умумӣ дар байни занон бартарӣ дорад, аммо дар деҳот ҳиссаи онҳо боз ҳам назаррас аст.[2]

Ва дар маҷмӯъ, қисми нисбатан зиёди занони синни қобили меҳнат дар бозори меҳнат рақобатпазир нестанд. Дар бахшҳои каммузд (кишоварзӣ, тандурустӣ ва маориф) занон бартарӣ доранд. Гайр аз ин бисёр занон дар фермаҳои оилавӣ кори бемузд иҷро мекунанд. Занон низ эҳтимоли мустақилона машғул шуданро доранд (7% дар муқоиса бо 12% мардон). Сатҳи бекорӣи онҳо нисбатан баладтар аст. Занон музди камтар мегиранд.

Дар саросари иқтисод, маоши миёнаи занон дар соли 2021 66,7 фоизи музди миёнаи мардонро ташкил дод. Дар давоми 10 сол тафовути музди кори байни занону мардон кам нашудааст. Занон ҳиссаи зиёди коргарони бемуздро ташкил медиҳанд, ки ба қудакон ва дигар аъзоёни оила нигоҳубин мекунанд, махсусан дар деҳот. Ин вазъият аз он сабаб боз ҳам бадтар мешавад, ки дастрасӣ ба муассисаҳои таълимӣ дар деҳот ва шаҳрҳои хурд маҳдуд аст. Интизор меравад, ки равандҳои ислоҳот бо пешбурди фаъолони ташаббусҳо оид ба тавсеаи имкониятҳои иқтисодӣ барои занон дар кишвар кӯшишҳо барои пешбурди баробарии гендерӣ дар бозори меҳнат бояд ҳамаҷониба бошанд (бо назардошти афзоиши фарогирии касбӣ; маориф ва инфраструктураи социалӣ).

Бо мақсади балад бардоштани иқтидори истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ аз ҳисоби занон ва мардон чораҳои зерин андешида мешаванд:

- балад бардоштани сатҳи огоҳии занон ва мардон дар бораи ҳуқуқ ба захираҳои иқтисодӣ, дар бораи чузъҳои ислоҳоти аграрӣ қорӣ, имкониятҳо ва афзалиятҳои намудҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ;

- фарогирии шаклҳои гуногуни оморасозии мутахассисон дар соҳаи кишоварзӣ ва заминсозӣ, таҳияи барномаҳои қорӣ оид ба таҳкими иқтидор дар соҳаи системаҳои нави маблағгузорӣ, технологияи парвариши зироатҳо ва истифодаи ТИК;

- таҳияи барномаҳои таълимӣ ва маводи таълимӣ, ки ба системаҳои алтернативии хоҷагидорӣ маҳаллӣ, системаҳои энергетика ва об бо маблағгузорӣ чамъшуда нигаронида шудаанд;

- татбиқи барномаҳои ҳавасмандӣ ва зиёд намудани квотаи президентӣ барои духтарон дар донишгоҳҳои кишоварзӣ, заминсозӣ ва дигар профилҳои маъмул дар соҳаи иқтисоди сабз.

Намоёндагии занон ҳамчун пешвоёни ҷомеаи шаҳрвандӣ нисбат ба дигар бахшҳо баладтар аст. Дар кишвар ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонад доираи васеи ташкилотҳоро аз ташкилотҳои маҳаллӣ (шӯроҳои ҷамоатҳо, шӯроҳои маҳаллаҳо ва ғ.) то иттиҳодияҳои чамъиятии расман ба қайд гирифташуда фаро гирад. Ташкилотҳои ғайриҳукумати занон бештар дар масъалаҳои ҳифзи иҷтимоӣ кор мекунанд ва ба ҷамоатҳо (хусусан, тавонмандсозӣ тавассути омӯзиш ва сафарбаркунии хизматрасонӣ ба қурбониёни зӯрварӣ дар оила), дар соҳаи ҳуқуқи инсон ва мониторинги иҷроӣ ӯҳдадорҳои баробарии гендерӣ кӯмаки мустақим мерасонанд. . Занҳо дар муқоиса бо мардон аз дастрасӣ ба технологияҳои иттилоотӣ камтар манфиат мегиранд. Дар шароити бозсозии кишвар ба иқтисодиёти рақамӣ ва «сабз» истифодаи равиши мутаваззин ба қорӣ намудани технологияҳои пешрафта, ки на танҳо ба мардон, балки барои занон низ нигаронида шудааст, муҳим хоҳад буд. Дар ҷумҳурӣ дар доираи ваколатҳои Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли низомномаҳо оид ба расонидани кӯмак ба ҷабрдидагони зӯрварӣ дар оила таҳия ва такмил дода шуда, инчунин стандартҳои муайяни расонидани кӯмак ба ҷабрдидагони зӯрварӣ дар оила таҳия карда шудаанд. Бо мақсади татбиқи самараноки муқаррароти қонунгузорӣ оид ба пешгирии зӯрварӣ дар оила, инчунин расонидани кумак ва дастгирӣ ба занони қурбони зӯрварӣ, пешгирӣ ва рафъи зӯрварӣ дар оила дар оила, ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ ва кафолатҳои конститусионӣ занон дар соҳаи муносибатҳои оилавӣ ва хоҷагӣ, дар ҷумҳурӣ 33 маркази бӯҳронӣ ва 3 филиали онҳо таъсис ёфта, фаъолият доранд.

Дар таваллудхонаҳои як қатор шаҳру районҳои республика хонаҳои консалтатсия ва

ёри тиббӣ ба чабрдидагони хушунати оилавӣ ташкил ва кор карда истодаанд, ки ба онҳо бештар занон ва кудакони нобалиг мурочиат мекунад. Ҳамчунин дар сохтори корҳои дохилӣ муассисаҳои давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла Кумитаи кор бо занон ва оила, маркази бӯҳронии ташкилоти ҷамъиятии «Бовари ба фардо» барои занон, нозирони мубориза бо зӯроварӣ дар оила фаъолият доранд. мақомот, марказҳои иттилоотию машваратии назди мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ (110), марказҳои бӯҳронӣ оид ба офиятбахшии занони мавриди зӯроварӣ қарордошта (18) дар назди ташкилотҳои ҷамъиятӣ.

Телефони боварӣ – 1313 барои пешгирии зӯроварӣ дар оила кушода шудааст, ки ба он ҳар рӯзи корӣ аз соати 08:00-17:00 ва рӯзҳои шанбе, ба истиснои рӯзҳои якшанбе аз соати 08:00-12:00 аз телефонҳои мобилӣ зангҳои ройгон қабул мекунад. Институтҳои гуногуни ҷомеаи шаҳрвандӣ дар расонидани кӯмак ба занон, пешгирӣ ва решакан кардани ҳолатҳои зӯроварӣ нисбати занон, инчунин баланд бардоштани саводнокии ҳуқуқии табақаҳои осебпазирӣ занон, баҳусус онҳое, ки дар деҳот зиндагӣ мекунад, сахм мегузоранд. Дар баробари ин, ҳанӯз ҳам зарурати оптимизатсияи заминаи қонунгузорӣ оид ба решакан кардани зӯроварӣ нисбати занон, духтарон ва духтарон, кадрҳои баландхатисос барои кор дар масъалаҳои зӯроварӣ, таҳияи механизми мониторинг ва назорати иҷроӣ қонунҳои амалкунанда вучуд дорад. тадбирҳо ва барномаҳо оид ба решакан кардани зӯроварӣ.

Дар давраи миёнамуҳлати рушд пешрафтҳои назаррас дар баробарии гендерӣ бо интизориҳои афзоиши нақши занон дар роҳбарӣ ва қабули қарорҳо, дастрасӣ ба захираҳои иқтисодӣ ва иштироки меҳнат, дастовардҳо дар соҳаи маориф, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ алоқаманданд. . Дар маҷмӯъ, барои коҳиш додани осебпазирӣ, идома додани нишон додани ӯҳдадорӣҳо барои ноил шудан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳадаф бо назардошти принсипи дар қанор мондани ҳеч кас, ӯҳдадорӣҳои байналмилалӣ ва татбиқи тавсияҳои ниҳодҳо ва равандҳои байналмилалӣ ҳуқуқи башар муҳим хоҳад буд; Баррасии ҳуқуқҳо ва дастрасии гурӯҳҳои камбизоат, аз ҷумла онҳое, ки “дар хатари пасмонда” ҳастанд, идома диҳед.

Ҳамзамон, таъмини дастрасии васеъ ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ, даромад ва амнияти озуқаворӣ барои ҳамаи одамон ва оилаҳои ниёзманд дар марҳилаҳои гуногуни ҳаёт зарур аст; таҳияи механизмҳои мақсадноки системаи кӯмаки иҷтимоӣ ва як қатор барномаҳои давлатӣ, аз ҷумла оид ба масъалаҳои пиронсолӣ ва ҳифзи иҷтимоии пиронсолон, ислоҳоти низоми нафақа идома дода шавад. Сиёсати иҷтимоӣ ҳарчи бештар бояд ба коҳиш додани нобаробарии имкониятҳо, ки ҷанбаҳои иқтисодӣ (масалан, дастрасии нобаробар ба ҷойҳои корӣ, ҳадамоти молиявӣ, моликияти замин), ҷанбаҳои иҷтимоӣ (масалан, дастрасии нобаробар ба тандурустӣ, маориф, ғизо, иштироки сиёсӣ) ва муҳити зистро дарбар мегирад ҷанбаҳо (масалан, дастрасии нобаробар ба об, санитария, санитария ва энергия). Мутаносибан, сиёсатҳо тамаркузи танги соҳавӣ нахоҳанд дошт, ки ба амалҳои ҳамаҷониба мусоидат мекунад, ки имкониятҳоро васеъ мекунад. Деҳот ҳамчун як нуқтаи марказии пурзӯр кардани кӯшишҳо барои таъмини фарогирӣ дар рушди кишвар баррасӣ мешавад. Раванди таҳияи сиёсатҳои соҳавӣ ва минтақавӣ як ҷузъи таҳлили таъсир ба гурӯҳҳои осебпазирро дар бар мегирад (ё умуман таҳлили таъсир ба ҳуқуқи инсон).

Ташаккули иқтисодӣ миллӣ барои таҳияи пойгоҳи додаҳои андозаҳои гуногуни осебпазирӣ, аз қабили қаламрав, этникӣ, синну сол, чинсият, маъҷубӣ ва ғайра муҳим хоҳад буд, ки бояд дар раванди таҳияи сиёсат, татбиқ, мониторинг ва арзёбӣ.

Бо мақсади таҳкими раванди омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин рушди тафаккури техникаи насли наврас ва ҷавонон солҳои 2020-2040 дар Тоҷикистон «Бистсолагии омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ» эълон шудааст. , илмҳои дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф». Дар соли 2020 Нақшаи чорабинӣҳо барои солҳои 2020-2025 ҷиҳати татбиқи эълони солҳои 2020-2040 “Бист соли омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” тасдиқ карда шуд. Соли 2021 Стратегияи омӯзиш ва рушди фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиатшиносӣ дар соҳаи маориф ва илм барои давраи то соли 2030 қабул гардид.[3]

Аммо дар пасманзари номунавозунии назарраси гендерӣ дар соҳаи таҳассуси илм, технология, муҳандисӣ ва математика (STEM) на нақшаи чорабиниҳо барои солҳои 2020-2025 ва на Стратегияи омӯзиш ва рушди фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар соҳаи маориф ва илм дар давраи то соли 2030 боз ҳам равиши бетарафии гендериро истифода мебарад. Ҳамзамон, талошҳо барои коҳиш додани номунавозунии гендерӣ дар системаи таҳсилоти касбӣ нигаронида шудаанд. Сарфи назар аз коҳиши номунавозунии гендерӣ дар таҳсилоти касбӣ, он ҳамчунон сабаби нобаробарии имкониятҳо дар кишвар боқӣ мемонад.

Саъю кӯшишҳо имкониятҳои баробари гендериро дар омодагӣ ба рушди индустриалӣ-инноватсионӣ ва дигаргунсозии «сабз» таъмин хоҳанд кард. Системаи маориф заминаҳои рушди “сабз”-ро фароҳам меорад:

- фанҳои «Шиносӣ бо муҳити зист», «Табиатшиносӣ», «Экология», «Биоэкология», «Геоэкология», «Радиоэкология», «Мониторинги муҳити зист», «Экологияи тиббӣ», «Экологияи кишоварзӣ» ва ғайра қорӣ карда шуданд. дар ҳама зинаҳои таҳсилот;

- қабули донишҷӯён ба мактабҳои олии кишвар аз рӯи ихтисоси экология меафзояд;

- бо мақсади таҳкими фарҳанги экологӣ ва баробархуқуқӣ дар кишвар озмунҳои ҷумҳуриявӣ «Экологи ҷавон», «Ҳофизони табиати ҷавон», «Экологҳои ҷавон», «Беҳтарин муаллими экология», «Шеър ва беҳтарин таърих» ва «Соҳили тоза» гузаронида мешаванд. дар республика ташкил ва гузаронда мешаванд, «Тозагии маҳал», «Тозагии роҳ»;

- оид ба ҷалби донишҷӯён ба фаъолияти илмӣ соҳаи экология қорҳои мақсаднок гузаронида мешаванд.

Мустаҳкам намудани воситаҳои молиявӣ давлатӣ ва зиёд кардани самараи маблағгузории хусусӣ барои маблағгузорӣ аҳамияти калон дорад. Масалан, бахши давлатӣ метавонад захираҳоро барои таҳияи лоиҳаҳо ҷудо кунад. Илова бар ин, муассисаҳои рушди давлатӣ метавонанд қисман кафолати қарз пешниҳод кунанд, дар қарзҳои синдикатӣ бо шахсони хусусӣ иштирок кунанд ё ҳамчун сармоягузори лангар дар сармоягузории дороиҳо амал кунанд. Бо мурури замон таҷрибаи ниҳодҳои рушди давлатӣ ба дигар ширкаткунандагон, аз қабилӣ сармоягузори бахши хусусӣ ва сармоягузори институтсионалӣ, таҳиягарон кумак хоҳад кард, то татбиқи чунин лоиҳаҳоро самараноктар кунанд.

Адабиёт

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.
2. Барӯйхатгирии аҳоли ва фонди манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон 2020: Сатҳи маълумотнокии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2023
3. Бо қарори Ҳукумат аз 30 апрели соли 2021, № 185 тасдиқ шудааст

Маълумот дар бораи муаллиф: Олифтаева Мохру Абдулнӣёзовна, муаллими калони кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Суроға: шаҳри Душанбе, кӯчаи Дехотӣ ½. Тел: (992) 934223312. E-mail: mohru-ab@mail.ru

Сведения об авторе: Олифтаева Мохру Абдулнӣёзовна, старший преподаватель кафедры «Финансы» Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: город

Душанбе, улица Дехоти ½. Тел: (992) 934223312. Электронная почта: mohru-ab@mail.ru

К ВОПРОСУ ИССЛЕДОВАНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

Истоки теории устойчивого развития восходят к 20-м годам прошлого века и основаны на работах Л. Вальраса, Дж. Р. Хикса, П. Самуэльсона и А. Вальда. Их работы были направлены на изучение устойчивости экономических систем. Они проанализировали теорию равновесия рынков в условиях совершенной конкуренции и пришли к выводу, что устойчивость развития рынков зависит от экономических процессов, происходящих в других фазах общественного воспроизводства. Была выявлена сущность политэкономического аспекта проблемы. Они считали, что устойчивость экономической системы в большей степени зависит от стабильности экономических отношений.

Концептуализация проблемы перехода к устойчивому развитию ассоциируется у многих экспертов с докладом «Наше общее будущее», подготовленным Всемирной комиссией по окружающей среде и развитию в 1987 году. Ключевым моментом этого подхода к пониманию устойчивого развития является рациональное и эффективное использование ограниченных жизненных ресурсов при минимальном ущербе для природной среды, что позволяет снизить угрозы способности полностью удовлетворить потребности будущих поколений.

Смысл такого подхода к пониманию устойчивого развития заключается в рациональном и эффективном использовании ограниченных ресурсов, необходимых для жизни сегодня, приминимизации вреда для окружающей среды, что снижает угрозу возможности полностью удовлетворить потребности будущих поколений.

Развитие теории устойчивого развития способствовало появлению множества определений этой категории, и их число продолжает расти выделим ряд некоторых из них. Еще в конце 80-х годов 20 века академик Н.Н. Моисеев под устойчивым развитием рассматривал развитие общества, приемлемое для сохранения ниши человека и создания благоприятных условий для выживания цивилизации [12].

Академик А.Г. Гринберга и его единомышленники в коллективной монографии определили «устойчивое развитие» как стабильное и сбалансированное социально-экономическое развитие, не разрушающее природную среду и обеспечивающее непрерывный социальный прогресс общества [6].

Другой российский ученый В.Н. Лаженцев устойчивость и саморазвитие рассматривает как одно из ключевых характеристик экономической системы. Эти свойства характеризуют способность экономической системы создавать и всесторонне использовать потенциал инфраструктуры, трудовых и природных ресурсов региона [9].

Наиболее верной представляется точка зрения О.Л. Кузнецова и В.В. Попкова они утверждают, что устойчивое развитие-это непрерывный процесс удовлетворения потребностей нынешнего и будущих поколений [4].

Предложение Х. Боссея использовать для оценки устойчивости основные опорные точки системы представляется достаточно разумным [4]. По мнению Х. Боссея, для поддержания жизнеспособности и устойчивого существования системы должна быть совместима со своим окружением и характеристиками. В данном случае ученые рассматривает характеристики среды с точки зрения наложения на систему определенных требований и ограничений, которые определяют ее функционирование, пути развития и поведение.

Многие авторы связывают это понятие со стабильным развитием трех подсистем. Так, по мнению ученых А.С. Мартынов, В.В. Артюхов и В.Г. Виноградов исходят из того, что устойчивость развития является фундаментальным свойством системы и отличается от случайного набора элементов. Они выделяют три подсистемы - природные ресурсы, материально-технологические комплексы и социум они указывают, что устойчивость

развития как системное свойство применима к каждой из этих подсистем. При этом устойчивость материальных систем зависит от трех характеристик: все проницаемости (материально-энергетический потенциал), интенсивности (процессы воспроизводства и обмена) и информативности (состав и структура) [13].

Ряд авторов связывают это понятие со стабильным развитием три подсистемы. Так, по мнению ученых А.С. Мартынов, В.В. Артюхов и В.Г. Виноградов исходят из того, что устойчивость развития является фундаментальным свойством систем, отличающим их от случайного набора элементов.

Многие авторы связывают это понятие со стабильным развитием трех подсистем. Так, по мнению ученых А.С. Мартынов, В.В. Артюхов и В.Г. Виноградов исходят из того, что устойчивость развития является фундаментальным свойством системы и отличается от случайного набора элементов. Они выделяют три подсистемы - природные ресурсы, материально-технологические комплексы и социум они указывают, что устойчивость развития как системное свойство применима к каждой из этих подсистем. При этом устойчивость материальных систем зависит от трех характеристик: все проницаемости (материально-энергетический потенциал), интенсивности (процессы воспроизводства и обмена) и информативности (состав и структура) [13].

Обобщая существующих подходов к пониманию категории «устойчивое развитие», по нашему мнению, это процесс изменений, в котором эксплуатация ресурсов, направление капиталовложений, ориентация технологического развития в гармонии с социальным благополучием и экологическим равновесием повышают ценность текущего и будущего потенциала.

На современном этапе устойчивое развитие страны, в полном смысле этого слова, возможно только при обеспечении устойчивости развития всех её регионов. Следовательно, возникает необходимость исследования вопросов общности и различий в обеспечении устойчивого развития страны и регионов, теоретические и методологические особенности формирования стратегии устойчивого развития регионов с учетом их относительной обособленности и рыночных условий хозяйствования.

Понятие «устойчивое развитие региона» пока не имеет однозначного определения. Но вместе с тем, в условиях переноса центра тяжести проведения рыночных преобразований в региональной экономической и социальной сферы, решения проблем эффективного функционирования региональных субъектов хозяйствования на рыночных принципах, региональное хозяйство становится основой применения теории устойчивого развития.

По мнению Шнипер, Р.И. основными характеристиками устойчивого развития региональной системы являются надежность ее экономической конструкции, адаптивность и эластичность регионального воспроизводственного процесса, когда наличествуют естественные вариации спроса и когда нет резких колебаний социально-экономических процессов [16].

Авторы коллективной монографии «Моделирование устойчивого развития как условие повышения экономической безопасности территории», приходят к единому выводу, что устойчивое развитие региона как субъект специфических социально-экономических отношений, связанные с территориальной организацией общественного производства и представляющих собой особый структурный уровень общенациональной системы производственных отношений, должно означать сбалансирование социально-политической, правовой, природно-экологической и экономической подсистем [15].

Наиболее правильной, на наш взгляд, является точка зрения известного таджикского ученого, профессора Байматов А.А., утверждает, что устойчивое развитие страны возможно только при обеспечении устойчивости развития всех её регионов. Но вместе с тем понятие «устойчивое развитие региона» пока не имеет однозначного определения. В условиях переноса центра тяжести проведение рыночных преобразований в региональные экономическую и социальную сферы, решение проблем эффективного функционирования

региональных субъектов хозяйствования на рыночных принципах, применение теории устойчивого развития в региональном хозяйстве становится очевидным [2].

Как подчеркивают другие российские ученые В.Н. Лексин и А.Н. Швецов главными признаками устойчивости региона называют длительность сохранения условий для воспроизводства потенциала территории (социального, природно-ресурсного, экологического, хозяйственного и др.) в режиме сбалансированности и социальной ориентации. При этом сбалансированность подразумевает соблюдение пропорции (согласованности, гармонизации) вышеуказанных составляющих потенциала региона [10].

Заслуживает внимания также подход авторов как Г.В. Гутмана, А.А. Мироедова, С.В. Федина они отмечают, что в качестве важнейшей функциональной характеристики региона это его способность функционировать как саморазвивающейся системы, а устойчивость социально-экономического развития региона рассматривают как антипод его кризисного состояния [7].

А в своем исследовании В. Василенко использует близкую трактовку, рассматривая устойчивость как бескризисность развития региона [5].

По мнению таджикского ученого, профессора Авезова А.Х. на государственном уровне формирование стратегии устойчивого развития должно содержать следующие цели. Экономические цели преимущественно вытекают из необходимости сохранения единства экономического пространства, государственного регулирования финансовых ресурсов, инвестиций ради полного использования территориальных ресурсов, природного и производственного потенциала, содействия развитию механизмов рыночной экономики, оказания централизованной финансовой помощи депрессивным территориям и т.п. [1].

Бутова Т.В., Кривцова М.К. они считают, что для «устойчивости региона можно определить, как способность к сохранению стабильного экономического положения и обеспечению роста качества жизни населения наравне с продолжением дальнейшего развития при изменении внешних и внутренних условий и факторов. Однако, чтобы достичь устойчивого развития региона, необходимо применение не только экономических, но и административных методов. Этим они объясняют тем, что очень часто трудно установить степень изменения внешних и внутренних условий и факторов воздействия на региональную экономику [3].

Другие таджикские ученые как Пулодова Х.Ш., Раджабов К.К. отмечают, что устойчивое развитие региона предполагает экономически эффективное, социально-ориентированное и экологически допустимое развитие социально-экономической системы в целом. В этой связи, по их мнению, современные стандарты устойчивого жизнеобеспечения должны обеспечиваться такие темпы экономического роста, которые достаточны для удовлетворения потребностей населения в настоящее время, а также должны быть ориентированы на сохранение ресурсных возможностей для будущих поколений [14].

Таким образом, несмотря на многообразие точек зрения по поводу сущности термина «устойчивое развитие региона» его можно понимать, как сложный социально-экономической системой, главным фактором, которого является сохранить и развивать уровень производства, ориентированного на достижение желательного равновесия между экономическим ростом, природно-ресурсным, рыночным потенциалом, состоянием окружающей среды, и обеспечить рост качества жизни населения во всех регионах страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авезов А.Х. Формирование стратегии устойчивого развития региональной экономики. Коллективная монография ученых научно-исследовательского и образовательного центра университета Шанхайской организации сотрудничества и устойчивого развития ТГУПБП. Душанбе, «Ирфон», - 2014. Стр. 55.

2. Байматов А.А. Региональная политика устойчивого социально-экономического развития Волгоград Издательство Бизнес. Образование. Право. Вестник Волгоградского института бизнеса. - 2017. - № 1 (38). С.160-164.
3. Бутова Т.В., Кривцова М.К. Анализ критериев оценки регионов в России // Механизмы развития современного общества: сб. науч. статей по материалам Междунар. заоч. науч.-практ. конф. - М.: Лаборатория прикладных экономических исследований имени Кейнса, 2014. - С. 16-18.
4. Боссель. Х. Показатели устойчивого развития: теория, метод, практическое использование: отчет, представленный на рассмотрение Балатонской группы: пер. с англ. / - Тюмень: Изд-во ИПОС СО РАН, 2001. - 123 с.
5. Василенко В. Критерии качества и переход общества к устойчивому развитию // Стандарты и качество. – М., 2001. - №3. - С. 24-32.
6. Гринберг А.Г., Данилов-Данильян В.И. Стратегия и проблемы устойчивого развития России в XXI веке / А.Г. Гринберг, В.И. Данилов-Данильян. - М.: Экономика, 2002. - 31 с.
7. Гутман Г.В., Мироедов А.А., Федин С.В. Управление региональной экономикой. - М: Финансы и статистика, 2002. – С. 16, 61.
8. Кузнецов, О.Л. Устойчивое развитие: научные основы проектирования в системе природа-общество-человек [Текст]: учебник / О.Л. Кузнецов, Б.Е. Большаков. – СПб.; М.; Дубна, 2001. – 616 с.
9. Лаженцев В.Н. Экономико-географический подход к региональной организации хозяйства // Человек - общество - окружающая среда: Пленарные доклады Международной экономической конференции / Под ред. А.И. Татаркина. - Екатеринбург: УрО РАН, 2001. – С. 69-72.
10. Лексин, В.Н., Швецов А.Н. Региональная политика России: концепции, проблемы, решения. // Российский экономический журнал. - 1993. - № 9. - С. 49.
11. Мартынов, А.С. Артюхов, В.В., Виноградов, В.Г. Россия как система: Комплексный аналитический Web-атлас, 1977.
12. Моисеев, Н.Н. Судьба цивилизации. Путь разума [Текст] / Н.Н. Моисеев. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 223 с.
13. Попков, В.В. Устойчивое экономическое развитие в условиях глобализации и экономики знаний: концептуальные основы теории и практики управления.– М.: Экономика, 2007. – 295 с.
14. Пулодова Х.Ш. Раджабов К.К. Формирование ресурсного потенциала в системе факторов устойчивого развития региона. Вестник Таджикского Национального Университета. Серия социально-экономических и общественных наук (научный журнал). – Душанбе, 2019. - №8с.39-46
15. Татаркин, А.И., Львов Д.С., Куклин А.А., Мызин А.Л., Богатырев Л.Л., Коробицын Б.А., Яковлев В.И. Моделирование устойчивого развития как условие повышения экономической безопасности территории - Екатеринбург: Изд-во Урал.ун-та, 1999. - 276 с.
16. Шнипер, Р.И. Регион. Диагностика и прогнозирование. - Новосибирск, 1996. - 135 с.

Пулодова Хуршеда Шарифджонова – кандидат экономических наук, доцент кафедры управления экономики и маркетинга ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова», Республики Таджикистан, 735730 г. Худжанд, e-mail: rahim13@list.ru, тел: (+992)927-78-68-86.

Абдурахими Кахрамонзод - студент 4-го курса по специальности “Финансы и кредит” Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции рахимова

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРОВЕДЕНИЯ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ ПРИ ПОСТРОЕНИИ НАЛОГОВЫХ СИСТЕМ

Налоговые системы зарубежных стран существенно отличаются друг от друга по основным экономическим показателям, соотношению прямых и косвенных налогов, уровню налоговой культуры налогоплательщиков и налоговой дисциплины, мерам ответственности за нарушение налогового законодательства, источникам налогообложения. Однако проводимые в странах, налоговые реформы, отражающие стремление к экономическому объединению, недопущению двойного налогообложения, расширению международных хозяйственных связей способствуют процессу формирования общих тенденций современного развития национальных налоговых систем. Их выявление, обоснование и использование имеет большое значение для принятия конкретных решений в налоговой сфере.

В мире накоплен громадный опыт построения национальных налоговых систем. На современном этапе развития их формирование в основном завершилось, и применяются меры по изменению отдельных составных элементов.

Изучая тенденции развития налоговых систем развитых зарубежных стран, следует выделить, во-первых, широкое распространение НДС в мировой практике налогообложения и использование его как нового средства в регулировании рыночной экономики.

Рассмотрим роль НДС в реализации фискальной, регулирующей и интегрирующей функций в налоговых системах стран с рыночной экономикой. Широкое распространение НДС обусловлено, в первую очередь, большими фискальными возможностями этого налога по увеличению и стабилизации бюджетных доходов. НДС имеет устойчивую базу обложения. Средства в бюджет начинают поступать уже на начальных стадиях производства продукции, процесс налогообложения охватывает все стадии производственного цикла, а также этапы реализации готовой продукции. Выделение НДС отдельной строкой во всех банковских и иных расчетных документах усложняет попытки уклонения от налога и позволяет налоговым инспекциям эффективно контролировать уплату НДС. В то же время, плательщик налога не несет на себе налогового бремени, связанного с взиманием НДС при покупке сырья, материалов, комплектующих изделий, поскольку компенсирует свои затраты, перекладывая их на покупателя. Процесс переложения налога завершается на конечном потребителе готовой продукции, который и несет всю тяжесть обложения НДС. Обеспечивая стабильное и гарантированное поступление средств в казну, уменьшая сопротивление налогоплательщиков и затрудняя уклонение от налогообложения, НДС стал мощным фискальным инструментом обложения расходов на потребление: налоговые поступления от НДС в бюджет варьируются от 45 % (во Франции) до 18-20 % (в Канаде и Швеции).

Вместе с тем, налог на добавленную стоимость в странах Евросоюза, Японии и ряде других государств используется как важное тактическое средство в системе налогового регулирования рыночной экономики.

Налог на добавленную стоимость является для большинства стран с развитой рыночной экономикой основным источником компенсации потерь доходной части бюджета за счет снижения ставок налогов на доходы корпораций.

Самой крупной доходной статьёй во многих зарубежных странах являются поступления от подоходного налога. Так, в среднем по странам ОЭСР они составляют около 27 %. В отдельных странах поступления от подоходного налога существенно превышают эту величину. Например, в США доля подоходного налога достигает в бюджете 40 %. В 90-е годы имела место устойчивая тенденция снижения максимальных ставок подоходного налога. Однако даже после снижения предельные ставки подоходного налога всё ещё

остаются достаточно высокими. Следует отметить, что, несмотря на снижение высших ставок в странах ОЭСР доля поступлений подоходного налога с физических лиц практически осталась неизменной - около 10 % ВВП. Это объясняется тем, что во многих странах снижение предельных ставок подоходного налога сопровождалось расширением налоговой базы за счет отмены ряда вычетов.

Поступления от подоходного налога являются самой крупной доходной статьей государственного бюджета для многих зарубежных стран. Их доля в государственном бюджете прямо зависит от уровня развития экономики. В развитых странах подоходный налог составляет значительную часть доходов государства. Так, в среднем по странам ОЭСР поступления составляют около 27 %. В отдельных странах поступления от него существенно превышают эту величину. К примеру, в США доля подоходного налога на современном этапе достигает в доходах бюджета 60 %, в Великобритании, Швеции и Швейцарии – 40 %, в Японии в разные годы ее величина составляла от 35 до 42 %, несколько меньше во Франции – 17 %

Налоговая система отражает государственные приоритеты. Есть налоги, которые легко собирать: на добавленную стоимость, на прибыль и имущество предприятий, подоходный налог. Рост этих налогов свидетельствует о слабости государства и его социальной политики.

Наоборот, уменьшение налогов на труд и капитал, сдвиг центра тяжести налогообложения в сторону природной ренты и экологических налогов - признаки здорового общества. Такое общество на практике реализует принцип устойчивого развития: заботу о будущих поколениях.

В странах Организации Экономического Сотрудничества и Развития (ОЭСР), куда входит большинство европейских стран, сдвиг налогового бремени в сторону экологических налогов - «Зеленая налоговая реформа» - начался в 1995-1996 годах.

С точки зрения концептуального подхода к экологическим налогам обычно выделяются две группы стран (из числа стран-членов ОЭСР). Первую группу образуют те страны, в которых экологическим налогам придается значительный вес в реализуемых ими налоговых реформах. Общей направленностью таковых является изменение структуры и акцентов в налоговой системе путем сокращения удельного веса налогов на доходы и относительного увеличения доли налогов на процессы производства/потребления, в том числе те, которые характеризуются негативным воздействием на окружающую среду. Особый акцент в этих реформах делается на энергетических и подобных налогах, которые рассматриваются как средство реструктуризации (в том числе природоохранной) производства/потребления. Подобные реформы с середины 90-х годов, в частности, реализуются в Дании, Норвегии, Швеции, а с конца 90-х годов идеи подобной реформы прорабатываются и в Германии.

Масштабность проблемы теневой экономики характеризуется следующими цифрами. Вся теневая экономика в мире оценивается в 9 трлн. дол. Это больше, чем 40 % суммарного ВВП всех стран ОЭСР. Это больше суммы всех налогов, собранных в этих странах в 1998 г., равной 8 трлн. дол.

Теневая экономика характеризуется производством не учтенных государством товаров и услуг и неуплатой (полной или частичной) налогов. Выделяются два пути неуплаты налогов.

Первый путь - это неуплата или точнее занижение суммы налога на законном основании при использовании несовершенства законодательства (tax avoidance).

Второй путь - это сокрытие доходов и неуплата налогов в нарушение законодательства (tax evasion). Первый путь в отличие от второго не является налоговым преступлением и не подлежит судебному преследованию.

Установить реальные масштабы теневой экономики - весьма сложная задача. В рыночных странах наиболее известным и давно применяемым стал метод «материальных затрат», при котором за основу берется превышение потребления электроэнергии над ее

официальным производством. Полученная в результате разность и рассматривается как база для приблизительной оценки теневого сектора. Этот метод считается более надежным для развивающихся и переходных экономик. В развитых странах этот метод дает более искаженные оценки из-за быстрого внедрения энергосберегающих технологий. Поэтому к этим странам применяется ряд методик, которые дают разные, иногда противоречивые результаты.

Наиболее полное исследование по оценке теневой экономики принадлежит австрийскому экономисту Ф. Шнайдеру, который вместе с Д. Энсте опубликовал результаты своего анализа почти по 80 странам на конец XX в. Ниже приводятся некоторые из наиболее интересных его данных.

Так, средний размер теневой экономики составляет в развитых странах (доля в ВВП в %) - 15,1; в развивающихся странах - около 40; в постсоветских странах - 25,7; в странах Восточной Европы - 20,7 (расчет по методу электроэнергии). Однако за этими усредненными цифрами скрываются весьма резкие различия по странам. В развивающихся странах доля теневой экономики колеблется от 76 и 68 % ВВП в Нигерии и Египте, до 37 и 29 % в Чили и Бразилии. В постсоветских странах лидируют Грузия, Азербайджан и Украина (63, 59 и 47 % ВВП этих стран); Узбекистан, Эстония и Белоруссия находятся на противоположном полюсе (8; 18,5 и 19 % их ВВП). Теневая экономика России оценивается где-то посередине этих крайностей - на уровне 41 % ВВП (согласно данным Госкомстата России, размеры теневой экономики составляют 22 – 25 % ВВП).

По развитым странам наибольший теневой сектор зафиксирован в южно-европейских странах (Греция, Италия, Испания - 27; 20 и 16 % ВВП, соответственно). На противоположном конце находятся Австрия, Норвегия, Швейцария и Япония (5,8; 5,9; 6,9 % и 8,5 % ВВП, соответственно).

Современный период характеризуется в развитых странах устойчивым ростом теневой экономики, особенно теневого рынка труда. К концу XX в. в ЕС не меньше 20 млн. человек, а во всех развитых странах (страны ОЭСР) порядка 35 млн. человек было занято в теневой экономике (часто одновременно и на своем «белом» рабочем месте).

Объяснение этого связывается с основными постулатами макроэкономического анализа. Исходя из общего постулата о стремлении экономического субъекта к максимизации дохода и минимизации издержек, макроэкономический анализ объясняет рост теневой экономики стремлением избежать налогов, так как они одновременно увеличивают издержки и уменьшают доход. В последнее время налоги постоянно росли, особенно в форме социального налогообложения (и в виде налога с населения, и в виде взносов предпринимателей на социальное страхование). Неслучайно, по развитым странам прослеживается отчетливая связь между ростом доли налогов в ВВП, среди которых на первом месте по темпам роста стоят взносы на социальное страхование, и увеличением доли «теневой экономики». Это подтверждается и данными опросов предпринимателей и наемных работников, по которым среди причин теневого найма рабочей силы на первом месте стоят невероятно выросшие издержки законного найма. В первую очередь среди этих издержек называют налоги и социальные взносы. В таких странах, как Италия и Бельгия с высокой долей теневой экономики (23 и 28 % ВВП), общая сумма всех налогов у среднего получателя дохода достигает почти 70 % всего заработка. При таких издержках мотивация теневых заработков становится понятной.

Наряду с этим в отдельных странах отмечается в стимулировании «теневой экономики» и роль некоторых других факторов (например, рост безработицы, повышение социальных выплат по безработице, пенсий и других социальных выплат в таких странах, как Германия и Швеция).

Однако при наличии отчетливой связи между ростом налогов, в том числе социальных, и увеличением теневой экономики обратная связь прослеживается с трудом. Так, политика серьезных налоговых реформ, которые проводились рядом стран с целью уменьшить теневой сектор посредством значительного снижения налогов, не была

успешной и не давала ожидаемых результатов. В лучшем случае удавалось лишь стабилизировать размер теневого сектора или сдерживать его рост.

Проводились также по некоторым странам (например, Швеции, Норвегии, Австрии и др.) исследования с целью ранжирования основных налоговых факторов, влияющих на размер теневой экономики. Эти исследования показали, что в стимулировании роста теневой экономики первое место занимает размер налогового бремени, особенно по линии социальных выплат. Затем следуют (в порядке понижения роли) интенсивность государственного налогового контроля и сложность самой налоговой системы.

В целом, как показывает проведенный анализ, возрастание социального налогообложения в условиях современной рыночной экономики в развитых странах не только имеет свои плюсы, но и является фактором сбоев в ее нормальном функционировании, вызывая определенные серьезные трудности. Особенно об этом свидетельствует наличие прямой односторонней связи между возрастанием социальных налогов и увеличением теневой экономики.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Налоговый кодекс Республики Таджикистан. Душанбе 2022.
2. Пансков В.Г. Показатели налогового бремени: проблемы определения и роль в налоговой системе/Налоговая политика и практика. 2004. — № 9. С. 10.
3. Юрзинова И.Л. Концепция налоговой политики как механизма согласования экономических интересов государства и хозяйствующих субъектов//Финансы и кредит. – 2007. - № 37. – с. 62-72
4. Налоги по графику. Сегодня Правительство рассмотрит представленный Минфином план по совершенствованию налоговой системы в ближайшие три года//Газета «Бизнес». – 2008. - № 24. – с. 2
5. Шомуродов Ф. Системаи миллии андоз. Китоби дарси. Душанбе 2009.
6. Назарияи андоз ва андозбанди Д. Гулмирзоев Душанбе 2000с.
7. Хукуки андоз. Ш.М. Исмоилов. Душанбе, Нашриёти «Конуният», 2003.
8. Исломов Тохир Султонмуродович «Таърихи молия, андоз ва ташаққули системаи андоз ва андозбанди дар Тоҷикистон» Душанбе: «Ирфон», 2009.
9. Мамрукова О.И. Налоги и налогообложение: учебное пособие – М.: Финансы и статистика, 2007. – 299 с.
10. Налоги и налогообложение: Учеб. пособие / Под ред. Б.Х. Алиева. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 416 с.
11. Черник Д.Г. Налоги: практика налогообложения – М.: Финансы и статистика, 2008. – 368 с.
12. Перов А.В. Налоги и налогообложение: учебное пособие – М.: Юрайт-Издат, 2007. – 809 с.
13. Качур О.В. Налоги и налогообложение: учебное пособие – М.: Кно Рус, 2008. – 320 с.
14. Юринова Л.А. Налоги и налогообложение: учебное пособие – СПб.: Питер, 2007. – 240 с.
15. Худолеев В.В. Налоги и налогообложение: учебное пособие – М.: Форум, ИНФРА-М, 2007. – 320 с.

Раҳматова К.Н.
Муаллимаи калони ДДТТ

ЗЕЛЕННЫЕ ОБЛИГАЦИИ ОАО "БАНК ЭСХАТА": ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Статья посвящена особенностям выпуска и обращения зеленых облигаций, выпущенных ОАО «Банк Эсхата», что является очень актуальной темой и направленной на поддержку перехода страны к устойчивой, низкоуглеродной экономике. В статье проведен обзор международного опыта в сфере выпуска «Банк Эсхата» зеленых облигаций. Рассмотрены возможности использования таких ценных бумаг в современной практике РТ на государственном и международном уровнях.

Ключевые слова: зеленые облигации, экологическое влияние, инвестиция, обращение облигаций, корпоративные облигации, фондовая биржа, ценные бумаги, торги.

Раҳматова К.Н.
Муаллимаи калони ДДТТ

ВОМБАРҒҲОИ САБЗИ ҶСК БОНКИ ЭСХАТА: ХУСУСИЯТҲО ВА ДУРНАМОИ РУШД ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои барориши вомбарғҳои сабз, ки аз ҷониби ҶСК «Бонки Эсхата» бароварда шуда, бахшида шудааст, ки мавзӯи хеле муҳим буда, ба дастгирии гузариши кишвар ба иқтисодиёти устувори камкарбон нигаронида шудааст. Дар мақола баррасии таҷрибаи байналмилалӣ дар соҳаи барориши вомбарғҳои сабз аз ҷониби Бонки Эсхата имкониятҳои истифодаи чунин қоғазҳои қиматнок дар таҷрибаи муносири Ҷумҳурии Тотористон дар сатҳи давлатӣ ва байналмилалӣ баррасӣ карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: вомбарғҳои сабз, таъсири муҳити зист, сармоягузорӣ, гардиши вомбарғҳо, вомбарғҳои корпоративӣ, биржаи фондӣ, қоғазҳои қиматнок, савдо.

Rakhmatova K.N.
Senior lecturer, TSUC

GREEN BONDS OF BANK ESKHATA OJSC: FEATURES AND DEVELOPMENT PROSPECTS IN TAJIKISTAN

The article is devoted to the features of the issue and circulation of green bonds issued by Bank Eskhata OJSC, which is a very relevant topic and aimed at supporting the country's transition to a sustainable, low-carbon economy. The article provides a review of international experience in the field of issuing green bonds by Bank Eskhata. The possibilities of using such securities in modern practice of the Republic of Tatarstan at the state and international levels are considered.

Keywords: green bonds, environmental impact, investment, bond circulation, corporate bonds, stock exchange, securities, trading.

В Таджикистане объектом операций по ценным бумагам преимущественно выступают государственные ценные бумаги Национального Банка Таджикистана, казначейские векселя Министерства финансов, и другие виды ценных бумаг в виде выигранных государственных облигаций, реализуемых населению.

Однако эти инструменты используются преимущественно на цели поддержания финансовой стабильности, включая низкий уровень инфляции, для стерилизации излишней ликвидности в экономике, концентрируемой периодически в банковской и бюджетной сферах, среди населения.

Кроме того, такая практика стимулирует поддержание высоких инфляционных ожиданий у субъектов финансового рынка, особенно тех, кто имеет спекулятивные мотивы. В совокупности, они сдерживают рост внутренних инвестиционных финансовых вложений как на макроуровне национальной экономики, так и среди предприятия реального сектора экономики - на микроуровне.

ОАО «Банк Эсхата» является первым и пока единственным банком в Таджикистане, который разместил корпоративные облигации на Центрально-азиатской фондовой бирже. Торги корпоративных облигаций Банка Эсхата начались 14 апреля 2017 года на торговой площадке ОАО «Центрально-Азиатской фондовой биржи» [3].

За первые часы торгов объем продаж ценных бумаг превысил 1 млн. сомони. По этим облигациям покупатель получит прибыль 22% годовых, которые освобождены от всех налогов (как от подоходного налога, так и от налога на прибыль). Облигации представляют собой долговое обязательство «Банка Эсхата» перед их держателями, и предусматривают квартальные купонные выплаты по ставке 22% годовых в сомони.

30 июня 2021 года ОАО «Банк Эсхата» выпустил облигаций на общую сумму 50 млн сомони, номиналом 100 сомони, с доходностью 14% годовых [3].

В связи с действующими налоговыми льготами, направленными на развитие рынка ценных бумаг Республики Таджикистан, доходы по облигациям не облагались подоходным налогом и выплачивались ежеквартально. Погашение облигаций осуществлялось по их номинальной стоимости - 100 сомони.

Основной целью выпуска облигаций является расширение использования инструментов на рынке ценных бумаг, что будет содействовать улучшению инвестиционного климата в Республике Таджикистан.

Открытое акционерное общество «Банк Эсхата» первым в Республике Таджикистан начало выпуск зеленых облигаций. Мероприятие, посвященное дебютному выпуску зеленых облигаций «Банка Эсхата», прошло 15 февраля 2024 года в Министерстве финансов Республики Таджикистан [4].

Зеленые облигации ОАО "Банк Эсхата", зарегистрированы в Едином государственном реестре зеленых ценных бумаг Министерства финансов Республики Таджикистан. Согласно информации Банка Эсхата, выпуск зеленых ценных бумаг в Таджикистане позволит финансировать и поддерживать проекты, связанные с чистыми источниками энергии, энергоэффективностью и охраной окружающей среды. Это будет способствовать переходу к "зеленой" экономике, привлечению инвестиций и укреплению статуса Таджикистана на международном уровне в области устойчивого развития.

Зеленые облигации - это ценные бумаги, которые предоставляются на условиях возвратности и помогают мобилизовать средства для проектов с положительными экологическими преимуществами, таких как возобновляемые источники энергии, энергоэффективность, утилизация отходов или зеленое строительство. Такие проекты не только способствуют сокращению выбросов парниковых газов, но и могут помочь создать рабочие места и способствовать технологическим инновациям.

Зеленые облигации - это инвестиции, выпущенные для финансирования экопроектов, которые помогают снизить негативное влияние на природу и внести вклад в развитие «зелёной» экономики. Выпуск «зеленых» корпоративных облигаций представляет собой значительный шаг на пути к реализации этих возможностей.

В конце 2022 года Таджикистан утвердил Стратегию развития зеленой экономики на 2023–2037 годы, которая определяет основные направления перехода к низкоуглеродной и устойчивой экономике. Международная финансовая корпорация заявила, что она поддерживает этот процесс через свою программу климатического финансирования в Центральной Азии, целью которой является увеличение притока «зеленого» финансирования в страну.

«Банк Эсхата» во главе Министерства финансов Республики Таджикистан, как уполномоченного органа по развитию и регулированию рынка ценных бумаг страны,

осознает важность перехода к «зеленой» экономике, которая описана стратегическими документами республики, это также отмечено в ежегодных посланиях Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона. В этом направлении банк активно сотрудничает с консультантами Международной финансовой корпорации (IFC) в рамках проектов, основанных на принципах социальной и экологической ответственности, корпоративного управления (ESG) и устойчивого развития, а также на развитии «зеленого» финансирования [4].

Надо признать исключительную важность экологической устойчивости и острую необходимость решения проблемы изменения климата. Наша страна, как и многие другие, сталкивается с проблемами, связанными с трансформацией окружающей среды, истощением ресурсов и рисками, связанными с климатом. Однако также видно огромные возможности для внедрения устойчивых методов и содействия экономическому росту, который будет одновременно инклюзивным и экологически ответственным.

Выпуск зеленых корпоративных облигаций представляет собой значительный шаг на пути к реализации этих возможностей. Мобилизуя капитал для проектов и инициатив, способствующих экологической устойчивости и социальной ответственности, наша республика не только инвестирует в будущее Таджикистана, но и защищает благополучие нашей планеты для будущих поколений.

Привлеченные средства в рамках этой инициативы будут направлены на проекты по финансированию возобновляемых источников энергии, энергоэффективность, устойчивому сельскому хозяйству, на управление отходами и другие усилия по сохранению окружающей среды. Эти проекты не только создадут рабочие места, но также будут способствовать сокращению выбросов углекислого газа и смягчению последствий изменения климата.

Выпуск зеленого корпоративного финансирования подчеркивает приверженность Таджикистана международным климатическим целям и выполнению обязательств по Парижскому соглашению. Приводя нашу финансовую деятельность в соответствие с глобальными стандартами устойчивого развития, наша республика посылает четкий сигнал международному сообществу о том, что Таджикистан серьезно относится к решению проблемы изменения климата и построению более устойчивого будущего.

«Банк Эсхата» стремится использовать финансовый потенциал для создания экологически устойчивого будущего, уделяя внимание не только экономической эффективности, но и воздействию проектов на окружающую среду.

IFC объявила о финансировании в размере до 10 миллионов долларов в национальной валюте дебютных зеленых облигаций, выпущенных Эсхата Банком, в целях увеличения доступа малого бизнеса к климатическому финансированию в условиях сложной макроэкономической среды.

Эсхата Банк – долгосрочный партнер IFC, является одним из ведущих частных банков Таджикистана, ориентированным на обслуживание микро-, малых и средних предприятий (ММСП) и розничных клиентов. Средства от зеленых облигаций позволят Банку поддерживать и финансировать ММСП в реализации климатически-устойчивых инициатив, способствуя экономической активности в непростое для страны время.

Сотрудничество с Эсхата Банком является частью Программы IFC «Основание пирамиды», которая поддерживается Программой "Окно частного сектора" Международной ассоциации развития (МАР) в виде гарантий и финансирования в национальной валюте.

Инвестиции IFC в зеленые облигации Эсхата Банка - это подтверждение стремления поддерживать ММСП в продвижении экологической устойчивости. Направляя средства на климатически устойчивые проекты, IFC помогает создать более крепкую и устойчивую экономику Таджикистана.

Первый в Таджикистане выпуск зеленых облигаций нашим долгосрочным клиентом, Банком Эсхата, - это большое достижение, демонстрирующее приверженность Банка

устойчивому развитию. Мы гордимся тем, что стали частью этой исторической транзакции, которая будет способствовать выпуску большего количества трансформационных зеленых облигаций как в Таджикистане, так и в регионе.

Зеленые облигации привлекают средства для проектов, имеющих положительное экологическое влияние, таких как возобновляемая энергия, энергоэффективность, управление отходами или зеленое строительство. Эти проекты не только снижают выбросы парниковых газов, но также могут способствовать созданию рабочих мест и содействовать инновационному развитию.

Партнерство IFC и Банка Эсхата началось в 2005 году. С тех пор IFC предоставила ряд кредитов и кредитных линий на общую сумму 34 миллионов долларов США, а также оказала широкий спектр консультационных услуг Банку Эсхата.

IFC, член Группы Всемирного банка, это крупнейший глобальный институт развития, ориентированный на частный сектор развивающихся рынков. Мы работаем более чем в 100 странах, используя наш капитал, опыт и влияние для создания рынков и возможностей в развивающихся странах. В 2022 финансовом году IFC выделила частным компаниям и финансовым учреждениям в развивающихся странах рекордные 32,8 млрд. долларов США, используя возможности частного сектора для искоренения крайней нищеты и повышения всеобщего благосостояния, поскольку экономика борется с последствиями глобального усугубляющегося кризиса.

Мы видим огромные возможности для внедрения устойчивых методов и содействия экономическому росту, который будет одновременно инклюзивным и экологически ответственным. Выпуск «зеленых» корпоративных облигаций представляет собой значительный шаг на пути к реализации этих возможностей.

Литература:

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 28.12.2023, город Душанбе.
2. Закон Республики Таджикистан «О рынке ценных бумаг». -Душанбе от 28 июня 2011 года
3. eskhata.com/
4. www.minfin.tj

Рахматова Кибриё Негматовна – старший преподаватель Таджикского государственного университета коммерции. **E-mail:** doni@mail.ru **Тел:** +992 900-01-90-14.

Самиева Мехрангез Бобоевна. н. и.и.

м/калони кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Хочаев Сафаралӣ Иброҳимович,

унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ИТТИЛООТИКУНОНИИ ЧОМЕА ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҲУ СИФАТИ ЗИНДАГИИ АҲОЛӢ

Дар низоми иқтисодии идоракунии ва ҳалли масъалаҳои стратегии чомеа яке аз омилҳои асосии муайян кардани сифати зиндагии аҳоли сатҳи иттилоотикунони ба ҳисоб меравад. Зеро чун дигар равияҳои рушди илмӣ-техникӣ, технологияи нави муосир, иттилоотикунони чомеа таъсири хоса ба тарафҳои гуногуни ҳаёти иқтисодии одамон расонида, ҳаёти рӯзмарраи онҳоро фаро мегирад. Дар натиҷа, сатҳу сифати зиндагӣ ва тарзи ҳаёти онҳо ба таври кулӣ тағйир меёбад. Тавассути иттилоотикунони ҳар як инсон ба фазаи иттилооти глобалӣ роҳ ёфта, имконияти иштирок дар идоракунии, нишон додани

роҳҳои ҳалли масоили сарнавиштсози кишвар, ташаккули ҷомеаи шаҳрвандиро пайдо мекунад. [8, с. 18]

Аз ин рӯ, иттилоотикунонӣ ба тамоми соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ: илм, таҳсилот, тандурустӣ, фарҳанг, иқтисод, тичорат, рушди соҳаи хизматрасонии электронӣ, истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ дахл дошта, барои танзими муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳолии нақши муҳим мебозад. Иттилоот аз калимаи латинии *informatio* гирифта шуда, маънояш маълумот, равшанӣ, муаррифӣ мебошад. Калимаи “иттилоот” вобаста ба мундариҷа маънои зиёд дорад. Иттилоот маҷмӯи маълумоте мебошад, ки дар як воситаи моддӣ сабт шудааст, дар вақт ва фазо ҳифз ва тақсим карда мешавад. Иттилоот дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад, ба монанди: идеалӣ ва номустиқиятӣ, тамомнашаванда, давомнокӣ, интихобӣ, тағирпазирӣ, универсалӣ. Инсон аввал иттилоотро дарк мекунад ва баъд ба дигарон мерасонад. Иттилоотро бо тарзҳои шифоҳиву хаттӣ, имову ишора ва ё ба воситаи аломатҳо расонидан мумкин аст. Новобаста ба шакли тасвир иттилоот ҳамеша маълумот оид ба ягон шахс, чиз ё ҳодиса аст. Вай ҳодисаҳои аллакай рӯйдода ё баъд рӯйдихандаро инъикос менамояд. Иттилоот – маълумот дар бораи ягон ҳодиса, ашё, шахс, рӯйдод ва умуман муҳити атроф аст, ки сатҳи номуайянии дониши инсонро дар ҳамон самти омӯзиш кам менамояд.

Дар Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми октябри соли 2016 қабул карда шудааст,⁸ сифати зиндагии аҳолии яке аз омилҳои асосии таъмини беҳатарии миллии кишвар ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, Ҳукумати кишвар иқдом гирифтааст, ки марҳала ба марҳала вазифаҳои дар ин стратегия пешбинишударо амалӣ намуда, зиндагии шоистаро барои аҳолии фароҳам оварад. Чунки дар шароити ҷаҳонишавии арзишҳо ва иттилоотикунонии ҷомеа тасаввуроти аҳолии оид ба сифати зиндагӣ зуд тағйир ёфта, талаботи нав пайдо мешаванд. Мутахассиси америкоӣ Элвин Тоффлер дар китоби худ «Сармояи инқилобӣ» дар ин маврид барҳақ менависад, ки «Сифати зиндагии инсонии имрӯза ба дараҷаи ниҳоят зиёд аз сатҳи истифодабарии воситаҳои информатсионӣ ва хизматрасонӣ, ҳамчунин аз дастрасӣ ва сифати онҳо вобастагӣ дорад. Телефонҳои мобилӣ, компютерҳои шахсӣ барои ворид шудан ба шабакаи Интернет, шабакаҳои телевизионии рақамӣ, мошинҳои тамғаҳои ҳозиразамон - ҳамаи инҳо артибутҳои ҷудонопазири инсон ба ҳисоб рафта, бе онҳо ҳаёти рӯзмарра, ҷаҳонияти касбии ӯ нопурра мебошад».⁹

Воқеан, дар солҳои охир воситаҳои информатикӣ ва технологияи нави информатсионӣ зуд-зуд такмил ёфта, талаботи истифодабарандагон ва мутобиқ кардани онҳоро ба ин гуна шакли зиндагӣ зиёд мекунад. Истифода аз ин воситаҳо ба онҳо имконият медиҳад, ки дар мадди аввал сарфи вақти худро ҷиҳати ҳалли масоили рӯзмарра, барои дар амал татбиқ намудани ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва озодиҳои худ дуруст ба танзим дароранд. Хусусан, иттилоотикунонӣ вақтро барои иҷрои кор кӯтоҳ менамояд, имкониятро барои машғул шудан ба вақтхушии зеҳнӣ ва фарҳангӣ, истироҳат, аз ҷумла дар шароити хона муҳайё месозад.

Масалан, дар Кореяи Ҷанубӣ баъди сарвари Пак Чо Хи вақте ки зарурат барои бисёр кор кардан ҷиҳат баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолии, рушди соҳаи иқтисодии кишвар пайдо шуд, корейгӣҳо таваҷҷуҳи хоса ба самти иттилоотикунонии низомии иқтисодӣ, зиндагии рӯзмарра доданд, ки дар натиҷа интернет-тичорат рушд кард. Дар қадами аввал онҳо якчанд портал (пойгоҳ) таъсис дода, дар онҳо номгӯи маҳсулоти истеҳсолшудаи корхонаҳоро ворид карданд. Хусусан, дар сайти gmarket.co.kr фурӯши номгӯи либос, пойафзол, асбобу анҷоми майда чуйда, китоб, асбобҳои мусикӣ, лавозимоти хона (мебел), чиптаҳои концертҳо, ҳавопаймо, маблағи меҳмонхонаҳо, нархнома ва усули пардохти онҳоро ҷой доданд, ки ба муштариён, барои дарёфти маводи зарурӣ сарфи вақти

⁸Ниг.: Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030/ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми октябри соли 2016, № 392.

⁹ Ниг.: Тоффлер Ж. Революционное богатство. - М.: 2008. - 569с.

зиёдро талаб намекард. Инчунин ҳар як маркази савдо сайтҳои алоҳидаи худро сохта буданд, ки шаҳрвандон ба онҳо ворид шуда, маҳсулоти барояшон зарурро пайдо мекарданд. Дастрас кардани маводи зарурӣ ба онҳо аз тарафи кормандони марказҳои савдо ройгон ба роҳ монда шуд. Инчунин пардохти маблағи маҳсулоти харидоришавандаро тавассути кортҳои кредитӣ ба роҳ монданд, ки дар натиҷа гардиши пулро коҳиш дод. Яъне муваффақ шудан ба ин пешравиҳо аз он сабаб ба даст омад, ки Интернет дар ҳамаи минтақаҳои аҳолинишини Корея ғайр аз гашта, суръати истифодабарии он зиёд карда шуд ва шаҳрвандон ба он бе монеа дастрас пайдо карданд. Инчунин нархи Интернет нисбат ба дигар кишварҳо арзон карда шуд. Чӣ тавре аз маводи википедияи телекоммуникатсияи Корея маълум мегардад ҳанӯз соли 2000 - ум дар доираи 15 солагии рушди барномаи электронии «КиберКорея - 21» дар кишвар раҳи фароҳи Интернет барои ҳамаи шаҳрвандони Корея таъмин карда шудааст.¹⁰

Имрӯз дар муқоиса бо дигар кишварҳои муттараққӣ Кореяи Ҷанубӣ яке аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ дар самти истифодабарии технологияи информатсионӣ-коммуникатсионӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа мебошад. Хусусан, низоми маорифи ин кишвар ҳамчун соҳаи стратегияи низоми иҷтимоӣ пурра электронӣ карда шудааст. Аз ҷумла, дар муассисаҳои таҳсилоти олии ин кишвар марказҳои таълимии электронӣ таъсис дода шудааст, ки донишҷӯён дар ҳама гуна ҳолатҳо бо истифода аз воситаҳои технологияи навин маълумоти заруриро ба даст меоваранд. Ҳатто дар боғчаҳо ва кӯдакостонҳо китобхонаҳои электронӣ таъсис додаанд, ки кӯдак бо рамз ва рақами инфиродии худ ба он ворид шуда, китоби зарурии худро дастрас карда меояд. Фикру андешаҳо оид ба мамзун ва муҳтавои китоб тавассути кабинетҳои инфиродии худ ба шахсони масъул ирсол мегардад. Ҳамзамон ҳар як кӯдакостон, мактаб, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ сайтҳои худро дошта, ҳамарӯза онҳоро бо маводи тоза таъмин менамоянд. Донишҷӯён барои ворид шудан ба сайтҳои соҳаи таҳсилот ҳуқуқи ройгон ворид шуданро доро мебошанд. [5, с. 68]

Низоми хатсайрҳои нақлиёти ҷамъиятӣ низ дар ин кишвар тариқи электронӣ ба роҳ монда шудааст. Дар ҳар як истгоҳ вақти омаду рафт, оид ба сабабҳои дермони нақлиёт тариқи электронӣ ба шаҳрвандон маълумот пешкаш карда мешавад. Аз ин рӯ, Кореяи Ҷанубӣ имрӯз ба як ҷомеаи информатсионӣ пешрафта табдил ёфта, таҷрибаи доштааш барои дигар кишварҳо омӯзанда мебошад. [6, с. 28]

Рушди ҷомеаи информатсионӣ дар Тоҷикистон ҳамун масъалаи муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ, яке аз нишондодҳои асосии муайян кардани беҳтаргардии сатҳи сифати зиндагӣ ва некуаҳолии мардум мебошад. Ба нишондодҳои асосии он ки ҳангоми индекси рушди ҷомеаи информатсиониро ба ҳисоб мегирем, дохил карда мешаванд. Нигаред ба ҷадвали №1.

Ҷадвали №1

Р/т	Номгӯ	Нишондодҳо
1	Инфраструктураи компютерӣ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Миқдори компютерҳои шахсӣ (КШ), мансуб ба аҳоли. 2. Шумораи компютерҳои шахсии хонагии ба теъдоди оилаҳо мансуббуда. 3. Миқдори компютерҳои шахсӣ дар ташкилоту муассисаҳо. 4. Миқдори компютерҳои шахсӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ (ҳамаи зинаҳо). 5. Ҷои компютерҳои шахсии хонагии ба шабакаҳо пайваст. 6. Сарфаи вақт барои истифода аз компютер.
2	Инфрасохтори информатсионӣ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Миқдори муштариёни телевизорҳои кабелӣ, мансуб ба аҳоли. 2. Миқдори телефонҳои мобилӣ, мансуб ба аҳоли. 3. Арзиши зангҳои телефонҳои мобилӣ. 4. Миқдори факсҳо мансуб ба аҳоли. 5. Теъдоди камбудиҳо дар хатти телефонҳо.

¹⁰Телекоммуникация в Южной Корее// Википедия

		6. Миқдори телевизорҳо, мансуб ба аҳоли.
3	Инфрасохтори интернетӣ	1. Миқдори бизнес-истифодабарандагони Интернет. 2. Миқдори истифодабарандагони Интернет аз хона, мансуб ба теъдоди оилаҳо. 3. Миқдори донишҷӯёне, ки аз Интернет истифода мебаранд. 4. Ҳиссаи сарф ба тичорати электронӣ, мансуб ба миқдори умумии истифодабарандагони Интернет.
4	Инфраструктураи иҷтимоӣ	1. Баҳоидиҳӣ ба сатҳи рушди озодиҳои шаҳрвандӣ. 2. Миқдори рӯзномаҳо, мансуб ба аҳоли. 3. Озодии матбуот. 4. Миқдори одамоне, ки маълумоти миёна доранд. 5. Миқдори одамоне, ки маълумоти олӣ доранд.

Ҳамин тавр, иттилоотикунони чомеа дар шароити нави муносибатҳои бозорӣ яке аз омилҳои муҳими баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли ба ҳисоб рафта, имконият медиҳад, ки шаҳрвандон худро ба муҳити техногенӣ муосир мутобиқ гардонанд. Аз воситаҳои нав ба нави он, ки зуд-зуд яке дигареро иваз мекунад огаҳии комил пайдо карда, барои ҳал кардани мушкилоти хонаводагӣ чамбиятӣ самаранок истифода баранд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Абакумова, Н.Н., Подовалова, Р.Я. Политика доходов и заработной платы [Текст]: учебник. //Н.Н. Абакумова, Р.Я.Подобалова. - Новосибирск: НГАЭиУ, 1999.
2. Абуалӣ Ибни Сино. Тадбири манзил [Матн]: /Абуалӣ Ибни Сино. Осори мунтахаб //Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон. Ҷ.2.- Душанбе, 1983. - 560с.
3. Азрилин, А.Н., Азрилин, О.М., Калашникова, Е.В., Квардакова, О.В. Новый экономический словарь. [Текст]: /А.Н.Азрилин, О.М.Азрилин, Е.В.Калашникова, О.В.Квардакова. - Москва, 2008. - 950с.
4. Бабаджанов Р.М. Человеческое развитие. [Текст]: учебник (издание 2-е, дополненное и переработанное). /Р.М.Бабаджанов. - Душанбе. 2014. С. 433.
5. Бобков, В.Н. Проблемы оценки уровня жизни в современной России. Монография / В.Н. Бобков. - М., 1995. - 258 с.
6. Жеребин, В.М., Романов, А.Н. Уровень жизни населения. Основные категории, характеристики и методы оценки. [Текст]: /В.М.Жеребин, А.Н.Романов. - М.: Юнити-Дана, 2002. - 592с.
7. Исламов, С.И. Особенности репродуктивного поведения в семье. /Детность семьи: вчера, сегодня, завтра. [Текст]: /С.И.Исламов. - М., 1986.-212.
8. Исламов, Ф.С. Тенденции демографического развития Республики Таджикистан. [Текст]: /Ф.С.Исламов. - Душанбе.: Ирфон. 2005.-186с.

Самиева Мехрангез Бобоевна.,

н.и. и.м/калони кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

НАҚШИ ИТТИЛОТИКУНОНИ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ САВОДНОКИИ МОЛИЯВӢ

Истифодаи имкониятҳои технологияи муосир метавонад самарани дилхоҳи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, бахусус, дар самти зиёд кардани касбҳои гуногуни соҳаи иттилоотикунони чомеаи Тоҷикистони муосир шароит фароҳам созад. Бахусус, таъсиси марказҳои коркардкунандагони барномаҳои таъминотӣ, таҳияи лоиҳаҳои иттилоотикунони соҳаҳои мухталифи ҳаёти чамбиятӣ, таъсиси марказҳои омӯзиши таъмиргарони воситаҳои

технологӣ барои кам кардани сафи бекорӣ мусоидат менамоянд. Аз ҷумла, дар ҳудуди шаҳри Душанбе бунёд кардани як ё ду коргоҳи васл ва таъмири техникаи компютерӣ на танҳо барои коҳиш додани сатҳи бекорӣ дар миқёси шаҳр, балки чиҳати тайёр кардани мутахассисони ин соҳа барои минтақаҳои гуногуни кишвар ва кам кардани сафи бекорони воҳидҳои маъмури тақозои талаботи ҷомеаи информатсионӣ аст. [8, с. 8]

Дар ин маврид метавон барои намуна таҷрибаи Ҷиндустонро мисол овард. Имрӯз Ҷиндустон баъди ИМА дар бозори ҷаҳонии таъминоти барномавӣ мақоми дуюмро ташкил медиҳад. Ҳиссаи Ҷиндустон дар ин бозор 20% - ро ташкил медиҳад. Ин муваффақият дар Ҷиндустон тавассути амалинамоии барномаи миллии таъсиси марказҳои бузург ба даст оварда шуд. Айни замон дар ин кишвар 13 адад чунин марказҳо мавҷуд мебошанд, ки дар онҳо наздики 500 ҳазор ба кор таъмин карда шудаанд. Маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо системаи барномавӣ буда, тавассути фармоишоти ширкатҳои америкоӣ ва канадагӣ коркард карда мешаванд. Таваҷҷуҳ додан ба саноати таъминоти барномавӣ дар Ҷиндустон, аз ҷумла таъсиси ду заводи васлкунии техникаи компютерӣ аз ҷониби ширкатҳои америкоӣ боис гардид, ки мутахассисони соҳаи технологияи информатсионӣ рушд карда, сафи бекорӣ кам гардад. Инчунин бо дастгирии ҳаматарафаи мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷиндустон аз ин соҳа шабакаи мутамаркази муассисаҳои таҳсилотӣ таъсис дода шуд, ки барои Паркҳои технологияи ин кишвар мутахассисон тайёр мекунанд. [2, с. 4]

Ин таҷриба дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2011 мавриди татбиқ қарор гирифт. Соли 2011 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Паркҳои технологӣ»¹¹ ба тасвиб расид, ки ҳадафи он дар амал татбиқ намудани сиёсати давлатии фаъолияти инноватсионӣ; ҷалби муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ва илмӣ соҳаи маориф ба фаъолияти инноватсионӣ; ба даст овардани натиҷаҳои самарабахши дар амал татбиқ намудани ғояҳои инноватсионӣ бо ҷалби васеи неруи наовару созанда; ташкили корхонаҳои хурду миёнаи инноватсионӣ дар доираи Парки технологӣ ва дастгирии корхонаҳои хурду миёнаи дигари ватанию хоричӣ чиҳати дар амал татбиқ намудани ғояҳои инноватсионӣ ва ба роҳ мондани технологияи илмталабу аълосифат; ба роҳ мондани таҳқиқотҳои илмӣ инноватсионӣ дар самтҳои гуногуни илм ва дар ин замина тайёр кардани кадрҳои ҷавобгӯи талаботи фаъолияти инноватсионӣ ва замони муосир; ҳавасмандгардонии қобилияти зехнӣ бо роҳи муқаррар намудани ҳиссаи даромад ба муаллифи ихтирооту натиҷаи дигари таҳқиқоти илмӣ аз ғурӯши маҳсулоти инноватсионӣ; ташҳиси маҳсулоти содиротӣ ва воридотӣ бо мақсади муайян намудани мутобикати он ба талаботи стандарти муқарраргардида; гузаронидани ташҳисҳои дигари молу маҳсулот чиҳати муқаррар намудани сифати он ва мусоидат ба муҳити экологӣ; омӯзишу таҳқиқи маҳсулот ва технологияи илмталаби аз хоричи кишвар воридшаванда ва ба роҳ мондани истеҳсолоти ватани маҳсулот бо роҳу усулҳои нави илмӣ; такмили ихтисоси муҳаққикон ва дигар кормандони илмиву таълимӣ, ки ба фаъолияти инноватсионӣ машғуланд; рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи инноватсия ва ҷалби сармояю кадрҳо аз хоричи кишвар бо мақсади ба роҳ мондани технологияи инноватсионии илмталабу аълосифат; ба фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи инноватсия, аз ҷумла технологияи илмталаб ва аълосифат, хизматрасонии илмӣ ҷалб намудани ҳайати омӯзгорону профессорон, кормандони илмӣ, мутахассисони муассисаҳои таҳсилоти касбӣ, ихтироъкорон, наоварони истеҳсолот ва ҳаматарафа мусоидат намудан барои амалӣ шудани ақидаҳо ва лоиҳаҳо, ки онҳо муаллиф мебошанд; дар рӯҳияи фаъолияти инноватсионӣ ба роҳ мондани чараёни таълим ва аз курси аввал ба наоварӣ ва корҳои илмиву таҳқиқотӣ ҷалб намудани хонандагону донишҷӯён ва ғайра ба ҳисоб мерафт.

Дар доираи талаботи қонуни мазкур, аз соли 2011 шурӯъ карда, дар назди ҳар як муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар Паркҳои технологӣ таъсис дода шуданд. Вале таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ягон Парки технологияи фаъолияткунандаи муассисаҳои таълимӣ ҳадафҳои дар қонун мушаххасшударо иҷро намекунанд. Зимни дар амал татбиқ кардани дастовардҳои илмӣ олимони ватанӣ то ба имрӯз ба ягон наоварии технологӣ

¹¹ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Паркҳои технологӣ», аз 30.12.2011.

муваффақ нагаштаанд. Фаъолияти худро дар доираи ҳадафҳои мазкур ба роҳ намеронанд. Маҳсулоти баровардашон дастуру маводи таълимӣ-методӣ, китобҳои дарсии таҳиякардаи ҳайати омӯзгорон, ташкил кардани курсҳои омӯзишӣ ва ғайра мебошанд.

Аз ин рӯ, зарур мешуморем, ки барои тайёр кардани мутахассисони соҳаи технологияи информатсионӣ, татбиқи дастовардҳои илмӣ-инноватсионии олимони ватанӣ дар амалия ва дар маҷмӯъ иттилоотикунони аҳолии кишвар дар назди ду донишгоҳи олии шаҳри Душанбе: донишгоҳҳои техникӣ ва технологияи ду адад паркҳои технологияи замонавӣ таъсис дода шавад.

Бинобар ин, ҷиҳати мувофиқ кардани низоми идоракунии ва ворид шудан ба фазои информатсионӣ қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи ҳукумати электронӣ»¹², «Дар бораи Қоидаҳои ягона барои сомонаҳои расмӣ вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот дар шабакаи Интернет»¹³ қабул гардиданд. Қабули Консепсия ва қоидаи мазкур то имрӯз аз як тараф, самаранокии фаъолияти мақомоти давлатиро баланд бардошта, аз тарафи дигар, мустақиман ба таври фаврӣ барои дастрас кардани қарору фармоишот ва дигар маводи зарурӣ шароити мусоид фароҳам меоранд. Инчунин, ба таври электронӣ интиқол додани мавод байни ниҳодҳои гуногун, аз ҷумла ҷамоатҳо зухуроти бюрократизм ва коррупсияро кам кард. Сомонаҳои инфиродӣ барои муаррифии дастовардҳои минтақаҳои гуногуни кишвар ва дастрасии маълумоти фаврӣ ба масъулини ҳокимияти давлатӣ ва афроди гуногун нақши муассир бозида истодаанд.

Сабаби асосии ташаққул наёфтаи ҷомеаи информатсионӣ дар Тоҷикистон ин ба таври зарурӣ рушд накардани инфрасохтори информатсионӣ, нобаробар ба роҳ мондани низоми информатсионӣ дар минтақаҳои кишвар ва мутобиқ нагаштани аҳоли ба ин муҳит, сатҳи пасти донишҳои техникӣ шаҳрвандон ба ҳисоб меравад. [4, с. 39]

Бартарияти дигари ҷомеаи информатсионӣ вобаста ба талаботи бозори меҳнат ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли ин ба қор таъмини намудани маъҷубон, нафақахӯрон ва занҳои кӯдакони хурдсолдошта мебошад. Ин ашхос низ имконият доранд, ки аз хона барои иҷрои қорҳои гуногун ҷалб карда шаванд.

Технологияи информатсионии муосир барои онҳо метавонад ин имкониятҳоро фароҳам оварад. Хусусан, компютери шахсӣ барои ворид шудан ба шабақаҳои интернетӣ ба маъҷубон, нафақахӯрон ва занҳои кӯдакони хурдсолдошта барои пайдо кардани қорҳои мухталиф мусоидат мекунад. Аз хона иҷро кардани қорҳо ва ба даст овардани манбаи даромад боиси беҳбути шароити зиндагӣ ва некуаҳволии оилаи онҳо мегардад. Аз ҷумла, нафақахӯрон, ки таҷрибаи зиёди истехсолӣ, илмӣ, педагогӣ доранд бо ин роҳ метавонанд ба ташаққул додани сатҳи зеҳнияи насли навраси кишвар саҳми худро гузоранд.

Инчунин тавассути воситаҳои технологияи информатсионӣ иҷро кардани қорҳо барои занҳо, ки бо сабаби ҳомиладорӣ, таваллуди фарзанд ва тарбияи ӯ, аз фаъолияти меҳнатӣ дур мондаанд низ машғулияти рушдқарда ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, барои рушди соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар аз таҷрибаи онҳо самаранок истифода бурдан ба манфиати рушди ҷомеа ва эҳёи хунароҳои мардумӣ аст.

Таҳлил ва муқоисаи маводи омӯрӣ нишон медиҳад, ки дар байни ширкатҳои мазкур сатҳи хизматрасонии интернетӣ ба шаҳрвандони кишвар аз ҷониби ҚДММ “Тcell”, ҚДММ “Вавилон - Мобайл”, ҚДММ “Таком” ва ҚСП “ТТ - Mobile” хуб ба роҳ монда шудааст. Бинобар ин, муштариёни зиёд ба ин ширкатҳо аъзо шуда, эҳтиёҷоти худро тавассути Интернет бароварда месозанд. Вале аз ҷониби ширкатҳои ҚСП “ТК Mobile”, ҚДММ “Шабакаи Осмонӣ”, Асотсиатсия Тарена, ҚДММ “Исател”, ҚДММ “Истэра”, ҚДММ “Технология Транс телематика” хизматрасонӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст. Аз ин рӯ, муштариёни ин ширкатҳо теъдодашон аз 260 нафар зиёд намебошанд.

¹² Ниг.: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи ҳукумати электронӣ» аз 30 декабри соли 2011.

¹³ Ниг.: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Қоидаҳои ягона барои сомонаҳои расмӣ вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот дар шабакаи Интернет», аз 10 июли соли 2017, № 344.

Теъдоди шахрвандоне, ки аз телефонҳои мобилӣ фаъолона истифода мебаранд ба **68552513** нафар рост меояд. Ин рақам аз он далолат мекунад, ки **74%-и** шахрвандони аз синни 18 сола боло истифодабарандагони Интернет мебошанд. **26%-и** боқимондари теъдоди аз нафақахӯрон ва занҳои хонашин, шахрвандони синнашон аз 18 сола поён ташкил медиҳанд.

Дар байни ширкатҳое, ки дар кишвар хати гуфтугӯи телефонҳои мобилиро ба аҳоли таъмин мекунад аз ҳама теъдоди муштариёно ЧДММ “Тcell” соҳиб мебошад. Ба ин ширкат аъзо шудани муштариёни зиёд аз дуруст ба роҳ мондани низоми корӣ дар ширкат ва монеа пеш навардан ба муштариён ҳангоми гуфтугӯҳои телефонӣ мебошад. Маълумоти оморӣ оид ба теъдоди муштариёни ширкатҳои фаъоли кишвар дар диаграмма бо муайян кардани фоиз ба таври зайл нишон дода мешавад.

Ин далел собит мекунад, ки иттиҳодияҳо, корхонаҳо ва шӯъбаҳои дар минтақаҳо фаъолияткунанда имрӯз пурра талаботи аҳолиро дар самти хизматрасонии алоқаи умум таъмин менамоянд. Аз ин рӯ, зарурат ба таъсиси иттиҳодия, корхона ва ё шӯъбаи минтақавӣ пайдо нашудааст. Вале мушкилоти асосие, ки имрӯз дар ин иттиҳодия ва корхонаҳо ба чашм мерасад ба танзим надаромадани ҷобҷокунии кадрҳо мебошад. Бештари кормандони ин сохторҳо мутахассисони синну солшон аз 45 сола боло мебошад. Аз ин рӯ, ҷалби мутахассисони ҷавон ба ин корхонаҳо ва ба вазифаҳои роҳбарикунанда таъйин намудани онҳо боиси боз ҳам беҳтар гаштани хизматрасонии алоқа мегардад. Зеро ҷавонон аз воситаҳои технологияи информатсионии муосир хуб огоҳ буда, дар раванди фаъолияти корхона ва беҳтар хизматрасонӣ намудан ба аҳоли имконияти бештар истифода кардан аз онҳоро доранд. Шумора ва ғунҷоиши стансияҳои телефонии истифодаи умум бошад дар сатҳи ҷамоати шаҳрак ва деҳоти кишвар дар панҷ соли охир ба таври зайл аст:

Умуман, Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сол ба сол хизматрасониро ба аҳоли чихати баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагӣ ва рушди иттилоотикунонии ҷомеа ба таври зарурӣ ба роҳ монда истодааст. Даромади аз ин ҳисоб ба дастамада барои рушди соҳа, дастрас гардонидани рӯзномаву маҷаллаҳо ба аҳоли, қабул ва ирсали мактубҳо, амонатҳо, бастаи қоғазҳо, телеграммаҳои шахрвандон равона карда шуда, шароитро барои фаъолгардонии телефонҳои шаҳрию минтақавӣ, ки аҳолии кишвар бо онҳо барои мулоқот кардан ниёзи авалиндарача доранд ва ғайра масраф карда шуданд. Агар ба маълумоти оморӣ аҳамият диҳем дар се соли охир миқдори даромад, нашри маҷаллаю рӯзномаҳо, ирсали мактубҳо, мактуб ва бандеролҳо (бастаи қоғазӣ), посилка (амонат, тахвил), телеграмма, шумораи мулоқоти телефонии байнишаҳрӣ, ки аҳоли бо онҳо эҳтиёҷ доштанд, чунин афзоиш ва коҳиш ёфтааст. Барои амалан истифода бурдани имкониятҳо, ки ҷомеаи информатсионӣ чихати баланд бардоштани сатҳи шӯғли аҳоли тақозо дорад, бояд инфрасохтори муосири информатсионӣ таъсис дод. Пеш аз ҳама зарур аст, ки дар ҳамаи ҳудуди минтақаҳои кишвар дастрасӣ ба шабақаҳои интернетиро таъмин кард. Аммо таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ба ҷуз шаҳрҳо, маркази вилояту ноҳияҳо дар дигар ҳудудҳои аҳолинишини кишвар воситаҳои фаъолгардонии шабақаҳои интернетӣ валс карда нашудааст, арзиши он бошад дар нуктаҳои истифодашаванда гарон мебошад. [3, с. 48]

Ҳамин тавр, рушди ҷомеаи информатсионӣ дар кишвар пеш аз ҳама мушкилоти соҳаи иқтисодӣ ва низоми маорифро ҳал менамояд. Зеро дар ҷомеаи имрӯзаи башарӣ аз се ду ҳиссаи маҷмӯи даромади аҳоли аз ҳисоби меҳнати зеҳнӣ ба даст меояд. Аз ин рӯ, сифати ҷомеа дар ин ё он кишвар ва сифати зиндагии ҳар як шахрванд бевосита аз ҷалби неруи зеҳнӣ, истехсоли маҳсулоти босифат ва хизматрасонии замонавӣ вобастагӣ дорад. Ҳамзамон ин амал сифати ба роҳ мондани раванди таҳсилотро дар кишвар муайян менамояд. Дар ин самт, ҳарчанд дар низоми маорифи кишвар барномаҳои давлатӣ чихати таъмин кардани муассисаҳои таълимӣ бо воситаҳои навини технологӣ, компютеркунонӣ, таъсис додани кабинетҳои фаннӣ ва мучаҳҳаз бо воситаҳои нави технологӣ, қабули имтиҳонот тавассути воситаҳои технологияи муосир ба роҳ монда шудааст, вале то ба ҳол

амалигардонии онҳо дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст, тафаккури техникии муҳассилин ба талаботи ҷомеаи информатсионӣ ҷавобгӯ намебошад.

Хусусан, хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар, ки новобаста аз таҳассус дар доираи нақшаҳои таълимӣ фанни технологияи информатсионӣ ва коммуникатсиониро меомӯзанд, вале қобилияти истифодабарии оддитарин барномаи компютериро надоранд. Ин масъала аз назари ҳукумати кишвар низ дур намондааст. Чунки ҳамасола Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба мақомоти олии қонунбарор оид ба масъалаи маориф ҳамчун соҳаи стратегии кишвар ибрози андеша карда, баланд бардоштани сатҳи тафаккури техникии хонандагону донишҷӯёнро муҳим мешуморад. Дар назди масъулини Вазорати маориф ва илм, дигар субъектҳои он вазифа пеш мегузорад, ки донишҳои техникии насли наврас ва ҷавонро баланд бардоранд, муассисаҳои таълимиро бо воситаҳои навини технологӣ, бо кадрҳои соҳибтаҳассуси соҳаи технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионӣ таъмин намоянд, аммо то ба имрӯз ин пешниҳодҳои судманд ба таври дилхоҳ амалӣ карда нашудаанд.

Дигар иқдومه, ки дар самти иттилоотикунонии аҳоли, аз ҷумла дар шаҳри Душанбе аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифта шудааст ин электронӣ кардани соҳаи хизматрасонии нақлиётӣ ба шаҳрвандон аст. Айни замон дар шаҳри Душанбе истгоҳҳои нави ҳозиразамон ва васл бо таблоҳои электронӣ бунёд карда шуда истодааст, ки роҳи хатсайрҳои нақлиётро ба аҳоли саривақт пешниҳод мекунад, эҳтиёҷи аҳолиро таъмин менамоянд. Тавассути кортҳо маблағгузорӣ кардани арзиши роҳкирои нақлиёт, тавассути Интернет ворид шудан ба сомонаҳои ширкатҳои ҳавопаймой ва қатора ҷиҳати дастрас кардани чиптаҳо ва ғайра аз нишонаҳои муҳими рушди ҷомеаи иттилоотӣ-иртиботӣ дар Тоҷикистон мебошад.

Рӯйхати адабиёт

1. Абакумова, Н.Н., Подовалова, Р.Я. Политика доходов и заработной платы [Текст]: учебник. //Н.Н. Абакумова, Р.Я.Подобалова. - Новосибирск: НГАЭиУ, 1999.
2. Абуалӣ Ибни Сино. Тадбири манзил [Матн]: /Абуалӣ Ибни Сино. Осори мунтахаб //Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон. Ҷ.2.- Душанбе, 1983. - 560с.
3. Азрилин, А.Н., Азрилин, О.М., Калашникова, Е.В., Квардакова, О.В. Новый экономический словарь. [Текст]: /А.Н.Азрилин, О.М.Азрилин, Е.В.Калашникова, О.В.Квардакова. - Москва, 2008. - 950с.
4. Бабаджанов Р.М. Человеческое развитие. [Текст]: учебник (издание 2-е, дополненное и переработанное). /Р.М.Бабаджанов. - Душанбе. 2014.
5. Бобков, В.Н. Проблемы оценки уровня жизни в современной России. Монография / В.Н. Бобков. - М., 1995. - 258 с.
6. Жеребин, В.М., Романов, А.Н. Уровень жизни населения. Основные категории, характеристики и методы оценки. [Текст]: /В.М.Жеребин, А.Н.Романов. - М.: Юнити-Дана, 2002. - 592с.
7. Исламов, С.И. Особенности репродуктивного поведения в семье. /Детность семьи: вчера, сегодня, завтра. [Текст]: /С.И.Исламов. - М., 1986.-212.
8. Комилов, С.Ҷ., Алиева, Г.Ш. Соҳибкорӣ ва менечменти рушди фаъолияти навҷорсозӣ (инноватсионӣ). [Матн]: васоити таълимӣ. - Д.: Ирфон, 2008. - 220 с.
9. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн]: Маҷмуаи оморӣ/ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2020.-109с.
10. Маркс, К. Капитал. Критика политической экономики. [Текст]: / К. Маркс. - Т.1. - М.: Политиздат, 1988. - 891с.
- 11.Норов, А.К. Сокращение бедности: социально – экономический аспект [Текст]: / А.К. Норов. - Душанбе, 2013г. – 125с.
12. Павлов, К.В. Интенсификация экономики в условиях неопределенности рыночной среды. [Текст]: К.В.Павлов. - М.: «Магистр», 2007. - 271с.

Хамидова Садафмох Халимовна
Доктор (PhD) кафедры «Налог и страхования»
Таджикского государственного университета коммерции

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЛОГОВЫХ ОРГАНОВ

В статье рассмотрено подходы к оценке деятельности налоговых органов, а также эффективности деятельности налоговых органов в Республике Таджикистан и их содержание к оценке.

Ключевые слова: налоговые доходы, эффективность налоговых органов, показатели качества, количественные показатели, налоговый контроль, налоговые проверки.

В практике эффективность деятельности налоговых органов оценивается по количественным показателям, таких как количество проведенных налоговых проверок, количество заполненных налогоплательщиками налоговых деклараций и других аналогичных показателей. С развитием коммуникационных и информационных технологий начали применяться и качественные показатели, используемые для оценки эффективности работы налоговых органов.

В настоящее время во всех развитых странах внедрена система стратегического планирования и управления налоговыми органами, ориентированная на результат. Управление по результатам позволяет установить такие ключевые показатели эффективности деятельности налоговых органов, которые измеряют результаты и затраты на их достижение. От этих ключевых показателей зависит система стимулирования налоговых органов.

В Республики Таджикистан оценка деятельности налоговых органов предпринималась с момента создания налоговых органов. Показатели устанавливались самими налоговыми органами. Методика основывалась на количественных и качественных показателях:

- сумма налоговых доходов;
- сумма доначислений по результатам налоговых проверок;
- сумма доначислений по результатам налоговых проверок на одного сотрудника налогового органа;
- доля штрафов по результатам контрольных мероприятий;
- сумма налоговой задолженности перед бюджетами бюджетной системы Республики Таджикистан;
- количество рассмотренных жалоб в судах и решенных в пользу налогоплательщика и другие.

Данная методика базировалась на основе сравнительного анализа работы налоговых органов по налоговому контролю путем сопоставления с показателями за предыдущий период. Однако в рамках данной методики эффективность деятельности налоговых органов оценивалась только по контрольной работе и не было возможности дать комплексную оценку качеству налогового администрирования налоговыми органами.

Этап развития налоговых органов Республики Таджикистан обусловлен указом Президента Республики Таджикистан относительно новой системы и структуры государственных органов исполнительной власти.

В настоящее время существуют утвержденным Налоговым Комитетом при Правительства Республики Таджикистан показатели оценки эффективности деятельности территориальных налоговых органов. Показатели оценки эффективности деятельности налоговых органов подразделяются на две группы.

К первой группе показателей относятся количественные и качественные показатели, которые рассчитываются на основании отчетности налоговых органов. Такие показатели имеют количественную оценку. В свою очередь, некоторые из них являются простыми показателями, а некоторые интегральными, состоящими из двух и более компонентов. Следует отметить, что эти показатели являются показателями внутреннего пользования, количество которых постоянно меняется.

Ко второй группе показателей относятся аналитические показатели, которые оцениваются на основании служебных записок, заключений, выводов и других факторов. Оценки по аналитическим показателям определяются руководителем вышестоящего налогового органа. Оценка эффективности деятельности налогового органа осуществляется путем суммирования двух групп показателей.

Изучая вышеперечисленные показатели, отсутствует показатель, который характеризовал бы эффективность работы налоговых органов по пресечению схем уклонения от уплаты налогов недобросовестными налогоплательщиками, направленный на переход к прозрачной экономике. Так как практика показывает, что до сих пор налогоплательщиками используются различные способы ухода от уплаты налогов, особенно это относится к налогу на добавленную стоимость.

В целях пресечения незаконных схем Налоговый Комитет ввела автоматизированную систему для повышения эффективности контрольной работы налоговых органов по налогам.

На практике данная система оказалась действенным механизмом для доначисления налогов в государственный бюджет. В настоящее время эффективность контрольной работы по налогам и налоговых органов оценивается в рамках показателя, в основе которого лежат показатели по контрольной работе, по судебному и досудебному урегулированию налоговых споров. Но, эти показатели не способны пресечь и учесть все способы ухода от уплаты налогов. Здесь также важна работа налоговых органов по пресечению мнимых налогоплательщиков, осуществляющих реорганизацию путем присоединения, а также по пресечению налогоплательщиков с недостоверными сведениями, содержащимися в реестре юридических лиц или индивидуальных предпринимателей, а также распространение применения новых форм контроля. Поэтому необходимо учитывать при оценке эффективности деятельности налоговых органов.

В настоящее время достаточно большой объем информации об эффективности деятельности налоговых органов содержится на официальном сайте Налогового Комитета при Правительстве Республики Таджикистан. Ежегодно публикуются сводные отчеты в целом по Республике Таджикистан, которые лежат в основе оценки эффективности деятельности налоговых органов. К таким отчетам относятся:

- отчет о начислении и поступлении налогов и иных обязательных платежей;
- отчет о работе по государственной регистрации юридических лиц;
- отчет о результатах контрольной работы налоговых органов (сведения о проведении камеральных и выездных проверок);
- отчет о задолженности по налогам, пеням и налоговым санкциям в бюджетную систему Республики Таджикистан и др.

Собираемость налогов является приоритетной задачей налоговых органов и основным показателем, характеризующим полноту поступлений налогов, администрируемых Налогового Комитета, в бюджетную систему Республики Таджикистан. Несмотря на сложную экономическую ситуацию, в целом по Республике Таджикистан показатели по собираемости налогов в абсолютном выражении имеет тенденция роста (диаграмма 1).

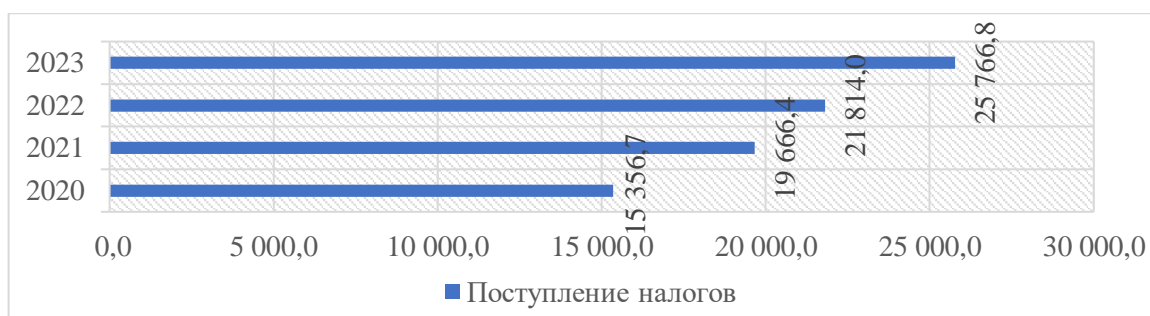

Диаграмма 1. – Поступления налогов администрируемых налоговых органов, в госбюджет в Республике Таджикистан за 2020-2023год в млн. сомони.

Источник: составлено на основе данных отчёта налогового Комитета при Правительстве Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. Режим доступа www.andoz.tj

Одним из важнейших условий обеспечения стабильных налоговых поступлений администрируемых Налоговым Комитетом, в государственный бюджет Республики Таджикистан является обеспечение налогоплательщикам комфортных условий осуществления своих обязанностей по уплате налогов и сборов. Важным аспектом оценки эффективности деятельности налоговых органов по взаимоотношению с налогоплательщиками являются условия взаимоотношений [1].

Во всем мире налоговые службы признают важность работы с налогоплательщиками как необходимое условие для обеспечения самого высокого уровня соблюдения законодательства о налогах и сборах. Качество предоставления налоговыми органами государственных услуг налогоплательщикам зависит от того, насколько предоставляемые услуги соответствуют потребностям налогоплательщиков.

Следует отметить, что на протяжении несколько лет в Таджикистане получили развитие электронные сервисы Налоговый Комитет, которые способствуют эффективному взаимодействию налоговых органов с налогоплательщиками. Снижение административной налоговой нагрузки и формирование благоприятной деловой среды являются приоритетными направлениями деятельности налоговых органов.

В условиях сложной экономической ситуации качественное взаимодействие налоговых органов с налогоплательщиками в процессе организации и проведения налоговых проверок также необходима для обеспечения стабильности бизнеса и поступлений налогов и сборов в государственный бюджет. Ни для кого не секрет, что одним из основных направлений деятельности налоговых органов является контрольная работа, эффективность которой оценивается по различным показателям, одним из которых является результативность.

Таблица 1. – Анализ основных показателей деятельности налоговых органов за 2020-2023 гг.

Показатели	единица измерения	2020	2021	2022	2023
Общий доход Госбюджета (план)	млн. сом	24 304,7	28 145,5	35 079,5	41 622,8
Общий доход Госбюджета (факт)	млн. сом	24 325,1	29 596,9	36 338,8	43 150,9
Прогнозные показатели по внутренним налогам (налоговые органы)	млн. сом	15 527,9	18 811,2	20 489,4	24 105,2
Поступление внутренних налогов (налоговые органы)	млн. сом	15 356,7	19 666,4	21 814,0	25 766,8
Исполнение прогнозных показателей	%	98,9	104,5	106,5	106,9
Разница (+; -)	млн. сом	-171,2	855,2	1 324,6	1661,6
Доля внутренних налогов в общем доходе (план)	%	63,8	66,8	64,5	57,9

Доля внутренних налогов в общем доходе (факт)	%	63,1	66,4	62,5	59,7
ВВП по республике	млн. сом	83958,3	101076,3	115739,4	130840,4
Доля внутренних налогов в ВВП	%	12,9	13,9	13,3	12,9
Прогнозные показатели поступления внутренних налогов в республиканский бюджет (план)	млн. сом	3 716,7	4 717,1	5 164,1	6 506,7
Поступление внутренних налогов в республиканский бюджет (план)	млн. сом	2 876,4	4 293,7	5 494,5	6 721,3
Исполнение прогнозных показателей	%	77,4	91,0	106,4	103,3
Разница (+; -)	млн. сом	-840,3	-423,4	330,4	214,6
Доля налоговых поступлений в республиканский бюджет, в общем объеме внутренних налогов	%	48,8	50,9	50,7	50,5
Прогноз поступления социального налога от внебюджетных организаций	млн.сом	1 748,0	1 951,0	2 051,0	2105,1
Поступление социального налога от внебюджетных организаций	млн.сом	1 676,2	2 030,9	1 990,3	1 948,0
Исполнение прогнозных показателей	%	95,9	104,1	97,0	92,5
Разница (+;-)	млн. сом	-71,8	79,9	-60,2	81,5

Источник: составлено на основе данных отчёта налогового Комитета при Правительстве Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. Режим доступа www.andoz.tj

Оценка эффективности деятельности налоговых органов по контрольной работе в целом по Таджикистане за 2018-2022 годы представлена в таблице 2. Результативность камеральных налоговых проверок в целом по Республики Таджикистан за анализируемый период в среднем составляла 21,2%. Низкую результативность камеральных налоговых проверок можно объяснить сплошным охватом всех налогоплательщиков, ограничениями в истребовании документов.

Таблица 2.– Основные показатели деятельности налоговых органов по налоговому контролю за 2018-2022 гг.

№	Год	Количество контрольных работ			
		Документальная проверка	Рейдовая проверка	Камеральный контроль	Хронометражное обследование
1.	2018	2 010	866	17 970	1 038
2.	2019	1 907	784	9 320	1 804
3.	2020	1 841	502	11 000	2 253
4.	2021	1 413	324	15 778	1 620
5.	2022	758	0	12 169	2001
	Итого	13 763	4 703	10 2947	13639

Источник: составлено на основе данных отчёта налогового Комитета при Правительстве Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. Режим доступа www.andoz.tj

Выездные налоговые проверки в целом по Республики Таджикистан показывают высокий уровень результативности и в среднем составляли 69,9% в рассматриваемом периоде. Высокий уровень результативности выездных налоговых проверок связан с введением риска ориентированного подхода в процессе планирования и подготовки налоговых проверок, что способствовало не только сохранению высокого уровня результативности, но и его дальнейшему повышению.

Оценка эффективности деятельности налоговых органов заключается также в работе по снижению и урегулированию налоговой задолженности налогоплательщиков перед бюджетной системой республики. На диаграмме 2. представлен показатель отношения объема задолженности по налогам к объему поступлений налогов в госбюджет Республики Таджикистан в целом.

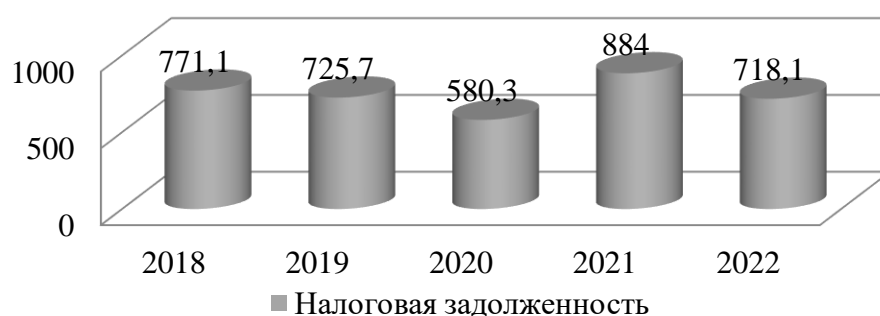

Диаграмма 2. – Показатели объема задолженности по налогам и сборам Республики Таджикистан

Источник: составлено на основе данных отчёта налогового Комитета при Правительстве Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. Режим доступа www.andoz.tj

Целью этой концепции является разрешение налоговых споров без участия суда. В целом по республике улучшение качества проведения налоговых проверок, сбор надлежащей доказательной базы по выявлению налогового правонарушения, а также эффективная работа по досудебному урегулированию налоговых споров позволили значительно снизить количество дел, рассматриваемых судами. Улучшение качества выносимых налоговыми органами решений привело к снижению количества рассматриваемых налоговым органом жалоб (таблица 3). Налоговый Комитет при Правительстве Республики Таджикистан постоянно совершенствует качество работы по досудебному урегулированию налоговых споров.

Таблица 3. – Оценка эффективности деятельности налоговых органов по урегулированию налоговых споров в целом по республике

Наименование показателя	2020 г.	2021 г.	2022 г.
Количество рассмотренных налоговых органов жалоб, в ед.	17600	18053	20030
Удовлетворено жалоб в пользу налогоплательщиков, в %	24,1	25,2	29,1
Соотношение сумм удовлетворенных требований заявителей к оспариваемым суммам жалоб, в %	10,1	5,1	1,2
Количество проверок, результаты которых были признаны недействительными, в единицах, в том числе:	401	240	427
по решению суда	931	421	461
по предписанию органов прокуратуры	2	3	3
по решению руководителя органа госконтроля (надзора)	197	217	192

Источник: составлено на основе данных отчёта налогового Комитета при Правительстве Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. Режим доступа www.andoz.tj

В целях повышения качества обслуживания налогоплательщиков был создан интернет-сервис «О жалобе», позволяющий оперативно получить информацию о ходе и результатах рассмотрения жалоб. Также интернет-сервис «обращение по жалобе», который позволят посмотреть в свободном доступе наиболее значимые решения, вынесенные налоговыми органами по результатам рассмотрения налоговой Комитет и управлениями жалоб налогоплательщиков на акты налоговых органов ненормативного характера, действия или бездействия их должностных лиц.

В 2023 году в целом 6360 налогоплательщиков оценили качество государственных услуг налоговых органов, из них 2817 или 44,3 % юридические лица, 2150 или 33,8 % индивидуальные предприниматели, 1140 или 17,9 % физические лица и 253 или 4,0 % государственные органы и финансовые организации. От общего числа лиц, принявших участие в оценке, 531 или 8,3 % оценили электронные услуги налоговых органов “неудовлетворительно” или “удовлетворительно” и 5829 или 91,7 % оценили, как “хорошо” и “отлично” [3].

Из числа тех, кто дали неудовлетворительную или удовлетворительную оценку, 150 или 28,2 % приходится на налоговые органы Согдийской области, 100 или 18,8 % на центральный аппарат Налогового комитета, 39 или 7,3 % на налоговые органы городов и районов республиканского подчинения, а остальные - на другие регионы республики. Основными вопросами оценки граждан и налогоплательщиков являются предоставление отчетов в электронной форме и составление акта сверки. В том числе, за этот период 2840 или 44,6 % полученных ответов связаны с представлением налоговых деклараций в электронной форме, 1255 или 19,7 % с составлением актов сверки, 347 или 5,5 % уплатой налогов в безналичной форме (через банковские платежные карты) и др [3].

Следует отметить, что большинство лиц, давших оценку “хорошо” и “отлично” заявили, что “По инициативе, введенной в действие Налоговым комитетом по внедрению порядка предоставления электронных деклараций и налоговых отчетов, стало удобно и просто использование услуг индивидуальными предпринимателями. Раньше для предоставления отчетов нужно было долго стоять в очереди в налоговых инспекциях, что занимало много времени и возникало много неудобств, которые устранены в связи с внедрением электронных услуг.” Также, другая группа налогоплательщиков, которые дали положительную оценку качеству электронных услуг налоговых органов, отметили, что “впредь переписка и все действия с налоговыми органами будут осуществляться в электронной форме и нет необходимости для посещения налоговых органов, что особенно удобно для нас-индивидуальных предпринимателей, нам не надо издалека приезжать в налоговые органы для представления отчета”. Также анализ оценки качества предоставляемых налоговыми органами электронных услуг показывает, что по некоторым направлениям деятельности налоговых органов до сих пор наблюдаются определённые недостатки и сложности.

В том числе, замечания налогоплательщиков касаются в основном недостаточности разъяснительных работ по использованию модулей компьютерных программ и электронных услуг налоговых органов, скорости интернета, своевременного доступа к работнику налогового органа и другие вопросы. С учетом вышеуказанного и с целью широкого применения налогоплательщиками и гражданами модуля оценки качества государственных услуг налоговых органов в электронной форме, размещенного на сайте Налогового комитета, а также постоянного совершенствования и улучшения качества государственных услуг налоговых органов, предприняты дополнительные меры.

Литература

1. Актуальные проблемы электронного взаимодействия налоговых органов с налогоплательщиками [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.andoz.tj/action/interview/421540/>
2. Официальный сайт Министерство финансов Республики Таджикистан [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.minfin.tj>
3. Официальный сайт Налогового Комитета при Правительстве Республики Таджикистан [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.andoz.tj>

ТАҲЛИЛИ АНДОЗБАНДИИ ГАРДИШИ МАСНУОТИ ЗАРГАРӢ

Дар ҷаҳон якҷанд системаҳои андозӣ – моделҳо қабул ва ғаёол ҳастанд, ки аз ҷониби давлатҳо корбарӣ карда мешаванд. Ин ҳам бошад, модели англосаксӣ, евроконтиненталӣ, латиноафриқоӣ ва ҳамҷоя аст.

Моделҳои англосаксӣ дар ҷунин давлатҳои бузурге ҷун Амрико, Англия, Австралия ва Канада рӯи кор омада, то ба имрӯз ғаёол мебошад. Ин модели андоз асосан ситонидани андозро аз ғоида ва аз даромади шахсони воқеӣ дар пай дорад. Нақши андозҳо ба арзиши иловашуда ва молу хизматрасониҳо дар ин кишварҳо ночиз боқӣ мемонад. Масалан дар Амрико аз 40 то ба 80%-и даромади кишварро андоз аз даромад ташкил медиҳад [1].

Моделҳои евроконтиненталӣ асосан ситонидани андозро аз арзиши иловашуда, хизматрасонии молу маҳсулот ва пардохтҳои суғуртавӣ дар назар дорад. Иқтисодҳои бузурге ҷун Олмон, Фаронса, Итолиё, Австриё, Белгиё, Нидерланд ва амсоли он аз рӯи ин модел кор мекунанд [1].

Моделҳои латиноафриқоӣ, ки асосан ситонидани андозро аз арзиши иловашуда, андозии кору хизматрасонӣ ва амсоли он дар бар мегирад, дар мамлакатҳои ҷун Чили, Боливиё ва Перу ғаёол аст [1].

Ҳамҷунин давлатҳои ҳастанд, ки аз модели имтиёзноки андозӣ аз қабилҳои системаи офшорӣ истифода мекунанд, ки ба андозсупоранда имтиёзи калони молиётро фароҳам меоварад.

Моделҳои андозии ҳамҷоя бошад, унсурҳои дигар ҳамаи моделҳои амалкунандаро дар бар гирифта, дар давлатҳои ҷун Ҷопон ва хусусан кишварҳои мо Тоҷикистон амал мекунад.

Андозҳои зерине, ки дар Тоҷикистон ситонида мешаванд, модели ҳамҷоя доштани системаи андозии кишварро тасдиқ мекунанд:

- андоз аз даромади шахсони воқеӣ;
- андоз аз ғоидаи шахсони ҳуқуқӣ;
- андоз аз арзиши иловашуда;
- аксизҳо;
- андозии иҷтимоӣ;
- андозии замин;
- андоз аз истифодабарандагони қарри замин;
- андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард;
- андозе, ки тибқи низоми содакардашуда пардохта мешавад;
- андозии ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ;
- боҷи гумрукӣ ва дигар пардохтҳои гумрукӣ;
- боҷи давлатӣ;
- андоз аз ғуруш (наҳи пахта ва алюминийи аввалия);
- андозии ҳадди ақал аз даромадҳо;
- дигар пардохтҳои ҳатмии умумичумхуриявӣ.

Аз ин лиҳоз, ҳамаи намудҳои ғаёолият дар Тоҷикистон аз нигоҳи кории ин модели ҳамҷоя андозбандӣ карда мешаванд, ки нисбати дигар моделҳои пардохтҳои зиёдеро аз субъектҳои андозӣ, хусусан субъектҳои андозии соҳаи заргарӣ талаб менамояд.

Дар гузаштаи наҷандон дур, мувофиқи моддаи 172 – и Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон №1188 аз 18.03.2015 барои содироти ҷавохирот ва дигар намуди маснуоти заргарӣ, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсол гардидаанд, андоз аз арзиши иловашуда ситонида намешуд.

Мувофиқи моддаи 197 – и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон №1188 аз 18.03.2015 ҷавохирот ва дигар намуди маснуоти заргарӣ, ҳамчунин металлҳо ва сангҳо барои истеҳсоли он, ки ба худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда мешаванд, андози аксизӣ баста мешуд. Набастани андози аксизӣ, барои як сол ба таври таҷрибавӣ, роҳандозӣ карда шуда буд [3].

Мувофиқи моддаи 201 – и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон №1188 аз 18.03.2015 дар ҳолати ворид кардани то 4(чор) дона ҷавохирот, ки арзиши онҳо аз 150 нишондиҳанда барои ҳисоб баланд нест, барои шаҳрвандони оддӣ андози аксизӣ ситонида намешуд. Ин сабуқӣ ҳарчанд дар лоиҳаи кодекси нави андоз дохил карда нашуда бошад, ҳам ба гумони зиёд дар баррасии он илова карда хоҳад шуд.

Шуруъ аз 09.06.2018 тахти рақами 302 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи меъёрҳои андози аксиз барои баъзе молҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсолшаванда ва ба Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшаванда рӯи кор омад, ки ҳамаи меъёрҳои дигарро бекор намуда, меъёрҳои навро ҷорӣ намуд [4].

Акнун, тибқи таъиноти банди 71-и қарори мазкур (Марвориди табиӣ ё парваришкардашуда, сангҳои қиматбаҳо ё зинатӣ-ороишӣ, металлҳои қиматбаҳо, металлҳои бо металлҳои қиматбаҳо рӯйкашшуда ва маснуоти аз онҳо тайёршуда; ҷавохирот; тангаҳо) ҳам барои воридот ва ҳам барои содирот намудани маснуоти заргарӣ, андози аксизӣ ситонида мешавад(Ҷадвали 2).

Ҷадвали №2

Меъёрҳои андозбандии аксизии ҷорӣ барои маснуоти заргарӣ

Рамзи мол	Номгӯи маснуот ва ашёҳои корбаршави он	Ҳаҷми андози аксизӣ
7113	Ҷавохирот ва қисмҳои онҳо аз металлҳои қиматбаҳо ё металлҳои бо металлҳои қиматбаҳо рӯйкашшуда:	5%
7114	Маснуоти тиллоӣ ё нукрагии заргарон ва қисмҳои онҳо аз металлҳои қиматбаҳо ё металлҳои бо металлҳои қиматбаҳо рӯйкашшуда:	5%
7115	Дигар маснуот аз металлҳои қиматбаҳо ё металлҳои бо металлҳои қиматбаҳо рӯйкашшуда:	5%

Мо хусусиятҳои хоси андозбандии маснуоти заргарии давлатҳои пешгоми соҳа аз қабилӣ, Руссия, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҳиндустон ва дигар давлатҳоро дар бобҳои дуҷуми ҳамин рисола таҳқиқ кардем, ки қобили қабул ва корбарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

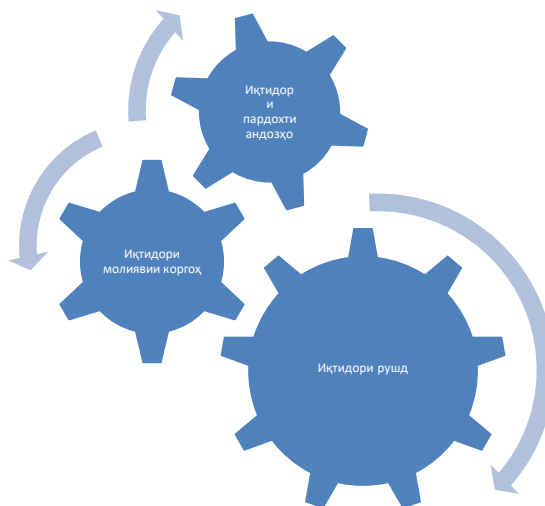
Ҳамин тариқа, бо харочоти камтарин маҳсулотҳое, ки устохонаҳои заргарӣ ба фурӯш мебароранд, арзонтарин ба ҳисоб меравад, аммо ба раванди хариду фурӯши соҳа таъсир расонида наметавонанд. Зеро онҳо асосан ба корҳои таъмир машғуланд ва дар ин асно, мувофиқи хоҳиши мизочон маснуоти заргарӣ низ месозанд. Аз ҷаҳлияти ин устохонаҳо ҳамчунин воридоти молиёти зиёд ба бучети давлат дар назар нест, аммо то дараҷае метавонад, масъалаи бекориро дар самти худ ҳал кунад. Ин ҳамчунин ба қобилияти хариддории кишри миёна ва ҳато камбағали кишвар бастагӣ дорад, ки аз хизматрасониҳои ин навъи соҳибкорон истифода мебаранд. Қобили зикр аст, ки ҷаҳлияти истеҳсолии устохонаҳо тибқи муқаррароти қонун дар бораи баъзе намуди ҷаҳлият, ки иҷозатномадорӣ ҳатмиро талаб мекунад, ғайриқонунӣ мебошад. Яъне ҷаҳлияти истеҳсолии устохонаҳо як навъи қочоқ мебошад, ки ба раванди хариду фурӯши маснуоти заргарӣ аз тарафи дигар субъектҳои соҳа, кам ё ночиз ҳам бошад, таъсир мерасонад, ин таъсир албата хеле доираи маҳдуд дорад ва дар доираи ҷаҳлияти минтақа ва берун аз он, умуман бетаъсир унвон мешавад.

Базаи маъданӣ яке аз ҷузъҳои муҳимтарини раванди истеҳсоли ва иқтисодӣ буда, майдони калони истеҳсоли модди роҳандозӣ мекунад. Сармояи захираҳои табиӣ ҳамчун манбаи иқтисодӣ қисми ҷудонашавандаи таъмини рушди иқтисодӣ мебошад. Сармояи

захираҳои табиӣ (Ст) яке аз се қисмати сармояи асосиро (С) дар якҷоягӣ бо сармояи эҷодкардаи инсон (Сн нақлиётҳо, таҷҳизот, фондҳои мобилӣ, инфрасохтор) ва сармояи инсонӣ (См сатҳи маърифати аҳоли) ташкил медиҳад [5].

$$C = C_n + C_m + C_t$$

Тавоноии рушд ва иқтисодии корхона ё ширкати соҳибкориро (ИИК) аз як тарафи дигар тавоноии пардохти андозӣ (ПА) ташкил медиҳанд, ки корхонаҳои истеҳсолкунандаи маснуоти заргарӣ муаззафи пардохти онанд (нақшаи 1). Иқтисодӣ ва андозии корхона ба формулаи 1 санҷида мешавад.

Нақшаи 1. Нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии коргоҳ

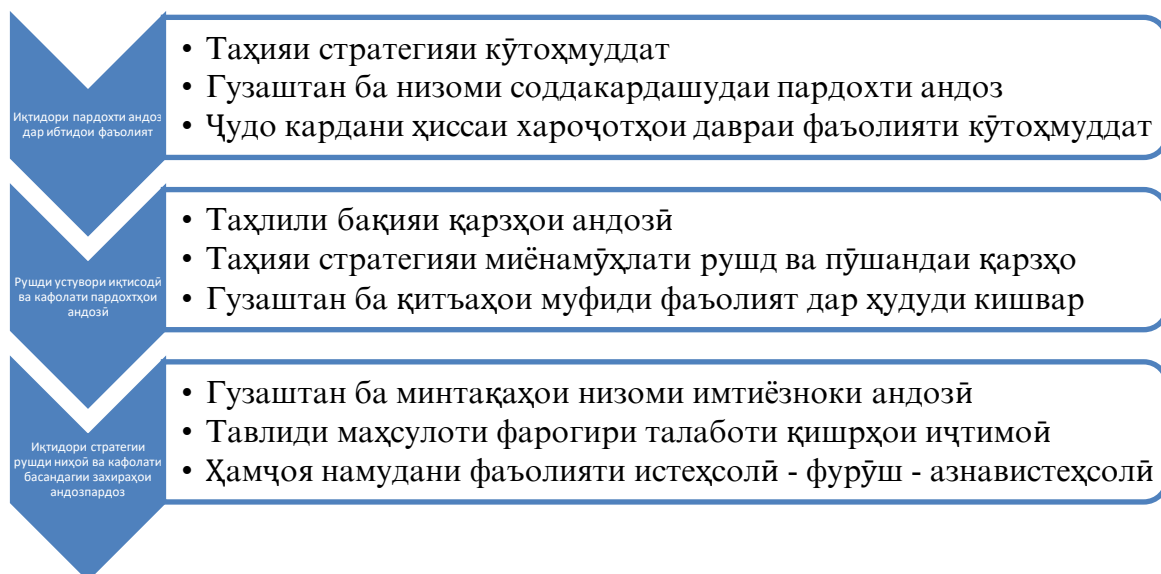
Аз ин ҷо, субъектҳои андозии соҳаро рақобатпазир, фаъол ва соҳибқитдор унвон кардан мумкин аст, агар иқтисодии истеҳсолии онҳо пардохтҳои андозиро пӯшида тавонанд, дар ҳоле, ки пардохтҳои андозӣ, камтар аз 40%-и маҷмӯи даромадҳои субъектро ташкил диҳанд:

$ИИК > ПА!$ агар $ПА = 40\%$ -и даромади субъекти андозро ташкил диҳад (1);

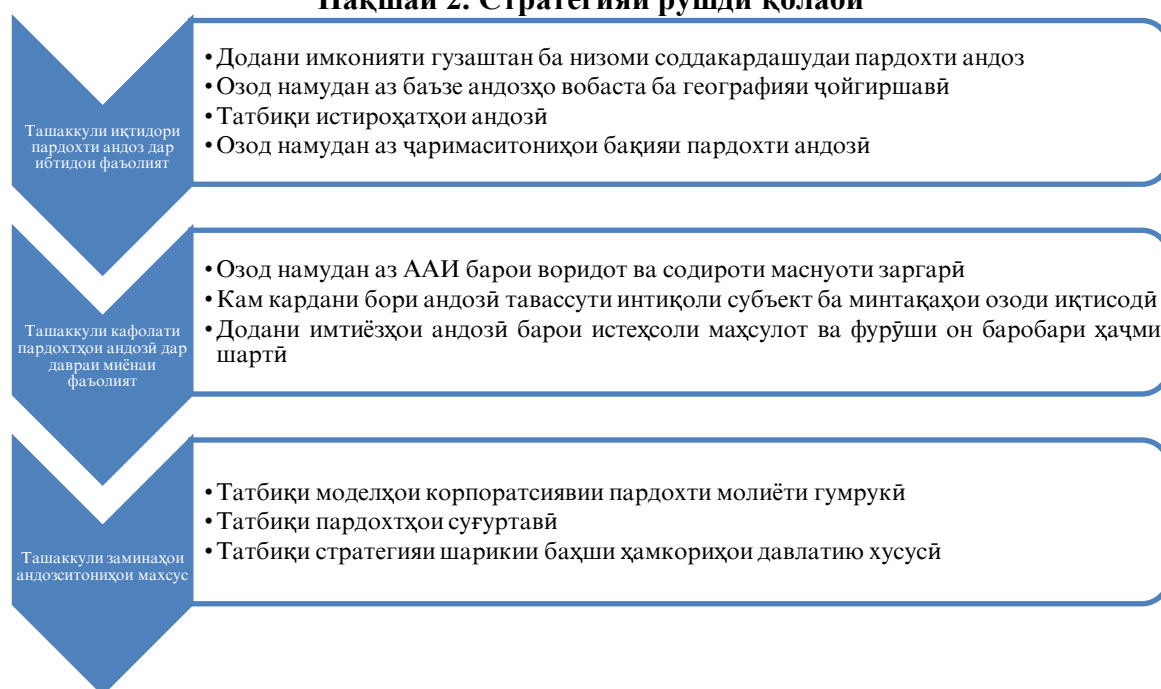
Чӣ хеле, ки аз ҷадвали 43 бармеояд, субъектҳои андозии соҳа ба формулаи 1 ҷавобгӯ мебошанд.

Барои рушди соҳа ва ба шарти формулаи 1 ҷавоб додан, субъектҳои андозии соҳаи зарғиро зарур аст, ки аз нақшаи 2– қолаби кории худро созанд. Ва ҳамзамон низоми андозии кишварро мебарояд, ки барои рушди соҳа аз нақшаи 3 сарбориҳои андозиро таҳия намояд.

Сарватҳои зерзаминии Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои калони металлҳои ранга ва нодир мебошад. Истихроҷ, коркард ва фурӯши онҳо дар оянда дар пешрафти иқтисоди кишвар нақши ҳалкунанда хоҳад дошт. Сохтори иқтисодии ҳамаи кишварҳои ҷаҳон, дар асоси шароити табиӣ-иқлимӣ ва географӣ ташаккул ва инкишоф меёбад [6].

Нақшаи 2. Стратегияи рушди қолабӣ

Нақшаи 3. Стратегияи муносибат ба субъектҳои андозсупор

Айни ҳол ҳисоби арзиши як грам маснуоти заргарӣ бо дарназардошти пардохти хароҷотҳои асосию иловагӣ чунин натиҷа доданд.

Дар ҳулоса, баҳусус қайд кардан мумкин аст, ки барои рушди соҳа аз нигоҳи сиёсати андозии кишвар, сабукиҳо дар мавриди ситонидани ҳамагуна навъи андозҳо, ки ба ташаккули нарх таъсир мерасонанд, бояд пешниҳод карда шавад. Зеро сарчашмаи асосии нархро аз як тараф арзиши ашё ташкил кунад, аз тарафи дигар ба тамоми хароҷотҳои пардохтҳои андозӣ илова мешаванд. Масалан, фурӯшанда ҳам барои фурӯши ашё андоз медиҳад, ҳам аз даромади кардааш. Аз ин лиҳоз, арзиши аслии маҳсулот то ба 90%-и барои як маснуот аз хароҷотҳои таркибӣ иборат буда метавонад.

Ҳулоса ва пешниҳодҳо

1. Бозори ҷавохирот дар Тоҷикистон аз падидаҳои нави муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ буда, тибқи табақабандии мансубияти бозорӣ ба “синфи маҳаллӣ” ҷудо мешавад;

2. Тавоноии рушд ва иқтидори иқтисодии корхона ё ширкати соҳибкориро(ИИК) аз як тарафи дигар тавоноии пардохти андозӣ(ПА) ташкил медиҳанд, ки корхонаҳои истеҳсолкунандаи маснуоти заргарӣ муаззафи пардохти онанд(нақшаи 1);

3. Субъектҳои андозии соҳаро рақобатпазир, ҷаъул ва соҳибкиддор унвон кардан мумкин аст, агар иқтисодии истеҳсолии онҳо пардохтҳои андозиро пушонидани тавонанд, дар ҳоле, ки пардохтҳои андозӣ, камтар аз 40%-и маҷмуи даромадҳои субъектиро ташкил диҳанд.

Рӯйхати адабиётҳо

1. <https://www.audit-it.ru/terms/taxation/nalog.html>
2. Барномаи рушди маъмурикунонии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 аз 30 декабри соли 2019 № 643
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2010, саҳ. 88
4. Маълумотномаи расмӣ кумитаи андоз дар вилояти Суғд, санаи мурочиат 20.11.2022сол.
5. Состояние и перспективы развития промышленности драгоценных металлов Республики Таджикистан, Душанбе “Ирфон 2013”, саҳ. 15-16
6. Диалектическое единство науки, образование и экономики страны. Душанбе “Ганҷи хирад 2021”, саҳ 183,184

УДК 33Тадж+331+339(575.3)

Шоназарзода Нигора Шоназар

Номзади илмҳои иқтисод, и.в., дотсенти кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, куч. Деҳотӣ ½, тел.: (+992) 909 99 53 57 (м.), Shmarupova@mail.ru

ДАСТГИРИИ ИҚТИМОИИ АҲОЛӢ ҲАМЧУН УНСУРИ СИЁСАТИ МОЛИЯӢ

Дар ин мақола даромадҳои пулии аҳоли, ки дар натиҷаи азнавтасимкунии пулӣ асосан дар доираи буҷети давлатӣ ба вучуд меояд, баррасӣ карда мешавад. Аниқ аст, ки сиёсати иқтимоии давлати муосир бояд тамоюли возеҳи бозорӣ дошта, тамоми гуруҳҳои аҳолиро бо даромад (аз ҷумла пардохтҳои иқтимоӣ) дар чунин сатҳ таъмин намояд, ки ба ҳар як шахс имкони шароити муносиби зиндагӣ ва талаботи пардохтпазир (қобили харидорӣ) ба мол ва хизматрасониҳои баланд, пешрафтаи стандартҳои истеъмолӣ дошта бошад. Натиҷаҳои омӯзиши мафҳумҳои иқтисодӣ нишон доданд, ки «иқтисоди истеъмолӣ» нисбат ба мафҳуми «иқтисоди истеҳсолӣ» аҳамияти нисбатан камтари иқтисодӣ дорад, вале бешубҳа, метавонад захираи тавоно барои зиёд кардани талаботи пардохтпазир дар иқтисодиёт, маҳз аз ҳисоби хароҷоти буҷети давлатӣ бошад. Дар ин асос муаллифи мақола мафҳуми «иқтисоди истеъмолӣ»-ро дастгирӣ менамояд. Дар натиҷаи омӯзиши мавқеи иқтисодиёт ва бо назардошти иловаҳои муаллиф муқаррароти асосии модели назариявии «иқтисоди истеъмолӣ» тартиб дода шуд. Инчунин чор самти инкишофи низомии таъминоти молиявии ҳифзи иқтимоии аҳоли низ муайян карда шудааст: суғуртаи иқтимоӣ дар асоси принципи ҳамфикрӣ; таъминоти иқтимоӣ, ки пардохти кӯмакпулиҳои умумӣ ё маблағгузориҳои хизматрасониҳо аз ҳисоби даромадҳои давлатӣ дар бар мегирад; кӯмаки иқтимоӣ дар шакли имтиёзҳо ё хизматрасониҳои моддӣ, ки бо санҷиши воситаҳои шахсӣ аз ҳисоби даромадҳои давлатӣ расонида мешавад; дастгирии давлатии суғуртаи соҳибкорӣ ва шахсии хавфҳои иқтимоӣ. Асоснок карда шудааст, ки дастгирии иқтимоии аҳоли категорияи молиявӣ мебошад. Муаллиф чунин мешуморад, ки дастгирии иқтимоӣ метавонад ва бояд ҳамчун категорияи молиявӣ тадқиқ карда шавад, зеро омилҳои, ки рушди тамоми низомии дастгирии иқтимоӣ ба он вобастаанд, дар соҳаи тақсимои қарор доранд ва асоси иқтисодии ҳуди сиёсати иқтимоӣ тақсимои пулӣ ва азнавтасимкунии даромад, дар асоси принципи яқдилӣ мебошад. Давлати иқтимоӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ имкон дорад, маъҷубонро таъмин ва камбизоатонро, танҳо аз ҳисоби маҳсулоти умумии миллӣ, ки ба ғайри онҳо аз нав тақсим карда шудааст, дастгирӣ намояд.

Калидвожаҳо: сиёсати молиявӣ; сиёсати иҷтимоӣ; бучети давлатӣ; навзозӣ; низоми хифзи иҷтимоӣ; дастгирии иҷтимоии давлатӣ; шаҳрвандони осебпазир.

Шоназарзода Нигора Шоназар

Кандидат экономических наук, и.о., доцент кафедры налоги и страхования Таджикского государственного университета коммерции, 734055, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Дехоти, ½ Тел.: (+992) 909 99 53 57 (м.), Shmarupova@mail.ru

СОЦИАЛЬНАЯ ПОДДЕРЖКА НАСЕЛЕНИЯ КАК ЭЛЕМЕНТ ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ

В данной статье рассматриваются денежные доходы населения, которые создаются в результате денежного перераспределения преимущественно в рамках государственного бюджета. Очевидно, что социальная политика современного государства должна иметь четкую рыночную направленность и обеспечивать все группы населения доходами (в том числе социальными выплатами) на таком уровне, чтобы каждый человек имел возможность получения достойных условий жизни и платёжеспособных (покупных доходов.) спрос на товары и наличие высоких услуг, передовые потребительские стандарты. Результаты исследования экономических концепций показали, что «экономика потребления» имеет относительно меньшее экономическое значение, чем понятие «экономика производства», но она, несомненно, может быть мощным ресурсом увеличения спроса на ликвидные товары в экономике именно за счет расходов государственного бюджета. На этом основании автор статьи поддерживает концепцию «экономики потребления». В результате изучения позиций экономистов и с учетом дополнений автора сформулированы основные положения теоретической модели «экономики потребления». Также определены четыре направления развития системы финансового обеспечения социальной защиты населения: социальное страхование, основанное на принципе солидарности; социальное обеспечение, которое включает выплату универсальных пособий или финансирование услуг из государственных доходов; социальная помощь в виде пособий или материальных услуг, оказываемых за счет средств населения за счет доходов государства; государственная поддержка страхования бизнеса и личных социальных рисков. Обосновано, что социальная поддержка населения является финансовой категорией. Автор считает, что социальную поддержку можно и нужно изучать как финансовую категорию, поскольку факторы, от которых зависит развитие всей системы социальной поддержки, находятся в сфере распределения, а экономической основой самой социальной политики является денежное распределение и перераспределение доходов, основанное на принципе солидарности. Социальное государство в условиях рыночной экономики способно обеспечить инвалидов и поддержать бедных только за счет валового национального продукта, который перераспределяется в их пользу.

Ключевые слова: финансовая политика; социальная политика; бюджет государства; модернизация; система социальной защиты; государственная социальная поддержка; уязвимые граждане.

Shonazarzoda Nigora Shonazar

Candidate of Economic Sciences, Acting, Associate Professor of the Department of Taxes and Insurance, Tajik State University of Commerce, 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Dekhoti, ½ Tel.: (+992) 909 99 53 57 (m.), Shmarupova@mail.ru

SOCIAL SUPPORT OF THE POPULATION AS AN ELEMENT OF FINANCIAL POLICY

This article examines the monetary income of the population, which is created as a result of monetary redistribution mainly within the state budget. It is clear that the social policy of a modern state must have a clear market orientation and provide all groups of the population with income (including social payments) at such a level that every person has the opportunity to obtain decent

living conditions and solvent (purchase income.) demand for goods and availability high services, advanced consumer standards. The results of a study of economic concepts showed that the “consumption economy” has relatively less economic significance than the concept of “production economy”, but it can undoubtedly be a powerful resource for increasing the demand for liquid goods in the economy precisely through state budget expenditures. On this basis, the author of the article supports the concept of “consumption economy”. As a result of studying the positions of economists and taking into account the author’s additions, the main provisions of the theoretical model of “consumer economics” were formulated. Four directions for the development of the financial security system for social protection of the population have also been identified: social insurance based on the principle of solidarity; social security, which includes the payment of universal benefits or the financing of services from government revenues; social assistance in the form of benefits or material services provided at the expense of the population at the expense of state revenues; state support for insurance of business and personal social risks. It is substantiated that social support of the population is a financial category. The author believes that social support can and should be studied as a financial category, since the factors on which the development of the entire social support system depends are in the sphere of distribution, and the economic basis of social policy itself is monetary distribution and income redistribution based on the principle of solidarity. A social state in a market economy is able to provide for the disabled and support the poor only through the gross national product, which is redistributed in their favor.

Key words: financial policy; social politics; state budget; modernization; social protection system; state social support; vulnerable citizens.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ ва навсозии низоми ҳифзи иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон хоҷагиҳои хонаводаҳо пайваста дар муносибатҳои молиявӣ ширкат меварзанд, ки он ҳам дар дохили хонавода ва ҳам бо субъектҳои бозори берунӣ сурат мегирад. Дар амал хоҷагиҳо дар бозор ҳамчун харидори молу хизматҳои истеҳсолкардаи корхонаю ташкилотҳо баромад мекунанд; бо омилҳои истеҳсолот таъмин намудани онҳо; як қисми даромади умумие, ки дар иқтисодиёт ба даст оварда мешавад, бо роҳи гузоштани пул ба дороиҳои воқеӣ ва молиявӣ сарфа карда мешавад.

Даромади пулии хонаводаҳоро аз рӯи мазмуни иқтисодиашон ба 3 гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

Якум - даромадҳое, ки бо иштирок дар истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ алоқаманданд, ки дигар аъзоёни ҷомеа бо пул харидаанд;

Дуюм - пардохтҳои нақдӣ аз фондҳои давлатии захираҳои молиявӣ, инчунин аз ташкилотҳои хайриявӣ ва ғайритижоратӣ (ин пардохтҳо метавонанд дар шакли музди меҳнат ё субсидияҳои мақсаднок бошанд);

Сеюм, даромади марбут ба муомилоти молиявӣ: ғоизҳо аз рӯи пасандозҳо, ҷуброни суғурта, даромад аз муомилот бо коғазҳои қиматнок, асъор ва ғайра [9, с. 458].

Дар ин мақола муаллиф гуруҳи дуҷуми даромадҳои пулии аҳолиро дида мебарояд. Ҷунин даромадҳо дар натиҷаи чараёни аз нав тақсимкунии пулӣ асосан дар доираи бучети давлатӣ ба вучуд меоянд.

Давлат ба ҳаҷми умумии даромаде, ки дар асл як хонавода дорад, таъсир расонда метавонад. Даромади воқеии хонаводаҳо дар сурате ташаккул меёбад, ки арзиши умумии маҳсулоти ҷамъиятӣ дар чараёни фуруш (ба амал баровардани муносибатҳои молиявӣ) ҳар як хонаводагӣ ва давлат тақрибан тақсим карда шавад. Афзоиши меъёри андоз аз даромади шахсони воқеӣ боиси кам шудани даромади воқеии онҳо мегардад, дар айни замон, захираҳои молиявие, ки давлат тавассути ситонидани андозҳо сафарбар мекунад, тавассути бучет барои татбиқи сиёсати иҷтимоӣ: дар соҳаи тандурустӣ, маориф, нафақа, суғуртаи иҷтимоӣ ва таъминоти иҷтимоӣ равона карда мешавад.

Ин гуруҳи даромад назар ба гуруҳи якум (даромаде, ки бо истеҳсоли мол ва хизматрасони алоқаманд аст) нисбатан камтар назари иқтисодӣ дорад, вале бешубҳа,

метавонад барои зиёд кардани талаботи самарабахш дар иқтисодиёт ва маҳз аз ҳисоби бучети давлатӣ захираи тавоно бошад.

Маълум аст, ки сиёсати иҷтимоии давлати муосир бояд тамоюли возеҳи бозорӣ дошта, тамоми гуруҳҳои аҳолиро бо даромад (аз ҷумла имтиёзҳои иҷтимоӣ) дар ҳар сатҳ таъмин намояд, ки ба ҳар як шахс шароити муносиби зиндагӣ фароҳам оварда, талаботи пардохтазир ба мол ва хизматрасониҳои баланд, стандартҳои пешрафтаи истеъмоли нишон диҳад [1, с. 20].

Дар ин асос муаллиф мафҳуми «иқтисоди истеъмоли»-ро дастгирӣ мекунад. Аз назари муаллиф модели назариявии «иқтисоди истеъмоли»-ро метавон аз муқаррароти асосии зерин ташаккул дод:

1. Дар давоми солҳои охир кушишҳои ҳавасмандгардонии истеҳсолот ва маблағгузорӣ — маҷмӯи пешниҳодҳо - бо пардохтназири дохилии талаботи аҳоли ва корхонаҳо, паст будани имконияти истеъмолии онҳо маҳдуд гардид.

Дар сиёсати иқтисодию молиявӣ диққатро аз истеҳсолот ба истеъмоли гузарондан лозим аст. Тавассути васеъ намудани талаботи самарабахш барои зиёд шудани талабот ба мол ва хизматрасонӣ ва аз ин рӯ барои рушди устувори умумии иқтисодӣ шароит фароҳам оварда мешавад.

Объекти танзими давлатӣ - талаботи босамараи истеъмоли – пардохтназири харидорон (талаботи харидорон аз рӯи микдори пули муайян карда мешавад) мегардад, ки дар истеъмоли амалии гардида, боиси афзоиши пешниҳодоти (истеҳсоли) молҳо ва хизматрасониҳо мегардад. Пайванди асосии сиёсати рушди иқтисодӣ, бо назардошти он, ки майли бештари аҳоли ба истеъмоли, на ба пасандоз, натиҷаи талабот истеъмоли хоҳад буд. Маблағҳои иловагӣ (ҳам хусусӣ ва ҳам давлатӣ), ки барои зиёд кардани музди меҳнат, нафақа, кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ, маориф, илм, тандурустӣ, фарҳанг равона карда шудаанд, — инҳо сармоягузорӣ ба сарвати асосии ҷомеа – инсон – ҳамавақт самаранок мебошанд, на танҳо дар ҷанбаи иҷтимоӣ, балки барои тамоми иқтисодиёт дар умум. Афзоиши назарраси музди меҳнат дар бахши давлатӣ, ба афзоиши нафақа ва кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ, инчунин боиси афзоиши музди меҳнат дар бахши хусусӣ мегардад, ки дар натиҷа дар бучети давлатӣ аз ҳисоби афзоиши даромад, андоз аз даромади шахсони воқеӣ, андози иҷтимоӣ, ААИ, аксизҳо, боҷҳои гумрукӣ ва андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, фурӯш ва даромад мегардад.

2. Дар доираи қонунгузорию зиддиинҳисорӣ ва ғаёлияти ғаёли Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба танзими давлатии нархҳои инҳисорӣ, афзоиши талаботи истеъмоли дар бозори рақобатнок ва дар натиҷа болоравии нархҳо бояд боиси афзоиши пешниҳоди мол ё хизматрасонӣ ва ба паст (ё мӯътадил) шудани нархҳо, яъне рушди воқеии иқтисодӣ гардад. Ҳангоми банақшагирии нархҳои танзимшаванда нисбат ба нишондиҳандаҳои пешбинишудаи таваррум дар мамлакат ба номуносибӣ роҳ додан мумкин нест. Танзими давлатии нарх бояд як самти махсуси сиёсати иҷтимоии давлат гардад, зеро дар давлати камбизоат нархи бисёр молҳои истеъмолии аҳоли нисбат ба давлатҳои рушдкарда яқхела ё баландтар аст.

3. Устувории пули миллӣ, муқаррар намудани қурби воқеии сомонӣ нисбат ба асъорҳои хориҷӣ (доллар, евро ва ғайра), табдили пули миллӣ дар хориҷа имкон медиҳад, ки ҳаҷми асъори хориҷӣ ба ҳадди ақал кам карда шавад.

4. Дастгирии воқеии давлатии соҳибқории хурд беҳбудии сифати муҳити рақобатро дар бозори дохилӣ таъмин менамояд. Аз бақайдгирӣ ба тартиби мурочиат барои ғаёлияти соҳибқории корхонаҳои хурде, ки аз меҳнати кирои истифода намебаранд, гузаштан мумкин аст; квотаҳо барои иштироки онҳо дар озмунҳо ва супоришҳои давлатӣ муқаррар кардан; ба корхонаҳое, ки дар соҳаи илмӣ-амалӣ ва доништалаби истеҳсолот ғаёлиятдоранд қарзҳои давлатӣ ва субсидияҳо ҷудо кардан зарур аст.

5. Ҳавасмандгардонии сиёсати давлатии манзил ба афзоиши хариди манзил ва дигар амволи ғайриманқул мусоидат мекунад, ки ин роҳи самараноки табдил додани даромади шахсӣ аз пасандозҳо ба истеъмоли ва ҷамъкунӣ мебошад, инчунин талаботро ба маҳсулоти

саноати сохтмон, молҳои гуногуни рӯзгор, ва табиист, ки ба афзоиши даромади корхонаҳо ва андозҳо мусоидат мекунад. Сохтори истифодаи ММД, инчунин баъзе нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ ва макроиқтисодӣ аз рӯи омили давлатӣ дар ҷадвали – 1, пуёи - 1 ва пуёи - 2 инъикос ёфтааст.

6. Кишри миёнаи аҳоли, ки на танҳо аз соҳибкорон, балки аз коргарон ва хизматчиёни баландиқтисос иборат аст, - *истеъмомқунандагони* асосии бозори дохилӣ, тақягоҳи иқтисодӣ ва сиёсии давлати устувор буда, 60–80% аҳолии кишварҳои пешрафтаи хоричиро фаро мегирад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши давлат дар баланд бардоштани даромади аҳоли, ба дараҷаи кишри миёна бояд хеле баланд бошад, зеро дар шароити мавҷуд набудани иттифоқҳои касабаи пурқуввате, ки қисми вазифаи иҷтимоии давлатро ба зиммаи худ гирифта метавонанд.

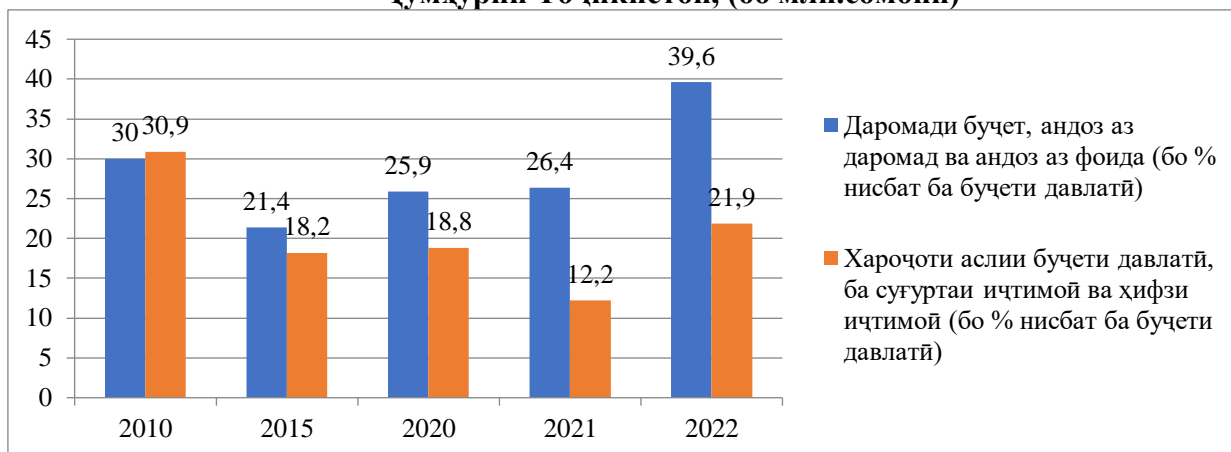
7. Сабади истеъмоли бояд сатҳи миёнаи истеъмоли як шахси мутараққии дорои даромади миёнаи молиявиро (бе айшу беҳашамат, вале бо шаъну шараф зиндагӣ мекунад) инъикос намояд. Сабади истеъмолии аз ҷиҳати иқтисодӣ, тиббӣ ва иҷтимоӣ асоснокшуда меъёри музди миёнаи меҳнат дар кишвар ва *унсури стратегияи сиёсати иҷтимоии давлатӣ* мегардад. Ҳадди ақали музди меҳнат – асоси ҳисобкунии маоши кормандони бахши бучетӣ, нафақа ва кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ – то соли 2030 бояд ба арзиши бозории сабади истеъмолии аз ҷиҳати илмӣ асосёфта афзоиш ёбад. Стандартҳои муосири иҷтимоӣ бояд на ҳадди ақал, балки бо назардошти истеъмоли хайрҳои иҷтимоии шахси оддии дорои даромади миёнаи молиявӣ ва дурнамои қобилияти пардохтпазирии истеъмолии кишри миёна ҳамчун гурӯҳи асосии аҳолии кишвар таҳия карда шаванд. Ҳар як шаҳрванди кишвар бояд ҳуқуқ дошта бошад, ки сарфи назар аз қаламрави иқоматаш аз ҳисоби бучети давлатӣ ба андозаи баробар кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ гирад[10, с.93].

Ҷадвали - 1 Сохтори истифодаи ММД, хароҷоти маҷмӯии бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021 (бо млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2021 ба 2017 бо %
Хароҷоти истеъмоли ниҳой, аз ҷумла:	59167,4	62273,4	69139,0	74861,6	92235,3	155,88
хоҷагиҳои хонаводаҳо	51499,4	53938,7	59925,0	64584,0	80377,1	156,07
муассисаҳои давлатӣ	7336,8	7973,6	8824,3	9712,3	11001,4	149,94
ташкилотҳои ғайри тижоратӣ	331,2	361,1	389,7	565,3	856,8	2,586
Ҷамъи андӯхт	19284,9	26479,1	27995,9	28105,0	35249,2	182,74
Содироти холиси мол ва хизматрасонӣ(+;-)	-	-	-	-	-	153,80
Истифодаи даромадҳои пулии аҳоли, аз ҷумла:	38430,6	42346,4	48857,2	72555,	91885,0	2,396
-барои хариди мол ва хизматрасонӣ	32205,4	35765,1	41880,7	7710,5	86050,0	2,676
-пардохтҳои ҳатмӣ ва андозҳои дигар	1996,2	2224,9	2579,4	...	468,1	-76,5
-афзоиши пасандозҳо ва қоғазҳои қиматнок	6386,8	...	132,8	...	5366,9	84,03

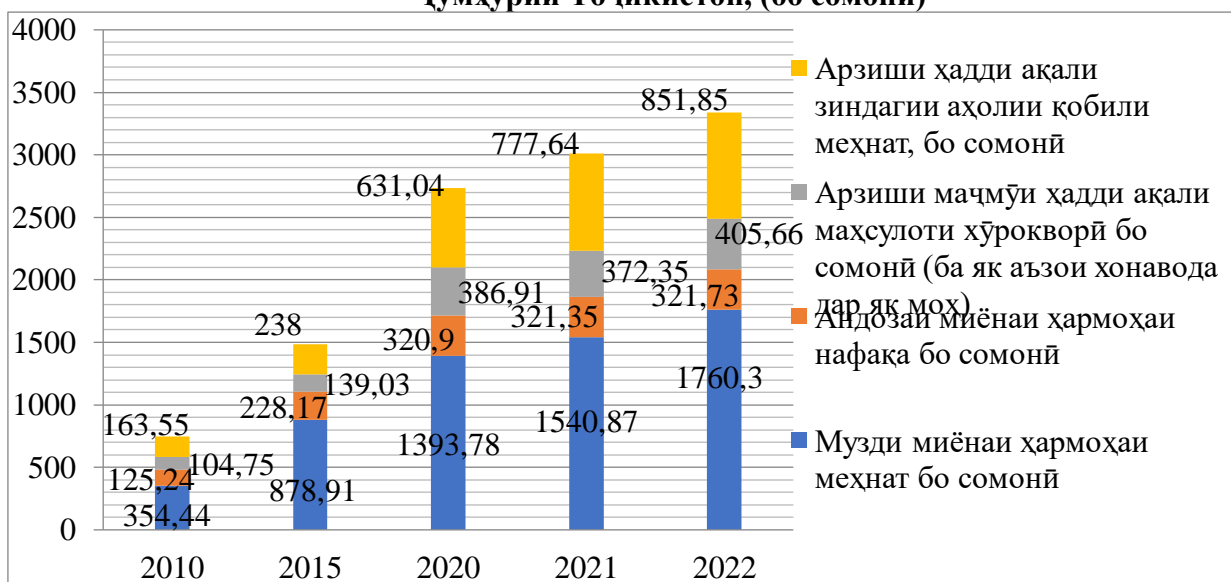
Манбаъ: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - саҳ. 119, 137 ва 217.

Пуёй – 1 Сохтори истифодаи даромад ва харочоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, (бо млн.сомонӣ)

Манбаъ: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2023 сохта шудааст.

Пуёй – 2 Сохтори истифодаи арзиши зиндагии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, (бо сомонӣ)

Манбаъ: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2023 сохта шудааст.

Иқтисоддонон дуруст қайд карданд, ки дар баробари тараққиёти ҷамъият нақши иҷтимоӣ-иқтисодии буҷети давлатӣ низ хеле тағйир меёбад. Дар шароити иқтисодии нақшавӣ-директивӣ буҷети давлатӣ ягона манбаи таъминоти молиявӣ тамоми тарафҳои ҳаёти ҷамъиятӣ буд. Иқтисоди бозорӣ муносибати байни фондҳои пулӣ пеш аз ҳама буҷети давлатӣ ва ғайримарказонидашударо ба Ҷоидаи охири тағйир дод. Маблағҳои буҷетӣ бештар ба ҳалли мушкилотҳои умумихалқӣ, миллӣ — азнавсозии сохторӣ, рушди илмӣ-техникӣ, нигоҳ доштани рақобатпазирии истеҳсолоти ватанӣ равона карда мешаванд. Самти иҷтимоӣ буҷет пурзӯр шуда, ба татбиқи барномаҳои таъмини ҳифзи аҳоли аз хатарҳои бозорӣ, таваррум ва зухуроти бӯҳронӣ равона карда мешавад[3, с.185].

Дар баробари инкишофи ҷамъият нақши иҷтимоӣ-иқтисодии буҷет низ хеле тағйир меёбад. Дар иқтисодии нақшавӣ буҷети давлатӣ ягона манбаи таъминоти молиявӣ тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ буд. Иқтисодии бозорӣ муносибати байни фондҳои пулӣ марказонидашуда (пеш аз ҳама буҷетӣ) ва ғайримарказонидашударо ба Ҷоидаи охири тағйир дод. Маблағҳои буҷетӣ бештар ба ҳалли проблемаҳои глобалӣ, миллӣ - азнавсозии

сохторӣ, рушди илму техника, нигоҳ доштани рақобатпазирии истехсолоти ватанӣ равона карда мешаванд. Самти иҷтимоии бучет, тамаркузи он ба татбиқи барномаҳои таъмини ҳифзи аҳоли аз хатарҳои бозорӣ, таваррум ва зухуроти бӯҳронӣ тақвият дода мешавад.

Давлат дар шароити иқтисоди бозории муосир, бояд маблағро на барои мустаҳкам намудани ҳукмронӣ ва ноил шудан ба идеалҳои ғарқкунандаи маҷбурӣ, балки барои хавасмандкунии хоҷагидорӣ ва пешрафти чараёни иҷтимоӣ харч кунад.

Муҳимтарин шарт барои ин - дар шароити ҳозираи иқтисодӣ дарёфт намудани муносибати дурусти *усулҳои танзими бозор ва давлат* мебошад. Давлати соҳибхитӣ, ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ ҷуброни талафоти даромади миёнаи шаҳрвандони худро дар дараҷае кафолат мебахад, ки зиндагии шоистаро аз ҳисоби маблағҳои бучетӣ, сарфи назар аз саҳми шахсии шахс дар ташаккули онҳо таъмин намояд.

Олими рус С.И. Лушин як самти фаъолияти давлатиро дуруст муайян кардааст, ки дар он рақибон қариб вучуд надоранд - трансфертҳои иҷтимоӣ – тоза муносибатҳои аз нав тақсимкунӣ, вақте ки маблағҳои пулӣ қомилан ройгон дода мешаванд. Трансфертҳои иҷтимоӣ ягон ҷуброни пули сарфшударо дар назар намегирад, захираҳои ҷудошуда сарф карда мешаванд, ба ивази онҳо чизе дода намешавад (нафақа, суғуртаи иҷтимоӣ). Ин хароҷотҳо дар молияи давлатӣ танҳо дар асри 20 пайдо шуд ва дар айни замон *хароҷот барои эҳтиёҷоти иҷтимоӣ* яке аз *унсурҳои муҳимтарини* тамоми сутуни молияи давлатӣ мебошад[9, с. 134].

Мафҳуми *таъминоти иҷтимоӣ* дар ибтидо аз таърифи маҳдудтари суғуртаи иҷтимоӣ, ки дар ибтидои асри 20 ба вучуд омадааст, пайдо шуд, ки дар он ҳуқуқ ба имтиёзҳо бо шароити мушаххаси шуғл ва пардохти саҳмҳо аз ҷониби суғурташуда алоқамандии зич дошт, ки дар натиҷа доираи маҳдуди фарогирӣ ва имтиёзҳо он қадар бузург набуд. Солҳои 1950—1960 дар асоси рушди устувори иқтисодӣ ин равиш аллақай ба мафҳуми *ҳифзи иҷтимоии аҳоли* табдил ёфт. Низомии ҳифзи иҷтимоӣ, ки дар давлатҳои саноатӣ ташаккул ёфтааст, имконияти бартараф намудани номутавозунии низомии бозорро, ки бо тақсимои нобаробар ва ноодилонаи даромад алоқаманданд буд, дод. Дар натиҷаи сиёсати махсуси молиявии давлатӣ дар қалби мардум ҳисси амният, яъне ҳифз ва эътимод ба фардо бедор шуд[15, 7.- 9].

Сиёсати молиявии давлат ҳамчун маҷмӯи тадбирҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ оид ба таъмини афзоиши муносиби захираҳои молиявӣ дар тамоми қисмҳои низомии молиявии кишвар фаҳмида мешавад. Мақсади асосии сиёсати молиявии давлат дар асри XXI — фароҳам овардани шароит барои рушди босуръати иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа, баланд бардоштани қобилияти молиявӣ ва сифати зиндагии аҳоли мебошад.

Тавре, ки маълум аст, қисми муҳими сиёсати молиявӣ ин муқарар намудани механизми молиявист, ки бо ёрии он фаъолияти давлат дар соҳаи молия ба роҳ монда мешавад. Дар ин асос муаллиф моҳияти мафҳуми “механизми молиявӣ”-ро ки аз ҷониби Ф. Н. Икромов пешниҳод шудааст, дастгирӣ менамояд. Аз назари муаллифи номбурда ва бо назардошти иловаҳо *механизми молиявӣ* чунин шарҳ дода шудааст: “... ин маҷмӯи намудҳо, шакли ташкили муносибатҳои молиявӣ дар ҷамъият, тартиби ҷамъоварӣ, тақсимкунӣ ва истифодабарии воситаҳои пулии марказонидашуда ва ғайримарказонидашуда, усулҳои банақшагии молия ва муайянкунии миқдор ва қонунгузори онҳо мебошад”[5, с.14].

Бо дарназардошти муқаррароти конституционӣ, Қонуни асосии кишвар, ки инсон, ҳуқуқҳои он ва озодиҳои инсон арзиши олии мебошанд, тамоми сиёсати молиявӣ - моҳияти сиёсати иҷтимоӣ мебошад. Мутаассифона, ин муқаррарот то имрӯз амалӣ нашудааст. Дар баробари ин концепсияи иқтисоди бозории иҷтимоӣ дар асоси самти муосири иқтисодии кишвар ва вазифаҳои стратегӣ қарор мегирад. Стратегияи рушди ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 (минбаъд СРҲИА-2040) бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 29 ноябри соли 2022, № 577 тасдиқ карда шуд. Дар даҳсолаи оянда дар соҳаи муносибатҳои иҷтимоӣ самтҳои асосӣ ва нишондиҳандаҳои Стратегия вобаста ба се давраи зиндагӣ (ҳомиладорӣ, кӯдакию наврасӣ, синну соли қобили меҳнат ва давраи пиронсолӣ) тибқи арзёбии хавфҳо (сиёсӣ, иқтисодӣ, молиявӣ, иҷтимоӣ ва

экологӣ) муайян гардиданд [13]. Аммо як қатор масъалаҳое, ки ба инобад гирифта нашудаанд инҳоянд:

- фароҳам овардани шароит ба шаҳрвандон барои татбиқи ҳуқуқҳои худ ба таҳсилоти босифат, ки ба талаботи рушди бозор ҷавобгӯ мебошад;
- беҳтар намудани саломатии аҳоли, рушди тарбияи оммавии ҷисмонӣ, варзиш, сайёҳӣ;
- рушди нерӯи фарҳангии кишвар, дастрасии арзишҳои фарҳангӣ ба табақаҳои васеи аҳоли;
- ташкили бозори мутамаддини меҳнат;
- расонидани кӯмаки мақсадноки шаҳрвандони камдаромад аз маблағҳои бучетӣ;
- баланд бардоштани устувории низоми нафақа ва ҳаҷми воқеии нафақа;
- гузаронидани тағйироти низомӣ дар соҳаи манзил бо мақсади баланд бардоштани сифати хизматрасонии манзилӣ ва қонеъ гардонидани талаботи самараноки аҳоли.

В.В. Иванов чунин мешуморад, ки сиёсати иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, бо халли масъалаҳои таъминоти молиявии ҳуқуқҳои шаҳрвандони ҷумҳурӣ, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст, алоқаманд буда, соҳаҳои зеринро фаро мегирад: нафақа, муҳочират, ёрии молиявӣ ба гуруҳҳои алоҳидаи аҳоли [4, с. 25].

А.И. Роккел тасдиқ менамояд, ки низоми таъминоти молиявии соҳаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли масъалаҳои: давлатӣ ва хусусӣ, ҳатмӣ ва ихтиёрӣ, нафақа, суғуртаи тиббӣ ва суғуртаҳои дигар, кумакпулиҳои иҷтимоӣ ва дигар масъалаҳои иҷтимоии ба он вобастаро дар бар мегирад [12, с.5].

Ҷузъи сиёсати иҷтимоӣ, ки тадбирҳои он бевосита ба татбиқи кафолатҳои иҷтимоии аҳоли нигаронида шудаанд, ҳифзи иҷтимоӣ мебошад.

Мутобиқи СРҶИА-2040, ҳифзи иҷтимоии аҳоли яке аз самтҳои муҳим ва афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат мебошад ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди устувори ҳифзи иҷтимоии аҳоли, ҳамчун яке аз омилҳои калидии баланд бардоштани сатҳи зиндагии шаҳрвандон, таъмини суботи иҷтимоӣ ва рушди устувори иқтисодию иҷтимоии кишвар ва беҳтар намудани вазъи иҷтимоии аҳоли тамоми чораҳои заруриро андешида истодааст.

Ҳифзи иҷтимоӣ - маҷмӯи тадбирҳои мебошад, ки ба фароҳам овардани шароите нигаронида шудааст, ки некуаҳволии иқтисодӣ ва маънавии аҳоли, таъмини ҳуқуқҳои иловагӣ ва кафолати имтиёзхоро таъмин менамояд. Масалан: мутобиқи моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон» ҳифзи иҷтимоӣ – “... низоми тадбирҳои аз ҷониби давлат кафолатдодашудаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ, ки ба маъҷубон ҷиҳати *бартарафсозӣ* ё *ҷуброни маҳдудияти фаъолияти ҳаётӣ (зиндагӣ) шароит муҳайё* менамояд ва ба фароҳам овардани *имконияти баробари иштироки онҳо бо дигар шаҳрвандон дар ҳаёти ҷомеа равона* карда шудааст” [8].

Э.Н. Шутяк дуруст қайд мекунад, ки ҳифзи иҷтимоӣ ба доираи сиёсати иҷтимоӣ, аз ҷумла таъминоти иҷтимоӣ ва суғуртаи иҷтимоӣ, инчунин шаклҳои ғайримоддии кафолатҳои иҷтимоӣ, ки дар натиҷаи чараёни қонунгузорӣ дода мешавад, дохил мешавад.

Суғуртаи иҷтимоӣ - гирифтани трансфертҳои иҷтимоиро бо назардошти пардохти саҳми таваккал дар бар мегирад ва таъминоти иҷтимоӣ ҳамаи намудҳои трансфертро (пардохтҳои суғуртаи иҷтимоӣ, кумакпулии давлатӣ, кӯмаки иҷтимоии инфиродӣ, хизматрасонӣ) фаро мегирад. Ин мафҳумҳо аз рӯи принсипи «матрешка» бо ҳам алоқаманданд. Суғуртаи иҷтимоӣ «дар дохили» таъминоти иҷтимоӣ ва охири дар дохили ҳифзи иҷтимоӣ мебошад. Муаллиф инчунин ҷаҳор самти рушди низоми таъмини молиявии ҳифзи иҷтимоии аҳолиро муайян кардааст:

- 1) Суғуртаи иҷтимоӣ дар асоси принсипи яқдилӣ;
- 2) Таъминоти иҷтимоӣ, ки пардохти имтиёзҳои умумӣ ё маблағгузориҳои хизматрасонихоро аз ҳисоби даромадҳои бучети давлатӣ дар назар дорад;
- 3) кӯмаки иҷтимоӣ дар шакли кумакпулиҳо, имтиёзҳо ё хизматрасонии моддие, ки бо шартҳои санҷиши шахсии эҳтиётот, аз ҳисоби даромадҳои бучети давлатӣ расонида мешавад;

4) дастгирии давлатии суғуртаи корпоративӣ ва шахсии хавфҳои иҷтимоӣ.

В.Д. Роиқ ҳифзи иҷтимоиро ҳамчун категорияи иҷтимоию иқтисодӣ дуруст муайян кардааст: «...Ҳифзи иҷтимоӣ маҷмӯи муносибатҳо, робитаҳои муҳим ва манфиатҳои корфармоён ва кормандон, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва давлатро дар бар мегирад, ки ба ҳадди ақал расонидани таъсири омилҳои пасткунандаи сифати зиндагӣ (аз ҷумла меҳнат) алоқаманданд» [11, с. 42].

О.В. Врублевская, М.В. Романовский дуруст қайд мекунад, ки низоми мавҷудаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли давлатҳои ИДМ дар давоми даҳсолаҳои зиёд дар зери таъсири омилҳои гуногуни иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ ташаккул ёфт. Ба он кумақпулиҳо ва пардохтҳои иҷтимоӣ, имтиёзҳо ва ҷубронпулӣ барои гуруҳҳои гуногуни шаҳрвандон, кумаки иҷтимоӣ ба шаҳрвандони эҳтиёҷманд дохил мешаванд [2, с. 518].

Низоми кумақпулӣ ва пардохтҳои иҷтимоии давлатӣ қисман имконият медиҳад, ки ба аҳоли музди ками меҳнат, шароити бади меҳнат, камбудии низоми нафақаро ҷуброн карда, дар як қатор мавридҳо барои машғул шудан ба навъҳои гуногуни фаъолият дар истеҳсолот, ки шароити меҳнаташон вазнин ва зарарнок мебошад, ҳамчун ҳавасмандии иловагӣ хизмат мекунад [16, с. 20].

Вале вазъияти тағйирёфтаи иҷтимоию иқтисодӣ аниқ кардани принципҳо, меъёр ва шартҳои додани имтиёзҳо ба аҳоли талаб мекунад.

Дар муқоиса бо мафҳуми иқтисодии ҳифзи иҷтимоӣ, тадқиқотҳое, ки олимони гузаронидаанд, *методология ва механизмҳои таъминоти молиявии дастгирии иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон* то имрӯз ба шумораи тадқиқотҳои концептуалии илмӣ дохил карда нашудааст. То ба ҳол, илми иқтисодии муносири ватанӣ ба ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии ҳифзи иҷтимоӣ ба таври назаррас аҳамият намедиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар таҳияи барномаҳои самарабахши иҷтимоӣ ба таври назаррас ақиб мемонанд. Қарорҳои иҷтимоии қабулшуда аксар вақт пароканда, хусусияти кӯтоҳмуддат доранд ва онҳоро на ҳама вақт ҳамчун унсур ё шаклҳои як системаи ягона баррасӣ кардан мумкин аст.

Барои роҳ надодан ба иштибоҳҳои истилоҳотӣ мо қайд мекунем, ки тайи 5 соли охир ҳам дар муомилоти меъёрӣ ва ҳам дар адабиёти иқтисодӣ истилоҳи «*дастгирии иҷтимоӣ*» бештар истифода мешавад (дар муқоиса бо истилоҳоти аслии концепсияи муқарраршудаи «*кӯмаки иҷтимоӣ*»). Муаллиф инчунин ба ин истилоҳ, аз ҷумла барои равшантар фарқ кардани мафҳумҳои «*ёрии иҷтимоӣ*» ва «*ёрии тиббӣ*» риоя мекунад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 феввали соли 2017, тахти №1396 “Дар бораи кумақҳои унвонии иҷтимоӣ” - заминаҳои ҳуқуқӣ, молиявӣ ва ташкилии расонидани кумақҳои унвонии иҷтимоии давлатиро ба шаҳрвандон (оилаҳо)-и камбизоат муайян намуда, барои бештар намудани вазъи иҷтимоии онҳо равона шудааст.

Мафҳумҳои асосии зерин дар қонуни мазкур истифода мешаванд [7]:

- кумақҳои унвонии иҷтимоӣ - расонидани кумақҳои пулӣ ё моддӣ ба шаҳрвандон (оилаҳо)-и камбизоат;

- меъёри эҳтиёҷот - паст будани индекси сатҳи некуаҳволии шаҳрванд (оила) аз ҳадди ниҳони муқарраршуда;

- шаҳрвандон (оилаҳо) -и камбизоат - шаҳрвандон (оилаҳо) - е, ки бо тартиби муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ камбизоат эътироф шудаанд;

- вазъияти душвори зиндагӣ - ҳолате, ки вазъи зиндагии муқаррарии шаҳрванд (оила)-ро ҳалалдор намуда, ҳалли мушкилоти онро душвор гардондааст;

Инчунин дар низоми ҳифзи иҷтимоӣ мафҳумҳои дигар ба монанди зер истифода мешаванд:

– субсидия – пардохти неъматҳои моддӣ ба шаҳрвандон ё хизматрасониҳои расонидашуда;

– ҷуброн – ҷуброни хароҷоте, ки қонун муқаррар кардааст, ба шаҳрвандон.

Мутобиқи моддаи 21-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бюҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024” пардохти ҷубронпулӣ дар сурати бо амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати казармавӣ гузаронидани хизматчиёни ҳарбӣ, шахсони ҳайати қаторӣ ва роҳбарикунандаи мақомоти корҳои дохилӣ, кормандони мақомоти дигаре, ки дар ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ ва амният иштирок мекунанд, дар доираи маблағи барои фонди музди меҳнат тибқи Қонуни мазкур дар нақшаи ягонаи даромад ва хароҷоти вазорату идораҳои дахлдор тасдиқшуда анҷом дода мешавад.

Дастгирии давлатии иҷтимоӣ, яъне кумақҳои унвонии иҷтимоӣ бо мақсадҳои:

- мусоидат намудан ба коҳиш додани вазъияти душвори зиндагӣ ва дастгирии шаҳрвандон (оилаҳо)-и камбизоат, ки даромади ҳадди ақаллашон аз меъёри эҳтиёҷот пасттар мебошад;

- муҳайё намудани шароите, ки ба шаҳрвандон (оилаҳо)-и камбизоат имконияти баланд бардоштани сатҳи зиндагиашонро фароҳам меорад;

- таҳкими дастгирии иҷтимоии шаҳрвандон (оилаҳо) - и камбизоат;

- коҳиш додани сатҳи камбизоатии аҳоли;

- истифодаи самараноки маблағҳои бучетӣ ва ғайрибучетӣ.

Андозаи дастгирии иҷтимоии давлатӣ ин - кумаки пулӣ ба андозаи умумӣ бо назардошти азъои оилаҳои камбизоат, ки ба гирифтани кумаки пулӣ ҳуқуқ доранд, бо тартиби муқаррарнамудаи мақоми ваколатдори давлатӣ таъйин карда мешавад. Дар сомонии расмӣ “Қавонон ояндаи миллат” таҳти унвони “Кӣ кумақҳои унвонии иҷтимоиро дарёфт мекунанд” қайд шуда аст, ки “... Аз 1 январи соли 2024 андозаи кумақпулии унвонии иҷтимоӣ барои як оила ва шаҳрванди камбизоат дар ҳаҷми 10 нишондиҳанда барои ҳисобҳо (яъне, 720 сомонӣ) ва иловатан 1 нишондиҳанда (72 сомонӣ) барои ҳисобҳоро барои ҳар як кӯдак ташкил дода, ҳар се моҳ ба андозаи 25 фоизи андозаи муқарраршуда пардохт мегардад. Соли 2025, андозаи кумақпулии унвонии иҷтимоӣ дар ҳаҷми 11 нишондиҳанда барои ҳисобҳо ва иловатан 2 нишондиҳанда барои ҳисобҳоро барои ҳар як кӯдак ташкил дода, ҳар шаш моҳ ба андозаи 50 фоизи андозаи муқарраршуда пардохт карда мешавад”[6].

Оилаҳои камбизоат, ки даромади ҳадди ақаллашон аз меъёри эҳтиёҷот пасттар мебошад, ба гирифтани кумақҳои унвонии иҷтимоӣ ҳуқуқ доранд. Ҳангоми муайян кардани ҳуқуқ ба расонидани кумақҳои унвонии иҷтимоӣ шахсони зерин аз ҳайати оила ба назар гирифта намешаванд: шахсоне, ки дар таъминоти пурраи давлат мебошанд; шахсоне, ки хизмати ҳарбиро адо мекунанд; шахсоне, ки чазоро дар муассисаҳои ислоҳӣ адо менамоянд.

Дар ду соли охир (2020 – 2022) аз ҳисоби маблағҳои Бонки Ҷаҳонӣ ба 233982 кӯдак аз оилаҳои камбизоат ва ба занони сарварони оила дар ҳаҷми тақрибан 117 млн. сомонӣ кумақпулӣ пардохт шудааст.

Барои муайян намудани ҳуқуқи гирифтани кӯмаки унвонии иҷтимоӣ, маълумоти зерин оид ба индикаторҳои неқӯаҳволии оилаи камбизоат ба инобат гирифта мешавад: ҳайати оила: шумораи маъҷубони гурӯҳи I, кӯдакони маъҷуб, кӯдакони то синни 15-сола; мавҷуд будани молу амволи зерин дар оила; масолеҳи пӯшонидани боми манзили истиқоматие, ки оила дар он истиқомат мекунанд; масолеҳи девори ҳавлӣ; масолеҳи таҳқурсии манзили истиқоматӣ; масолеҳи фарш; ҳайвони хонагӣ.

Сол ба сол Феҳристи миллии ҳифзи иҷтимоии аҳоли такмил ва васеъ карда шуда, аз рӯи ҷинс ва синну сол ҷудо карда шуда, кӯдакон, бекорон, пиронсолон, маъҷубон ва дигар табақаҳои осебпазири аҳоли қайд карда шудааст. Бо вучуди ин, банақшагирии муассир, пешгӯӣ ва пайгирии натиҷаҳо аз тадбирҳои амалигардидаи кумақҳои унвонии иҷтимоӣ аз сабаби суғур будани иқтисодии иттилоотӣ ва таҳлили системаи ҳифзи иҷтимоӣ ҳанӯз ҳам маҳдуд аст.

Дастгирии иҷтимоии давлатӣ дар ду шакли зерин амалӣ карда мешавад

- кумақҳои пулӣ (иҷтимоӣ, субсидияҳо, ҷубронпулиҳо ва пардохтҳои дигар);

- кӯмақҳои молӣ (сузишворӣ, озуқаворӣ, либос, пойафзол, доруворӣ, маводи санитарияи гигиенӣ, дигар ашёи зарурӣ, ки аз тарафи мақоми ваколатдори давлатӣ харидорӣ

мешаванд, пурра ё қисман пардохт намудани ҳаққи хизматрасониҳои манзилию коммуналӣ ва дигар намуди хизматрасониҳо пешниҳод карда мешавад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ин мақсадҳо, дар баробари захираҳои моддию молиявӣ таъминоти иҷтимоии давлатиро таъмин менамоянд. Масалан: соли 2023 аз ҳисоби бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон хароҷот барои сиёсати иҷтимоӣ 4 598,6 млн. сомони ро ташкил дод, ки ин 10,65% ҳаҷми умумии маблағи хароҷоти бучет аст[14]:

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирии иҷтимоии шаҳрвандони ҷумҳуриро, аз ҷумла тадбирҳои расонидани кӯмаки моддӣ ба оилаҳои серфарзанд ва кӯмакпулиҳо барои кӯдакон, пиронсолон, маъҷубон, шаҳрвандон (оилаҳо)-и камбизоат, ва ғайраро пайваста амалӣ менамояд.

Дар ҷумҳурӣ барои коркунони муассисаҳои маориф, ниғадории тандурустӣ, хизмати маишӣ навъҳои гуногуни музди иловагӣ ва кумакпулӣ муқаррар карда шудааст. Шабакаи муассисаҳои хизматрасонии иҷтимоӣ, аз ҷумла хона-интернатҳои пиронсолон ва маъҷубон, инчунин муассисаҳои таълимии маъҷубон, хонаҳои кӯдакон ва марказҳо маблағгузорӣ мешаванд, (ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали – 2. Хароҷоти бучети давлатӣ барои сиёсати иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2023 млн. сомонӣ

Хароҷотҳо*	2020	2021	2022	2023	2023ба 2020ба %
06. Суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	3859,1	4169,5	4390,3	4598,6	119,1
06.1. Суғуртаи иҷтимоӣ	488,5	416,8	556,5	477,5	-2,25
06.1.01. Барномаҳои давлатии нафақа	314,9	223,5	256,0	289,0	-8,82
06.1.06. Кӯмакпулиҳо барои шугли аҳоли	0,3	12,0	14,5	23,5	78,36
06.1.07. Кӯмакпулиҳо ба оилаҳои серфарзанд ва кӯмакпулиҳо барои кӯдакон	29,7	180,9	283,4	160,0	5,36
06.1.08. Кӯмакпулиҳои дигар ба аҳоли	142,3	0,3	2,453	4,928	-96,5
Агентии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа	1,174	3383,3	3273,1	3671,1	32,26
06.2. Ҳифзи иҷтимоӣ	2937,8	61,9	69,3	79,6	276
06.2.01. Муассисаҳо барои кӯдакон	56,0	21,9	25,9	31,1	- 44,4
06.2.02. Муассисаҳо барои калонсолон	18,6	18,0	19,7	21,6	116,12
06.2.03. Муассисаҳо барои пиронсолон	16,6	9,3	9,5	9,6	- 42,16
06.2.04. Осоишгоҳҳо ва профилакторияҳо	7,8	5,5	6,2	7,7	- 1,28
06.2.05. Муассисаҳои дигари ҳифзи иҷтимоӣ	5,6	4,4	4,9	5,6	100
06.2.06. Муассисаҳои дигари ҳифзи иҷтимоӣ, ки ба дигар категорияҳо дохил карда нашудаанд	4,9	2,9	3,3	3,9	- 20,40
06.3. Фаъолияти дигар дар соҳаи суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	2,4	254,5	430,6	303,3	126,36
06.3.01. Идоракуни ва назорат дар соҳаи суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	322,9	32,7	53,2	62,6	- 80,6
06.3.02. Тадқиқоти амалӣ ва корҳои озмоишӣ дар соҳаи суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	26,9	0,64	0,66	0,83	- 96,9

06.3.03. Ташкилдиҳии фаъолияти суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ, ки ба категорияи дигар шомил нашудаанд	0,59	221,1	376,7	239,9	406,66
Бюджетҳои маҳаллӣ	295,5	53,0	60,9	67,1	- 97,9
Лоиҳаҳои инвестиционӣ	4,7	-	-	-	-

*Иҷрои қисми вазифавии буҷети давлатӣ ба 1 январи соли 2021-2024

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси Ҳисоботи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба иҷрои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2023. <https://moliya.tj>.

Аз соли 2020 то соли 2023 ҳиссаи хароҷоти иҷтимоӣ дар буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15,4 то 10,6 фоизи хароҷоти умумӣ коҳиш ёфт.

Илова бар ин, дар байни хароҷоти иҷтимоӣ:

- пардохти кӯмакпулӣ барои кӯдакон;
- доруворӣ ройгон барои бенефитсиарҳо;
- ҷуброни хароҷоти корхонаҳои нақлиёти ҷамъиятӣ барои рафтуомади имтиёзнок ва ройғони мусофирон;
- ҷуброни хароҷоти корхонаҳои хоҷагии манзилию коммуналӣ барои додани имтиёзҳо ба гурӯҳҳои алоҳидаи сокинон ҳангоми пардохти пули манзил ва хизматрасонии коммуналӣ;
- дастгирии молиявӣ ба шаҳрвандони камдаромад;
- субсидияҳои ройгон барои сохтмон ё хариди манзил барои шаҳрвандони категорияҳои имтиёзнок;
- маъракаи солимии тобистонаи кӯдакон ва наврасон;
- протези ройгон, дандонпизишкӣ ва дигар чорабиниҳо.

Нақши рӯзафзуни корфармоёни ғайридавлатиро дар ташаккул ва дастгирии молиявии низомҳои маҳаллии дастгирии иҷтимоиро қайд накардан мумкин нест. Чунин муносибатҳои молиявӣ дар сатҳи субъектҳои алоҳидаи хоҷагӣ-ташкilotҳо ва коркунони онҳо ба вучуд меоянд. Одатан, ин муносибатҳо бо дастгирии мунтазами иҷтимоии шаҳрвандони камдаромад алоқаманд нестанд, онҳо тавассути чорабиниҳои хайрияи махсуси соҳибкорӣ ва барномаҳои хайрия амалӣ карда мешаванд. Низомҳои дастгирии иҷтимоии ғайридавлатӣ, пеш аз ҳама, ба муттаҳид ва инкишоф додани захираҳои кадрӣ, ҳавасмандгардонии моддӣ ва тақмили ихтисос нигаронида шудаанд.

Муаллиф чунин мешуморад, ки дастгирии иҷтимоӣ метавонад ва бояд ҳамчун категорияи молиявӣ таққиқ карда шавад, зеро омилҳои рушди тамоми низомҳои дастгирии иҷтимоӣ ба он вобастаанд, дар соҳаи тақсирот қарор доранд ва асоси иқтисодии ҳуди сиёсати иҷтимоӣ тақсироти пулӣ ва азнавтасимкунии даромад, дар асоси принсипи яқдилӣ мебошад.

Давлати иҷтимоӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ имкон дорад, маъюбонро таъмин ва камбизоатонро, танҳо аз ҳисоби маҳсулоти умумии миллӣ, ки ба ғайри онҳо аз нав тақсирот карда шудааст, дастгирӣ намояд.

Дар шароити сиёсати молиявии ба иҷтимоӣ нигаронидашуда муносибатҳои тақсироти таъминоти иҷтимоии аҳоли дар шакли пулӣ (андозҳо, саҳмҳои суғуртавӣ, нафақа, кӯмакпулиҳо, субсидияҳо, ҷубронпулиҳо, маблағгузориҳои молу хизматҳо) ба амал меоянд. Азнавтасимкунии пулӣ дар ду ҷиҳат зоҳир мешавад: молиявӣ (буҷетӣ, фондҳои суғурта, дигар муассисаҳои давлатӣ) ва байнисубъективӣ (пул байни одамон шахсан тақсирот карда мешавад). Умуман, муносибатҳои вобаста ба дастгирии иҷтимоии аҳоли муносибатҳои азнавтасимкунии пулӣ мебошанд. Аз ин рӯ, мо метавонем ба таври асоснок дастгирии иҷтимоии аҳолиро ҳамчун категорияи молиявӣ баррасӣ кунем.

Пас ба сифати мафҳуми молиявӣ моҳияти зерини дастгирии иҷтимоиро ифода кардан мумкин аст: маблағи дастгирии иҷтимоии аҳоли ин - низомҳои муносибатҳои азнавтасимкунии пулӣ мебошад, ки ташаккули захираҳои молиявии марказонидашуда ва ғайримарказонидашударо аз ҳисоби манбаҳои андоз ва пардохтҳои дигар таъмин

менамояд, ки дар шакли фонд ба воситаи механизмҳои махсуси молиявӣ истифода бурда мешаванд.

Низоми молиявии модели «иқтисоди истеъмолӣ», ба ақидаи муаллиф, бояд маблағҳои зеринро дар бар гирад:

- хоҷагиҳои хонаводаҳо;
- соҳаи бучетӣ;
- соҳаи истеҳсолот;
- соҳаи ғайриистеҳсолӣ.

Мутобиқи чунин сохтори низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағи дастгирии иҷтимоии аҳоли ҳамчун унсуре сиёсати молиявии ба иҷтимоӣ нигаронидашуда, ҳамзамон як зинаи молияи соҳаи ғайриистеҳсолӣ мебошанд.

Пас, таъминоти молиявии дастгирии иҷтимоии аҳоли мубодилаи гардиши пулиро байни зинаҳои низоми молиявӣ ҳангоми татбиқи муносибатҳо дар назар дорад:

- оид ба ташаккули манбаи захираҳои молиявӣ барои дастгирии иҷтимоӣ;
- оид ба истифодаи ин захираҳо, яъне маблағгузориҳои чорабиниҳои дастгирии иҷтимоӣ.

Албатта, назорати молиявӣ ба ҳамаи зинаҳои низоми ва марҳилаҳои ин муносибатҳо дахл дорад.

Тамоми низоми дастгирии иҷтимоии аҳоли якҷанд зернизомиҳо дар бар мегирад, аз ҷумла: хоҷагиҳои хонаводаҳо; низоми бучетӣ; фондҳои ғайрибучетӣ; низоми мақомоти давлатӣ ва идоракунӣ; низоми андозбандӣ; ташкилотҳои хусусӣ - корфармо; хайрхоҳони инфиродӣ. Дар раванди татбиқи тадбирҳои дастгирии иҷтимоӣ зернизомиҳои номбаршуда тавассути воридшавии маблағҳо ҳамкорӣ мекунад. Самаранокии ҳамкориҳои онҳо натиҷаи хароҷоти дахлдор ва самти воқеии иҷтимоии сиёсати молиявиро дар маҷмӯъ муайян мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Барулин С.В., Барулина Е.В. Модель «экономики потребления» и финансовые механизмы ее реализации в России // Финансы и кредит. – 2005. – № 20. – с. 8. – с. 20.
2. Врублевская О.В. Бюджетная система: Учебник / Врублевская О.В. и др.; Под ред. О.В. Врублевской, М.В. романовского. – 3-е изд., испр. и перераб. – М.: Юрайт-издат, 2004. – с. 518.
3. Горбушина С.Г. Бюджет и бюджетная система / Финансы: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. В.В. Ковалева. – М.: Т.К. Велби, изд-во Проспект, 2004. – с. 185.
4. Иванов В.В. Финансовая политика / Финансы: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп./ Под ред. В. В. Ковалева. – М.: Т.К. Велби, изд-во Проспект, 2004. – с. 25.
5. Икромов Ф.Н. Идоракунии молияи давлатӣ. – Душанбе – 2023, саҳ.14.
6. Кӣ кумакҳои унвонии иҷтимоиро дарёфт мекунад? [манбаи электронӣ]-режими дастрасӣ: <https://jom.tj/2024/03/21/social-assistance-2/>
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кумакҳои унвонии иҷтимоӣ», Душанбе, 24 феввали соли 2017, №1396.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон», - Душанбе, 29 декабри соли 2010, №675. [манбаи электронӣ]-режими дастрасӣ:<https://mmk.tj/content.sah.1>.
9. Лушин С.И. Финансы домашних хозяйств / Финансы: Учебник / Под ред. С.И. Лушина, В.А. Слепова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономист, 2003. – с. 458.
10. Марупова Н.Ш. Проблемы оценки системы социальной защиты населения в условиях модернизации национальной экономики // Вестник Российско-Таджикский (Славянский) университета (научный журнал). – Душанбе, - 2022г. - №3-4 (78). С.86-105.
11. Роик В.Д. Социальная защита: содержание понятия // Человек и труд. – 2000. – № 11. – с. 42.

12. Роккель А.И. Формирование и развитие системы финансового обеспечения социальной защиты в России / автореферат дис. канд. экон. наук. – Самара: Изд-во самар. гос. экон. акад., 2004. – с. 5.
13. Стратегияи рушди ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 29 ноябри соли 2022, № 577 тасдиқ карда шудааст.
14. Ҳисобот оид ба иҷрои бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе-2024, сах. 7.
15. Шутяк Е.Н. Финансовое обеспечение социальной защиты населения в Российской Федерации. – Самара: Изд-во Самар. гос. экон. акад., 2004. – с. 7. – 9.
16. Янова С.Ю. Социальное страхование: организация и финан-совый механизм. – СПб.: изд-во СПбГУЭФ, 2000. – с. 20.

**Халимов Л.М., н.и.н., дотсент мудири кафедраи фаъолияти бонкии ДҚТТ,
Ризоев М., Умаров С., Гулова Ф., Ашурова Т., магистрони бахши дуҷуми ДҚТТ**

ОМИЛҶО ВА УНСУРҶОИ СИЁСАТИ ҚАРЗИИ БОНКҶО

Дар мақола ҷанбаҳои назариявии омилҳои муайянкунандаи сиёсати қарзии бонкҳои тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардида, вазифаҳои асосии он, мақсад, афзалиятҳои ва марҳилаҳои ташаккули сиёсати бонкӣ дар соҳаи қарздиҳӣ оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: муносибатҳои қарзӣ, сиёсати қарзии бонкӣ, бонк, ташкилотҳои қарзӣ, бонкҳои тиҷоратӣ, амалиётҳои қарзӣ, фойданоки, беҳатарӣ.

ФАКТОРЫ И ЭЛЕМЕНТЫ КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ БАНКОВ

В статье рассматриваются теоретические аспекты факторов, определяющих кредитную политику коммерческих банков Республики Таджикистан, а также представлены ее основные задачи, цели, приоритеты и этапы формирования банковской политики в сфере кредитования.

Ключевые слова: кредитные отношения, кредитная политика банка, банк, кредитные организации, коммерческие банки, кредитные операции, прибыльность, безопасность.

FACTORS AND ELEMENTS OF BANKS' CREDIT POLICY

The article examines the theoretical aspects of the factors determining the credit policy of commercial banks of the Republic of Tajikistan, and also presents its main tasks, goals, priorities and stages of formation of banking policy in the field of lending.

Keywords: credit relations, bank credit policy, bank, credit institutions, commercial banks, credit operations, profitability, security.

Сиёсати қарзии бонки тиҷоратӣ – ин маҷмуи ҷорабиниҳои бонкро меноманд, ки мақсади он баланд бардоштани даромаднокии амалиётҳои қарзӣ ва паст кардани хавфи қарзӣ мебошад.¹⁴

¹⁴ Жарковская Е.П. Банковское дело: учебник для студентов «Финансы и кредит» /6-е изд. и сип: «Омега-Л», 2008. 210 с.

Олими рус Тавасиева А.М. моҳияти сиёсати қарзиро ҳамчун омилҳои ҳуҷҷатҳо ва амалҳои муайянкунандаи рушди инкишофи бонки тижоратӣ дар соҳаи қарздиҳӣ ба мизочони худ барассӣ менамояд.¹⁵

Лаврушина И.О моҳияти сиёсати қарзии бонкро дар таъмини бехатарӣ, эътимодият ва фойданокии амалиётҳои қарзие, ки хавфи қарзии ҳадди ақалро (минималӣ) таъмин менамояд, ифода мекунад.¹⁶

Сиёсати қарзии бонки тижоратӣ дар асоси қонунҳои амалкунанда, сиёсати қарзии ҳукумату бонки марказӣ (дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Бонки миллии Тоҷикистон) ва мақсадҳои дар назди бонк гузоштаи шӯрои он муайян карда мешавад¹⁷.

Қисмҳои таркибии сиёсати қарзии бонки тижоратӣ инҳоянд:

- а) шартҳои қарз;
- б) тартиби муайян кардани қобилияти қарзадоқунии қарзгиранда;
- в) таъминнокии қарз (роҳҳои таъмини иҷроиши уҳдадорихои қарзӣ);
- г) чорабиниҳо оид ба таъмини бозгашти қарз ва тартиби баргاردонидани он.

Қисми муҳими сиёсати қарзии бонки тижоратӣ муайян кардани фоизи қарз мебошад.

Ҳангоми муайянкунии он қарздорони бонкро зарур аст, ки таъсири омилҳои гуногунро ба инобат гиранд. Метавон гуфт, ки сиёсати қарзии бонки тижоратӣ ин маҷмӯи стратегия ва тактикаи қарзии он мебошад. Аз ин лиҳоз стратегия шартҳои асосӣ, самтҳо ва мақсадҳои бонки мушаххасро дар бозори қарзӣ муайян менамояд ва тактика фишангҳои мушаххаси молиявиро, ки бонк барои амалӣ намудани мақсадҳои он ҳангоми иҷрои созишномаҳои қарзӣ, тартиби ташкили раванди қарздиҳӣ истифода мебарад.

Моҳияти сиёсати қарзии бонки тижоратӣ дар вазифаҳои он зоҳир мегардад¹⁸. (Расми.

1)

Расми.1 Вазифаҳои асосии сиёсати қарзӣ

Манбаъ: Расм дар асоси омӯзиши адабиёти иқтисодӣ аз ҷониби муаллиф таҳия карда шудааст.

Вазифаи тижоратӣ дар гирифтани фоида аз гузаронидани амалиётҳои гуногун, аз ҷумла қарзӣ ифода менамояд.

Вазифаи ҳавасмандгардонӣ дар ҳавасманд намудани ҷамъовариҳои воситаҳои пулии озод дар бонк ва истифодаи дурусти онҳо ифода менамояд.

Вазифаи назоратӣ дар он зоҳир меёбад, ки сиёсати қарзӣ имконият медиҳад раванди ҷалб ва истифодаи захираҳои қарзии бонк ва мизочони онҳо бо назардошти афзалиятҳои, ки дар сиёсати қарзии бонки мушаххас муайян карда шудаанд, назорат карда шавад.

Вазифаи махсуси сиёсати қарзӣ хеле муҳим аст. Ба воситаи ин вазифа раванди қарздиҳӣ муносиб карда мешавад. Амали вазифаи мазкур барои расидан ба мақсади сиёсати бонкӣ равона карда шудааст.

Сиёсати қарзии бонк унсурҳои зеринро дорост:

¹⁵ Тавасиева А.М. Банковское дело: Управление кредитной организации «Финансы и кредит» /5-е изд. и сип: М. «Юнити» 2007 год, 287 с.

¹⁶ Лаврушин О.И. Банковское дело: учебное пособие «Финансы и кредит» / 3-е изд., доп.-М.: КНОРУС, 2007. -238 с.

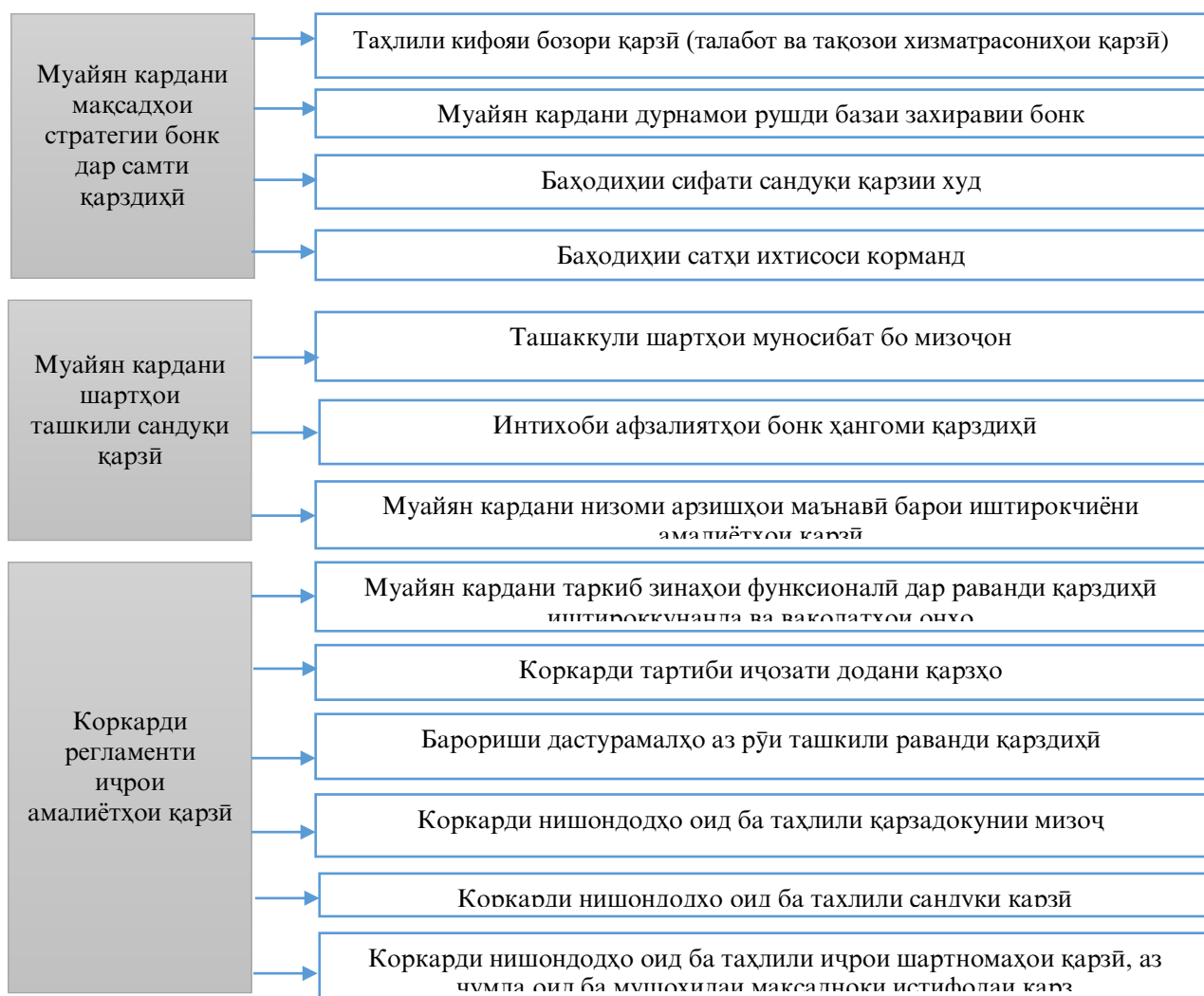
¹⁷ Шариф раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе «Эр-граф» 2009, саҳ. 246.

¹⁸ Турбанов. А, Гютюник. А, Банковское дело. Операции технологии управления / М.:Альпина Паблишерз. 2010. 81с.

- ✓ муайян кардани мақсадҳое, ки дар асоси он сандуқи қарзии бонк ташаккул дода мешавад (намудҳо, муҳлатҳо, андозаҳо ва сифати таъминот);
- ✓ тасвири ваколатҳои зерсохторҳои бонк дар раванди додан ва пардохти қарз;
- ✓ номгуӣ ҳуҷҷатҳои зарурӣ;
- ✓ қоидаҳои асосии қабул, баҳодихӣ ва ташкили таъмини қарзӣ;
- ✓ амалиётҳои лимиткунонидашуда аз рӯи қарздиҳӣ;
- ✓ сиёсати барқарор намудани меъёрҳои фоизҳо аз рӯи қарзҳо;
- ✓ методикаи баҳодихии дархостҳои қарзӣ;
- ✓ усулҳои ташхиси қарзҳои мушкилситон, таҳлили онҳо.

Дар раванди коркарди концепсияҳо муайян карда мешаванд:

соҳаи муносибатҳои қарзӣ; мувофиқати усулҳои молиявӣ ва қарзии тақсимкунӣ ва азнавтасимкунии воситаҳо; алоқамандии қарздиҳӣ бо ташкили гардиши пулӣ, шартҳои қарздиҳӣ; дар таносуби усулҳои иқтисодӣ ва ташкилӣ ¹⁹.

Расми 2. Мақсад, афзалиятҳо ва марҳилаҳои ташаккули сиёсати бонкӣ дар соҳаи қарздиҳӣ ²⁰

Тағйири яке аз ин унсурҳои сиёсати қарзӣ таҷдиди назари қисман ва пурраи дигар унсурҳоро талаб менамояд.

¹⁹Коробовой. Г.Г. Банковское дело: учебник / изд. с изм.-М.: Экономист, 2006. -710 с.

²⁰ Жарковская Е.П. Банковское дело: учебник для студентов «Финансы и кредит» /6-е изд. и сип: «Омега-Л», 2008. 212 с.

Сиёсати қарзии банк стандартҳо, параметрҳо ва русумотҳоеро муайян мекунад, ки кормандони банк дар фаъолияти худ оид ба пешниҳод, барасмиятдарории қарзҳо ва идоракунии онҳо ба зимма мегиранд.

Марҳилаи аввали ташаккули сиёсати банк дар соҳаи қарздиҳӣ муайянкунии мақсадҳои стратегии он мебошад. Ба таври схемавӣ таркиби қарзҳо, ки дар ҳар яке аз марҳилаҳои номбаршудаи ташаккули сиёсати банк дар соҳаи қарздиҳӣ дар расми 2. оварда шудааст.

Сиёсати қарзиро таҳия намуда банк бояд як қатор омилҳои объективӣ ва субъективиро ба инобат гирад: (Чадвали 1)

Чадвали 1. Омилҳои муайянкунандаи сиёсати қарзии банк

Макроиқтисодӣ	Ҳолати умумии иқтисодиёти мамлакат Сиёсати пулию қарзии Банки миллии Тоҷикистон Сиёсати молиявии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон
Минтақавӣ ва соҳавӣ	Ҳолати иқтисодиёт дар минтақа ва соҳаҳои хизматрасони банк Таркиби мизочон, талаботи онҳо ба қарз Мавҷуд будани банкҳо-рақибон
Дохилибанкӣ	Бузургии воситаҳои худии банк Соҳтори пасивҳо Қобилият ва таҷрибаи корманд

Дар ташкилоти қарзӣ барои амалӣ намудани сиёсати қарздиҳӣ бо Қарори Шурои назирон, Кумитаи қарзии Саридора дар ҳайати на камтар аз 5 нафар ташкил карда мешавад. Ба ҳайати Кумитаи қарзӣ, ки мақоми қарзии дастаҷамъии ташкилоти қарзӣ мебошад, намоёндагони роҳбарияти ташкилоти қарзӣ, инчунин роҳбарони воҳидҳои соҳтории қарзӣ, ҳуқуқ, шуъбаи амалиёт бо муштарӣ (фронт - офис) ва дигар хадамоти ташкилоти қарзӣ дохил мешаванд.²¹

Сиёсати қарзӣ одатан дар намуди ҳуҷҷати хаттии қайдшуда (тасбитшуда) ба расмият дароварда мешавад, ки муқаррарот мебошад. Унсурҳои сиёсати қарзии банкҳои тиҷоратӣ дар чадвали 2. оварда шудааст.²²

Чадвали 2. Унсурҳои сиёсати қарзии банкҳои тиҷоратӣ

Марҳилаҳои қарздиҳӣ	Параметрҳо ва русумотҳои ба тартиби муайян дароваранда
Қарзи пешакӣ оид ба пешниҳоди қарз	Таркиби қарзгирони оянда Намудҳои қарздиҳӣ Русумотҳои миқдории қарздиҳӣ Стандартҳои баҳодиҳии қарзадокунии қарзгирон Стандартҳои баҳодиҳии қарзҳо Меъёрҳои фоизӣ Усулҳои таъминокии баргардонидани қарз (кредит) Назорат аз болои риояи русумотҳои тайёрнамоии додани қарз(кредит)

²¹ Дастурамали №186 «Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб намудани фоизи он дар ташкилоти қарзӣ» Илова бо Қарори Раёсати Банки миллии Тоҷикистон таҳти №58 аз 03 майи соли 2016 тасдиқ шудааст.

Барасмиятдарории қарз	Шаклҳои ҳуҷҷатҳо Русумоти технологияи додани қарз (кредит) Назорат аз болои дурустии барасмиятдарории қарз (кредит)
Идоракунии қарз	Тартиби идоракунии сандуқи қарзӣ Назорат аз болои иҷроиши шартномаҳои қарзӣ Шартҳои дарознамоӣ ё барқарорнамоии қарзҳои батаъхиррафта Тартиби пушодани зарар Назорат аз болои идоракунии қарз

Манбаъ: Жарковская Е.П. Банковское дело: учебник для студентов «Финансы и кредит» /6-е изд. и сип: «Омега-Л», 2008. 212 с.

Коркарди сиёсати қарзии дилҳоҳ бонк аз як қатор омилҳо вобаста аст, ки ба шумули онҳо метавон омилҳои хурд (мироомилҳо) ва омилҳои калон (макроомилҳо) ҷудо намуд (Расми 1). Макроомилҳо дар худ омилҳои ба ташаккул ва рушди бомароми сиёсати қарзии бонк таъсирасонандаро тасаввур менамояд. Ба чунин омилҳо дохил мешавад:

- ✓ ҳолати макроиқтисодӣ дар мамлакат дар мавҷмӯъ тамоюли рушди он;
- ✓ иқтидор ва хусусиятҳои иқтисодии минтақа, ки дар он бонк фаъоият менамояд;
- ✓ ҳолат ва сатҳи рушди бозори пулии мамлакат;
- ✓ сиёсати қарзии рақибон – дигар бонкҳои тичоратӣ;
- ✓ маҳдудият дар ҳаҷми амалиётҳои қарзии ба таври қонунгузорӣ муқарраршуда.

Расми.3 Омилҳои асосии сиёсати қарзӣ

Манбаъ: Расм дар асоси омӯзиши адабиёти иқтисодӣ аз ҷониби муаллифони таҳия карда шудааст.

Нисбати макроомилҳо, бонки тичоратӣ метавонад мустақиман ба микроомилҳои ба сиёсати қарзии бонк мусоидаткунанда таъсир расонад. Ба микроомилҳо, пеш аз ҳама чунин омилҳо тааллуқ дорад, ба монанди:

- ✓ ихтисосмандии қарзҳои бонкӣ;
- ✓ таъмини қарзҳои бонкӣ бо маводҳои иттилоотӣ ва қарзҳои зарурӣ;

- ✓ тайёрии корманди бонк ба кор бо категорияи гуногуни қарзгирон;
- ✓ сиёсати фоизии бонк дар соҳаи қарзҳои додашаванда;
- ✓ қарзгирони потенциали ва қарзгирони аллакай дар бонк мавҷудбуда;
- ✓ таҷриба нишон медиҳад, ки сиёсати қарзии бонк дар бештари мавридҳо, ҳадди ақал бояд дар худ чунин унсурҳоро дар бар гирад ба монанди:
 - ✓ коркарди як қатор санадҳои меъёрии бонкӣ оид ба қарздиҳӣ;
 - ✓ идоракунии хавфи қарзӣ;
 - ✓ идоракунии сандуқи қарзӣ.

Дар асоси таҷрибаи ватанӣ ва ҷаҳонӣ талаботи муносибкунонии сиёсати қарзӣ нақшаи зерини ташаккули сиёсати қарзии бонки тичоратӣ тавсия дода мешавад:

- ✓ муайян кардани муқаррароти умумӣ ва мақсадҳои сиёсати қарзӣ;
- ✓ ташкили дастгоҳи идоракунии амалиётҳои қарзӣ ва интиҳоби ваколатҳои кормандони бонк;
 - ✓ ташкили раванди қарзӣ дар марҳилаҳои гуногуни амали шартномаи қарзӣ;
 - ✓ амалӣ кардани назорати бонкӣ ва идоракунии раванди қарзӣ.

Дар бонки тичоратӣ сиёсати қарзӣ аз ҷониби яке аз сохторҳои ташкилии пешбарандаи бонк – Кумитаи қарзӣ таҳия ва амалӣ карда мешавад.

Ҳайати Кумитаи қарзии бонк аз чунин шахсон иборат аст:

1. Муовини аввали Раиси Раёсати бонк – Раиси Кумитаи қарзӣ;
2. Муовини Раис – ҷонишини раиси Кумита; Аъзоёни Кумитаи қарзӣ;
3. Директори департаменти Ҳазинадорӣ;
4. Сардори Департаменти сиёсати амонатӣ-қарзӣ;
5. Сардори Идораи рушди корпоративӣ;
6. Сардори Хадамоти ҳуқуқӣ;
7. Сардори Идораи амнияти иқтисодӣ ва баргардони қарзҳо;
8. Сардори Шӯъбаи маҳсул – котиби Кумита.

Раиси Кумита ва дар вақти набудани муовини ташкил ва роҳбарӣ менамояд, ҷаласаҳоро мегузаронад, масъалаҳои баҳсталабро ҳал намуда қарорҳоро имзо менамояд. Котиби Кумита кори ҳуҷҷатнигориро бурда, ҳуҷҷатҳоро тайёр менамояд, пайнавиштҳоро омода сохта дар доираи салоҳияти Кумита ба муқотиба машғул мешавад.

Қарори Кумита ҳамон вақт ҳукми қабулро мегирад, ки агар аксарияти мутлақи аъзоёни иштирокдошта онро ҷонибдорӣ намоянд. Қарори Кумита ҳамон вақт қонунӣ ҳисобида мешавад, агар на камтар аз 2/3 ҳиссаи аъзоёни он дар ҷаласа иштирок намуда бошанд.

Дар ташкилоти қарзӣ барои амалӣ намудани сиёсати қарздиҳӣ бо Қарори Шӯрои нозирон, Кумитаи қарзии Саридора дар ҳайати на камтар аз 5 нафар ташкил карда мешавад. Ба ҳайати Кумитаи қарзӣ, ки мақоми кории дастаҷамъии ташкилоти қарзӣ мебошад, намояндагони роҳбарияти ташкилоти қарзӣ, инчунин роҳбарони воҳидҳои сохтории қарзӣ, ҳуқуқ, шӯъбаи амалиёт бо муштарӣ (фронт - офис) ва дигар хадамоти ташкилоти қарзӣ дохил мешаванд.

Баррасӣ ва қабули қарор оид ба додани қарзҳои "калон", қарз ба шахсони вобаста, қарзҳои боваринок, ҳаҷми қафолатҳо танҳо ваколати истисноии Кумитаи қарзии Саридораи ташкилоти қарзӣ мебошад.

Саридораи ташкилоти қарзӣ дар асоси санадҳои меъёрии дохилӣ барои филиалҳои худ кумитаҳои қарзӣ ташкил намуда, барои амалӣ намудани сиёсати қарздиҳии филиалҳо талабот муқаррар менамояд.

Кумитаи қарзии Саридораро муовини Раиси Раёсати ташкилоти қарзӣ роҳбарӣ менамояд. Ҳамаи масъалаҳое, ки ба додан ва ё надодан, интиқол, фурӯш ҳамчунин аз суратҳисоб хориҷ кардани қарзҳо, қафолатҳо, уҳдадориҳо, супоришномаҳо ва дигар ивазкунондаҳои ба онҳо баробар алоқаманданд, дар ҷаласаҳои Кумитаи қарзӣ баррасӣ карда мешаванд.

Низомномаи Кумитаи қарзиро Шурои нозирони ташкилоти қарзӣ тасдиқ менамояд, ки дар он салоҳият ва тақсими ваколат оид ба додани қарз, аз ҷумла ҳудуди маблағи қарз, инчунин дараҷаи пуррагии ҷавобгарӣ оид ба қарзҳои додашуда муқаррар карда мешавад.

Қарзхое, ки додани онҳоро Кумитаи қарзии Саридора рад кардааст, ягон шахси алоҳидаи ташкилоти қарзӣ ҳуқуқи додани онҳоро надорад²³.

Дар асоси тадқиқотҳои дар мақолаи мазкур, ки бевосита оид ба “нақш ва мавқеи сиёсати қарзии бонкҳои тичоратӣ дар шароити муосир” гузаронидашуда ба таври заил хулосабарорӣ намудем.

Сиёсати қарзӣ – ин пеш аз ҳама стратегияи бонк дар соҳаи қарздиҳӣ, ки принципҳои умумӣ, қоидаҳо, муносибатҳо ва стандартҳоро барои ҳамаи иштирокчиёни раванди қарздиҳӣ муайян менамояд, мебошад. Сиёсати қарзӣ ба стратегияи умумии бонк алоқаманд аст ва барои расидан ба мақсадҳои стратегияи он равона карда шудааст.

Қайд намудан лозим меояд, ки дар раванди пеша намудани сиёсати қарзии ташкилотҳои қарзии ватанӣ хусусан аз рӯи соҳаҳо, моликият, сиёсати қарзӣ, мақсади сиёсати қарзӣ, вазифаҳои сиёсати қарзӣ, омилҳои муайянкунандаи сиёсати қарзӣ, намудҳои сиёсати қарзӣ мавриди баррасӣ қарор дода шуданд.

Сиёсати қарзии ташкилоти қарзӣ – ин маҷмӯи чорабиниҳои ташкилоти қарзиро меноманд, ки мақсади он баланд бардоштани даромаднокии амалиётҳои қарзӣ ва паст кардани хавфи қарзӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, сиёсати қарзии бонки тичоратӣ талаботи умумӣ оид ба интиҳоби қарзгирандаи боэътимод, муайян кардани маблағу муҳлати қарз, таъминнокӣ ва тартиби баргардонидани онро дар бар гирифта, метавонад дар ташаккул ва тинкишофи фаъолияти тамоми ташкилотҳои қарзӣ нақши муассир гузошта, дар маҷмӯ дар рушди иқтисодии кишвар нақши босазо гузорад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Дастурамали №186 «Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб намудани фоизи он дар ташкилоти қарзӣ» Илова бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №58 аз 03 майи соли 2016 тасдиқ шудааст.
2. Жарковская Е.П. Банковское дело: учебник для студентов «Финансы и кредит» /6-е изд. и сип: «Омега-Л», 2008. 210 с.
3. Коробовой. Г.Г Банковское дело: учебник / изд. с изм.-М.: Экономист, 2006. -710 с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ”, Душанбе, 19.05.2009.№524. Мафҳумҳои асосӣ
5. Лаврушин О.И. Банковское дело: учебное пособие «Финансы и кредит» / 3-е изд., доп.-М.: КНОРУС, 2007. -238 с.
6. Тавасиева А.М. Банковское дело: Управление кредитной организации «Финансы и кредит» /5-е изд. и сип: М. «Юнити» 2007 год.287 с.
7. Турбанов. А, Тютюник. А, Банковское дело. Операции технологии управления / М.: Альпина Паблишерз. 2010. 81с.
8. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе «Эр-граф» 2009, саҳ. 246.

²³Дастурмалали №186 «Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб намудани фоиз дар ташкилотҳои қарзӣ» Илова бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №58 аз 03 майи соли 2016 тасдиқ шудааст.

Халимов Л.М., н.и.и., дотсент мудири кафедраи фаъолияти бонкии ДТТ,
Ризоев М., Умаров С., Гулова Ф., Ашурова Т., магистрони бахши дуҷуми ДТТ

НАҚШ ВА МАВҚЕИ СИЁСАТИ ҚАРЗИИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола масъалаҳои назариявии муносибатҳои қарзӣ ва ташаккули сиёсати қарзии бонкҳои тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардида, таҳлили нишондиҳандаҳои асосии бонкҳои тиҷоратӣ, хусусан нишондиҳандаҳои молиявӣ ва ҳолатҳои мушкӣ дар асосноксозии сиёсати оптималии қарзӣ, тавсифи фаъолият, устуворӣ ва инкишофи бонкҳои тиҷоратии кишвар оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: Қарз, сиёсати қарзӣ, бонк, ташкилотҳои қарзӣ, бонкҳои тиҷоратӣ, амалиётҳои қарзӣ, қарзи бонкӣ

РОЛЬ И МЕСТО КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматриваются теоретические вопросы кредитных отношений и формирования кредитной политики коммерческих банков Республики Таджикистан, анализируются основные показатели коммерческих банков, особенно финансовые показатели и проблемные ситуации при обосновании оптимальной кредитной политики, описывается деятельность, стабильность и развитие коммерческих банков страны.

Ключевые слова: Кредит, кредитная политика, банк, кредитные организации, коммерческие банки, кредитные операции, банковский кредит.

ROLE AND PLACE OF CREDIT POLICY OF COMMERCIAL BANKS IN MODERN CONDITIONS

Abstract *The article examines theoretical issues of credit relations and formation of credit policy of commercial banks of the Republic of Tajikistan, analyzes the main indicators of commercial banks, especially financial indicators and problem situations in substantiating the optimal credit policy, describes the activities, stability and development of commercial banks in the country.*

Keywords: *Credit, credit policy, bank, credit organizations, commercial banks, credit operations, bank credit.*

Мубраммияти мавзӯи таҳқиқот дар мақола ба он асос меёбад, ки дар шароити муосир ба беҳтаршавии амалиётҳои қарзӣ таваҷҷӯҳи хос зоҳир менамояд, чунки маҳз амалиётҳои қарзӣ имконият медиҳанд, ки дар шароити истифодаи дурусти захираҳои қарзӣ маблағи бештари даромадхоро ба даст оранд. Аз бисёр ҷиҳат қарзҳо дар амалиётҳои фаъоли бонкҳои тиҷоратӣ вазни қиёсии асосиро ишғол менамоянд ва дар ҳақиқат ин мавзӯ ба худ муҳимияти хоса дорад.

Дар шароити муосир соҳаи бонкӣ дар Тоҷикистон яке аз бахшҳои рушдбандаи (динамикӣ) - и иқтисодиёт маҳсуб меёбад, ки дар шароити кунунӣ самти асосӣ ва қисми таркибии он бахши сиёсати қарзияш ба шумор меравад. Низоми муосири қарздиҳии бонкӣ барои ташаккул ва рушди муносибатҳои бозорӣ, баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, таҳкими иқтисодиёти давлат, маҳдуд намудани афзоиши ҳаҷми пули дар муомилот, равона карда шудааст, ки ин бевосита дар сатҳи олии қарор доштани сиёсати қарзии тамоми ташкилотҳои қарзии ватанӣ дарак медиҳад.

Қарз маблағҳои муваққатан озодмондаеро меноманд, ки бо шартҳои гуногун (фоизнокӣ, мӯҳлатнокӣ, баргарданда, саривақтӣ ва ҳатмӣ) ба шахсони эҳтиёҷманд

пешниҳод карда мешавад. Қарз - маблағе, ки аз ҷониби ташкилоти қарзӣ ба қарзгир бо шартҳои пардохти фоиз ва баргардонидан ба мӯҳлати муайян дода шудааст²⁴.

Қарзи бонкӣ нисбат ба қарзи таҷоратӣ аз ҷиҳати ҳисоби маблағ, мӯҳлат ва соҳаи истифодабарии бартарият дошта, соҳаи истифодабарии он хеле васеъ мебошад.

Амалиётҳои қарзии бонкҳои тиҷоратӣ яке аз амалиётҳои асоситарини бонкҳои тиҷоратӣ ба шумор мераванд. Бонкҳои тиҷоратӣ ин намуди амалиётро мувофиқи модаи 3 - и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» бо иҷозатномаи Бонки миллии Тоҷикистон метавонанд гузаронанд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ шакли асосии қарз ин қарзи бонкист, яъне қарзест, ки бонкҳои соҳамии тиҷоратӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ медиҳанд. Субъекти муносибатҳои қарзӣ ин хоҷагиҳо, соҳибкорон, аҳоли, давлат ва худи бонкҳо мебошанд.

Қарздиҳанда шахси ҳуқуқи ва ё воқеист, ки вай маблағи пулии муваққатан озодмондаи худро дар як давраи муайян ба дигар субъекти хоҷагидорӣ ё шахс қарз медиҳад.

Қарзгиранда субъекти хоҷагидорӣ ё шахсеро меноманд, ки маблағи пулиро ба сифати қарз ба даст меорад ва уҳдадор мешавад, ки қарзи гирифташударо дар мӯҳлати муайяншуда ба соҳибаш баргардонад.

Барои баланд шудани мазмуни амалии мақола қарзҳои бонкҳо аз рӯи нишондиҳандаҳои гуногун таҳлил намуданамон зарур мешуморем. менигарем ба чадвали 1.

Чадвали 1. Сифати сандуқи қарзии бонкҳо тайи солҳои 2019-2023 (ҳаз. сомонӣ)

№	Номгӯй	Солҳо					Фарқият (+/-)
		2019	2020	2021	2022	2023	
1	Сандуқи қарзӣ	7 578 435	10 882524,84	36 943,77	13 269 595,04	17 473 976,45	9 895 541,45
1.1.	Қарзҳои қолабӣ	4 928 930	10 471791,57	36 012,94	10 471 791,57	14 137 341,66	9 208 411,66
1.2.	Қарзҳои ғайриқолабӣ	239 232	106 706,34	366,56	106 706,34	739 504,35	500 272,35
1.3.	Қарзҳои шубҳанок	30 723	41 657,94	29,42	41 657,94	293 641,08	262 918,08
1.4.	Қарзҳои зеринзоратӣ	150 442	634 240,32	528,84	1 178 922,04	1 109 365,52	958 923,52
1.5.	Қарзҳои безътимод	2 229 108	1 470 517,16	6,01	1 470 517,16	1 194 123,83	- 1 034 984,17

Манбаъ: дар асоси нишондиҳандаҳои Бюллетени омили бонкӣ 2019, 12 (293), 2020, 12 (305) саҳ.45. 2021, 12 (316) саҳ.41, 2022, 12 (329), саҳ.61. 2023, 12 (341) саҳ.63 аз ҷониби муаллифони таҳия шудааст.

Нишондиҳандаҳои овардашуда дар чадвали 1 аз он шаҳодат медиҳанд, ки соли 2023 бозори қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста ба таъсири манфии омилҳои дохиливу берунӣ қисман нисбати солҳои гузашта афзоиш ёфтааст. Барои мисол агар сандуқи қарзии бонкҳо дар соли 2019 маблағи 7 578 435 млн.сомониро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 17 473 976,45 млн.сомонӣ баробар шудааст, ки 9 895 541,45 млн.сомонӣ афзоиш дорад. Фақат нисбати Қарзҳои безътимод коҳишёбӣ дида мешаваду ҳалос, ки инҳам аз беҳбудии қарзи бонкҳо далолат медиҳад. Барои мисол агар қарзҳои безътимод дар соли 2019 маблағи 2 229 108 млн.сомониро ташкил дода бошад, пас ин

²⁴Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ”, Душанбе, 19.05.2009. №524. Мафҳумҳои асосӣ

нишондиханда дар соли 2023 ба 1 194 123,83 млн.сомонӣ баробар шудааст, ки 1 034 984,17 млн.сомонӣ ё 130,57, дарсад коҳиш ёфтааст.

Барои бозхам баланд гардидани мазмуни амалии мақола қарзҳои бонкхоро аз рӯи Пӯёи афзоиши қарзҳои бонкҳо, аз рӯи соҳаҳо таҳлил намудан зарур меояд. Менигарем ба ҷадвали 2.

Ҷадвали 2. Пӯёи афзоиши қарзҳои бонкҳо, аз рӯи соҳаҳо давоми солҳои 2019-2023.
(млн.сомонӣ)

№	Номгӯй	Солҳо					Тағ-т бо маблағ 2023/2019
		2019	2020	2021	2022	2023	
1.	Ҳамаи қарзҳо	7 664 690	8 903 692	1 174 758,1	14 382 092,0	18 991 159,0	11 326 469
1.1.	Кишоварзӣ	154 292	764 400	83 301,9	2 433 946,5	2 734 416,1	2 580 124,1
1.2.	Саноат	6 705 644	2 996 997	97 762,1	1 478 513,4	2 678 695,9	- 4 026 948,1
1.3.	Сохтмон	350 227	1 313 902	107 665,0	527 026,7	726 041,9	375 814,9
1.4.	Нақлиёт	72 995	227 226	2 343,0	244 734,1	130 557,3	57 562,3
1.5.	Хуроки ҷамъиятӣ	2 408	34 936	280,0	31 068,1	24 579,0	22 171
1.6.	Хизматрӯй	57 494	343 538	141 464,9	1 463 894,1	1 350 745,7	1 293 251,7
1.7.	Савдои хориҷӣ	150 089	1 373 035	144 928,4	2 015 854,9	2 224 658,1	2 074 569,1
1.8.	Миёнаравии молиявӣ	4 650	3 840	2 000,0	8 020,9	15 384,2	10 734,2
1.9.	Истеъмолот	67 593	1 686 187	485 947,2	5 603 019,9	8 189 533,2	8 121 940,2
1.10.	Дигар	99 298	159 631	111 065,6	576 013,4	916 547,6	817249,6

Манбаъ: дар асоси нишондихандаҳои Бюллетени омили бонкӣ 2019,12 (293), 2020, 12 (305) саҳ.45. 2021, 12 (316) саҳ.41, 2022, 12 (329), 2023, 12 (341)саҳ.42 аз ҷониби муаллифони таҳия шудааст.

Аз ҷадвали 2 мушоҳида кардан мумкин аст, ки қарзҳои бонкҳо аз рӯи соҳаҳо дар кишвар сол ба сол самти руштро ба худ касб намуда истодаанд. Мисол агар дар соли 2019 ҳамаи қарзҳо 7 664 690 млн.сомониро ташкил дода бошад, пас ин нишондиханда дар соли 2023 ба 18 991 159,0 млн.сомонӣ баробар шудааст, ки 11 326 469 млн.сомонӣ ё 147,77 фоиз афзоиш ёфтааст, ки дар ҳоли рушд қарор доштани афзоиши қарзҳои бонкҳо ва умуман фаъолияти бонкдорӣ кишвар дар рақам медиҳад.

Ҳамин тавр, бояд қайд намуд, ки раванди бо мароми амалиётҳои қарзии ҳар як ташкилоти қарзӣ, хусусан бонкҳои тичоратӣ аз сиёсати қарзии онҳо манша мегиранд, ки дар таҷриба сиёсати қарзӣ дар худ ҳуччати расмиро тасаввур менамояд, ки дар он фалсафаи фаъолияти қарзӣ ифода ёфта, дар баланд бардоштан ва рушди фаъолияти дилхоҳ бонки муосир заминаи мусоид хоҳад овард.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Дастурамали №186 «Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб намудани ғоизи он дар ташкилоти қарзӣ» Илова бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №58 аз 03 майи соли 2016 тасдиқ шудааст.
2. Жарковская Е.П. Банковское дело: учебник для студентов «Финансы и кредит» /6-е изд. и сип: «Омега-Л», 2008. 210 с.
3. Коробовой. Г.Г Банковское дело: учебник / изд. с изм.-М.: Экономист, 2006. -710 с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ғаъолияти бонкӣ”, Душанбе, 19.05.2009.№524. Мафҳумҳои асосӣ
5. Лаврушин О.И. Банковское дело: учебное пособие «Финансы и кредит» / 3-е изд., доп.-М.: КНОРУС, 2007. -238 с.
6. Тавасиева А.М. Банковское дело: Управление кредитной организации «Финансы и кредит» /5-е изд. и сип: М. «Юнити» 2007 год.287 с.
7. Турбанов. А, Тютюник. А, Банковское дело. Операции технологии управления / М.: Альпина Паблишерз. 2010. 81с.
8. Шариф раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе «Эр-граф» 2009, саҳ. 246.

Хайдарова Фарзона Аскаралиевна, докторант РНД, 3 курс кафедра «Экономика и предпринимательство» Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанд. email: farzonah91@gmail.com

НАПРАВЛЕНИЯ УЛУЧШЕНИЯ ЭКОСИСТЕМЫ ЦИФРОВОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Цифровое предпринимательство играет ключевую роль в экономическом развитии современных государств. В условиях Республики Таджикистан создание благоприятной экосистемы для цифрового бизнеса имеет стратегическое значение. Рассмотрим основные направления совершенствования данной экосистемы, основываясь на анализе текущего состояния и мировой практики.

1. Развитие цифровой инфраструктуры

Одним из важнейших условий для роста цифрового предпринимательства является наличие устойчивой и доступной цифровой инфраструктуры. В Таджикистане наблюдается значительная нехватка высокоскоростного интернета, современных технологий связи и развитых облачных сервисов, что замедляет развитие цифровой экономики. Недостатки в этой области обуславливают низкий уровень интеграции цифровых технологий в бизнес-процессы.

Ключевые проблемы:

- Низкая плотность интернет-соединений в сельских районах.
- Ограниченная доступность сетей 4G и 5G.
- Высокая стоимость подключения для малого и среднего бизнеса (МСП).

Рекомендуемые меры:

1. **Инвестиции в телекоммуникационные сети:**
 - Привлечение частных и иностранных инвесторов для строительства новых сетей связи.
 - Субсидирование государством модернизации существующей инфраструктуры.
2. **Цифровизация регионов:**

- Создание пилотных проектов по внедрению "умных" технологий в сельских районах.
- Формирование региональных цифровых хабов с доступом к образовательным и техническим ресурсам.

3. Государственная поддержка:

- Разработка программы по снижению стоимости подключения для бизнеса.
- Введение налоговых льгот для компаний, инвестирующих в развитие инфраструктуры.

Пример успеха: В Узбекистане реализация программы "Цифровой Узбекистан" увеличила уровень интернет-покрытия на 20% за три года.

Таблица 1. Сравнительная характеристика доступа к интернету в странах Центральной Азии (2023 г.)

Страна	Доля населения с доступом к интернету (%)	Средняя скорость интернета (Мбит/с)
Казахстан	85	55
Узбекистан	72	35
Кыргызстан	68	25
Таджикистан	55	15

Приоритетные направления развития инфраструктуры:

- Создание базовых станций связи в сельской местности
- Установка национального дата-центра для хранения и обработки данных
- Внедрение технологий "умных" сетей для управления энергией и водоснабжением

Предполагаемый прогноз после внедрения мер выше позволит значительно улучшить доступ к цифровым ресурсам, сократить цифровой разрыв между городом и селом и ускорить интеграцию Таджикистана в глобальную цифровую экономику.

2. Совершенствование законодательной базы

Эффективное регулирование цифровой деятельности способствует привлечению инвестиций, защите интересов предпринимателей и укреплению доверия со стороны иностранных партнеров. Современная законодательная база должна учитывать глобальные тенденции и национальные особенности Республики Таджикистан.

Ключевые проблемы:

- Устаревшие нормы налогового регулирования, которые не адаптированы для цифрового сектора.
- Недостаточная правовая защита интеллектуальной собственности, что снижает интерес инвесторов.
- Сложность и длительность процедур регистрации компаний.

Рекомендуемые меры:

1. Налоговые реформы:

- Введение льгот для стартапов и IT-компаний, таких как нулевая ставка на первые три года деятельности.
- Снижение налоговой нагрузки на предприятия, занимающиеся экспортом цифровых услуг.

2. Укрепление прав интеллектуальной собственности:

- Создание национального центра защиты интеллектуальной собственности.
- Введение штрафных санкций за нарушение авторских прав и незаконное использование данных.

3. Упрощение регистрации бизнеса:

- Введение онлайн-платформы для подачи документов и отслеживания статуса заявки.

- Устранение избыточных бюрократических процедур.
Пример: В Казахстане использование платформы "eGov" сократило время регистрации бизнеса до 24 часов.

Таблица 2. Сравнение процедур регистрации бизнеса в странах Центральной Азии

Страна	Количество шагов	Среднее время регистрации (дни)
Казахстан	3	1
Узбекистан	5	3
Кыргызстан	7	5
Таджикистан	10	7

Процесс регистрации стартапа в Таджикистане (текущее состояние)

- Подача заявки в налоговый орган
- Получение лицензии (если требуется)
- Регистрация в базе данных Министерства экономики
- Оплата регистрационного сбора
- Получение официального статуса

Предлагаемая модель регистрации стартапа:

- Регистрация через онлайн-платформу
- Автоматическая проверка данных
- Получение лицензии и статуса в один этап

Таким способом мы можем сократить административные барьеры, повысить прозрачность процессов и стимулировать развитие цифрового предпринимательства в Таджикистане.

3. Поддержка стартапов и инноваций

Для стимулирования инновационного предпринимательства в Таджикистане важно создать благоприятные условия для стартапов, которые смогут способствовать технологическому прогрессу и развитию экономики. Это требует, как финансовой, так и организационной поддержки со стороны государства и частного сектора.

Ключевые проблемы:

- Недостаток специализированных инфраструктур, таких как инкубаторы и акселераторы.
- Ограниченный доступ к финансированию для молодых компаний.
- Низкий уровень знаний в области управления инновационными проектами.

Рекомендуемые меры:

1. Создание инкубаторов и технопарков:

- Постройка инфраструктур для предоставления офисных помещений, доступа к лабораториям и оборудованию.
- Организация консультационных услуг, включая юридическую и маркетинговую поддержку.

2. Грантовые программы:

- Выделение государственных субсидий для молодых предпринимателей.
- Привлечение международных доноров для финансирования инновационных проектов.

3. Образовательные мероприятия:

- Проведение хакатонов и воркшопов по разработке технологий и управлению стартапами.
- Организация курсов по предпринимательству для студентов и начинающих бизнесменов.

Пример успеха: В 2022 году в Душанбе был запущен стартап-инкубатор, который помог 25 проектам получить финансирование на общую сумму \$1,5 млн [2, стр. 50].

Таблица 3. Основные показатели эффективности стартап-инкубатора (2022г.)

Показатель	Значение
Количество поддержанных стартапов	25
Общая сумма привлеченного капитала	\$1,5 млн
Среднее число рабочих мест	3 на один проект

Этапы работы стартап-инкубатора:

- Отбор перспективных проектов через конкурс
- Предоставление образовательных и консультационных услуг
- Финансирование и менторская поддержка
- Подготовка к выходу на рынок

Реализация предложенных мер позволит создать устойчивую платформу для развития стартапов, способных конкурировать как на внутреннем, так и на международных рынках.

4. Повышение цифровой грамотности населения

Повышение цифровой грамотности населения играет ключевую роль в формировании устойчивой цифровой экономики. В Республике Таджикистан наблюдается разрыв между уровнем цифровой подготовки городской и сельской местности, что ограничивает возможности граждан в доступе к новым технологиям и участию в цифровой экономике.

Основные проблемы:

- Низкий уровень цифровой подготовки среди взрослого населения, особенно в сельской местности.
- Отсутствие специализированных программ обучения по современным технологиям.
- Ограниченный доступ к интернет-ресурсам и образовательным материалам.

Рекомендации:

1. Образовательные инициативы:

- Введение курсов по программированию, цифровому маркетингу и основам предпринимательства в школах, колледжах и вузах.
- Создание бесплатных онлайн-курсов и образовательных платформ на национальном языке.

2. Проведение тренингов и семинаров:

- Обучение представителей малого и среднего бизнеса основам электронной коммерции и работы с цифровыми платформами.
- Организация массовых мероприятий для повышения осведомленности о преимуществах цифровых технологий.

3. Сотрудничество с международными организациями:

- Привлечение международных партнеров для реализации образовательных программ и обмена опытом.

Пример успеха: В 2023 году в сотрудничестве с ЮНИСЕФ было проведено более 50 тренингов, в которых приняли участие свыше 10,000 человек, что повысило общий уровень цифровой грамотности населения на 15%.

Этапы реализации образовательной программы

- Оценка текущего уровня цифровой грамотности
- Разработка образовательных программ с учетом потребностей разных групп населения
- Запуск онлайн-курсов и офлайн-тренингов
- Мониторинг и оценка эффективности программ

Повышение цифровой грамотности населения является важной частью общей стратегии по развитию цифрового предпринимательства в Таджикистане. Реализация

предложенных мер позволит расширить возможности граждан и бизнеса в цифровой среде, что, в свою очередь, приведет к росту национальной экономики.

5. Финансовая поддержка и доступ к инвестициям

Развитие цифрового предпринимательства в Таджикистане невозможно без устойчивой финансовой основы. В условиях ограниченного доступа к традиционным источникам капитала, необходимы специальные программы поддержки для стартапов и цифровых бизнесов.

Основные проблемы:

- Недостаток венчурного финансирования и инвесторов, готовых поддерживать рискованные проекты.
- Высокие процентные ставки на кредиты для малого и среднего бизнеса.
- Ограниченные знания предпринимателей о возможностях привлечения международных инвестиций.

Рекомендации:

1. Создание венчурных фондов:

- Учреждение государственного фонда для поддержки стартапов.
- Привлечение международных доноров для создания совместных инвестиционных программ.

2. Льготное кредитование:

- Разработка специальной программы кредитования цифровых бизнесов с пониженными ставками.
- Введение отсрочек на выплату основной суммы кредита для стартапов на начальной стадии.

3. Стимулирование выхода на международные рынки капитала:

- Обучение предпринимателей методам привлечения инвестиций через краудфандинг.
- Содействие в участии местных стартапов в международных акселерационных программах.

Пример: Государственная программа "Цифровой старт"

В 2023 году была запущена программа "Цифровой старт", которая выделила 10 млн сомони для поддержки стартапов в области IT и инноваций. Благодаря этой инициативе 15 проектов получили финансирование, что привело к созданию более 100 рабочих мест.

Таблица 4. Основные показатели государственной программы "Цифровой старт"

Показатель	Значение
Общий объем финансирования	10 млн сомони
Количество поддержанных стартапов	15
Средняя сумма инвестиций на проект	670 тыс. сомони
Количество созданных рабочих мест	100

Механизм работы венчурного фонда

- Формирование капитала фонда за счет государственного бюджета и частных инвесторов
- Отбор перспективных проектов через конкурсный отбор
- Предоставление инвестиций и менторской поддержки стартапам
- Мониторинг и сопровождение проектов до стадии выхода на рынок

Предложенные меры позволят укрепить финансовую основу цифрового предпринимательства, стимулировать развитие инноваций и повысить привлекательность Таджикистана для международных инвесторов.

Заключение

Улучшение экосистемы цифрового предпринимательства в Республике Таджикистан требует комплексного подхода. Основные аспекты включают развитие инфраструктуры, совершенствование законодательства, поддержку стартапов, повышение цифровой грамотности населения и финансовое стимулирование.

Основные направления улучшения экосистемы:

1. **Развитие инфраструктуры:** обеспечение доступности высокоскоростного интернета и создание национального дата-центра.
2. **Законодательные реформы:** упрощение процедур регистрации бизнеса и защита интеллектуальной собственности.
3. **Финансовая поддержка:** льготное кредитование и привлечение венчурных инвестиций.
4. **Поддержка стартапов:** создание инкубаторов, акселераторов и образовательных программ.
5. **Цифровая грамотность:** внедрение национальных программ обучения и онлайн-курсов.

Внедрение этих мер не только ускорит развитие цифрового предпринимательства, но и повысит конкурентоспособность страны в условиях глобализации.

Список литературы

1. Абдулаев А. Развитие цифровой экономики в Таджикистане. — Душанбе: Издательство «Наука», 2021. — 152 с.
2. Каримов Б. Поддержка инновационного предпринимательства: мировой опыт и региональные особенности. — Душанбе: Издательство «Прогресс», 2020. — 180 с.
3. Сайфуллоев Р. Образование и цифровизация: вызовы и перспективы. — Душанбе: Издательство «Знание», 2022. — 200 с.

Сборник научных материалов международной и республиканской научно-практических конференций: под общей редакцией д.т.н., профессора Назарзода Х.Х., д.э.н., профессора Раджабова Р.К., к.э.н., доцента Машокирова Дж.Н., к.э.н., доцента Султонова З.С. - Душанбе: ТГУК. 2024. - 190 с.

Ба чопаш 30.12.2024 имзо шуд. Андозаи 60x84 1/8. Коғазӣ офсетӣ.
Чопӣ офсетӣ. Хуруфи Times New Roman TOJ. Чузъӣ чопӣ 11,93
Адади нашр 100 экз.

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон
734061, ш. Душанбе к. Дехотӣ 1/2

